EDİTÖR

MARIAN KENT

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU VE BÜYÜK GÜÇLER

ALFA | TARİH

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler
© 2013, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

The Great Powers and the End of the Ottoman Empire
Çeviriye temel alınan metin: Frank Cass & Co Ltd., 1996
©1996, Marian Kent

Kitabın Türkçe yayın hakları Akcalı Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yöntemle çoğaltılamaz.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Dizi Editörü Hülya Hatipoğlu
Düzelti Öznur Şahin
Kapak Tasarımı Ferah Perker
Grafik Uygulama Kâmuran Ok

Kapak Görseli I. Dünya Savaşı sırasında üretilen, propoganda amaçlı İttifak kartpostalı. Soldan sağa sırasıyla: Kayzer II. Wilhelm (Almanya), arkada Kral I. Ferdinand (Bulgaristan), önde İmparator Franz Joseph (Avusturya-Macaristan) ve Sultan V. Mehmed (Reşad). Cengiz Kahraman Arşivi.

(Tarih Vakfi Yurt Yayınları'nda 1. baskı 1999)
1. Basım: Şubat 2013

EDİTÖR
MARIAN KENT

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU VE BÜYÜK GÜÇLER

Çeviren
Ahmet Fethi

ALFA | TARİH

İÇİNDEKİLER

	GİRİŞ	13
1.	OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU *Feroz Ahmad*	19
2.	HABSBURG MONARŞİSİ ve OSMANLI İMPARATORLUĞU, 1900-1918 *F. R. Bridge*	57
3.	İTALYA ve OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU *R. J. Bosworth*	89
4.	RUSYA ve OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU *Alan Bodger*	125

5. ALMANYA ve OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU — 175
Ulrich Trumpener

6. FRANSA ve OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU — 219
L. Bruce Fulton

7. BÜYÜK BRİTANYA ve OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU, 1900-1923 — 263
Marian Kent

Kaynakça — 311
Dizin — 326

KISALTMALAR

AA	Auswärtige Amt, Berlin. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mikrofilm dosyaları.
ACS	Archivio Centrale dello Stato.
Adm	Admiralty records, Public Record Office, Londra.
AMAE	Archives du Ministère des Affaires Étrangères.
AR	Haus, -Hof, -und Staatsarchiv, Viyana, Administrative Regisratur.
ASMAE	Archivio storico, Ministero degli affari esteri.
BA-MA	Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg.
BD	*British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, ed. G.P. Gooch ve H.W.V. Temperley, 11 cilt (Londra, 1926-1938).
Cab.	Cabinet Office records, Pubic Record Office, Londra.
Cmd.	Command Papers.
CO	Colonial Office records, Pubic Record Office, Londra.
Confid.	Print Confidential Print, Foreign Office records, Public Record Office, Londra.
DBFP	*Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, birinci dizi (Londra, 1947-1972).

DBJ	*Deutches Biographisches Jahrbuch.*
DDF	*Documents diplomatiques français, 1871-1914* (Paris, 1929-1955).
DDI	*I documenti diplomatici italiani.*
FO	Foreign Office [İngiltere Dışişleri Bakanlığı] kayıtları, Public Record Office, Londra.
GGH	*Gothaisccher Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statistischen Jahrbuch.*
GP	*Die Crosse Politik der Europaïschen Kabinette, 1871-1914,* ed. Johannes Lepsius, A. Mendelssohn-Bortholdy ve Friedrich Thimme, 40 cilt (Berlin, 1922-1927).
JdlfDG	*Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte,* Tel Aviv Üniversitesi.
JfGO	*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.*
MES	*Middle Eastern Studies.*
MGM	*Militärgeschichtliche Mitteilingen.*
MR	*Marine-Rundschau.*
OUA	Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik.
PA	Haus, -Hof, -und Staatsarchiv, Viyana, Politisches Archiv.
PD, H of C	Parliamentary Debates, House of Commons.
PD, H of L	Parliamentary Debates, House of Lords.
VfTuH	*Vierteljahreshefte für Truppenführang und Heereskunde.*
WA	*Weltwirtschaftiche Archiv.*

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler'in baskısı birkaç yıl önce tükendi ve o zamandan beri, bilim insanları ve öğrenciler yeniden yayımlanmasını sürekli talep ediyorlar.İkinci baskı bu talebe yanıt veriyor. Ne bu kitabın birinci baskısına katkıda bulunanlar, ne de değerlendirenler önemli bir düzeltme yapılmasını istemedikleri için, bu kitap özünde 1984'teki ilk baskıyla aynıdır.

Kitabın ilk baskısından bu yana ilgili alanlarda çıkmış mükemmel eserlerin birkaçından burada söz etmek gerekir. I. Dünya Savaşı'nın diplomasisi ve politikası üzerine kapsamlı eserler arasında, David Stevenson'ın *The First World War and International Politics*'ini (Oxford, 1988) anmak gerekir. Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na sızması konusunda okurlar aşağıdaki eserlerden yararlanabilir: Roderic H. Davisons, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1770-1920: The Impact of the West* (Austin, Texas, 1990); Şevket Pamuk, *The Ottoman Empire and European Capitalism 1820-1913: Trade, Investment and Production* (Cambridge, 1987) ve Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire 1881-1908: Reactions to European Penetration* (New York, 1983). İtalya'nın emperyal tutkuları konusunda

Marta Petricioli'nin *L'Italia in Asia Minore: equilibrio mediterraneo e amhizioni imperialiste alla vigilia della primaguerra mondiale* (Floransa, 1983) adlı kitabı dikkat çekicidir. Thomas Child'ın, *Italio-Turkish Diplomacy and the Warover Libya 1911-1912* (Leiden, 1990) adlı kitabından da söz edilebilir. Ulrih Trumpener'in savaş sırasındaki Türk-Alman ilişkilerini aydınlatan makalesi "Suez, Baku, Gallipoli: The Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition, 1914-1918", ilk önce Keith Neilson ve Roy A. Prete (ed.), *Coalition Warfare: An Uneasy Accord* (Waterloo, Ontario, 1983) içinde ve daha sonra Bela Kiraly ve Nandor Dreisziger (ed.), *East Central European Society in World War One* (New York, 1985) içinde yayımlandı. Fransız diplomasisi üzerine sözü edilmesi gereken önemli bir eser: M.B. Hayne, *The French Foreign Office and the Origins of the First World War 1898-1914* (Oxford, 1993). Son olarak Britanya'nın Ortadoğu'daki emperyal faaliyetleri konusunda benim kitabım, *Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism and the Middle East in British Foreign Policy, 1900-1940* (Londra, 1993).

Marian Kent
Geelong, 1994

ÖNSÖZ

Bu kitabın çıkış noktası, bu kitaba katkıda bulunan üç Avustralyalı arasında, Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki faaliyetleri üzerine birkaç yıl önce yürütülmüş gayriresmi tartışmalardır. Katkı sağlayan bu yazarlardan her biri, kendi ilgi duyduğu belirli bir Büyük Güç'ün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını üniversite kapsamında araştırıp, ders veriyordu. Bütün Avrupalı Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları ve faaliyetleri konusunda uzman olanları bir araya getiren bir yayına daha kapsamlı bir işbirliğiyle girişmek yararlı bir düşünce gibi göründü. Bu kitap, böyle bir düşüncenin ürünüdür.

Avrupalı Büyük Güçler'in bu tür faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan sonraki çöküşünün nedeni sayılmıştır çoğunlukla. Bu nedenle bu düşünceyi, en kapsamlı arşiv kaynakları ve diğer kaynaklar temelinde yürütülecek karşılaştırmalı ve olgusal bir inceleme bağlamında ele almak çekici göründü. Bu yolla bilgiye dayalı ve dengeli bir yanıt aranabilirdi. Kitap, ister araştırmacı ister öğrenci olsun, öncelikle uzman okuru hedefliyor. Yine de daha geniş bir okur kitlesi için de ilginç ve değerli olacağını umuyoruz.

Konuya ilişkin yetkin ve güncel yorumlar yapabilecek özgün bir araştırma eseri üretmek için, eserin hacmini belli bir ölçü içinde tutacak ve bütünlüklü bir biçim sağlayacak sıkı zaman sınırlamalarına gerek vardı. Kitap, açık bir bütünsel temayı izliyor. Aynı zamanda, her yazar kendi ilgilendiği Büyük Güç'e özgü ulusal çıkarlara dayalı belirli bir temayı takip ediyor ve böylelikle, ayrı bölümlerin özgünlüğü korunmuş oluyor. Çapraz göndermeler okurun bölümler arasında karşılaştırmalar yapmasına yardım ediyor ve her bölüm, ilgili Büyük Güç'ün Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşündeki sorumluluğu konusunda bir sonuç çıkarmaya çalışıyor.

Her bölümde ulaşılan özgün sonuçları bir araya toplarken, bir uzlaşma ortaya çıkıyor. Bununla birlikte, sorumluluk oranlarının dağılımı, kaçınılmaz olarak okurun takdirini gerektirecektir. Yine de, sorumluluğun hem Büyük Güçler arasında, hem Büyük Güçler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında paylaştırılması gerektiği açık. Birinci bölümde ortaya konan kısır döngü geçerli bir kavram gibi görünüyor.

Çok yazarlı bir çalışmada her yazarın, araştırmalara her zaman yardımcı olan arşiv personeline, bilim insanlarına ve başkalarına tek tek teşekkür etmesi mümkün değildir. Bu tür yardımlara her zaman şükran borçluyuz. Ancak taslak bölümlerin yayına hazırlanması, editör Toronto Üniversitesi'nin Ortadoğu ve İslami İncelemeler Bölümü'nü ziyaret ederken gerçekleştiği için, konukseverliğinden ötürü bu bölüme ve mükemmel kaynaklarının kullanılmasına izin vermesinden ötürü Üniversite'ye özel olarak teşekkür etmek istiyoruz. Editör, eskiden London School of Economics'te çalışan Profesör W.N. Medlicott'a projeyle ilgili öğütlerinden ötürü minnettardır.

Marian Kent
Geelong, 1982

GİRİŞ

Büyük Güçler'in 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda hatırı sayılır çıkarları vardı. Ekonomik, siyasal, stratejik ve kültürel bu menfaatler, büyük ölçüde 18. ve özellikle de 19. yüzyılda edinilmişti. 19. yüzyıl boyunca periyodik Doğu Sorunu krizleri –Avrupa barışını da tehdit eden, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma tehlikesi– bu Büyük Güçler arasındaki siyasal ilişkilerde gerilim ve çekişmelere yol açmıştı. Her Büyük Güç'ün Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi özel kaygıları ve özel ilgi alanları vardı; fakat bu Büyük Güçler birbirlerinin çıkarlarına ya da özel çıkar alanlarına ciddi biçimde dokunmadığı sürece, bu alanda önemli rahatsızlıklardan kaçınıldı. Doğrudan Büyük Güçler'in eylemlerinin veya dolaylı bir şekilde Balkanlar'daki uydu milli grupların, Osmanlı hükümetinin ya da Osmanlı'ya tabi yöneticilerin eylemlerinin sonucu olarak bu çıkarlara ve çıkar alanlarına tecavüz edildiğinde, Doğu Sorunu krizleri derinleşiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu birçok baskıya karşı zayıf durumdaydı. Batı'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırlarından kuzeyde ve doğuda Rus Çarlığı'na, İran ve Arabistan yarımadasına, güneyde Mısır ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılan Osmanlı İmparatorluğu, birçok ba-

ğımlı halkı ve birçok farklı bölgeyi kapsıyordu. Yüzyılın başında, kendi sınırları içindeki milliyetçi bağımsızlık hareketlerine ve Avrupa'nın emperyal hırsına karşı artçı kuvvet savaşı yürüten imparatorluğun bir tek kozu vardı. Bu koz, Avrupalı güçlerin, imparatorluğun siyasal bir yapı olarak hayatta kalmasına yönelik genel arzularıydı; zira İmparatorluğun toptan dağılması daha kötü bir seçenekti.

Yine de imparatorluğun hayatta kalmasının maliyeti az değildi ve hem Türklerin hem Türk olmayanların çok esnek olmalarını gerektiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun içindeki Avrupalılar kapitülasyonlarla korunuyordu. Avrupa hükümetleri de, kapitülasyonlardan kaynaklanan haklarıyla ve kendi uyruklarının faaliyetleriyle siyasal ve ekonomik güç edinmişlerdi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na (kapitülasyonları tek taraflı olarak yürürlükten kaldırdığı zamana) kadar, zor bir durumdaydı. Hükümetin modası geçmiş, kötü yürütülen ve rüşvetçi siyasal ve ekonomik yönetimi bu durumu daha da kötüleştiriyordu. Daha da kötüsü, devasa teknolojik yeniliğin imparatorluğu modernleştirip ıslah etmeye maddi olarak katkıda bulunabileceği bir sırada imparatorluğun otoritesi ile gücü geriliyor ve yenilik ek bir baskı etkeni oluşturuyordu. Bu yüzden imparatorluğun ilerlemesi fiilen Avrupalı Büyük Güçler'in elindeydi ve mali avantajlar, büyük ölçüde Avrupalılara geri dönüyordu.

Böyle bir "ilerleme" imparatorluğun 1854'te uluslararası kredi dünyasına girmesini de kapsıyordu. Sonuç olarak, o tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin artan borcu –borçlanmasının yarısından fazlasının daha önceki (büyük ölçüde yabancı alacaklılara olan) borçların anapara ve faiz ödemelerine gittiği 1875'e kadar– fiilen iflas etmesine yol açtı ve 1879'da iflas kesinleşti. Bu iflasın ardından Osmanlı'nın alacaklıları, 1881'de Muharrem Kararnamesi'yle kurulan Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi aracılığıyla ülkenin maliyesini ve ekonominin başlıca gelir getiren alanlarını yeniden düzenlemeyi başardılar. Bütün Büyük Güçler'i temsil eden mali şahsiyetler, aynı zamanda bu alacaklıların ya da tahvil sahiplerinin Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdare Heyeti'ndeki delegeleriydi; ve bu şahsiyetler

kendi hükümetleriyle uyum içinde çalışıyorlardı. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulması, Osmanlı Devleti'nin ekonomik idaresinde hatırı sayılır bir reform ve iyileşmeye yol açmakla birlikte, hükümranlığının ciddi bir şekilde ihlalini temsil ediyor ve bu duruma derin bir öfke duyuluyordu.

Osmanlı Bankası'nın konumu Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin gücünün belirtisiydi. 19. yüzyıl sonunda, bütün ülkedeki en güçlü banka olan Osmanlı Bankası'nın, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde de sandalyesi vardı; çünkü Osmanlı hükümeti onun aracılığıyla hemen hemen bütün borç sözleşmelerini yapabiliyor, Paris Borsa'sında kotasyonu garanti edebiliyor ya da sabit tutabiliyordu. 1856'da kurulan ve 1863'te yeniden düzenlenen banka başlangıçta bir İngiliz kurumuydu, ardından bir İngiliz-Fransız kurumu oldu ancak kısa sürede fiilen bir Fransız kurumu haline geldi. Para basabilen (Osmanlı hükümeti dışında) tek bankaydı ve Avrupa kontrolündeki diğer bankalar, hızla Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yatırımlara girişti.

Kalkınma imtiyazlarına katılım, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupa ekonomik gücünün diğer ana kaynağıydı. İmparatorluk, kendi ekonomik potansiyelini geliştirmek için ne gerekli kaynaklara ne de yeteneğe sahipti. Avrupalı Güçler'de her ikisi de mevcuttu. 19. yüzyıl, Avrupalıların ekonominin fiilen her yönünü –iletişim, taşımacılık, hizmet sektörü, fabrikalar, madenler ve ticaret– geliştirme girişimlerine tanık oldu; 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, imparatorluğun ana alacaklısı olan Avrupalı üç Büyük Güç, Fransa, Almanya ve İngiltere, çok kapsamlı bir faaliyet yelpazesinde Osmanlı hükümetine danışman sağlıyorlardı. Bu, 1881'den sonra Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin Osmanlı ekonomisine çok fazla bulaşmasından tamamen ayrı bir konuydu. Finans, banka ve girişimci grupları imtiyaz peşinde koşuyorlar ve daha önemli imtiyazlar, genellikle, bu grupların destekçisi olan hükümetlerinin sultan nezdindeki müdahaleleriyle elde ediliyordu. Sultan, Büyük Güçler'den birini diğerine karşı kullanmada uzmanlaşmış olsa da, herhangi bir amaca ulaşmak istediğinde müdahalelerini reddedemiyordu. Büyük Güçler'in imparatorluk üzerin-

de kurduğu mali egemenlik döneminin büyük bir bölümünde, 1876'dan 1909'a kadar, iktidarda olan Sultan II. Abdülhamid sadece ülkesini modernleştirmeye değil, bunu kendi konumunu da güçlendirecek şekilde yapmaya çalışıyordu. Bu imtiyazların en cazibi ve Büyük Güçler arasında en çok siyasi sürtüşmeye sahne olanı, Alman Bağdat Demiryolu planıydı. Sultan, 1899'da yapımına başlanan bu demiryolunu, topraklarının belkemiğini oluşturan dağlardan geçen yaşamsal bir stratejik bağlantı hattı olarak görüyordu.

Almanya'nın ekonomi alanında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki emperyal çabasına yönelik bu büyük plan, Alman çıkar gruplarının Avrupa'nın yerleşik nüfuz alanlarında saldırgan yükselişini de simgeliyordu. Bu çıkar grupları imparatorlukta kendi modern konumunu elde etmeye kararlı, birleşik ve dinamik bir Büyük Güç'ü temsil ediyorlardı. Diğer Büyük Güçler, kendi aralarındaki çekişmelere ve sürtüşmelere rağmen, bu ani Alman genişlemesi tarafından tehdit edildiklerini hissediyorlardı ve 1914'ten önceki 20 yıl boyunca, çabaları kendi yerleşik nüfuz alanlarına yönelen bu istikrarsız müdahili kuşatmaya ya da etkisizleştirmeye yönelikti.

Avrupalı Büyük Güçler'in, hiçbir ekonomik kazancın elde edilmediği girişimlerde bile sağlam bir konumları vardı. Kendi konsolosluk mahkemeleri, hapishaneleri ve postaneleri dışında, okulları, hastaneleri, dini kurum ve vakıfları bulunuyordu. İmparatorluk nüfusu içindeki dinsel bölünmeler Osmanlı hükümetinin otoritesini zayıflatırken, Büyük Güçler'in otoritesini güçlendiriyor, bazılarını imparatorluk nüfusunun önemli kesimlerinin dinsel koruyucuları haline getiriyordu. İmparatorlukta ticarete atılmış ve diğer ticari ya da mesleki faaliyetlerde bulunan hatırı sayılır bir yabancı topluluk da vardı. Bu da, kapitülasyon hükümlerine göre Büyük Güçler'in Osmanlıların işlerine dışarıdan müdahale etmelerinin ve aynı zamanda yerel nüfuz edinmelerinin önemli bir kaynağıydı.

Bu kitapta ele alınan Büyük Güçler'in, Osmanlı İmparatorluğu'na müdahalelerini tek tek ele alan ve imparatorluğun içinde durumla ilgili daha ayrıntılı değerlendirmeler içeren tartışmaların yolunu kesmeden belirtelim ki, impara-

torluğun ciddi iç yapısal zayıflığıyla birlikte, geniş Büyük Güç çıkar grupları savaş ve milliyetçi devrim gerginliği içinde imparatorluğun nihai dağılmasına yol açacaktı.

Bu nedenle, bu kitabın araştırmaya çalıştığı şey, her bir Büyük Güç'ün Osmanlı İmparatorluğu'ndaki belirli çıkarlarının doğası ve motivasyonu, bu çıkarların ve ilginin imparatorluğun sonuna ne ölçüde katkıda bulunduğudur. Her Büyük Güç'ün imparatorluktaki çıkarlarına o Büyük Güç'ün daha kapsamlı dış politika kaygıları arka planından ve Osmanlı politikasını şekillendiren ve yürüten personel ile mekanizmadan bakılıyor.

Herhangi bir Büyük Güç'ün önde gelen meşguliyetlerinin, diğerlerininkinden bir ölçüde farklı olabileceği açıktı. Bu farklılıklar, tartışılan özgül konuların yanı sıra, tematik yaklaşımın ve aynı malzemenin ele alınış tarzının bölümden bölüme epey farklılık göstermesi anlamına gelir. Sonuç olarak, her bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'na Büyük Güç müdahelesinin bütünlüklü resmine katkıda bulunurken, aynı zamanda kitaba kendi özgün katkısını da sunar. Her bölümün kendine has temaları, ilgi odakları ve uygun parametreleri vardır. Örneğin, bazı Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarları diğer Büyük Güçler'den çok daha eskiydi; ya da bazıları için daha temel nitelikte çıkarlar söz konusuydu. I. Dünya Savaşı'nın sonunda ortadan kalkan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ya da 1917'de yönetici ideolojisi ve rejimi değişen Rusya gibi bazı Güçler ise çıkarlarını diğerlerinden daha önce yitirdi. Almanya gibi bazıları, geç kalmışlıklarını sonradan daha büyük bir coşkuyla telafi etseler de, Osmanlı İmparatorluğu'na nispeten geç ilgi gösterdi. Diğer Büyük Güçler –İngiltere, Fransa ve (çok daha az ölçüde) İtalya– I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili parçalanmasında araçsal rol üstlendiler. Daha önce de öne sürüldüğü gibi, farklı Büyük Güçler'in özel ilgi duydukları coğrafi alanlar vardı. Örneğin Fransa özellikle Suriye'yle, İngiltere Mezopotamya ve İran Körfezi'yle, Rusya Boğazlar ve Kuzey Anadolu'yla ilgilenirken, Avusturya, yüzyılın bitiminden sonra, güneydoğu sınırındaki çalkantılı Balkanlar ve Makedonya'yla birlikte Girit ve Arnavutluk'a ilgi

gösterdi. Bu yönelimlerde strateji, ekonomik kazanım ve siyasal prestij kaygıları da rol oynadı. Osmanlı hükümeti, iç işlerine Büyük Güç müdahalesinin pasif bir gözlemcisi olmaktan uzaktı; Osmanlı hükümetinin kaygıları ve sorunları kitabın birinci bölümünde tartışılıyor ve sonraki bölümlerin sahne düzenini hazırlıyor.

Bu nedenle, bu kitabın seyri ve yukarıda tartışılan parametreler içinde epeyce geniş bir alan inceleniyor; bilgi, yorum ve tamamlayıcı referanslar veriliyor. Yazarlar, kendi bireysel tematik yaklaşımlarından ve kendilerine ayrılan yerin sınırlı oluşundan kaynaklanan belli kısıtlamaları kabul ediyorlar. Bir yazar, imparatorluğa Büyük Güç müdahelesinin belli bir yönü hakkında başka bir yayında ayrıntılı bir yazı yazmışsa, bu malzeme burada ayrıntısıyla tekrarlanmıyor. Bunun yerine, okura daha bütünlüklü bir anlatım sunmak amacıyla gerekli referanslar veriliyor ve yazar, temasının diğer yönlerine daha fazla dikkat gösterip, temasını daha geniş bir perspektife yerleştirebiliyor. Zaten her şartta, herhangi bir bölümde konunun bütün yönlerini ele almak imkânsızdı. Bu nedenle bölümlerin hazırlanmasında seçicilik temel alınmıştır; fakat yazarların sunduğu bireysel temaların, tamamlayıcı bölümlerin ve oluşturdukları kapsamlı resimlerin hep birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinde Büyük Güçler'in rolünü anlamaya önemli katkıda bulunacağını umut ediyoruz.

1

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU

Feroz Ahmad

Haziran 1908'de, Kral VII. Edward ile Çar II. Nikola'nın Reval'de buluşması, Osmanlıların aklına Doğu Sorunu'nun iki büyük hasmının, aralarındaki ayrılıkları unutup Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak konusunda anlaşmaya varabileceğini getirdi.[1] Özellikle 1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra, parçalanma korkusu Osmanlıların aklından hiç çıkmadı. Büyük Güçler Berlin Konferansı'nda, –1856'daki Paris Konferansı'nda kabul ettikleri– Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü koruma ve iç işlerine karışmama ilkelerini terk ettiler.[2] Osmanlı İmparatorluğu Berlin'de sadece toprak kaybetmedi; daha çok şu ya da bu Büyük Güç'ün çıkarlarını geliştirmek, aynı zamanda görünürde de Babıâli'nin gayrimüslim

1 Ernest Ramsaur, Jnr, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, N.J., 1957, s. 133-134.

2 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara, 1962, s. 78; ayrıca bkz. M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, Londra, 1966, s. 143.

tebaası adına reformları denetlemek için öngörülen yabancı müdahelesine razı olmak zorunda kaldı. Bu durum tabi halklar arasında milliyetçiliği ve ayrılıkçılığı teşvik etti ve Babıâli için patlamaya hazır bir durum yarattı. Bu nedenle, sırf kendilerinin yol açmadığı bir durumdan yararlanmış bile olsalar, imparatorluğun çöküşünün hızlanmasından Büyük Güçler'in sorumlu olduğu ileri sürülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu diğer çokuluslu, çokdinli imparatorluklar gibi, ulus-devletlerin egemen olduğu bir Avrupa'da kronolojik bir hata haline gelmişti. Yöneticiler, sanayi kapitalizminin ve hızla ortaya çıkmakta olan dünya pazarının meydan okumalarına kendi devletlerini ve toplumlarını ıslah ederek karşılık vermeye çalıştılar. Başarısız oldularsa da, bu konuda yalnız değillerdi. Aynı meydan okumalara Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rus Çarlığı gibi, çok daha türdeş Çin İmparatorluğu da boyun eğdi. Nihai yıkım gününü sadece reform yapmak erteleyememiş, egemen sınıflardan hiçbiri, öncelikle de Osmanlı yöneticileri reformun ötesinde toplumu yeniden yapılandırmaya geçememiş gibi görünüyor; iktidarı ele geçirdikten sonra sadece Bolşevikler toplumu yeniden yapılandırdılar ve bu nedenle yeni bir biçimde de olsa bir "imparatorluk"a sahip oldular. Yine de Osmanlılar hayatta kalmak için sonuna kadar mücadele etmeye ve reform yapmaya çalıştılar. Sonunda kaçınılmaz olanı kabul etmek, imparatorluk düşüncesinden vazgeçip milli bir cumhuriyete razı olmak zorunda kaldılar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu bir sürpriz değildir; asıl şaşırtıcı olan hayatta kalmayı becermiş olmasıdır. Doğu Sorunu konusunda bir yetkili şunu belirtmiştir: "Osmanlı İmparatorluğu 1774'te hâlâ durağan ve arkaikti. Hayatta kalma şansı birçok gözlemciye çok az görünüyordu."[3] İmparatorluk yaklaşık bir buçuk yüzyıl daha yaşadıysa, bunun nedeni "hasta adam"ın hayatta kalma irade ve kararlılığından çok, Büyük Güçler'in çekişmeleri ve hastanın mirasını bölüşme konusunda bir anlaşmaya varamamalarıydı. Yine de Osmanlı Devleti

3 *Age.*, s. xxi.

ve toplumu, imparatorluğun sonuna yaklaşıldığında, 1774'teki betimlemeden çok farklıydı. Geride bıraktığı buçuk yüzyıl içinde imparatorluğun bütün yapısında önemli değişimlere gidildi. Bu değişimler imparatorluğu kurtaramadı, fakat bir ulus-devletin ortaya çıkabilmesi için gerekli yeni temelleri attı.

19. yüzyıl başının İmparatorluğu için en uygun tarif, "haraç toplayıcı devlet"tir.[4] Askeri-bürokratik yönetici sınıf, (sanayi-öncesi Avrupa'nın gücü toprak sahipliğine dayanan yönetici sınıfı gibi) hiçbir özgül sosyoekonomik temele dayanmıyordu. Bunun yerine, ekonominin bütün sektörlerinden –topraktan, iç ve dış ticaretten, imalat sektöründen– alınan vergi biçiminde artığı kendine mal ediyordu. Osmanlı yöneticileri kendi çıkarları gereği bütün sektörleri korudular ve herhangi birinin devlet politikasını etkilemesine ve öbürlerine üstün çıkmasına izin vermediler. Büyük servet kazandıkları ve ekonomi için yaşamsal önemde oldukları halde, siyasi iktidarın toprak sahipleri ve tüccarların elinde olmasına hiçbir zaman izin verilmedi. Bu nedenle, bu ekonomik gruplar siyasal bir sınıf olarak gelişemediler.

Büyük Osmanlı dönüşümü, Doğu Akdeniz'deki Napoléon dönemiyle çakıştı. Devlet, içeride reforma karşı gerici ayaklanmaların, dışarıda Napoléon'un Mısır'ı istilasının tehditi altındaydı. Ortaya çıkan kargaşaya sultanın lehine yeni siyasal güçler –yani reformcu bürokrasinin desteklediği toprak sahibi taşralı elit– müdahale ettiler. Gericileri yenilgiye uğrattıktan sonra –en azından geçici olarak– sultanı, kendi hak ve ayrıcalıklarını tanımaya zorladılar.[5]

1808'de Osmanlı Devleti'nin Magna Carta'sı olan Sened-i İttifak'ın imzalanması, toprak sahibi çıkar gruplarının merkezde siyasi bir güç olarak ortaya çıkışının işaretiydi. Kimi geri çekilmelere rağmen, 1826'ya gelindiğinde sultan, toprak sahibi elit ve bürokrasi ittifakı gericileri yenilgiye uğratmayı

4 Bu terim, Samir Amin, *The Arab Nation* (Londra, 1978)'den alınmıştır.

5 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı, Londra, 1968, s. 75-77; ayrıca bkz. Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964. Aksi bir kanı için bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, N.J., 1962, s. 147-148.

başarmıştı. Kısa süre sonra, Babıâli'deki bürokrasi, devlet işlerinin kontrolünü fiilen ele geçirdi. Amacı modern bir devlet aygıtı yaratmak ve sultanın otokratik yetkilerini sınırlamak olan bir dizi reform başlattı.[6] 1840-1870 döneminde imparatorluğu üç devlet adamı –Sadrazam/Hariciye Nazırları Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), Âli Paşa (1815-1871) ve Fuad Paşa (1815-1869)– yönetti ve dış ilişkileri yürüttü. Bunlar, yakından gördükleri Avrupa'nın ilerlemesine direnmenin boşuna olduğu, düşüncelerini ve kurumlarını benimseyerek ona benzemenin akıllıca olacağı sonucuna varmış inançlı "Batıcılar"dı. Hızla genişleyen –Osmanlı ekonomisindeki acı etkisi 1920'lerin başında belli olan– dünya ekonomisiyle bütünleşmesine izin vererek, imparatorluğu Avrupa sisteminin bir parçası haline getirmenin daha iyi olduğuna inanıyorlardı.[7] Bu "Batıcılar"ın politikaları kısa sürede modern görünüşlü kurumlar yarattı; fakat iflasa ve yabancı denetimine yol açarak, ekonomi ve toplum üzerinde yıkıcı bir etki de bıraktı.

İmparatorluğu Batı'nın kölesi haline getirmekten sorumlu tutuldukları için bu insanlara ve politikalarına karşı halkta bir tepki vardı. Âli Paşa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun hariciye nâzırı olmaktan çok, İstanbul'daki en nüfuzlu Avrupalı gücün büyükelçisi" olarak tarif ediliyordu.[8] Sonuç olarak, padişah halk tarafından tutulan bir figür, Batı'ya muhalefetin simgesi haline geldi ve inisiyatifi bürokratlardan geri aldı. Sonraki kuşak boyunca Sultan II. Abdülhamid (1876-1909), kendi kapalı "saray sistemleri"ni yaratan bir gözdeler ve dalkavuklar hizbinin yardımıyla imparatorluğu Yıldız Sarayı'ndan yönetti. İtibardan düşen "Batıcılar"la bütünleştirilen Sadaret'in ve Hariciye Nezareti'nin gücünde belirgin bir gerileme vardı.[9] Bu

---

6 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922*, Princeton, N.J., 1980, çeşitli yerlerde.

7 Lewis, *Emergence*, s. 457. Musa Çadırcı şunları yazar: "Müslüman tüccarlar sultanın kendilerini Avrupa rekabetine karşı korumasını sağlayamadılar ve dolayısıyla konumları hızla geriledi." Bkz. "II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Avrupa ve Hayriye Tüccarları", Osman Okyar ve Halil İnalcık (ed.), *Social and Economic History of Turkey (1271-1922)*, Ankara, 1980, içinde, s. 237-241.

8 M. K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. 1, İstanbul, 1955, s. 34.

9 Bkz. Findley, "Civil-bureaucratic hegemony of the Tanzimat", *Bureaucratic Reform*, s. 151-155.

nâzırlar padişahın köleleri haline geldiler; görevde kalmaları saray hizbi içindeki entrikalara ve kayrılmaya bağlıydı. Bu yüzden, 1871-1885 döneminde yirmiden fazla hariciye nâzırı geldi geçti ancak ondan sonra, sırasıyla 1885-1895 ve 1895-1909 dönemlerinde hariciye nâzırı olan Kürt Said Paşa ve Ahmed Tevfik Paşa'yla bir istikrar görüntüsü sağlandı.[10] Hariciye Nezareti, politikanın fiilen oluşturulduğu sarayın teknik bir uzantısı haline gelmişti. Bu koşullar altında müsteşar, özellikle Artin Dadyan Paşa kadar yetenekliyse, nâzırdan daha önemli hale geliyordu; çünkü politikanın dayandığı istihbaratı müsteşar sağlıyordu. Genel olarak, Abdülhamid görüşmeci ve büyükelçi olarak kendi güvenilir adamlarını kullanırken, meslekten diplomatlar tali bir rol oynadılar. Bu durum 1908 Devrimi'ne kadar sürdü.[11]

Jön Türk devrimi, Abdülhamid sisteminin sonunun ve Bâbıâli'nin eski şanına geçici olarak yeniden kavuşmasının işaretiydi. Siyasi partilerin kurulması ve parlamenter siyasetle birlikte, Hariciye Nezareti de dahil olmak üzere bürokrasiye ideoloji öğesi girdi. Bu yüzden, yalnızca Sadaret ve Hariciye Nezareti'ndeki değişiklikleri izleyerek devrimin seyrini resmetmek mümkündür.

Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'nin geri getirilse de, Abdülhamid'in sadrazamları Said Paşa ile Kâmil Paşa ve Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa görevlerine devam etti. Artık padişahtan bağımsız oldukları ve hem sarayın hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) tecavüzlerine karşı Babıâli'yi güçlendirmek için önlemler aldıkları doğrudur; ancak Said ile Kâmil paşalar, yine de eski rejimin adamlarıydı. Ancak İTC Şubat 1909'da İttihatçılar Kâmil Paşa'yı ustaca bir tertiple devirdikten sonra, "herhalde Abdülhamid sistemine alıştığı için, nezaretini yönlendirmesi gereken nizamnameleri görmezden gelen" Tevfik Paşa'yı değiştirebildiler.[12]

---

10 *Age.*, s. 255. 1909'da Tevfik Paşa, karşıdevrim sırasında kısa bir süre sadrazam oldu ve ardından büyükelçi olarak Londra'ya gönderildi. Mütareke döneminde tekrar sadrazamlığa atandı.

11 *Age.*, s. 263.

12 Bkz. Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Londra, 1969, s. 14-36; alıntı, Findley, *Bureaucratic Reform*, s. 299.

Tevfik'in ardılı Mehmed Rıfat Paşa (1860-1925) meslekten diplomattı. 1882'de Hariciye Nezareti'nin tercüme bürosuna girdi, 1897'de Atina ortaelçisi ve 1905'te Londra büyükelçisi oldu, oradan da hariciye nâzırı olmak üzere geri çağrıldı. Atanmasında, Rıfat'ın İttihatçı özlemlere sempatisi profesyonelliği kadar önem taşımıştı. Toplumsal açıdan, gerilemekte olan Türk-Müslüman tüccar sınıfına mensuptu; İTC korumacılığa geçerek ve yabancıların ayrıcalıklarını kaldırarak bu sınıfı canlandırmayı umuyordu. Rıfat'ın babası ve kardeşi İstanbul'daki Balkapı semtinin tüccarlarıydı; kardeşi Şefik İTC'ye girdi ve Meclis'e seçildi. Cemiyet'e, İstanbul mebusluğu verilecek kadar Rıfat'ın kendisi de sadık sayılıyordu.[13]

Eylül 1911'de, İttihatçılara sempati duyan başka bir meslekten diplomat olan Mustafa Asım Rıfat Paşa'nın yerine geçti ve Temmuz 1912'de Ahmed Muhtar Paşa'nın (1839-1918) İttihatçı karşıtı hükümeti tarafından görevden alındı. Bu Liberal hükümet, Trablusgarp ve I. Balkan savaşları sırasında, Büyük Güçler'i Osmanlı'nın yanına çekmek gibi aptalca bir umutla, Ermeni milliyetçisi Gabriel Noradunkyan'ı hariciye nâzırlığına getirdi.[14] İttihatçıların Ocak 1913 darbesinden sonra, Muhtar Bey'in geçici bir süre atanması hariç, Hariciye Nezareti'nde hep İTC'nin çekirdek kadrosundan birisi bulundu. Daha önce hariciye nâzırlığı yapan, Mehmed Ali Paşa'nın sarayından gelme Mısırlı bir prens olan Said Halim Paşa (1863-1921) Haziran 1913'de sadrazam oldu ve Ekim 1915'e kadar görevinde kaldı. Onun yerini Halil (1934'te Menteşe soyadını alan) Paşa aldı; Talat Paşa'nın güvenilir adamı Ahmed Nesimi, Şubat 1917'de Halil Paşa'nın yerine sadrazam oldu.

---

13 Rıfat, büyükelçilik yaptığı Londra'ya yakın sayıldığı için karşıdevrim hükümeti tarafından gözaltına alındı. 1911-1914 döneminde Paris'te, 1918'de Berlin'de büyükelçiydi. Emekli olmayı tercih ederek, anti-millici mütareke hükümetlerine hizmet etmeyi reddetti. Bkz. Ahmad, *Young Turks*, s. 177.

14 Noradunkyan Efendi, Âlî Paşa'nın hamiliğiyle, 1870'te Hariciye Nezareti'ne girdi. Paris'e hukuk okumaya gönderildi ve daha sonra Babıâlî'nin hukuk işleri bölümüne girdi. 1908'de Âyân Meclisi'ne atandı ve Kâmil Paşa kabinesinde de görev aldı. 1911'de Ahrar Fırkası'na katıldı ve 1914'te başkanı olduğu Ermeni Millî Meclisi'nin de üyesiydi. Bkz. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c. III, İstanbul, 1966, s. 757-759 ve 906-911.

İttihatçılar diplomasiyi diplomatlara bırakılamayacak kadar önemli görüyorlardı. Bu yüzden iktidarda olmadıklarında bile hükümetten bağımsız ve habersiz diplomatik manevralara girişiyorlardı. İttihatçılar 1913'te iktidara gelinceye kadar, yeni rejimin sorumlulukları olmadan güç kullanan, kendi kendini görevlendirmiş muhafızlarıydı. Çoğunlukla resmi prosedürlere tahammül edemiyor, yabancı devletlerle ilişkilerde hem ihtiyatlı hem çekingen gördükleri Hariciye Nezareti'nden kuşkulanıyorlardı. Dahası, profesyonel diplomatlardan birçoğunun Liberal siyasal gruplara eğilimli olduğuna ve bu durumun onları imparatorluğun hükümranlığı –İTC'nin yeniden kazanmaya kararlı olduğu şey– konusunda Büyük Güçler'le uzlaşmaya varmaya istekli hale getirdiğine inanıyorlardı.[15] Bu nedenle İTC, görüşlerini yabancı elçiliklere ve hükümetlere iletmek üzere kendi özel elçilerini ve temsilcilerini gönderiyordu. İttihatçılar, Hariciye Nezareti'nin kontrolünü ele geçirdikten sonra bile teknik konularda meslekten kimseler tarafından desteklenen temsilcileri aracılığıyla, ittifak arayışlarının yanı sıra savaş ve barış meseleleriyle ilgilenmeye devam ettiler. Aynı yöntemler Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesi istifa edinceye kadar savaş boyunca, kullanıldı. Müttefiklerin savaş partisiyle bütünleşme ayıbı olmayan bir hükümete daha iyi mütareke koşulları sunacakları umuduyla, Talat Paşa hükümetinin yerini böyle bir kabine aldı.

İTC'nin düşüşü, bir yıldan daha az bir süre için de olsa, sarayın tekrar inisiyatifi ele geçirmesine imkân verdi. Bu aylarda, Sultan VI. Mehmed Vahdeddin (1918-1922) Liberal Jön Türklerin diplomasisine geri döndü; bu, Büyük Britanya'ya topyekün yaslanma ve boyun eğme anlamına geliyordu. Osmanlı *ancien régime*'inin [eski rejim] eski ve itibardan düşmüş mensupları, kısa ömürlü hükümetler oluşturmak ve kişisel diplomasilerini yürütmek için tekrar hortladılar. Tevfik Paşa Kasım 1918 ile Mart 1919 arasında iki kabine oluşturdu; onu, yedi ay içinde

15 Bu bölümün bağlamında, büyük "L" ile yazılan Liberal, Ahrar Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi İttihatçı karşıtı siyasal grupların destekçilerine işaret eder. Bu partilerin mensupları, yabancılarla konuştuklarında kendilerini "Liberal" olarak tarif ediyorlardı.

üç kabine yöneten Abdülhamid'in eniştesi Damat Ferid Paşa (1853-1923) izledi. Abdülhamid döneminde bütün Avrupa'da diplomatik misyonlarda görev yapmış ve görev yaptığı sırada Liberal bir politikacı olarak Avrupalı devlet adamlarıyla tanışmış olan Damat Ferid, Osmanlı Devleti ve hanedanının varlığını sürdürmesi bakımından, görüşmelerde bir değer sayılıyordu. Bu tür umutların hayal olduğu anlaşıldı. İngilizler, Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da Anadolu'yu istilasını desteklediler ve İstanbul Hükümeti'nin felç olması, sultanın rejiminin halktan tekrar kabul görmesi umudunu ortadan kaldırdı.[16]

Bu arada yerel eşraf, Anadolu'nun yabancılar tarafından işgal edilmesine karşı direnişi örgütlemeye başlamıştı. 1919 yazına gelindiğinde, 1934'te Atatürk adını alan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde milli bir hareket şekillenmekteydi. Kuvayı Milliye hareketinin Temsilci Heyeti, kısa sürede İstanbul Hükümeti'ne doğrudan meydan okuyan alternatif bir iktidar odağı haline geldi. 16 Mart 1920'de başkent Müttefik birlikleri tarafından işgal edildikten sonra, 23 Nisan'da, Kuva-yı Milliyeciler Ankara'da bir hükümet kurulduğunu ilan ettiler. Haklı bir gerekçeyle, sultanın Müttefiklerin elinde "esir" olduğunu, bu nedenle artık Türk halkı adına hareket edemeyeceğini iddia ettiler. Milli diplomasi o zamana kadar yabancı güçlerin Anadolu'daki temsilcileriyle gayriresmi bağlantılarla sınırlı kalmıştı. Ancak kendini bir hükümet olarak ilan eden milli hareket bir Hariciye Bürosu örgütlemek zorundaydı. Mayıs 1920'de Millet Meclisi, Bekir Sami'yi ilk hariciye vekili olarak seçti.[17]

Eski bir İttihatçı vali olan Bekir Sami (1864-1932), örgütlenme aşamasında milli harekete katılmış, Kemal Paşa'yla yakın işbirliği içinde çalışmış, onun güvenini kazanmıştı. Aynı şey, Bekir Sami'nin yerini alan ve Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilinceye kadar hariciye vekilliği görevini yürüten İsmet (İnönü) (1885-1973) ve Yusuf Kemal (Tengirşek) (1878-

16 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976; bu eser sarayın mütareke dönemindeki faaliyetlerinin ayrıntılı ve kapsayıcı bir anlatımını vermektedir. Ayrıca bkz. Lewis, *Emergence*, s. 239-242, 250-252.

17 Roderic Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Laussanne," ed. Gordon Craig ve Felix Gilbert, *The Diplomats 1919-1939*, New York, 1963, s. 183.

1969) için de geçerliydi. Her ikisi de Mustafa Kemal'in güvenini kazanmıştı ve Hariciye Vekilliği görevi için gerekli en önemli nitelik belki de buydu. Ahmed Rüstem Bey[18] gibi deneyimli diplomatların tavsiyelerine dayanarak Kemal Paşa'nın yakın çevresi tarafından kolektif biçimde formüle edilen politika, hükümran ve bağımsız bir Türkiye mücadelesi görüşme masasında feda edilmeyecekse, harfi harfine uygulanmalıydı. Bu yüzden, Londra'daki görüşmeler sırasında Avrupalı Güçler'e "ekonomik ödünler verdiği" ve böylece "Milli Hükümet'in ilkelerini" ihlal ettiği için Mayıs 1921'de Bekir Sami'den istifa etmesi istendi. Mustafa Kemal, Kemalistlerin kendi kaderini tayin programları için savaşmaya devam edeceklerini söyleyerek, Bekir Sami'yi "ne pahasına olursa olsun barış yanlısı" olmakla suçladı.[19] Bu olaydan sonra hariciye vekilinin yetkileri daha da azaldı; öyle ki, vekilin verilen talimatın dışına çıkmamasını güvenceye alan küçük bir danışmanlar grubu ona hep eşlik ediyordu.[20] İsmet Paşa bile Lozan'da, Ankara'dan sürekli talimat almak zorunda kaldı ve bu durum, görüşmelerin uzamasına neden oldu.

İmparatorluğun son yıllarında politika oluşturma ve uygulama yöntemi rejimden rejime farklılık gösterdiyse de, politikanın amacı I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar fiilen değişmeden kaldı. Temel amaç, Büyük Güçler'in saldırgan tasarılarının ve

---

18 Ahmed Rüstem konusunda bkz. Mine Erol, *A. Rüstem Bey*, Ankara, tarihsiz. İslama dönen Polonyalı bir baba ile İstanbul'da oturan tanınmış bir İngiliz aileden bir annenin oğlu olan Ahmed Rüstem (1862-1935) meslekten diplomattı. Abdülhamid diplomasisindeki yozlaşmayı açığa vurmasının sonucunda, 1900 ile 1908 arasında sürgünde yaşamak zorunda kaldı, devrimden sonra geri çağrıldı. 1914'te Washington'a büyükelçi atandı ve Amerika'nın kendi hükümetine yönelik eleştirisine, Güneyde Siyahların linç edilmesini ve Filipinler'de su işkencesi kullanılmasını kınayarak cevap verdiği için istenmeyen adam ilan edildi. 1919'da milli harekete katıldı ve Hâriciye'de müşavir olarak çalıştı.

19 *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk*, 1927, yeni basım İstanbul, 1963. s. 496-500; Davison, "Turkish Diplomacy", s. 189. Mustafa Kemal'in konuşması başlangıçta, *A Speech Delivered by Ghazi Mustafa Kemal, President of the Turkish Republic, October 1927* başlıklıydı ve 1929'da Leipzig'de yayımlandı.

20 Burada, diplomatların milli çizgiye uygun hareket etmelerini garantilemek için kullanılan yol ile Sovyet siyasi komiserler sistemi arasında güçlü bir benzerlik vardır.

tabi halkların milliyetçi özlemlerinin tehdit ettiği imparatorluğun bütünlüğünü korumaktı; tabi halklar, kendi amaçlarına ulaşmak için kaçınılmaz olarak Büyük Güçler'in korumasını elde etmeye çalışıyorlardı. Daha 1919'da eski yönetici sınıfın özlemleri ile milli hareketin özlemleri arasında dramatik bir çatışma vardı. Yenik imparatorluğun sultanı, yabancı bir manda altında da olsa geleneksel otoritesinden bir kırıntıyı dahi koruduğu sürece, bölüşülmüş bir Anadolu'da kolu kanadı kırık bir devleti kabul etmeye hazırdı.[21] Diğer yanda da milli hareket hükümran bir Türk milletinin kendi kaderini tayin hakkından azına razı olmayı reddediyordu. Bunun, Başkan Wilson'ın ilan ettiği ilkelere uygun olduğunu ileri sürüyorlardı. Bu iki uzlaşmaz hasımın dış ilişkilere yaklaşımında keskin bir farklılık vardı; fakat imparatorluğu kurtarma amacıyla birleşen rejimlerin yaklaşımı da farklıydı.

Reşid, Âli ve Fuad Paşaların başını çektiği Osmanlı "Batıcıları", Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı'nın siyasal ve ekonomik sistemiyle bütünleştirilerek kurtarılabileceğine inanıyorlardı. İçeride Batılılaşmayı teşvik etmede çıkarları vardı; çünkü Batılılaşma, geleneksel düzene göre bürokratlarını öldürme yetkisine sahip otokratik bir sultan karşısında, onların konumunu güçlendiriyordu. 1839 ve 1856 fermanları ve 1876 Kanun-ı Esasi'si, sultanın otoritesine getirdiği çeşitli sınırlamaların yanı sıra, herkesi kanun önünde eşitleyerek bu durumu değiştirmişti.[22]

Bu Batılılaşmacı bürokrasinin harekete geçiş nedenleri sadece kendi çıkarlarını kollamak değildi. Reformcular, Osmanlı muhafazakârlarının önerdikleri gibi Avrupa'ya direnmekten çok, ona katılmanın İstanbul için daha akıllıca olacağına içtenlikle inanıyorlardı. Dünya ekonomik sistemine katılıp (bu bir şekilde olmaktaydı) yeni işbölümünde bir yer bulması, imparatorluğun yararına olacaktı. 1838'de Baltalimanı Antlaşması'nı –imparatorluğun tamamında serbest ticarete geçme anlaşma-

21 Sultanın 1920'de Sèvres Antlaşması'nı kabul etmesinden bu bellidir. Bkz. Paul Helmreich, *From Paris to Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-20,* Columbus, Ohio, 1974; Lewis, *Emergence,* s. 247.

22 *Age.*, s. 106 vd.

sını– imzalayan Reşid Paşa'nın mantığı buydu.[23] Antlaşmanın uygulanması, mevcut imalat sektörlerini fiilen gümrüksüz ithalat karşısında daha az rekabet edebilir hale getirerek zayıflattığı halde, Avrupa'ya hammadde ihracatını da güçlendiriyordu. Antlaşma toprak sahiplerini de devletin satın alma tekelinden kurtarıyor ve daha yüksek piyasa fiyatlarıyla yabancı alıcılara ya da onların aracılarına satış yapmalarına imkân veriyordu. Toprak sahibi sınıf bu işten hem siyasal hem ekonomik bakımdan güçlü çıktı. Bu sınıf, bir kuşak içinde Avrupalıların ve onların Hıristiyan uydularının eline geçen ticaret ve sanayi üzerinde artık denetimi kalmayan Osmanlı Devleti'ne sosyoekonomik temel sağladı.[24]

"Batıcılar"ın politikaları, Batılı kurumlarla, saraylarla, Fransız tarzı mobilyalarla ve fraklarla imparatorluğa modernlik görüntüsü verdikleri ölçüde başarılıydı. İmparatorluğun toprak bütünlüğü 1856'da Paris Antlaşması'nda garanti edilmiş, hatta Avrupa Devletleri Konseyi haklarından faydalanmasının kabul edildiği ilan edilmişti. Fakat serbest ticaret ve üstyapısal Batılılaşmanın yükü toplumun ve ekonominin geleneksel sektörlerine çok ağır geldi. Maddi bakımdan zaten daha ileri olan gayrimüslim tebaaya tanınan yasal eşitlik hükmü, "kâfirler" karşısında bütünüyle yapay bir üstünlük duygusuna alışık olan Müslüman Osmanlı psikolojisini olumsuz etkiledi. Bütün bu karmaşık faktörler "Batıcılar"a ve Batılılaşmaya karşı bir tepki üretti. Kendisini geleneksel düzenin şampiyonu gibi gösteren, Batı'nın sızmasından da korkan sultan inisiyatifi bürokratların elinden aldı. Batılılaşma karşıtı hareketin İslami bir niteliği olsa da, hiçbir şekilde gerici değildi. Özünde anti-emperyalistti ve İslam dünyası ile Asya'da artan Batı ege-

23 Bkz. Charles Issawi (ed.), *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, Chicago, Ill./Londra, 1966, s. 38-40; ve Oya Köymen, "The Advent and Consequences of free trade in the Ottoman Empire", *Etudes Balkaniques*, c. II, Sofya, 1971 içinde, s. 47-56.

24 Bir Türk toprak sahibi sınıfın siyasi bir güç olarak ortaya çıkması konusu hâlâ incelenmeyi bekliyor. 1858 Arazi Nizamnamesi'nin çıkması, bu sınıfın doğuşunun işaretidir. Bkz. Issawi, *Economic History*, s. 65-90 ve Lewis, *Emergence*, s. 448-451. Irak'ta da böyle bir sınıf ortaya çıktı. Bkz. Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Princeton, N.J., 1978.

menliğine bir yanıttı. Bu durum, Abdülhamid'e bütün İslam dünyasında Batı karşıtı duyguları harekete geçirmek –özellikle I. Dünya Savaşı sırasında İTC rejiminin yapmaya devam ettiği bir şey– için halifeliğini kullanma fırsatı sağladı.[25]

Fransa'nın yenilgisi ve Almanya ile İtalya'nın Büyük Güç olarak ortaya çıkmalarıyla belirginleşen Avrupa'daki yeni güç dengesi, sultanın dış ilişkilerde yeni seçenekleri deneme işini kolaylaştırdı. Abdülhamid yüzünü Almanya'ya dönerek, Rus tehdidine Paris ve Londra desteği dışında araçlarla karşı koymayı, aynı zamanda, Osmanlı üzerindeki İngiliz-Fransız tekeli olarak gördüğü şeye meydan okumayı da umuyordu.

Alman kartı aslında eski bir karttı; Osmanlı sultanları 18. yüzyılda Rusya'ya karşı bu kartı kullanmıştı.[26] Bismarck başlangıçta uzak dursa da, Abdülhamid bu karta güvenmeye başladı. Daha sultan olmadan önce Prusya'ya büyük hayranlık duyuyordu ve Fransa'ya karşı savaşta Prusya'nın galip geleceğine dair 100 liraya (yaklaşık 100 sterlin) bahse girdiği söylenir. Özel doktorlarının belirttiğine göre, Abdülhamid Rusya'dan nefret ediyor, Fransa'yı küçümsüyor, Britanya'dan korkuyor, Almanya'yı sadık bir müttefik olarak görüyordu.[27] 1890'lara gelindiğinde, bir dünya gücü olarak Almanya'nın artan gücü ve hırsı nedeniyle Alman kartı daha da etkiliydi. Bu, Abdülhamid'in Pan-İslamcılığına uygundu; çünkü Britanya, Fransa ve Rusya'dan farklı olarak Almanya, Müslüman toprakları sömürgeleştirmemişti ve bu nedenle Müslümanlar tarafından emperyalist bir güç olarak görülmüyordu. Aksine Kayzer Wilhelm, daha önce Napoléon'un yapmaya çalıştığı gibi, kendisini Müslüman dünyaya, düşmanlara karşı İslamın savunucusu olarak gösterebildi.[28]

---

25 Pan-İslamcılık konusunda bkz. Berkes, *Secularism*, s. 253 vd.; Lewis, *Emergence*, s. 340-343; Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 539-550.

26 *Age.*, s. 161-166.

27 *Age.*,s. 173, şimdi Türk Tarih Kurumu'nun arşivinde bulunan Abdülhamid'in doktorunun günlüğünden aktarıyor.

28 *Age.*, s. 180. Karal, kayzerin Müslüman dünyayı sultan-halife için savunma "vaadi"ni, Anadolu ve Arap vilayetleriyle sınırlı diye yorumlamakta haklı gibi görünüyor; ağırlıkla Hıristiyan Balkanlar, Berlin'de Avusturya'nın alanı sayılıyordu. Kayzer, 1889'da sultanı ziyaret eden ilk Avrupalı yönetici olarak da Abdülhamid'in gururunu okşadı.

Berlin ile İstanbul'u bir araya getiren ideolojik ve öznel faktörlerin dışında, bu iki imparatorluğu birleştiren başka faktörler de vardı; bu faktörlerin en önemlileri ekonomik ve jeopolitik olanlardı. Abdülhamid, Almanya'ya özellikle Berlin-Bağdat Demiryolu imtiyazı gibi ekonomik imtiyazlar vermekle, Almanya'ya Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik bir pay vererek, krizlerde ve savaşlarda Babıâli lehine müdahalede bulunmaya mecbur edeceğine inanıyordu. Alman demiryolu imtiyazı imparatorluğun içinden ve Avrupa'dan yardımına gelen birliklerin hareketini kolaylaştıracak ve İngiliz deniz gücü tarafından tehdit edilemeyecekti.[29] Sultan, kayzerden Osmanlı ordusunu eğitmesini isteyince ilişki daha da güçlendi.

Abdülhamid'in Almanya'yı işin içine sokarak Britanya, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumuna saldırma stratejisi kuşkusuz işe yaradı. Almanya kısa sürede diğer emperyalist güçlerin ciddi bir rakibi haline geldi ve aralarındaki gerilimler keskinleşti. Bu durumun Abdülhamid'in umduğu gibi imparatorluğun ömrünü mü uzattığı, yoksa ölümünü mü hızlandırdığı tartışmalıdır. Büyük Güç çekişmesini kesinlikle daha karmaşık ve bu nedenle çözülmesi daha güç hale getirdi. Almanya Osmanlı meselelerinin dışında kalmış olsaydı –Almanya'nın gücü dikkate alındığında bu hiç olası değildi– İtilaf güçleri imparatorluk üzerinde ortak bir egemenlik kurabilir, imparatorluğu istedikleri gibi paylaşabilirlerdi. Ne var ki, böyle bir senaryo Osmanlı İmparatorluğu'nu kaderci bir zihin yapısıyla sonuna razı bir şekilde bekleyen, pasif bir kurban rolüne sokar. Durum hiçbir zaman böyle olmamıştır.

Abdülhamid Almanya'yı işin içine katarak Doğu Sorunu'nu daha karmaşık hale getirmeyi başardıysa da, imparatorluğun savunmasını ve bütünlüğünü asla Berlin'e emanet edemedi. Almanya'nın resmi müttefiki olmayı önerip, Büyük Güçler'i birbirlerine karşı kullanma politikasının ilerisine geçmeye de

29 *Age.*, s. 175-177. İngiliz-Fransız hatları, örneğin İzmir-Kasaba Hattı büyük ölçüde Avrupa'ya nakliyat için iç bölgelerden kıyıya hammadde taşımak için tasarlanmışken, Alman demiryolu projesinin Anadolu'yu ulaşıma açması ve yerel ürünlerin ucuz naklini sağlayarak ülkeye refah getirmesi bekleniyordu. Yerel üretimin Amerika'dan tahıl ithalatıyla rekabet edebilmesinin tek yolu buydu.

çalışmadı. Aksi bir tavır, en azından güçlü bir orduyu gerektirirdi çünkü Almanya'nın bir olasılıkla ittifak oluşturması mümkün değildi. Abdülhamid de yüksek askeri harcamalarına ve ordu reformu vaatlerine rağmen, güçlü bir orduyu kendi konumuna yönelik bir tehdit olarak görüyordu.[30] İç politikaları, reformist niteliklerine rağmen, sosyal düzeyde yapısal değişimleri başlatmaktan çok, statükoyu güçlendirmeye yönelikti. Ne olursa olsun, Osmanlı toplumunun erozyonu Batı sızmasıyla birlikte yol aldı ve sultan süreci durduracak fazla bir şey yapamazdı. Sonunda 1908'de devrime boyun eğdi; devrim, diğer her şeyde olduğu gibi, Osmanlı dış ilişkilerinde de aktif bir evreyi başlattı ve Avrupalı bir müttefik arayışına girdi.

Jön Türk Devrimi 1876 Kanun-ı Esasi'sini geri getirmek gibi sınırlı bir amaçla başladı. Ne var ki, uzun vadeli amaçları çok daha iddialıydı. Bunlar, imparatorluğu Büyük Güçler'e kendi eşitleri olarak kabul ettirecek şekilde Osmanlı toplumunu gençleştirip dönüştürmeyi kapsıyordu. Hiçbir şey Jön Türklerin tutkularını, "Yakındoğu'nun Japonya'sı" olma iddialarından daha iyi tarif etmez.[31] Bu içeride, imparatorluğu Avrupalı güçlerin kontrol edip sömürdüğü bir yarı-sömürge statüsünden, kendi emperyal kaynaklarını kendi yararına sömüren hükümran bir kapitalist devlete dönüştürmek anlamına geliyordu. İttihatçılar için "modernleşme" ya da "Batılılaşma"nın salt kurumları ıslah etmek değil, kapitalizmi benimsemek anlamına geldiğini vurgulamak önemlidir. Kapitalist bir toplu-

30 Sultanın ordusunu eğiten Alman uzmanlara göre, Abdülhamid'in "iyi bir ordunun eline geçecek büyük güçle ilgili bilinçli olmaktan çok içgüdüsel bir endişesi" vardı; Alfred Vagts, *Defense and Diplomacy: The Soldier and the Conduct of Foreign Relations*, New York, 1956, s. 191, burada Gen. W. Giesl von Gieslingen, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient Berlin*, 1927, s. 47'den aktarma yapar. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 179-180, von der Goltz'un Balkan Savaşı'ndan sonra ifade ettiği şu savını aktarır: Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar geniş sınırları ve bu kadar çok düşmanı varken hiçbir güç onunla ittifak kurmak istemez. Abdülhamid devrinde ordunun gerilemesi konusunda bkz. *age.*, s. 369-375.

31 Ahmed Rıza ve Dr. Nazım'ın Sir Edward Grey'le görüşmeleri, Grey'den Lowther'a mektup içinde, özel, 13 Kasım 1908, FO 800/184A, aktaran Feroz Ahmad, "Great Britain's relations with the Young Turks 1908-1914", *Middle Eastern Studies*, c. II, no. 4, 1966, s. 306.

mun –bir burjuva sınıfı da kapsayan– kendisini sürdüren bir sınıf yapısına sahip olduğunu biliyorlardı ve böyle bir toplum yaratmak için adımlar atmaya başladılar.[32]

Jön Türklerin ilk işi, Büyük Güçler'in onayını kazanmak ve onları kapitülasyonlarla elde ettikleri bütün ayrıcalıklardan vazgeçirmekti. Avrupa'nın, özellikle Britanya ve Fransa'nın, Avrupa sistemini model alan meşruti bir sistem kurmak için mücadele eden bir devrime sempatiyle bakacağına inanıyorlardı. Her şeyden önce, Avrupa'nın kapitülasyonların devam etmesinde ısrar etmesinin temel nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vatandaşlarının yabancı ve arkaik bir hukuk ve yönetim sistemi altında yaşayamayacakları iddiasıydı. Bu engelin kalkması ve Avrupa için kabul edilebilir bir yönetim sisteminin kurulması durumunda, kapitülasyonlar için bir neden kalmayacaktı.

Jön Türkler –İttihatçılar ve Liberaller– başlangıçta destek için Britanya'ya yöneldiler. Almanya Abdülhamid rejimini desteklemiş ve eski rejimin verdiği imtiyazlarla imparatorlukta güçlü bir köprü başı kazanmıştı. Jön Türkler, Britanya'yı yeni imtiyazlar için Almanya ve Fransa'ya karşı rekabete teşvik ederek, Fransa'nın ve Almanya'nın gücünü kırmayı ve Babıâli'ye daha fazla özerklik kazandırmayı umuyorlardı. Almanya'nın müttefiki Avusturya-Macaristan Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak edince, Almanya'ya düşmanlık arttı. İttihatçı yanlısı *Tanin*, Viyana'nın bu işe girişmekteki amacının meşruti rejime bir darbe indirmek ve düşürülmesi için gericiliğe yardım etmek olduğunu öne sürecek kadar ileri gitti.[33]

Jön Türkler, Büyük Güçler'in bizzat imzaladıkları Berlin Antlaşması'nın ihlali karşısındaki tutumlarıyla, kendilerini yalnız ve tecrit olmuş durumda buldular. Türklerin, Avusturya-Macaristan mallarını boykot ederek kızgınlıklarını belli etmekten başka yapabilecekleri fazla bir şey yoktu.[34] Bununla

32 Ayrıntılar için bkz. Feroz Ahmad, "Vanguard of a nascent bourgeoisie: tbe social and economic policies of theYoungTurks 1908-1918", ed. Okyar ve İnalcık, *Economic History*, s. 329-350.

33 *Tanin*, 8 Ekim 1908, s. 1.

34 Boykot ve Türk ekonomisindeki etkileri üzerine yararlı bir makale için bkz. Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Gelişme Dergisi:*

birlikte İttihatçılar bir ittifak teklifiyle Britanya'ya yanaşmaya karar verdiler. İki önde gelen İttihatçı Ahmed Rıza ile Dr. Nazım, meseleyi Sir Edward Grey ve Sir Charles Hardinge'le görüşmek üzere Londra'ya gönderildi. Teklif kibarca reddedildi. Grey şunları söyledi:

> Dostluklar ve ittifaklar kurmamıza rağmen, ellerimizin serbest kalmasını sağlamak bizim alışkanlığımızdır. Japonya ile bir ittifakımızın olduğu doğrudur fakat Uzakdoğu'daki belirli sorunlarla sınırlıdır.
> Onlar [Ahmed Rıza ve Dr. Nazım] Türkiye'nin Yakındoğu'nun Japonya'sı olduğunu ve Türkiye ile hâlâ yürürlükte olan Kıbrıs Sözleşmemiz olduğunu söyleyerek yanıt verdiler.
> Türkiye'de yapmakta oldukları iyi işlere sempatiyle baktığımızı; iyi şeyler temenni ettiğimizi ve eğer isterlerse, gümrükleri, polis teşkilatını ve benzeri şeyleri düzenlemek üzere adam göndererek, iç işlerinde kendilerine yardım edeceğimizi söyledim.[35]

Bu olumsuz cevaba rağmen İttihatçılar İngiliz yanlısı tutumlarını terk etmediler. Britanya'yı Üçlü İtilaf'ın temel direği olarak görüyorlardı ve Britanya'nın kazanılması durumunda, Fransa ve Rusya da kazanılacaktı. Reform programlarının Britanya'yı etkileyeceği konusunda iyimser ve fırsat kollamaya istekliydiler. İTC, İttihatçı karşıtı fakat İngiliz yanlısı Kâmil Paşa'yı desteklemeye devam etti ve Cemiyet, Şubat 1909'da onu istifaya zorladığında, yerine geçen bakan Britanya'yla dostluk politikası izlemezse desteğini çekeceğine söz verdi.[36] Sadrazam olarak Kâmil Paşa'nın yerine geçen Hüseyin Hilmi Paşa, İngiliz büyükelçisine gidip, "İngiltere'ye yönelik politikasının seleflerininkiyle aynı olacağı ve Majestelerinin Hükümetinin desteği ve tavsiyesine güvenmeye devam edeceği" güvencesini verdi.[37]

1908 Özel Sayısı, (Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar) Ankara, 1978, s. 163- 181. Ayrıca bkz. Bridge, s. 35-38.

35 Not 31'deki kaynak, s. 309. İttihatçı heyetin hükümeti temsil yetkisi yoktu ve Sadrazam Kâmil Paşa, "Osmanlı hükümetini temsil ediyorlarmış gibi konuşuyorlar," diye Lowther'a yakınıyordu. Bkz. Lowther'dan Grey'e 855 nolu mesaj, 13 Aralık 1908, FO 371/546/43987.

36 Hüseyin Cahit, "Kabinenin Sükûtu ve İngiltere", *Tanin*, 15 Şubat 1909; Lowther'dan Grey'e 51 nolu mesaj, 14 Şubat 1909, FO 371/760/5984.

37 Lowther'dan Grey'e 53 nolu mesaj, 15 Şubat 1909, FO 371/760/6275.

İngiliz elçiliğinin Nisan 1909 karşıdevrimi sırasındaki anti-İttihatçı tutumu bile, İTC'nin İngilizciliğini zayıflatamadı. Bu durum duygusallığa değil, siyasal gerçekçiliğe ve amaca uygunluğa dayanıyordu. Karşıdevrim 3. Ordu tarafından ezildi ve bu durum, Mahmud Şevket Paşa ve üst rütbeli subayları siyaset sahnesine çıkardı. Birçoğu Alman eğitimi almış üst rütbeli subayların Alman yanlısı oldukları düşünülüyordu ve imparatorluğun güçlü adamı haline gelen Şevket Paşa, Almanya'nın Babıâli'deki adamı sayılıyordu. Alman ordusunda on yıl geçirmişti ve orduyu eğitmek üzere tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Mareşal von der Goltz'a yakın olduğu söyleniyordu. Ne var ki, İTC basınının iddia ettiği gibi, Şevket Paşa'nın Alman çıkarlarına sadık bir rejim kurmak için iktidarı ele geçirmesi söz konusu değildi.[38]

Yine de, ağırlıkla sivil olan İttihatçılar, ordunun yönetime girmesinden rahatsızdılar. Orduya meydan okuyup konumunu zayıflatmanın tek yolu, basında Almanya'ya saldırmak ve Almanya'nın hasmı Büyük Britanya ile dostluğu desteklemekti. Fakat İttihatçı dostluk mesajlarına ne Britanya ne de Fransa yanıt verdi. Aslında Fransa, Babıâli'nin mali özerklik kazanma arzusundan rahatsızdı. 1910'da Maliye Nâzırlığı siyasal ve ekonomik şart koşulmayan bir borç görüşmesi yapmaya çalıştığında, Britanya'nın desteklediği Fransa, Osmanlı maliyesi üzerinde Fransız denetimi kurmak anlamına gelen aşağılayıcı koşullar önerdi. İttihatçılar bu tür koşulları reddettiler ve Paris, Londra ve Berlin'de uzayıp giden görüşmelerden sonra, borç Almanya'dan tedarik edildi.[39]

Yeni rejim ile Büyük Güçler arasındaki ilişkilerin ilk üç yılı Osmanlılar için moral bozucu ve cesaret kırıcı oldu. Büyük Güçler kapitülasyonlardan herhangi bir ödün vermeyi ve imparatorluğun iç işleri üzerindeki denetimlerini gevşetmeyi

38 Hüseyin Cahit, "Almanlar ve Osmanlılar", *Tanin*, 17 Aralık 1909, s. 1; Mahmud Şevket Paşa konusunda bkz. Feroz Ahmad'ın makalesi, *Encyclopaedia of Islam*, 2.baskı, Leiden, 1953-.

39 Ahmad, *Young Turks*, s. 72 ve 75 vd. Ayrıca bkz. Marian Kent, "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *Historical Journal*, c. XVIII, no. 2, 1975, s. 374-381; ve aşağıda, Kent, s. 179; Fulton, s. 151, 157 ve Bridge, s. 40.

reddettiler. Aralarındaki çekişmelere rağmen, Osmanlı saldırılarına karşı ayrıcalıklarını koruma konusunda birleştikleri için Osmanlılar güçsüzdü. Eylül 1911'de Trablusgarp Savaşı patlak verdiğinde Babıâli hâlâ yalnızdı ve Büyük Güç desteğinden tamamen yoksundu.[40] Almanya anlayışlıydı ancak kendi müttefiki İtalya'ya karşı Osmanlılara yardım edemezdi. Bu nedenle Babıâli bir kere daha Britanya'ya döndü ve savaşta destek talebinde bulundu. Bir ay sonra, Ekim 1911'de, ya tek başına Britanya ile ya da Üçlü İtilaf'la ittifak resmen önerildi.[41] Öneriyi bu defa Grey açıkça reddetmedi. Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasında barış tesis edildikten sonra, "Osmanlı İmparatorluğu ile bu ülke arasında sağlam ve kalıcı temelde tamamen iyi bir anlayış kurmak için benimsenebilecek tedbirleri... görüşmeye ve incelemeye" hazır olacaktı.[42] Ancak bu iş gelecekte olacaktı. Bu arada savaş, Temmuz 1912'de İTC'yi devrilmenin eşiğine getirerek ağır bir darbe indirdi.

Ekim'de I. Balkan Savaşı patlak verdiğinde, Liberaller iktidardaydı. İtalya ile barış yapıldı ve Britanya'nın desteğini alabileceği umuduyla, İngilizci seksenlik Kâmil Paşa sadrazamlığa atandı. Kâmil Paşa, mevcut krize hemen müdahale etmesi için Grey'e başvurarak diplomatik saldırısını başlattı. Herhalde Sir Edward'da duygusal bir iz bırakmak umuduyla, Kırım Savaşı'ndan beri süren Osmanlı-İngiliz dostluğunu hatırlattı. Fakat Grey hareketsiz kaldı. Büyük Güçler'in Osmanlılar lehine Edirne'yi kurtarmak için müdahale etmeyeceklerini ve toprak bütünlüğü düşüncesinin artık hükümsüz olduğunu Kâmil Paşa'ya oldukça açık bir ifadeyle bildirdi. Kâmil Paşa'ya, elindeki diğer şeyleri de kaybetmeden önce –o sırada Bulgarlar tarafından tehdit edilen başkentin de düşüp imparatorluğun elinden çıkabileceğine dair ürpertici bir hatırlatmayla– Edirne'yi Bulgarlara bırakmasını tavsiye etti.[43]

---

40 Bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

41 Osmanlı Hariciye Nâzırı'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na antlaşma taslağı, 31 Ekim 1911, FO 371/1263/48554. Bu seferki resmi bir öneriydi.

42 Aktaran Ahmad, *Young Turks*, s. 319, not 31.

43 *Age.*, 319-320. Ayrıca bkz. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", ed. F. H. Hinsley, *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977 içinde, s. 154-156 ve bu kitapta s. 263.

Balkan Savaşları felaketinin Osmanlı psikolojisi üzerinde yarattığı travmatik etki kavranmadan, 1913'ten sonraki İttihatçı politikayı ve davranışı anlamak mümkün değildir. Osmanlılar yüzyıllar boyunca imparatorluğa can veren toprakları kaybetmişlerdi. Dahası, başkentin düşmanın eline geçmesine ramak kalmıştı ve bu, imparatorluğun sonu demekti. Bütün bu felaket boyunca Büyük Güçler, düşmanlıklar patlak verdiği sırada statükoda bir değişikliğe izin vermeyeceklerini ilan etmelerine rağmen, kenara çekilip durmuşlardı. Bu izin vermeme ilanı, Osmanlıların zaferi kazanacağı varsayımına dayanıyordu; Osmanlıların yenilgisinden sonra, alışıldığı üzere bu sözler unutulmuş gibiydi.[44]

Ocak 1913'te iktidarı ele geçiren İttihatçılar, imparatorluktan geriye kalanların devamını ancak Britanya ve İtilaf'la bir ittifakın garanti edebileceğine her zamankinden daha fazla inanıyorlardı. Bu nedenle Haziran'da, Ekim 1911 teklifini tekrarlayan Tevfik Paşa Osmanlı-İngiliz ittifakı konusunu yeniden açtı. Türk teklifi bir kere daha geri çevrildi.[45] 1914'te Britanya'nın Babıâli büyükelçisi olan Sir Louis Mallet, "Türkiye'nin bağımsızlığını güvenceye almasının yolu bizimle bir ittifak ya da Üçlü İtilaf'la bir anlaşmadır. Daha risksiz bir yöntem [öyle düşünüyordu], mevcut Türk topraklarının bağımsızlığına ve bütünlüğüne –tarafsızlığa kadar gidebilen– saygı duymayı ve bütün Büyük Güçler'in reformun mali denetimine ve uygulanmasına katılmasını, bütün Güçler için bağlayıcı kılan bir antlaşma ya da Bildirgedir,"[46] diye not ediyordu.

İttihatçıların bu tür önerileri kabul etmeleri mümkün değildi. Balkan Savaşları süresince Avrupa'nın Osmanlı karşıtı

---

44 1914-1918 savaşı sırasında Talat Paşa Amerikan büyükelçisine bunu hatırlattı: "Balkan Savaşı'ndan sonra parçalanmayacağımıza söz verdiler, Rumeli'ye olana bakın." Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918, s. 99.

45 Bkz. Ahmad, *Young Turks*, s. 321, n. 31. Bu arada, Kâmil Paşa Mart 1914'te Kahire'de Viscount Kitchener'i gördü. Ona "çok yakın gelecekte başka bir devrim olasılığını anlattı [Mayıs'ta İTC'ye karşı başarısız bir darbe gerçekleşti] ve Grey'den 'Türkiye'deki yönetimle ilgili yeterli bir yabancı denetimin kurulup kurulmayacağı'nı düşünmesini istedi..." Aktaran Ahmad, *Young Turks*, s. 127-128. Bir krizde Liberallerin hepsi Britanya'ya yöneldiler.

46 Sir Louis Mallet'in tutanağı, tarihsiz, FO 371/1826/28098.

önyargıyla hareket ettiğini düşündükleri için ihanetine uğradıklarını hissediyorlar ve bu nedenle, imparatorluğun bağımsızlığı ve bütünlüğüyle ilgili bildirgelere güvenmiyorlardı. Avrupa'nın mali denetiminin ve yönetsel gözetiminin sona erdirilmesi, hareketlerinin temel amaçlarından biriydi. Sir Louis Mallet, bundan tamamen habersiz görünüyordu.

Ertesi yıl, Mayıs 1914'te İttihatçı harekette *eşitler arasında birinci* olan Talat Bey Rusya'ya bir ittifak teklifinde bulundu, ancak bu da kabul edilmedi.[47] Cemiyet'in bir İtilaf gücüyle anlaşmaya varma yönündeki son girişimi, Fransa'ya yaklaşmaktı. İTC'nin Fransız yanlısı eğilimlere sahip diğer bir önde gelen üyesi Cemal Paşa, bu amaçla Temmuz 1914'te Paris'e gönderildi. İstanbul'a bir ittifakla değil, Fransız nişanlarıyla döndü.[48] Bu arada Berlin'le görüşmeler başlamıştı ve Cemal Paşa'nın Paris'teki başarısızlığı bu görüşmelere hız verdi. İtilaf yanlısı Cemal Paşa bile, Osmanlı'nın yeni bir kriz anında yalnız kalmaması için Almanya ile anlaşma yapmaktan başka tercihinin bulunmadığını kabul ediyordu. Bu ittifak 2 Ağustos 1914'te, I. Dünya Savaşı ivme kazanırken imzalandı.[49]

Osmanlılarda Alman ittifakı lehine genel bir uzlaşma vardı; zira bu ittifak Osmanlı Devleti'nin yalnızlığını sona erdiriyordu ve 1914'te bu faktörün psikolojik önemi büyüktü. Ancak İttihatçılar arasında, savaşta taraf olup olmamak ya da ne zaman olmak gerektiği konusunda fikir ayrılıkları vardı. İmparatorluğun yakın geçmişte acısını çektiği bütün felaketlerden sonra pek çok İttihatçı Almanya lehine hayırsever bir tarafsızlığı sürdürerek savaşın dışında kalmayı tercih ederdi. Enver Paşa'nın başını çektiği alt rütbeli subaylardan oluşan savaş taraftarları, Osmanlı Devleti barış görüşmelerinin dışında kalmasın ve hemen herkes tarafından öngörülen savaşın hızlı ve belirsizliği ortadan kaldırmayacak şekilde bitmesinden sonra bölüşülmesin diye savaşa girmeyi istemiş olabilir. Ancak, ülkenin mali durumu perişan ve psikolojik baskılar bu-

47 Ayrıca bkz. Bodger, bu kitapta s. 125.

48 Ayrıca bkz. Fulton, bu kitapta s. 219.

49 Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Stateman, 1913-1919*, Londra, 1920, s. 103-105. Ayrıca bkz. Trumpener, bu kitapta s. 175.

naltıcı olmasaydı, Enver Paşa gönülsüz bir hükümeti savaşa sürükleyecek kadar güçlü değildi.

Temmuz sonunda Avusturya-Sırbistan Savaşı'nın patlak vermesi mali ve ekonomik krizi hızlandırdı. Avrupalıların kontrolündeki şirketler faaliyetlerini askıya alınca, İstanbul'da ekonomik yaşamı felç eden bir panik yaşandı. Denizcilik şirketleri Osmanlı limanlarını kullanmayı durdururken, sigorta şirketleri kaçak diye el konabilecek malları sigorta etmiyorlardı. 3 Ağustos'ta sadece 92.000 lira nakiti bulunan imparatorluk hazinesi tükenmişti ve hiçbir Avrupa hükümeti borç vermek istemiyordu.[50] Yalnızca Almanya Babıâli'nin mali ihtiyacını karşılamaya istekliydi ancak Babıâli'nin savaşa girmesi koşuluyla.[51]

Osmanlılar İtilaf Güçleri'nin, özellikle Britanya'nın Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını hesaba kattığına inanıyorlardı. Londra'da, Müttefiklerin Boğazları abluka altına almasının Osmanlı kamuoyu üzerinde yaratacağı etkinin ya da Britanya'da yapılıp Osmanlı donanmasına teslim edilmek üzere hazırlanan iki savaş gemisine konan ambargonun, gemilerin satın alınması için "Donanma Fonu"na bağışta bulunmuş sıradan Türkleri kızdıracağının kimse farkında değildi. Basını kontrolünde tutan İTC, bu olayları İtilaf Güçleri'ne karşı kullandı. Savaş yayıldıktan sonra, Büyük Güçler artık Osmanlı'ya karşı bir gözdağı siyaseti yürütemeyecekleri için, İttihatçılar arasında bir rahatlama duygusu vardı. Hükümet Ağustos başında silahlı tarafsızlık ve genel seferberlik ilan etti. Tekrar hükümran bir

50 Mehmed Cavid, "Meşrutiyet devrine ait Cavid Bey'in Hatıraları", *Tanin*, 21 Ekim 1944; ve savaş suçlusu sorunundan kaçmanın bir yolu olarak, 1919'da İstanbul Hükümeti'nin İttihatçıları yargıladığı mahkemedeki tanıklığı. Bkz. *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, ed. Hakkı Tarık Us, İstanbul, 1933, s. 82-83 ve 93.

51 Cavid Bey 27 Eylül 1914'te günlüğüne şunları yazar: "Savaşa girmezsek Almanya'nın bize para vermeyeceğinden eminim." Bkz. *Tanin*, 12 Kasım 1944. Görüşmeler Berlin'de başladı ve Cavid Bey 12 Ekim'de şunu bildirdi: "Antlaşma imzalandıktan on gün sonra 250.000 lira, Rusya'ya ya da İngiltere'ye karşı savaşa girmemizden on gün sonra 750.000 lira ve geri kalanı (4 milyon lira) savaş ilanından otuz gün sonra 400.000 lira aylık taksitler halinde verecekler." Mali konuların Alman belgelerine dayanan bir değerlendirmesi için bkz. *Tanin*, 15 ve 16 Kasım 1944 ve Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire (1914-1918)*, Princeton, N.J., 1968, s. 271-284.

devlet gibi hareket edebilmek için, kapitülasyonları tek taraflı kaldırma hazırlığına da başladı.

İttihatçılar, yeni kavuştukları özgürlükleriyle savaşı bütün toplumu yenilemek, onurlarını ve özsaygılarını yeniden kazanmak için bir fırsat olarak gördüler. Osmanlı basını, Japonya'nın Almanya'yı Çin'deki haklarından vazgeçmeye zorlayarak Doğu Asya'daki konumunu sağlamlaştırmak için savaşın sağladığı fırsatı nasıl kullandığını açık bir onayla yazıyordu. *Tercüman-ı Hakikat*, "Japonya'nın aynı şeyi Fransa ve Britanya'ya ne zaman yapacağını kim söyleyebilir...?" diye soruyordu.[52] O zamana kadar aşağılanan Osmanlılarda, büyük bir hayranlık ve kıskançlıkla izledikleri Japon etkinliğine ve Japonya örneğine karşı bir öykünme arzusu hissediliyordu.

Babıâli 9 Eylül 1914'te kapitülasyonları tek taraflı kaldırarak, "Osmanlı halkına hükümranlığını ve ulusa bağımsızlığını" tekrar kazandırmak için ilk adımı attı.[53] Artık yabancıların imparatorlukta ayrıcalıklı bir konuma sahip olmayacaklarının ilan edilmesi Hıristiyan ahalide olumsuz bir etki yaratsa da, Osmanlı halkının moralini yükseltti. Kuşaklar boyu boyunduruk altında kaldıktan sonra bağımsızlığını kazanmış bir halkta görülen türden, hükümete kendiliğinden destek ifadeleri belirdi. İTC büyük gösteriler örgütleyerek, nefret edilen kapitülasyonların uygulamadan kaldırılmasının devrimin birinci aşamasını bitirdiğini ve şimdi ulusun ikinci aşamaya hazır olduğunu ilan ederek bu duyguyu yönlendirdi.

Hükümranlık ve bağımsızlık cesur bir kalem darbesiyle kazanılırken, onur ve özsaygı için savaş alanlarında büyük bedeller ödendi. Gelibolu'da Müttefik saldırısına karşı Boğaz savunması, Osmanlı özsaygısının tekrar kazanılmasına büyük katkılarda bulundu. Bu uzun ve şiddetli muharebede başarısızlık sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, bir ulus olarak daha yeni örgütlenmeye başlarken halkın da yıkımı anlamına gelirdi. Bu nedenle Gelibolu Muharebesi hayatta kalma mücadelesi olarak görüldü. Muharebeden galip çıkan Osmanlılar, düşmanlarından saygı görme ve müttefikleri Almanya ile

52 "Orient for Orientals", *Tercüman-ı Hakikat*, 20 Ağustos 1914.

53 *Tanin*, 10 Eylül 1914, s. 1.

Avusturya-Macaristan tarafından eşit kabul edilme hakkını kazandıklarına inanmaya başladılar.[54] İttihatçılar, topyekûn savaş çabasına Osmanlı'nın katkısının kimseden geri kalmadığı kanaatindeydi. Osmanlı orduları çeşitli cephelerde çok sayıda Müttefik kuvvetini durdurmuş, bu kuvvetleri Alman ve Avusturya ordularına karşı kullanılacakları Avrupa'dan uzak tutmuştu. Dahası, Osmanlılar Gelibolu'daki başarılarının Nisan 1917 devrimiyle sonuçlanan Rusya'nın çöküşünde önemli bir faktör olduğunu iddia ettiler.

Yeniden kazanılan onur ve özsaygı duygusu, boyun eğdirmeye alışık her iki müttefikin (Almanya ve Avusturya), Osmanlıların kendilerine karşı tutumunu kibirli ve şovenist bulmalarının nedenini açıklar. Osmanlılar, örneğin ticari işlerde dil olarak Türkçenin kullanılacağını ve dil bilen aracıların istihdam edileceğini söyleyen müttefiklerine bile ödün vermeyi reddetti. Bu, Osmanlı ekonomik çıkarlarını geliştirmeye ve yerli bir burjuvazi yaratmaya yönelik İttihatçı planın bir parçasıydı.[55] 1917'de kabine, Birleşik Devletler 6 Nisan'da Almanya'ya savaş ilan ettikten sonra Washington'la ilişkileri sürdürmeyi düşünecek kadar ileri gitti. Ancak savaş yanlılarının görüşleri üstün geldi ve müttefikleriyle ortak bir cepheyi sürdürmekte ısrar ettiler. Böylece Amerika ile ilişkiler 20 Nisan 1917'de koptu.[56] İttihatçılar böyle bir dayanışma gösterisinin karşılığını, düşmanla barış anlaşması yapma zamanı geldiğinde Almanya'dan bekliyorlardı. Almanya'nın, Britanya'ya kaptırılan Arap vilayetlerindeki Osmanlı toprakları geri alınıncaya kadar savaşacağını düşünüyorlardı. Almanya'nın barış masasında, Rusya parçalandıktan sonra Kafkasya'da bir Osmanlı nüfuz alanı kurulmasına izin vereceğini umuyorlardı. Brest-Litovsk'ta Berlin'in Osmanlılardan kendi çıkarlarını Almanya'nın çıkarlarına tabi kılmalarını beklediği anlaşılınca, İttihatçı yanılsamalar darmadağın oldu. Örneğin Bolşeviklerin Almanların

54 Daha sonra, Kutü'l-Amara'da İngiliz ordusunun General Townshend'le birlikte esir alınması Türklerin moralini daha da yükseltti. Bkz. A.J. Barker, *The Bastard War: The Mesopotamian Campaign of 1914-1918*, New York, 1967.

55 Bkz. n. 32.

56 Cavit, *Tanin*, 1, 2 ve 5 Mayıs 1945.

işgal ettiği topraklarının boşaltılmasını istememeleri için, Osmanlı delegasyonu Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmesini isteyemedi. Almanlar buna karşı çıktılar ve Osmanlılar bu bedeli ödemek zorundaydı.[57] Son tatlilde, İttihatçılar Kafkasya'da yeni bir Türk imparatorluğu rüyalarına ve özlemlerine sahip çıkma gücünden yoksundular ve müttefikleri bunu biliyordu.

İttihatçılar tarafsızlığın Osmanlı'yı yalnız bırakacağı ve savaşan bütün tarafların insafına terk edeceği, bu nedenle Osmanlı için bir felaket olacağı inancıyla Almanya ile ittifak imzalayıp savaşa girdiler. Bu ittifak, İTC'nin hayatta kalmak için mücadele etme şansı sağlayacağına inandığı bir kumardı. Osmanlılar şimdi bir Büyük Güç'ün müttefiki olarak kendilerini kanıtlayabilir ve Avrupa'nın saygısını tekrar kazanabilirlerdi. Büyük Güçler'le deneyimleri dikkate alındığında, Almanya'yı kendi amaçları için kullanmaları söz konusu olamazdı. Aksine, ittifakın savaş patlak verdikten *sonra* imzalandığını gören İttihatçılar, kendilerinin kullanıldığını anladılar. Ancak bu bile, çok iyi bildikleri yalnızlığa ve güçsüzlük duygusuna tercih edilebilirdi. Osmanlıların savaşa girmesi tabuta çakılan son çivi miydi? Herhalde. Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasına Üçlü İtilaf'ın izin vermesi olası değildi; Osmanlı stratejik olarak yaşamsaldı, Yunanistan ve İran gibi devrilip işgal edilmesi muhtemeldi. Dahası, çokuluslu niteliği nedeniyle imparatorluğun, Wilsoncu kendi kaderini tayin hakkı ilkesinden zarar görmeden ayakta kalması mümkün değildi. Ancak savaşa katılmadan da, İttihatçıların Türkiye Cumhuriyeti'yle sonuçlanacak yeni bir devlet ve toplumun temellerini atmak için zorunlu olan dönüşümü gerçekleştirmeleri mümkün olmazdı.

İtilaf'ın zaferi Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun işaretiydi; sorun, yerine neyin geçeceğiydi. Başkentteki sultan ve Liberaller, eski topraklarından ne koparabilirlerse koparma umuduyla Britanya'ya topyekûn bağımlılık politikasına

57 A. K. Kurat, *Türkiye ve Rusya, 1798-1919,* Ankara, 1970, s. 352 vd, burada Osmanlı Hariciye Bürosu'nun belgeleri geniş ölçüde aktarılır; ayrıca bkz. Stefanos Yaresimos, *Türk-Sovyet İlişkileri,* İstanbul, 1979, s. 11-15 ve Trumpener, *Germany,* s. 170.

yeniden geri döndüler. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Müttefik arzularına boyun eğmeye istekli bir kabine kurarak Müttefikleri sakinleştirmeye çalıştılar.[58] Sultan bütün umutlarını İngiliz desteğine, hatta bir İngiliz mandasına bağlarken, başkentteki entelektüel bir grup, bir Amerikan mandasının Türkiye için tercih edilebilir olduğu inancıyla Wilsoncu Prensipler Cemiyeti'ni kurdu.[59] Bağımsız varlığını sürdürmek için mücadele iradesini her iki grup da yitirmiş ve yabancı vesayetin kaçınılmazlığını kabul eder olmuştu.

Ne var ki, yönetici sınıfın bozgunculuğuna rağmen, başkentin dışında bir ulusal hareket şekillenmekteydi. Jön Türk döneminde gelişen ve imparatorluğu, Anadolu da dahil, parçalamaya yönelik Müttefik planı nedeniyle kaybedecek çok şeyi olan yeni toplumsal güçler –esas olarak toprak sahipleri ve burjuvazi– milli dava için bir araya geldiler.[60] Mustafa Kemal liderliğindeki milli hareket, bütün emperyal ve Pan-Türkçü irredantizmi terk edip, Wilsoncu ilkelere uygun hükümran, ulusal bir Türkiye için savaştılar. Dahası, Müttefikler Anadolu'nun paylaşılmasıyla ilgili emperyalist rekabetleri nedeniyle bölünmüştü. Mustafa Kemal bu çekişmelerden Osmanlılar gibi beceriyle yararlanabildi. Kuzeydeki Sovyet rejimiyle düzgün işleyen bir ilişkinin milli hareket için çok önemli olduğu anlaşıldı. Bu iki hareket arasındaki ideolojik farklılıklar ne olursa olsun, ortak emperyalist düşmanları onları uygun bir ittifak içinde bir araya getirdi.

Milli hareket Mayıs 1920'de kendi Hariciye Bürosu'nu kurup Bekir Sami'yi hariciye vekili seçtikten hemen sonra, Moskova'ya diplomatik bir heyet gönderdi ve böylece uluslararası tecridi fiilen sona erdirdi. Sultan, topraklarının paylaşılmasını kabul eden aşağılayıcı Sèvres Antlaşması'nı imzala-

---

58 Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 64 vd.

59 *Age.*, s. 117; Lewis, *Emergence*, s. 241.

60 Bu olgu, Şubat 1923'te toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin tutanaklarında oldukça açık bir biçimde ortaya çıkar. Ondan sonra kurulan yeni devletin ideolojisi bu grupların çıkarlarını sürekli kolladı. Kongre'nin tutanakları, A. Gündüz Ökçün tarafından derlenip yayıma hazırlanan *Türkiye İktisat Kongresi: 1923, İzmir*, Ankara, 1968'de vardır.

dıktan iki hafta sonra, 24 Ağustos'ta Moskova'da bir antlaşma taslağı kaleme alındı. Anadolu'da Kuva-yı Milliyeciler, Sèvres Antlaşması'nın öngördüğü Ermeni Devleti'nin kurulmasını boşa çıkarmak için önlemler almaya başladılar. Kasım ayına gelindiğinde Kars'ın ötesine geçmişlerdi ve Ermeni Devleti'nin yönetimini Menşeviklerden alan Bolşevikler, Ermeni yönetimini Anadolu'daki milli hareketle barış yapmaya razı ettiler. Böylece, Türkiye'nin doğudaki yeni sınırlarını saptayan Ankara'nın ilk uluslararası antlaşması 2 Aralık 1920'de imzalandı.[61]

Milli politika askeri güç ile diplomasinin incelikli bir karışımı olmaya devam etti. Savaş alanında Yunan güçlerine karşı elde edilen başarılar, Ağustos'taki Sakarya Zaferi'nin ardından Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması (Ekim 1921) diplomatik kazanımlar getirdi.[62] Bu üslup, Yunan ordusu Anadolu'dan atılıncaya kadar sürdü ve Yunanları desteklemiş olan Britanya, Kuva-yı Milliyecilerle görüşmeye karar verdi. Uzun görüşmelerden sonra milli hareket egemen ve bağımsız bir cumhuriyet kurma amacına ulaştı.

Osmanlı işlerine Avrupa müdahalesinin her tarafa nüfuz eden niteliği bir açıklamayı gerekli kılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa'nın bu kadar etkili bir şekilde müdahalesine imkân tanıyan özel koşullar nelerdi? Basit yanıt şudur: 19. yüzyıl, dört başı mamur Avrupa yüzyılıydı ve yerkürenin hemen hemen hiçbir kısmı Avrupa'nın dikkatinden kaçmadı. Uzaktaki Çin ve Japonya bile Avrupa'nın –ve Amerika'nın– büyüyen ekonomisine "açıldı". Stratejik konumu ve Avrupa'ya yakınlığı dikkate alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın tecavüzlerinden kendini kurtarması zordu. Üstelik Büyük Güçler'den her birinin imparatorlukta korunması gereken bir menfaati vardı ve bu menfaatler, kitabın diğer bölümlerinde ele alınmaktadır. Burada, Osmanlı'nın durumunun Avrupa sızmasını kolaylaştıran kimi karakteristiklerine bakmamız gerekiyor.

Batıda Avusturya-Macaristan sınırından doğuda Kızıldeniz'e kadar uzanan imparatorluğun genişliği, yetersiz

61 Davison, "Turkish Diplomacy", s. 186-187; Türk belgelerine dayalı ayrıntılı bir anlatım için bkz. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 396-494.

62 Davison, "Turkish Diplomacy", s. 193-194.

ulaşım bağlantıları çağında denetimi güçleştiriyordu. Demiryoluna ve telgrafa rağmen, merkezi otorite imparatorluğun sınır toprakları bir yana, Anadolu'da bile zayıftı. Diğer modern-öncesi imparatorluklar –örneğin İspanya– gibi Osmanlı İmparatorluğu da, fethettiği yerleri hiçbir zaman ekonomik anlamda ilişkilendirmedi ve bu nedenle sömürgeleriyle sıkı bir bağ kurmadı. İmparatorluk dünya ekonomisiyle bütünleştikçe, belli bölgeleri (Balkanlar, Mısır, Irak ve Hicaz) İstanbul'dan çok Paris ve Londra'la, hatta İngiliz Hindistan'ıyla yakın ekonomik ilişki kurdular. Abdülhamid imparatorluğun zayıflığını kabul ediyordu ve (Arnavut, Arap ve Kürt) yerel yönetici grupları belli ayrıcalıklar ve bir ölçüde özerklik vererek kendi sistemiyle bütünleştirmeye ve bu zayıflığı telafi etmeye çalıştı. İttihatçılar merkezi otoriteyi yeniden tesis etmeye kalkışınca, kısmen bazı Büyük Güçler'ce desteklenen isyanlarla ve genel bir hoşnutsuzlukla karşılaştılar. Avusturyalılar Arnavutluk'u, Ruslar Balkanlar'ı ve Doğu Anadolu'yu, Fransızlar Suriye'yi karıştırdı. İttihatçılar gerçeği kabul edip, imparatorluğa zarar vermemesi en olası politika olarak, sınırlı bir adem-i merkeziyeti benimsemek zorunda kaldılar.[63]

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu fethettiği halkları kültürel bakımdan bütünleştirmeye kalkışmamasıyla diğer modern-öncesi imparatorluklardan ayrılıyordu. Sultanların, Balkanlar'ın ya da Anadolu'nun gayrimüslimlerini İslama döndürme ya da Türk olmayanları Türkleştirme politikaları yoktu. Kısacası ulusallık düşüncesi yoktu ve Türkler –en azından yöneticiler– kendilerine Osmanlı diyorlardı. Osmanlıların tek yaptıkları, küçük Müslüman Türk adacıklarını bir Hıristiyan denizine yerleştirmekti.[64] Zamanla dönmeler ve kültürel bütünleşmeler oldu ancak süreç çok ileri gitmedi. Üstelik, bir zamanlar sanıldığı kadar sağlam olmayan millet sistemi, cemaatler arasındaki farklılıkları vurgulayıp abartmak ve yüzyıllar içinde gerçekleştiği kadarıyla bütünleşmeyi aşındırmak amacıyla dini cemaatlerin liderleri tarafından her zaman can-

63 Ahmad, *Young Turks*, s. 133 vd.

64 Bkz. von der Goltz'un gözlemleri ve Anadolu'ya çekilme tavsiyesi, aktaran Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 179.

landırılabiliyordu. 19. yüzyılda milliyetçiliğin etkisi altında olup biten şey budur.

Millet sisteminin tarihi, Fatih Sultan Mehmed'e kadar uzanır; 1453'te İstanbul'u fetheden Fatih, Rum Kilisesi'ne dini özgürlük güvencesi ve kilisenin atanmış lideri patriğe, imparatorluğun Rum Ortodoks cemaati üzerinde tam dini ve sivil otorite hakkı verdi. Patriğin kendi milleti üzerindeki otoritesi bütünüyle sultanın desteğine bağlı olduğu için, bu durum patriği sultana bağlıyordu.[65] Daha sonra bu ayrıcalıklar Ermeni ve Yahudi cemaatlere de tanındı.

19. yüzyıla kadar milletlerin saf dinsel nitelikleri vardı. Rumlar ve Slavlar, eğer Ortodoks iseler, Rum cemaatinin mensuplarıydı; Ermeniler, Gregoryen ya da Katolik olmalarına bağlı olarak, ayrı milletleri oluşturuyorlardı. Ne var ki, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ulusal düşünce millet çerçevesine sızmaya başlamıştı ve bunu muhalefeti bölmenin bir yolu olarak gören Babıâli, 1864'te ayrı bir Bulgar Kilisesi'ni tanıdı.[66]

Büyük Güçler'in bu sistemi kendi amaçları uğruna nasıl kullanabildiklerini anlamak için fazla düşünmek gerekmiyor. *Milletler*, özellikle de yabancı uyruğuna geçebilen bireyler yabancı himayesinden yararlanıyorlardı. Ancak himayenin uzun vadeli sonuçları imparatorluk için felakete yol açtığı gibi, cemaatler için de trajik oldu. Hamilik süreci, 1774'te, Rusya'yı Ortodoks milletin koruyucusu kabul eden Küçük Kaynarca Antlaşması'yla başladı. Daha sonra diğer Büyük Güçler de, benzer dini eğilimi paylaştıkları cemaatleri koruma hakkı talebinde bulundular. Fransa Katoliklerin, Britanya ve Amerika Protestanların koruyucusu oldu; böylece, Yahudiler hariç, bü-

65 Bkz. H.A.R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, c. I, kısım 2, Oxford, 1957, s. 207-261'de "The Dhimmis" bölümü; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. I, Cambridge, 1976, s. 58-59; ve Lewis, *Emergence*, s. 335.

66 Stanford Shaw ve E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. II, Cambridge, 1977, s. 161. 1900'de Sırpların bir millet yapılmaları için yaptıkları başvuru, Makedonya'da Sırpları ve Bulgarları bölmek için Babıâli tarafından kabul edildi. Bkz. Sir Charles Eliot, *Turkey in Europe*, Londra, 1965, s. 331.

tün gayrimüslim milletler koruyucu bir Büyük Güç buldular.[67] Bu süreçte Evangelik misyonerlik faaliyetinin de rolü oldu; şu ya da bu Büyük Güç'ün koruması altına girdi. Misyonerlik okulları ve kolejleri gayrimüslimlerin ve Türk olmayanların modern düşüncelerle, özellikle milliyetçilik düşüncesiyle tanışmasında, dolayısıyla var olan kültür ve topluma yabancılaşmasında araçsal işlev gördü.

Osmanlı hükümranlığını zayıflatan başka bir kurum da kapitülasyonlar, yani imparatorlukta ikamet eden yabancıların sahip oldukları ve ülkenin yasalarına tabi olmayan ayrıcalıklardı. Bu ayrıcalıklar başlangıçta sultan tarafından tek taraflı olarak yabancı tüccarlara verilmişti ve daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapan vatandaşları bulunan devletlere de tanındı. Kapitülasyonlar, milletle aynı kavramdan doğdu ve Avrupalı tüccar cemaatleri çoğunlukla dini cemaat muamelesi gördüler. "Bu yüzden, 16. yüzyılda İngilizler 'Lutherci Millet' olarak kabul edildiler ve İngiliz olmayan Protestanlar, İngilizlerin koruması altında sayılıyorlardı."[68] İmparatorluktaki İngiliz cemaati Osmanlı hukukundan fiilen muaftı; başkentteki ve vilayetlerdeki İngiliz konsolosluk görevlilerinin yürürlüğe koydukları yasalara tabiydi.

Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmak için tasarlanan bu uygulama, zamanla Osmanlı Devleti üzerinde bir yük haline geldi. Büyük Güçler, artık hak saydıkları ayrıcalıklarına zarar vereceğini hissettiklerinde Babıâli'nin düşündüğü her önlemi fiilen engelleyebiliyorlardı. Bu yüzden yabancı büyükelçilikler, Mayıs 1909'da serseriler ve şüpheli şahıslar hakkındaki kanunu protesto ettiler; kanun falakayı bir ceza olarak kabul ediyordu ve elçilikler, kendi uyruklarının Osmanlı yetkililer tarafından falakaya yatırılmasını reddedi-

67 Feroz Ahmad, "Unionist relations with the Greek, Armenian, and Jewish communities in the Ottoman Empire 1908-1914", ed. Benjamin Braude ve Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York, 1981, c. I, s. 401-434.

68 Lewis, *Emergence*, s. 335. Abdülhamid, Almanya'yı Filistin'deki Alman Katoliklerin hamisi -geleneksel olarak Fransa'ya ait bir hak- kabul ederek Almanya'yı Fransa'ya karşı kullanmaya çalıştı. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 177.

yorlardı.[69] Dahası Büyük Güçler, kapitülasyonları, verenin tek taraflı olarak yürürlükten kaldırabileceği bir lütuf saymıyorlardı. Onlara göre bu Osmanlı görüşüydü. Amerikan büyükelçisi, Babıâli'nin kapitülasyonların kaldırıldığını bildiren notasına cevap verirken, Büyük Güç görüşünü ifade ediyordu:

> ... Türkiye'de var olduğu şekliyle kapitülasyon rejimi imparatorluğun özerk bir kurumu değil, uluslararası antlaşmaların, diplomatik mukavelelerin ve çeşitli türden sözleşmelerin sonucudur. Dolayısıyla, taraf Güçlerle bir anlaşma sonucu olmadıkça, rejimin herhangi bir kısmı Osmanlı hükümeti tarafından değiştirilemez, hele toptan hiç kaldırılamaz.[70]

Savaş nedeniyle, Büyük Güçler'in protestoları Babıâli'nin gözünü korkutmadı; Büyük Güçler, tehditlerini zor kullanarak destekleyecek durumunda değildi. Bu yüzden, kapitülasyonlar bir kez kaldırıldıktan sonra bir daha eski biçimleriyle geri gelmeyecekti.

Bu iki kurum –*millet* sistemi ve kapitülasyonlar– Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıflamasında ve sona ermesinde en önemli rolü oynadı. Türk olmayan nüfus arasında milliyetçiliğin hızlı yükselişi Avrupa himayesi olmadan gerçekleşemezdi. Büyük Güçler'in çatışması olmasaydı, gayrimüslim burjuvazinin mensupları yabancı uyruğuna geçemez, dolayısıyla Osmanlı yasalarından ve vergilerinden kurtulamazlardı. Bu ayrıcalıklar olmasaydı, bu tür gruplar Osmanlı Devleti'nin gelişimini kösteklemek yerine destekleyerek, çıkarlarını onun üzerinden geliştirmeye çalışırlardı. Gayrimüslimlerin aktif katılımı hem devleti hem ekonomiyi güçlendirir, belki çokuluslu bir toplumun temelini oluşturur ve böylece hikâyemizin sonunun farklı olmasını

---

69 Lowther'dan Grey'e 588 nolu mektup, 26 Temmuz 1909, FO 371/779/28919.

70 Büyükelçi Morgenthau'dan Dışişleri Bakanı'na, Tarabya, 10 Eylül 1914, ABD Dışişleri Bakanlığı, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1914*, Washington, D.C., 1917, s. 1093. İronik bir şekilde, en şiddetli protesto Türkiye'nin müttefiki Almanya'dan geliyordu. Büyükelçi Wangenheim'in Babıâli'yi şu sözlerle tehdit ettiği söylenir: "Kapitülasyonları kaldırmada ısrar eder ve attığınız adımı geri almazsanız, savaştan çekilir, İtilaf güçleriyle birleşir ve karşınızda yer alırız." Aktaran H.C. Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul, 1976, s. 216; ve Cavid Bey'in günlüğü, *Tanin*, 1-5 Kasım 1944.

sağlardı. Gayrimüslimler içindeki ticari unsurların genelde milliyetçi olmadıklarını belirtmek gerekir; küçük bir ulus-devlettense büyük bir çokuluslu imparatorluk çıkarlarına daha uygundu. Bu yüzden İstanbul Rumları, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamayı Atina'ya göç etmeye tercih ettiler. Ancak yabancı ya da Osmanlı vatandaşı olma seçeneği sunulan bu sınıftan gayrimüslimler –bu sınıftan Müslümanların böyle bir tercih hakkı yoktu– Osmanlı vatandaşlığından vazgeçip, yabancı uyruklular olarak imparatorlukta yaşadılar.[71] Bunların Osmanlı Devleti'ni, öldürecek kadar olmasa da zayıf tutmakta çıkarları vardı. Böyle bir hassas denge sonsuza kadar sürdürülemezdi.

Bütünlük için zorunlu pek çok nitelikten –ortak bir ırk, din, dil, kültür, coğrafya ve ekonomiden– yoksun olan bir imparatorluğu bir arada tutmak uzun vadede mümkün değildi. Büyük Güçler, imparatorluktaki merkezkaç kuvvetleri teşvik ederek dağılma sürecini hızlandırdılar. Büyük Güçler'in bir paylaşım planı üzerinde anlaşamayarak imparatorluğa payanda oldukları ileri sürülebilir. Ancak emperyalist çekişmelerin doğası buydu. 1915'te olduğu gibi, paylaşım konusunda anlaşma gerekli hale geldiğinde, İtilaf Güçleri anlaştılar. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde, imparatorluk nüfuz alanları biçiminde *de facto* bölüşülmüş ve Babıâli zımnen bunu kabul etmişti. Türkler Kasım 1914'te savaşa girinceye kadar Mısır'daki İngiliz üstünlüğüne asla meydan okumadılar. Kıbrıs'ı ancak 1878'de Rusya'ya kaptırdıkları vilayetleri (Britanya da bunlara karşılık Kıbrıs'ı almıştı) tekrar ele geçirdikleri Brest-Litovsk'tan sonra geri istediler. Lübnan'ı da kapsamak üzere Suriye Fransa'nın nüfuz alanı olarak tanınıyordu; Rusya, homurdanarak da olsa, Balkanlar'daki ve Kuzeydoğu Anadolu'daki egemen güç olarak kabul ediliyordu. Müttefiklerin savaş zamanındaki paylaşım planı, İtalya'nın dahil edilmesi gibi değişen koşulları hesaba katarak, bu iyice yerleşmiş çizgileri yakından izliyordu.

71 Leland Gordon'un belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya giden birçok göçmen, orada Amerikan vatandaşı olmalarına yetecek kadar kalıyor, daha sonra, kendilerini yerel vergilerden ve askerlik hizmetinden muaf tutan kapitülasyonların ayrıcalıklarına sahip oldukları Türkiye'ye geri dönüyorlardı. Bkz. Leland Gordon, "Emigration from Turkey to the US", *Levant Trade Review*, c. XVII, no. 2, 1928, s. 418.

İttihatçılar, mümkün olan her yerde Osmanlı otoritesini tesis etme niyetindeydi; ancak Balkan Savaşları düşlerini darmadağın etti. Müslüman-Türk nüfusun kaybedilen Rumeli vilayetlerinden çıkarılması, irredantizm dürtüsünü zayıflattı ve Türkleri Anadolu'ya yoğunlaşmaya zorladı. Bu durum, kısa sürede Anadolu'da yaşayan Türklerin arasında daha sınırlı bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasına, doğacak cumhuriyetin temelinin de bu olmasına yol açtı.

Türkler savaş sırasında Arap vilayetleri için sıkı bir mücadele yürütseler de, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta olduğu gibi güçlü bir Türk varlığının bulunduğu bölgeler hariç, bu vilayetlerin kaybediğine dair genel bir kabul vardı. Bu, kısmen kök salmakta olan Anadolu Türk milliyetçiliğinin, kısmen Türkiye'nin bir uluslar dünyasında yaşamak zorunda olduğuna dair kabulün sonucuydu. Bolşevik Devrimi'nin ve Çarlığın parçalanması gibi görünen olayın ardından, Pan-Turancı İttihatçılar İstanbul tarafından yönetilen bir Türk halkları birliği kurma düşüncesine kapıldılar. Bu plan da yenilgiyle sonuçlandı ve milli hareket tarafından toptan reddedildi.

Osmanlı İmparatorluğu, kendisini sanayileşmiş Batı'nın meydan okuması karşısında hayatta kalamayacak hale getiren temel yapısal kusurların da sıkıntısını çekiyordu (diğer modern çağ öncesi haraç toplayıcı devletler gibi). Batılı tehdit iki yönlüydü: askeri ve ekonomik. Askeri tehdide karşı koymak için imparatorluğun devlet yapısının tamamı, etkili olabilecek şekilde reforma tabi tutulmalıydı. Ancak reform, basit gereksinmelere göre ayarlanmış geleneksel devlet gelirleri sisteminin sağlayamayacağı kadar büyük paraları gerektiriyordu. Örneğin, kâtiplik hizmeti gören eski bürokrasinin 1800'de 1000 ila 1500 memuru vardı. Bir yüzyıl sonra, reforma tabi tutulan bürokrasideki memurların sayısı 50.000 ila 100.000 olarak hesaplanmıştır.[72] Gerileyen bir ekonominin hazinesinin bu kadar çok kişiye düzenli maaş vermesi zordu; sürekli büyüyen askeri kurumu da buna

72 Findley, *Bureaucratic Reform*, s. 167-168. Bu büyük artış kısmen, ticaret ve imalat dünyasında ayakta kalamayan Müslüman Türklere istihdam yaratmanın bir yoluydu. Aynı şekilde devlet, maaşlı bürokrat sınıfı korumak için istikrarlı bir fiyat yapısını sürdürmeye dikkat etti.

eklemek gerekir. Düzenli maaş alamayan memurlar maaşlarını rüşvetle tamamladıkları için, yaygın yozlaşma kaçınılmazdı.[73] Osmanlı hanedanı da devlet gelirlerinin önemli bir kısmını kendine ayırıp, emperyal gösterişi sürdürmek için kullanıyordu.[74]

Ekonomi dinamik olsaydı, reformu finanse etmek için gerekli gelirler Osmanlı toplumundan elde edilebilirdi. Batı'nın ekonomik egemenliği bu olasılığa son verdi. 1838'de serbest ticaret uygulamalarına geçildikten sonra, daha önce ticaret ve imalattan elde edilen gelirler önemli ölçüde azaldı. Başlangıçta toprak sahipleri ürünlerini daha yüksek fiyatlardan ihraç ettikleri için, bu uygulamadan yarar sağladılar. Ancak 19. yüzyılın son yirmi yılı boyunca Türk mahsulleri Amerikan tahılıyla rekabet edemeyince, tarım ürünü fiyatlarında ani bir düşüş oldu. Kapitülasyonlar nedeniyle devlet bir gümrük engeli koyamıyordu ve çiftçiler fiyatların tekrar yükselmesini –yaklaşık olarak 1900 yılını– beklemek zorunda kaldılar. Bu arada, gelirler azalmış ama köylülük üzerindeki baskı azaltılmamıştı. Bu dönem boyunca devlet gelirlerine köylü katkısı artmaya devam etti. 1872-1873 mali yılında köylülüğün katkısı toplam gelirin %77'sini oluşturuyor, üstelik "çiftçiler de geri kalan %23'e katkıda bulunuyordu." Toprak üzerindeki dolaysız vergiler 1903'te toplam gelirlerin %84,7'sine, 1910'da %87,2'sine yükselmişti.[75] 1914'te savaşın patlak vermesi gelir talebini muazzam ölçüde artırdı ve devlet yine köylüye yöneldi.[76]

---

73 Dönemin bir memuru, bakanı ve tarihçisi olan Abdurrahman Şerif, Abdülhamid rejimi memurlara yılda altı ay maaş veriyor, bunda bile zorlanıyordu, diye yazar. Bkz. A. Şerif, *Tarih Musahabeleri,* İstanbul, 1924, *Tarih Konuşmaları* adıyla yeniden yayımlandı; İstanbul, 1978.

74 1872-1873 mali yılında, saray ailesi toplam harcamaların %6,1'ini gerçekleştiriyordu; devlet borçları (%42,2), ordu ve donanma (%22,1) ve sivil yönetimden (%13,6) sonra en yüksek dördüncü harcama kalemi. Bkz. Issawi, *Economic History,* s. 111-112. Bu tarz 1908 Devrimi'ne kadar sürdü; ondan sonra saray ailesine daha kısıtlı bütçe verildi: 1911-1912 mali yılı harcamalarına göre %1,4. Bkz. W.W. Cumberland, "Public Treasury", ed. E.G. Mears, *Modern Turkey,* New York, 1924, s. 399.

75 Reşat Aktan, Issawi, *Economic History,* s. 110-111. Ahmad, *Young Turks,* s. 70, kısmen yüzyılın başından beri mal fiyatlarındaki altüst oluşlarla açıklanabilecek vergi artışını gösteren 1909 ve 1910 rakamlarını verir.

76 Savaş sırasında köylülüğün sömürülmesiyle ilgili en canlı anlatım: A. D. Noviçev, *Ekonomika Turtsii v period minovoi voini Leningrad,* 1935, bölüm I: "Tarım ve köylerdeki çeşitli sınıfların konumu".

Gelirler ile harcamalar arasındaki uçurumu kapatmanın bir yöntemi de dış borç almaktı. Tanzimat'ın devlet adamları, Osmanlı hastalığının Babıâli'nin 1854'teki müttefiklerinin vermeye istekli oldukları yüksek miktarda parayla tedavi edilebileceğine inanmış gibiydi. İlk borç Kırım Savaşı sırasında alındı; savaşın masrafları ve müttefiklerin istekliliği, Babıâli'yi 2,5 milyon altın lira borçlanmaya itmede etkili oldu.[77] Ondan sonra dış borçlar, çoğu üretken olmayan amaçlara giden devlet harcamalarını karşılamanın yerleşik yöntemi haline geldi.[78]

Devlet 1875'te iflasını ilan ettiğinde, bu borçların yıllık ödemeleri 14 milyon altın liraya kadar yükselmişti ve toplam gelir yaklaşık 17-18 milyon altın liraydı.[79] Yabancı alacaklılara karşı yükümlülüklerini yerine getiremeyen Babıâli, 1881'de Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi altında yabancı mali denetimi kabul etmek zorunda kaldı. Gözlerinin önünde Mısır örneği duran Osmanlılar, Düyun-ı Umumiye'nin alternatifinin doğrudan Büyük Güç denetimi olmasından korktular. Mısır hıdivi fiilen bir İngilizi maliye nâzırı, bir Fransızı da imar nâzırı olarak atamıştı. Böyle bir yabancı vesayet, devletin bağımsızlığını daha da aşındıracaktı ve ne pahasına olursa olsun, bundan kaçınılmalıydı. Düyun-ı Umumiye sadece tahvil sahiplerini temsil ediyordu ve bu haliyle kötünün iyisiydi; doğrudan devlet işlerine karışamıyordu ya da sultan ve danışmanları öyle sanıyordu.[80]

Aslında Düyun-ı Umumiye İdaresi, devlet gelirlerinin dörtte birini kontrol ettiği için devlet işlerine karışabilirdi ve karıştı da. Maliye Nezareti'nden daha büyük bir bürokrasisi bulunan Düyun-ı Umumiye, iç ve dış alacaklılara ödenmek üzere ayrılan

77 Fuad Paşa'ya göre, "Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın hasta adamı olabilir, fakat hastalığının ilacı paradır." Aktaran E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VII, Ankara, 1956, s. 129. İlk borç, Issawi, *Economic History*, s. 99'da tartışılıyor.

78 Örneğin, bkz. not 71 ve 72'de anılan bütçeler.

79 Issawi, *Economic History*, s. 101-102. Daha ayrıntılı bir anlatım D. C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929'da bulunabilir.

80 Engin Akarlı, "Economic problems of Abdulhamid's reign (1876-1909)," fo. 41, sultanın arşivine dayanan yayımlanmamış tebliğ. Bu mükemmel tebliği okumama izin verdiği için yazara minnettarım.

gelirleri idare ediyordu ve devlet içinde devletti. Babıâli'nin yabancı para piyasalarındaki mali durumunun iyileşmesi ve dış borç almaya devam etmesi, Düyun-ı Umumiye'nin etkili olmasına bağlıydı. 1881 ile 1908 arasında Osmanlı hükümeti %4,1 ortalama faizle, eline 45 milyonunun –ya da toplamın %87,4'ünün– geçtiği 51,5 milyon lira borç aldı. Çalkantılı II. Meşrutiyet döneminde daha yüksek faiz oranlarıyla borçlanma arttı. Temmuz 1908 ile Temmuz 1914 arasında Jön Türkler ellerine 39 milyonunun –ya da toplamın 84,8'inin– geçtiği, %4,6 ortalama faizle 46 milyon lira borç aldılar.[81] Savaş patlak verdikten sonra, Babıâli mali gereksinmelerini karşılamak için Alman müttefikine dönmek zorunda kaldı ve Almanya'nın savaşı kazanması durumunda Türk hükümranlığı için yıkıcı sonuçlar doğurabilecek büyük bir borç altına girdi.

İmparatorluğun borçlanmasının ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin maliye üzerindeki denetiminin bir sonucu, ekonominin üretkenlik kapasitesini artırmak için yatırım yapmaya yetecek sermayenin bulunmamasıydı. Babıâli bunu yapmak için Düyun-ı Umumiye'ye yönelmek ve Osmanlı Devleti'nin gücünü aşan oranda faizle sermaye edinmek zorundaydı.[82] Son derece yetersiz bir ekonomik altyapı için yaşamsal olan bayındırlık işlerine ayıracak para bulamayan Babıâli, yabancı girişimcilere başka şeylerin yanı sıra kara ve demiryolu imtiyazları vermek zorunda kaldı. Bu tür imtiyazlar, özellikle büyük ekonomik ve stratejik değeri bulunan demiryolu imtiyazları, Büyük Güçler arasında yeni bir çekişme ve çatışma kaynağı haline geldi ve Osmanlı Devleti'nin itibarını daha da aşındırdı.[83]

Felç edici bu borçluluk duruma rağmen, Babıâli devlet gelirlerinin yaklaşık %50'sini askeri harcamalara ayırmaya devam etti; aşırı sıkıntılı bir hazine üzerinde büyük bir yüktü bu. Neredeyse tamamen askeri gereksinmelere ayrılan "olağanüstü harcamalar" da hesaba katılırsa, yük daha da büyüktü.[84] Askeri harcama, imparatorluğa yönelik iç ve dış tehditlerle

81 *Age.*, fo. 41-42; Issawi, *Economic History*, s. 100-106.

82 Akarlı, "Economic problems", s. 42.

83 Bkz. E.G. Mears, "Levantine concession-hunting", *Modern Turkey*, s. 354-383.

84 Akarlı, "Economic problems", s. 42.

meşrulaştırılıyordu. Balkanlar'da milliyetçiliğin gelişmesi Osmanlı sınırları içinde potansiyel düşmanlar, dışarıda da irredantist devletler yarattı. Osmanlı ordusu, askeri güçleriyle boy ölçüşmesi umut bile edilemeyen Büyük Güçler'den çok, bu tür muhaliflere karşı bir muhafız olarak düşünülüyordu.

Tehdit yeterince gerçekti. 1878 ile 1882 arasında Osmanlı İmparatorluğu 232.000 kilometrekare toprak ve 6 milyon nüfus kaybetti. Jön Türk döneminin kayıpları, özellikle Balkan Savaşları'nda çok daha dramatikti. İmparatorluk bir kuşaklık zaman içinde topraklarının %32,7'si ile nüfusunun %20'sini kaybetmişti.[85] Osmanlılar yine bir kısır döngüye girdiler: İmparatorluklarının çöküşünü önlemek için büyük paralar harcadılar, fakat süreç borçlarını ve Avrupalı güçlere bağımlılıklarını artırdı ve çöküşü hızlandırdı.

Harcamalar ile emperyal itibar arasındaki ilişki ihmal edilmemelidir. Abdülhamid rejimi doğal olarak itibara büyük bir önem verdi ve itibarını sürdürmek için hatırı sayılır paralar harcadı. Jön Türkler emperyal geleneği vurgulamaya devam ettiler; hatta İTC –en ünlüsü Enver Paşa olmak üzere– bazı üyelerini saray ailesinden birileriyle evlendirdi. emperyal gösterişi mali olarak Jön Türkler de desteklediler ve Sadrazam Hakkı Paşa, harcamaları kısarken bunun imparatorluğun onuru ve itibarı pahasına olmayacağına söz veriyordu. Meclisteki konuşmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun sahilleri ve kara sınırları bulunan bir Büyük Güç olduğunu ve ordu ile donanmanın ihtiyaçlarına azami dikkat göstereceğini ekliyordu.[86] Daha sonra, askeri bütçe tartışıldığında Maliye Nazırı Cavid Bey gibi bazı İttihatçılar çok ihtiyaç duyulan reformun silahlı kuvvetlerin önceliklerine feda edildiğini iddia ederek yüksek askeri harcamaları eleştirdiler. Askeri harcamaların kısılmasını ve üretken amaçlara daha fazla para ayrılmasını isteyince, Harbiye Nâzırı Şevket Paşa imparatorluğun birinci ihtiyacının güvenlik olduğu ve güvenlik olmadan bayındırlık

85 *Age.*, s. 48-49. Müslümanların ve Türklerin Balkanlar'da kaybedilen topraklardan kovulmaları ve bunların Anadolu'ya göçü nedeniyle, nüfus kaybı o kadar büyük değildi.

86 *Yeni Tanin*, 26 Ocak 1910, s. 1. Aktaran Ahmad, *Young Turks*, s. 70.

işleri ile maliyenin yeniden düzenlenmesinin boşa gideceği cevabını verdi. Osmanlı milletinin gücünü korumaya kararlı olduğunu herkesin görebilmesi için askeri bütçenin oybirliğiyle kabul edilmesini istedi.[87]

Ancak Ocak 1913'te, İttihatçılar iktidarı ele geçirdikten sonra askeri bütçe kısıldı. İronik bir şekilde, Cavid Bey askeri harcamalarda yaklaşık %30'luk bir kısıntıyı öngören 1914-1915 bütçesini, savaşın patlak vermesinden iki ay önce sundu. Bütçe 4 Temmuz'da Meclis'e geldi ve fazla tartışılmadan kabul edildi.[88]

Ağustos'taki seferberlik ilanı, meseleyi bütünüyle gerçeklikten uzak bir hale getirdi. Bâbıâli uzun ve maliyetli bir savaşı yürütmek için büyük miktarda borç almak zorundaydı. 1918'e gelindiğinde Türkiye Almanya'ya o kadar borçlanmıştı ki, Alman büyükelçisi ülkesinin mali konumunu kullanarak Türkiye'yi Almanya'nın Mısır'ı haline getirmeyi önerdi.[89] Ancak, Almanya'nın yenilgisi Türkiye'yi bu kötü kaderden kurtardı.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı Güçler arasında doğası itibariyle diyalektik bir ilişki vardı. Bu ilişki, bir yanda geleneksel Osmanlı toplumu üzerindeki etkisiyle yıkıcı ve aşındırıcıydı; diğer yanda, hızla değişen bir dünyayla başa çıkmasına imkân tanıyacak şekilde yenilenmesinin temelini sağladı. Yıkıcı öğeleri –kapitülasyonlar, Hıristiyan azınlıkların manipülasyonu ve yabancılaşması, borçları– bir ölçüde ele aldık. Diğer etkiler de eşit önemdeydi; bunlar olmasaydı imparatorluk yaşayabilir bir ulus-devlet şeklinde biçimlendirilemezdi.

Burada, Batılı düşüncelerin yönetici sınıf üzerinde bir bütün olarak toplumu ihmal edip devlet yapısını modernleştirmekle sonuçlanan etkilerinden çok, 1880'lerin yükselen ulusal sınıfı üzerindeki Batılı etkileri vurgulamak önemlidir. Yöneticiler Adam Smith'in liberal ekonomisini kabul ederken, milliyetçiler, diğer şeylerin yanı sıra devletin ekonomiye müdahalesinden yana olan Alman iktisatçısı Friedrich List'in

87 *Tanin*, 17 Haziran 1910, s. 1, *age.*, s. 71

88 *Stamboul*, 1 Haziran ve 6 Temmuz 1914.

89 Bkz. J. Benstorff, *Memoirs of Count Bernstroff*, New York, 1936, s. 188, 193-196.

(1789-1846) düşüncelerine dikkat çekiyorlardı. 1908'den sonra Jön Türkler bu düşünceyi benimsediler ve devlet için yeni bir toplumsal temel yaratmaya başladılar. Bundaki başarıları Britanya, Fransa ve İtalya'nın Anadolu'yu nüfuz alanlarına bölememelerini kısmen açıklar. Padişahın İstanbul'daki rejimi, protestolar altında bu şemayla yoluna devam edebilirdi. Ancak hayatta kalması için çok gerekli olan geniş toplumsal temeli yok olmuştu; zira artık en sınırlı çıkarlara hizmet ediyordu. Milliyetçiler ise, aksine, Rusya'dan gelen Türk göçmenler aracılığıyla Narodniklerden aldıkları yeni bir ideolojiyi -halkçılığı- öne çıkardılar ve taraftarları ortaya çıkmakta olan ulus-devletle özdeşleştirilen bir ulusal kurtuluş hareketini başlattılar. Bununla birlikte, Osmanlılar-Türkler Avrupa'yla acı bir deneyim yaşamışlardı ve bu deneyim, Türk psikolojisinde derin yaralar bıraktı. Bu deneyimin anıları, Türk halkının peşini bugün de bırakmıyor.

2

HABSBURG MONARŞİSİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU 1900-1918

F. R. Bridge

İlk bakışta, gerileme yıllarında Habsburg Monarşisi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarının aynı olduğu, hemen hemen eşzamanlı ortadan kalkmalarıyla sonuçlanan savaşta aynı cephede yer almalarının da tarihsel bir zorunluluk olduğu söylenebilir.[1] Her şeyden önce, daha 18. yüzyılın sonlarında Avusturyalılar yayılmacı bir güç olmaktan çıkmış olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşta Rusya ile işbirliği yapmanın doğru bir tercih olduğundan kuşkulanmaya başlamışlardı. 19. yüzyılda, güneydoğuda Habsburg Monarşisi'ne karşı asıl tehdidin Osmanlı İmparatorluğu'nun altını oyan Balkan milliyetçiliğinden geldiğine ve bütün kusurlarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun olası en iyi komşu olduğuna

1 Bu konunun daha ayrıntılı bir incelemesi için bkz. F.R. Bridge, "Austria-Hungary and the Ottoman Empire in the Twentieth Century", *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, c. XXXIV (1981), s. 234-271.

inanmaya başladılar. Kuşkusuz, onun yerine geçecek herhangi bir güç bileşimi, Rusya'nın desteğini almaya çalışan ve Habsburg topraklarına göz diken irredantist devletlerin birleşmesi ya da Rusya'nın bölge üzerinde doğrudan denetim sağlaması yoluyla daha kötü sonuçlar verecekti. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nın 1884 tarihli muhtırası şöyle diyordu: "Rusya'nın koruması altında biçimlenecek bir Slav Balkan Yarımadası hayat damarlarımızı kesebilir"[2]; 1903'te de Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı, Rusya İstanbul'a yerleştiği anda "Avusturya yönetilemez hale gelir," diye II. Wilhelm'i uyarıyordu.[3] Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarının kaderi, kopmaz derecede birbirine bağlı görünüyordu.

Ancak bu tablo fazlasıyla basite indirgenmiştir. Genel teorik değerlendirmeler neyi gösterirse göstersin, Avusturya-Macaristan, pratik siyaset anlamında Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemek için fazla bir şey yapamazdı. Rusya'nın desteğine sahip olsunlar ya da olmasınlar Yunan, Slav ya da Rumen ulusal hareketlerine karşı koymak için güç kullanmak, hiçbir zaman çekici bir seçenek değildi. Birincisi, Monarşi'nin askeri zayıflığı ve büyük Slav ve Rumen nüfusu böyle bir girişimi son derece tehlikeli hale getirirdi; ikincisi, Hıristiyan Balkanlar'ın tümünü Rusya'nın kollarına iterek Avusturyalıların en çok korktukları kümelenmeyi üretirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması sonucunda ortaya çıkan ve kendi çıkarlarına yönelen tehlikeyi sınırlamaya çalışmakla yetindikleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan beri bu yaklaşım Avusturyalılar için temel bir önerme haline gelmişti. Balkanlar'da ortak denetim için Rusya ile anlayış birliğine varmaya çalıştılar. 1881-1887 dönemindeki Üç İmparator İttifakı ve bu dönem başladığında hâlâ yürürlükte olan 1897 tarihli Avusturya-Rusya itilafı bunun sonucudur. Ancak –1880'i izleyen yıllarda ve 1908'den sonra– bu çabalar başarısız kalınca, yeni ortaya çıkan devletler üzerinde Avusturya-Macaristan nüfuzunu kurmaya çalıştılar. Aslında, incelenen

2 Aktaran E. R. von Rutkowski, "Gustav Graf Kalnoky von Köröspatak, Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik von 1881-1885", doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1952, fo. 646.

3 Bülow'un muhtırası, 20 Eylül 1903, GP, c. 38, bl. 1, no. 5609

dönem boyunca Habsburg Monarşisi'nin Osmanlı politikasını, Almanya'nın yaptığı gibi sadece İstanbul'la olan ilişkilerine dayandırabildiği ileri sürülemez. Bunun nedeni Avusturya-Macaristan'ın yeni kurulan devletlerin komşusu olmasıydı. Balkan devletlerinin sürekli hesaba katılması gerekiyordu; Viyana'da Osmanlı İmparatorluğu'nun ölümünü çabuklaştırabilecek herhangi bir şey yapma arzusu yoktu, ama eksiksiz bir Osmanlı yanlısı politika izlemesi de düşünülemezdi.

Aynı ikircikliklik, bu yıllardaki Avusturya-Osmanlı ticari ilişkilerine de damgasını vurdu. Örneğin,[4] Osmanlı topraklarına giden Avusturya-Macaristan ihraç ürünlerinin oranı, 1899 ile 1913 arasında %3,26'dan %5,4'e yükseldi; 1913'te Almanya'ya yapılan %38,3'lük ihracata oranla küçük, fakat yine de 1907'den sonraki pazar rekabetinin yoğunlaştığı durgunluk döneminde nispeten geri bir devlet için göz ardı edilemeyecek bir miktar. Diğer yandan, Balkan devletlerine yapılan ihracat 1899'da Avusturya-Macaristan ihracatının %6,38'ini, 1913'te %8,9'unu oluşturuyordu; bunun sırasıyla, %3,5'i ve %4,3'ü sadece Romanya'ya gidiyordu. Bu nedenle, Balkan devletlerindeki pazarlara karşıt olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki pazarlara yoğunlaşmak bu alanda da söz konusu olamazdı; özellikle Balkan Savaşları'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan kovulunca.

Karşı karşıya olduğu diğer Büyük Güçler'in rekabeti, Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'yla geniş ticari ilişkiler kurma ve geliştirme olasılığını daha da azalttı. Daha önce uzaktaki rakiplerine karşı direnmesine yardım etmiş olan coğrafi yakınlık ve Tuna avantajı ile Şark Demiryolları, 20. yüzyıla gelindiğinde Britanya'nın ve özellikle Almanya'nın gelişen rekabet gücü karşısında yetersiz kalıyordu. Avusturyalılar yüzyılın ilk yıllarında bir dizi demiryolu projesi hazırlayarak ellerinden geldiğince mücadele ettiler. Bu projelerin en ünlüsü, Novibazar'daki [Yenipazar] Sancak (Sırbistan'ı Karadağ'dan ayıran toprak şeridi; Berlin Kongresi'nde Avusturya-Macaristan burada demiryollarına ve ticari karayolla-

4 Aşağıdaki istatistikler Oesterreichisches Statistisches Handbuch (1900), s. 222; (1913), s. 232-233'ten alınmıştır.

rına sahip olma hakkını elde etmişti) üzerinden bir hat inşa ederek Bosna'daki Avusturya-Macaristan demiryolu ağını Osmanlı demiryolu ağına bağlamayı öngören Sancak Demiryolu projesiydi. Fakat burada bile, Sancak Demiryolu projesinin sadece Osmanlı İmparatorluğu'yla değil, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'la da ticareti geliştirmek için tasarlanan bir dizi plandan sadece biri olduğu belirtilmelidir.[5] İstanbul'daki büyükelçi, Sancak Demiryolu'nun "açıkça bu topraklarda siyasi nüfuzumuzun gelişmesiyle el ele gitmesi zorunlu" olan Avusturya-Macaristan ticari nüfuzuna sağlayacağı fırsatları yazarken, kafasında Balkan Yarımadası vardı.[6] Aynı şekilde, kısmen Avusturya ve Macaristan hükümetlerinin Sırbistan hattına para koymayı reddetmeleri nedeniyle bu planlar suya düştüğünde, Aehrenthal'in asıl yakındığı, –"güçlü rakiplere karşı doğal pazarımız, nüfuzumuz ve üstünlüğümüz olarak himaye etmemiz gereken"– Balkan Yarımadası'ndaki ticari fırsatların kaybedilmesiydi.[7] Dışişleri bakanı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fırsatlar kadar Balkan devletlerindeki fırsatları da düşünüyordu; hatta ticari bir güç olarak Monarşi'nin kendisi, iç zayıflık ve dış rekabet nedeniyle eli kolu bağlı olmanın dışında, zaten hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir finansörü olmamıştı. 1912'de Osmanlı İmparatorluğu yabancı sermayesinin %88'ini Almanya, Fransa ve Britanya'dan alıyordu. Avusturya-Macaristan kronik sermaye yetersizliği içindeydi ve Rusya'dan farklı olarak, Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yönetiminde bir sandalye işgal etmesine rağmen, buradaki çıkarları "sıfıra yakın"dı.[8] Kısacası, ticaret ve maliye asla Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları arasında kopmaz bir bağ oluşturamadı.

---

5 F.R. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History*, Londra, 1972, s. 77 vd.

6 Pallavicini'den Aehrenthal'e, mesaj no. 6B, 29 Ocak 1908, PA XII/[Karton] 344; Pallavicini'den Aehrenthal'e, mesaj no. 13B, 26 Şubat 1908, PA XII/339.

7 Avusturya ve Macaristan başbakanlarına Aehrenthal Muhtırası, 14179/I/HP, 28 Şubat 1908, AR, Dosya 19.

8 Dörte Löding, *Deutschlands und Oesterreich-Ungarns Balkanpolitik von 1912 bis 1914 unter besonderer Berücksichtigung ihrer Wirtschaftsinteressen*, Hamburg, 1969, s. 215.

Hatta bazı bakımlardan, Avusturya-Macaristan'ın ticari çıkarları sadece Avusturya-Osmanlı ilişkilerinin kötüleşmesine değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerinin aşınmasına da hizmet etti. Kapitülasyonların savunulmasında –Osmanlıları gümrük vergilerini yükseltmeden önce Büyük Güçler'den izin almak zorunda bırakan 1862 Antlaşması da dahil–, Avusturya-Macaristan da diğer Büyük Güçler kadar kararlıydı. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Güçler'in ekonomik emperyalizminin boyunduruğunda kalmasına ve ekonomik gelişiminin engellenmesine yol açtı. Doğrusu, Avusturya-Macaristan'ın kapitülasyonlardan doğan hakları üzerindeki inatçı ısrarının ardında ekonomik avantaj düşüncelerinden çok, gerileyen bir Büyük Güç'ü karakterize eden takıntılı bir itibar kaygısı yatıyordu. Bu durum, Osmanlı gümrük vergilerinin yükseltilmesi (bu konuda Avusturyalılar pratikte genellikle oldukça uysaldılar), yabancı postanelerin Osmanlı topraklarındaki hakları (Padişahın bu konudaki ihlallerine direnmede Avusturyalılar başı çektiler), Avusturya imparatorunun çoğu Arnavutluk ve Makedonya'da bulunan Katolik grupları "koruma" hakkı (1606'ya kadar uzanan ve *Kultusprotektorat* denilen hak)[9] gibi konularda da eşit ölçüde geçerliydi. Bütün bu olaylarda Avusturyalılar itibarlarını olumsuz yönde etkileyebilecek herhangi bir ödünde bulunmayı reddettiler. Ancak bütün bunların nihai sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen zayıflatmak ya da en azından Viyana ile İstanbul arasında gerçekten yakın ilişkiler kurulması önünde aşılmaz bir engel oluşturmak oldu.

Avusturya-Macaristan dış politikasının nihai sorumlusu imparatordu. 1908'de Bosna'nın ilhakından sonra, Franz Joseph Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına bir toprak hırsı beslemese de, Osmanlılara fazla sempati de duymuyordu. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışına giderken, Abdülaziz tarafından ağırlanmıştı; fakat II. Wilhelm'in tam tersine, daha sonra hiçbir padişahla buluşmadı. İstanbul'a ilk Avusturya-Macaristan resmi devlet ziyareti, Mayıs 1918'de I. Kari tarafından yapıldı; aslında bu, ölüm döşeğinde bir teselli ziyaretiydi. Franz Jo-

9 Ayrıntılar için bkz. Bridge, "Austria-Hungary", s. 237-238.

seph, Büyük Güçler'in dik başlı Abdülhamid'i Makedonya'nın idaresinde reform yapmaya zorlama yönündeki çabalarını sadakatle destekledi ve Abdülhamid'in yerine geçen rejime de özel bir sevgi beslemedi: Jön Türklerin, "Türkiye'nin resmi hükümetini yıldırıp etkisizleştireceğini düşünüyordu."[10] Dışişleri bakanlarına gelince: Goluchowski (1895-1906) Avusturya-Rusya itilafını geliştirdi, hem Osmanlılara, hem Balkan devletlerine genelde tepeden bakıyordu. İtilaf'ın dağılmasını yaşayan Aehrenthal (1906-1912) ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaçınılmaz gözüken çöküşü karşısında kısmen Avusturya-Macaristan çıkarlarını koruma kaygısıyla Balkan devletlerine daha fazla ilgi göstermeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sürmesi için mücadele etmeye bakanların hiçbiri hazır değildi. Savaş sırasındaki ittifak döneminde bile, birbirini izleyen bütün Avusturya-Macaristan dışişleri bakanları, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorumluluğunu üstlenmekten çekindiler.

Bu son bakanlar, kuşkusuz İstanbul'daki büyükelçiliğin tavsiyelerinden –aslında büyükalçilikten kendilerinin almaya çalıştığı tavsiyelerden– etkilendiler. Ancak bu durum, kısmen de 1915'ten sonra Avusturya-Macaristan'ın Dışişleri Bakanlığı'nda nispeten deneyimsiz insanların bulunmasının bir yansımasıydı. Dönemin dışişleri bakanları, bakanlık görevlilerinden çok büyükelçiler tarafından yönlendirilmeye eğilimliydiler; özellikle Aehrenthal, bakanlık memurlarına sıradan kâtip muamelesi yapıyordu. Goluchowski, hem (1881'den itibaren İstanbul'daki Avusturya-Macaristan büyükelçisi) Calice'in, hem onun yaşlı Rus meslektaşının –"Türk yöntemlerini hoş görecek kadar doğululaşan İstanbul'daki yaşlı tamponlar"ın[11]– kapasitesinden kesinlikle kuşkuluydu. Arşidük Franz Ferdinand, Calice'in ardılı Pallavicini'ye karşı da çok acımasızdı: "Türkler bu büyük diplomatı parmaklarında oynatıyor."[12] Yine de, aslında bir duayen olarak Calice, Osmanlıları Makedonyalı tebaaya daha eşit davranmaya zorlamak konusunda sürekli

10 Cartwright'tan Grey'e, telgraf 53, 12 Eylül 1910, FO, Dizi 371, C. 828.

11 Elliot'tan Lansdowne'a, mesaj no. 147, 15 Ekim 1902, kopya, FO 120/790.

12 Franz Ferdinand'dan Berchtold'a, özel mektup, 1 Ekim 1912, PA, Berchtold MSS.

çaba harcıyordu. Pallavicini'ye de, kendisini "mükemmel bir işadamı, çok hızlı bir işçi, kafası açık ve pratik bir kişi olarak" tanıyanlar tarafından saygı duyuluyordu.[13] Osmanlılarla pazarlıkları yüz yüze sürdürmek zorunda olan Pallavicini, sert bir çizgi benimsemeye Viyana'daki şeflerinden bazen daha az hevesli olsa da, Osmanlı meselelerini rapor ederken çarpıcı bir kavrayış gücü sergiliyordu. Jön Türk rejiminin yetersizlikleri hakkında yanılsamaları yoktu ve savaşın son yıllarına gelindiğinde, Viyana'daki politika üreticileri tarafından büyük bir saygıyla dinleniyordu.

Büyükelçilik personelinin geri kalanı, Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı politikasını belirlemede fazla önemli olmadı. Askeri ataşe Savaş Bakanlığı'na, siyasal içeriği büyük ölçüde Pallavicini'nin mesajlarından derlenen raporlar göndermekle yetiniyordu. Donanma ataşesi yoktu. 1908'den önce Makedonya'daki idari reformların gözetimine karışan Avusturyalılar hakkında meslektaşları genelde iyi düşünceler besliyorlardı ve Güneydoğu Avrupa'da epey deneyimleri vardı (örneğin, sivil memur Oppenheimer, Pire'deki uluslararası mali komisyonda görev yapmıştı).[14] Fakat Almanlar, Makedonya'daki Avusturya-Macaristan jandarma komutanı Baron Giesl'in bir Türk düşmanı olmasından ve Calice üzerinde çok kötü bir etki bırakmasından yakınsalar da, bu insanlar politikanın oluşturulmasında etkili değildi; yirmi kadar Avusturya-Macaristan konsolosunun da olmadığı gibi. 1915'te Edirne'deki Avusturya-Macaristan konsolosu Ermenilere yapılan zulmü kınayan bir bildiriyi imzaladığında, Pallavicini konsolosu özel olarak uyardı ve bir konsolosun "alışılmış faaliyetleri" olarak tanımladığı şeyle –rapor yazmak– yetinmesini istedi.[15]

Kamuoyunun, Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu politikasını üretenler üzerindeki etkisi önemsizdi. Avusturya parlamentosunun, dış meseleleri tartışma konusunda anayasal hakkı yoktu. Macarlar ise, bu hakka sahip

13 Grey'den Goschen'e, mesaj no. 119, Sina'dan gelen mesaja ekli, 15 Ekim 1906, FO 120/829.

14 Ayrıca bkz. Kent, bu kitapta s. 263, not 101.

15 Pallavicini'den Burian'a, mesaj no. 84p/B, 10 Kasım 1915, PA XII/463.

olmalarına rağmen, bu yıllarda neredeyse bütünüyle iç meselelerle meşguldüler. İngiliz konsolosu, Macar basınının Makedonya'dan "hemen hemen hiç söz etmediği"ni ve genelde ordu ve donanma ya da –sadece Avusturya'nın ya da hanedanlığın yararına olduğu savunulan– aktif bir dış politika giderlerine üzülmekle yetindiğini bildiriyordu.[16] Balkan Savaşları patlak verdiğinde bile, Macar kamuoyu, Kossuth zamanından beri olduğu gibi genelde Türklere sempati duysa da, harekete geçilmesine kesinlikle karşıydı. Osmanlı'nın Avusturya-Macaristan ticaretini boykotundan zarar gören ticari çıkar gruplarından gelen yakınmalar, Aehrenthal'i Bosna krizi sırasında Osmanlılara ödün vermeye itmiş olabilir. Aehrenthal de sırf Franz Ferdinand ve sarayla bağlantılarından ötürü, dini basının *Kultusprotektorat* savunusunu görmezlikten gelemezdi, ancak bu tür olaylar enderdi. Avusturya-Macaristan basınının büyük bölümü Yahudilerin elindeydi; fakat bir İngiliz raporunun "kıtadaki Yahudi çıkarlarının önde gelen temsilcisi" olarak tarif ettiği *Neue Freie Presse*'in bile, Ballhausplatz'daki Dışişleri Bakanlığı'nın resmi politikası söz konusu olduğunda, ihmal edilebilir bir ağırlığı vardı.

Yüzyılın sonunda gelindiğinde, Avusturya-Macaristan politikasını üretenlerin dikkati Osmanlı İmparatorluğu'nun 1890'lardan beri kendilerini meşgul eden bölgelerinden –Girit, Arnavutluk ve Boğazlar– uzaklaştı. Avusturyalılar Girit'i dört Koruyucu Güç'ün gözetimine bırakmaya razıydılar. Bu, Koruyucu Güçler'in adanın uluslararası statüsünde herhangi bir temel değişiklikte Viyana'ya danışmaları, Yunanistan'la birleşme hareketine ödünler vererek Balkan irredantizmini teşvik etmekten uzak durmaları ve Girit'in gümrük vergilerini artırmadan önce izin almaları –her şeyden önce Avusturya-Macaristan'ın adayla öteki güçlerden daha fazla ticareti vardı– koşullarına bağlandı. Avusturyalılar Arnavutluk'ta, İtalyan askerinin kıyıyı işgalini önlemek üzere Roma'yla yapılan 1897 ve 1900 antlaşmalarına güveniyorlardı. Böyle bir işgal, "açık tutulması en yaşamsal çıkarımız olan Adriyatik'in kapatılma-

16 Örneğin, bkz. Strong'dan Plunkett'e, mesaj no. 35, 4 Eylül 1903, FO 7/1345.

sı anlamına" gelecekti.[17] Avusturyalıların, *Kultusprotektorat*'ı zayıflatmaya yönelik kutsal ittifak olarak gördükleri şeyde birlikte çalışan İtalya, Fransa ve Vatikan'ın kolladığı kiliselerin ve okulların Arnavutluk'taki propaganda faaliyetlerini kontrol etmek için yapabilecekleri fazla bir şey yoktu.[18] Avusturyalılar, Boğazların Rusya'ya karşı savunmasını tek başına Britanya'ya bırakmaya memnuniyetle karar verdiler ve 1903'te Goluchowski, silahsız Rus torpido gemilerinin Karadeniz'e geçişine karşı Lansdowne'un protestolarına ortak olmayı reddetti. Bu ona, Doğu Sorunu'nun o anda kafasını meşgul eden kısmıyla –Makedonya'daki artan kaos ve şiddetle– başa çıkmada, St. Petersburg'la yakın işbirliğine kıyasla "çok önemsiz" bir mesele[19] gibi görünüyordu.

Avusturyalılar, Makedonya'daki karışıklıkların[20] Osmanlıların kötü yönetimi ile bölgedeki Hıristiyan ahalinin çekişmelerinden kaynaklandığının herkes kadar farkındaydılar. Bölge sakinleri, vaat edilmiş ülkelerini Hıristiyan ya da Türk rakip unsurları ezerek ya da boğazlayarak kazanma mücadelelerinde, komşu Balkan devletlerinden müttefik ve silah buluyorlardı. Esas kabahat –Osmanlılarda, Hıristiyanlarda ya da 1878'de Berlin'de bölgeyi tekrar Osmanlılara teslim eden devlet adamlarında– kimde olursa olsun, Avrupa barışı için eli kulağındaki tehlike, Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya'nın kaybı gibi sert bir darbeye dayanamaması ve bu konjonktürde imparatorluğun çöküşünün Balkan devletleri arasında savaşı, olasılıkla bir Avrupa savaşını hızlandırması olasılığıydı. Avusturyalılar ile Rusların Osmanlı İmparatorluğu'na yeniden hayat vermeye çalışmaları, her şeyden önce bu tehlikeye karşı bir tedbirdi ve bu amaçla, Ekim 1904 Mürzsteg Programı'yla sonuçlanan bir dizi öneri geliştirdiler. Mürzsteg Programı, sultanı Makedonya'nın yönetimini oradaki Hıristiyan tebaa için

17 Goluchowski'den Aehrenthal'e, mesaj no. 393, 15 Nisan 1904, AR 217b, Botschaftsarchiv St. Petersburg/9.

18 Macchio'dan Aehrenthal'e, özel mektup, 2 Mayıs 1901, PA. Aehrenthal MSS.

19 Plunkett'ten Lansdowne'a, mesaj no. 265, 31 Ekim 1902, FO 78/394.

20 Bridge, "Austria-Hungary", s. 242-247; ve F.R. Bridge (ed.), *Austro Hungarian Foreign Office Documents on the Macedonian Struggle, 1896-1912*, Selanik, 1976.

hoş görülebilir hale getirecek şekilde ıslaha zorlamak için tasarlanmıştı. Islahat, bir Osmanlı umumi müfettişinin yanında bulunacak ve diğer Büyük Güçler'den ikinci derecede personelin yardım ettiği Avusturyalı ve Rus sivil memurların "ikili kontrolü" altında uygulanacaktı.

Mürzsteg reform planı, Avusturyalılar için cesaret kırıcı bir deneyim oldu ve bunun tek nedeni, reform programının savaşan Hıristiyan çeteler tarafından yersiz görülmesi değildi. Her şeyden önce, planı öncelikle kendi hükümranlık haklarına bir saldırı sayan sultan, reformları önlemek için elinden gelen her şeyi yaptı ve bu konuda, Avusturyalıların "sadece iş pazarlıkları yapmayı ve sultana nabzına göre şerbet vermeyi düşünür ve bizi her seferinde yüzüstü bırakırlar," diye yakındıkları Almanlar tarafından teşvik edildi.[21] Avusturyalıların İstanbul'daki konumları ise kötü bir biçimde sarsılmıştı; 1905'in sonuna gelindiğinde, Makedonya'nın mali yönetimi ve zaptiye üzerinde Avrupa denetiminin kurulmasına yardım etmekte başarı sağlamışlardı, ama karşılarındaki Osmanlılar da "çok küstahlaşıp, sadece reform meselesinde değil, akla gelen her konuda büyük bir azimle güçlük çıkarmaya başlamışlardı."[22] Bu da yetmezmiş gibi, savaş ve devrim yüzünden zayıflamış ve Britanya ile bir yakınlaşma arayan Rus ortakları, keskin reform önerileri lehine Londra'dan gelen insan hakları baskısına boyun eğmeye başlamışlardı. Aehrenthal, bu önerilerin sultan bir yana, Avrupa Devletler Konseyi tarafından da asla kabul edilmeyeceğinden korkuyordu. 1907'nin sonuna gelindiğinde, Aehrenthal tutucu bir Avusturya-Rusya ikili kontrolünün uzun süreceğine fazla inanmıyordu ve Rusların iyi niyeti henüz devam ederken, Sancak Demiryolu projesi gibi Avusturya-Macaristan çıkarları konusunda bastırmaya kararlıydı. Sultan 4 Şubat 1908'de demiryolu projesi için lütufkâr bir irade ihsan etti: Avrupa Devletler Konseyi'ni hemen parçalayan ve Makedonya'da Mürzsteg Güçleri'nin örgütlemekte oldukları adli reformlar tehdidinden onu kurtaran bir nifak tohumu. Sonuçta, Avusturya-Macaristan o zamana kadar işgal ettiği öncü

21 PA, Mensdorff MSS, Günlük, 19 Nisan 1905.

22 Mérey'den Aehrenthal'e, özel mektup, 15 Eylül 1905, PA, Aehrenthal MSS.

konumu bütünüyle terk ederken, Britanya ve Rusya gelecekteki reformları planlamada başı çekmeye başladı.

Avusturya-Osmanlı ilişkilerinin tam da bu aylarda yakınlaştığı tartışma götürmez bir olgudur.[23] Sancak Demiryolu imtiyazı iradesinin çıktığının ertesi günü, İstanbul'daki bütün büyükelçiler, tasarlanan adli reformun biraz daha değerlendirilmek üzere ertelenmesine dair bir Alman önerisini kabul ettiler. İtilaf çevrelerinde bu durum, Avusturyalıların demiryolunu güvenceye almaya karşılık reform planını feda etme "hilesi yaptığı"nın[24] kanıtı olarak yorumlandı. Ancak Avusturya arşivleri, Aehrenthal'in hem reformları hem demiryolunu güvenceye almak için ciddi çabalar harcadığını oldukça kesin bir şekilde gösterir. Reformların ertelenmesiyle ilgili –II. Wilhelm'in Arşidük Franz Ferdinand'a bir ricası da dahil– birçok Alman önerisini bizzat Aehrenthal reddetmişti ve şimdi güçsüzlüğünden ötürü Pallavicini'yi azarlıyordu. Kuşkusuz, bir Avusturya-Osmanlı antlaşmasına dair bir kanıt yoktur. Osmanlılar, Avrupa Devletler Konseyi'ni dağıtmak için bu izlenimi vermeye çalıştılar, hatta bu amaçla –iddiaya göre Viyana'daki Osmanlı büyükelçiliği kaynaklı– düzmece telgraflar bile dağıttılar.[25] Avusturyalılar, kendi paylarına, Britanya ve Rusya Makedonya'da öncülüğü ele aldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin sözcüsü olarak öne çıkmak için hiçbir girişimde bulunmadılar. Aehrenthal, Alman basınının iki İttifak Gücü'nü "sultanın haklarını ve statükoyu savunan Siyam ikizleri olarak"[26] betimleme çabalarının dışında kalmak için epey uğraştı. Aehrenthal'in gözlemi, aksine, "Balkanlar'da Almanya ve Avusturya-Macaristan çıkarlarının tam özdeş olmadığı" yönündeydi. Büyük Bulgaristan, Avusturya-Macaristan çıkarlarına çok uygun olurdu ve Aehrenthal, ne pahasına olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunmaya kesinlikle hazır değildi.[27]

Temmuz 1908'deki Jön Türk devrimine, Almanların aksine, Avusturya-Macaristan'ın tepkisini karakterize eden de aynı

23 Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary*, s. 79 vd.

24 BD, c. V, no. 180.

25 W.M. Carlgren, "Informationsstycken från Abdul Hamids senare regeringsår", *Historisk Tidskrift*, 1952, s. 1-35.

26 Aehrenthal'den Berchtold'a, özel mektup, 26 Haziran 1908, PA XII/343.

27 Aehrenthal'den Szögyeny'ye, mesaj no. 965, 24 Haziran 1908, PA XII/343.

gönül rahatlığıydı. Doğrudur, Aehrenthal başlangıçta sinirlendi ve Britanya ile Rusya'ya yeni reform önerileri konusunda ihtiyatlı olmalarını tavsiye etti.[28] Büyük Güçler'in, sultanın hakları aleyhine Hıristiyanları kollayan keskin planlar önermeleri halinde kargaşa çıkabileceği uyarısında hep bulunmuştu; şimdi de hastalığın Makedonya'dan bütün imparatorluğa yayılıp yayılmadığını merak ediyordu.[29] Bununla birlikte Pallavicini daha keyifliydi, Abdülhamidçi kliğin düşmesiyle birlikte Avusturya-Macaristan ticaretinin, son zamanlarda Alman rakiplerine kaptırdığı alanın bir kısmını geri alabileceğini hesaplıyordu.[30] Ağustos ortasına gelindiğinde Makedonya'daki terörist faaliyet bütünüyle sona erince, Aehrenthal'in siniri de geçti ve devrimin, her şeyden önce, reformların beş yıldır başaramadığı şeyi başardığına karar verdi. İyi niyetinin bir işareti olarak, Makedonya zaptiyesiyle sınırsız işbirliği içinde çalışacak Avusturya-Macaristan subayları gönderdi; Londra'da büyükelçi ve VII. Edward'ın kuzeni olan Mensdorff'a, yeni rejime yönelik "duygusal bakımdan umutlu bir tutum" benimsemek niyetinde olduğunu söyledi.[31] Franz Joseph, bizzat VII. Edward'a bölgedeki İngiliz nüfuzunun yeniden canlanmasını ne kadar iyi karşıladığını anlattı.[32]

Kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'nda gelecekteki olası gelişmelerle ilgili belli endişeler, Avusturya-Macaristan'ın o sırada Bosna-Hersek'i ilhak etme kararında önemli bir faktördü.[33] Jön Türk gazeteleri, otuz yıllık bir işgal gücünün itibarına zarar verse de, sultanın Bosnalı tebaasını İstanbul'daki bir meclise temsilci göndermeye çağırmaktan söz etmiyordu sadece. Avusturyalılar, vilayetlerin belirsiz uluslararası konumunun Habsburg Monarşisi'ni Osmanlı Devleti'nde, hatta Yenipazar Sancağı'nda çıkabilecek kargaşalar nedeniyle bir

28 F.R. Bridge, "Izvosky, Aehrenthal, and the end of the Austro-Russian entente", *Mitteilungen des oesterreichischen Staatsarchivs*, c. XXIX, 1976, s. 330.

29 Aehrenthal'den Berchtold'a, telgraf 89, 24 Temmuz 1908, PA XII/343.

30 Ingrid Raabe, *Beitrage zur Ceschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Frankreich und Osterreich-Ungarn, 1908-12*, Viyana, 1971, s. 119.

31 PA, Mensdorff MSS, Günlük, 15 Ağustos 1908.

32 Aynı yerde.

33 Bridge, "Izvolsky, Aehrenthal", s. 331.

meydan kavgası içine çekmesinden olasılıkla daha fazla endişeleniyorlardı. Böyle bir durumda, Avusturya-Macaristan'ın Sancak'taki hakları, sadece tehlikeli bir ayakbağı olacaktı. Avusturyalıların vilayetleri ilhak etme ve Sancak'tan çekilme kararını hiçbir şekilde Osmanlı karşıtı bir hareket olarak görmedikleri vurgulanmalıdır. Daha çok, Osmanlı toprakları ile Avusturya-Macaristan toprakları arasına açık bir çizgi çekerek her türlü belirsizliğe bir son vermek amaçlanmıştı; bundan sonra, Monarşi komşu imparatorluka yönelik hayırsever bir tarafsızlık tutumu alabilirdi. Aehrenthal'in İngiliz büyükelçisine verdiği, "Osmanlı Devleti'ndeki meşruti hareketin başarısını arzuladığı, çünkü Avusturya-Macaristan tüccarlarının, ülkelerinin avantajlı coğrafi konumundan kaynaklanan her türlü yasal kazançtan yararlanmaları için İstanbul'da güçlü bir hükümete gereksinim duyduğu" şeklindeki güvencenin içtenliğinden kuşkulanmak için hiçbir neden yoktur.[34] Gerçekten de Bulgarlara, bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra –her şeyden önce Osmanlı Devleti ile tekrar iyi ilişkiler kurarak– "bir barış ve düzen unsuru" olmalarını tavsiye etti.[35] İlhaktan üç gün sonra Pallavicini, hâlâ hareketin büyük ihtimalle bir telaşa neden olmayacağını ülkesine bildiriyordu.[36]

Olaylar Avusturyalıların yanlış hesap yaptıklarını gösterdi. Osmanlılar, Avusturya-Macaristan politikasının arkasındaki daha derin ve temelde tutucu saikleri kavrayamadılar ve bu ne ilkti ne de son olacaktı: Aynı yanlış kavrayışlar Mürzsteg'den sonra Avusturya-Osmanlı ilişkilerini bozmuştu ve bu durum Arnavutluk konusunda da yinelenecekti. Her neyse, Türkler ilhakı görünürdeki değeriyle, bir Osmanlı vilayetinin alınması olarak anladılar. Mali tazminat –toprak bir yana– olmadan bu durumu tanımayı reddettiler ve bütün imparatorlukta Avusturya-Macaristan mallarını boykot ederek taleplerini desteklediler. Bu boykot, Aehrenthal'i şikâyet bombardımanına tutan Avusturya-Macaristan tüccarlarını telaşlandırdı. Ancak Ballhausplatz, anlaşmazlığa öncelikle Monarşi'nin itibarı pen-

34 Goschen'den Grey'e, telgraf 41, 4 Ekim 1908, FO 120/852.

35 Aehrenthal'den Thurn'a, telgraf 33, 6 Ekim 1908, PA XV/122.

36 Pallavicini'den Aehrenthal'e, mesaj no. 83c, 9 Ekim 1908, PA XII/556.

ceresinden bakıyordu. Aehrenthal, üç ay boyunca, meteliksiz Avusturya ve Macar hükümetlerinin vermeyi reddettiği mali tazminatı ödeme konusunu ele almayı reddetti ve boykot sona erdirilmedikçe İstanbul'la görüşmeyi kabul etmedi. Aralık ayına gelindiğinde iş tam anlamıyla düğümlendi ve Avusturya-Osmanlı ilişkileri o kadar gerildi ki, bazı gözlemciler savaşı kaçınılmaz buluyordu.

Sonunda Aehrenthal Osmanlılara karşı diplomatik bir yenilgiyi kabul etti. Britanya, Rusya ve Balkan devletleriyle arası hâlâ açıktı ve şuna karar verdi: Öncelikle, "siyasi buhranın merkezi İstanbul'dadır ve Avrupa forumunun önüne, Osmanlılar ile bir anlaşmayla silahlanmış olarak çıkabilirsek, Avrupa'daki siyasi güçlüklerin üstesinden kolayca gelinir."[37] Dahası, bunun alternatifi, yani Osmanlı İmparatorluğu'na karşı pahalı ve tehlikeli bir askeri harekât, ne ona ne de Avusturya ve Macar hükümetlerine çekici geliyordu. Ancak Avusturyalılar, 12 Ocak 1909'da yapılan, Osmanlı İmparatorluğu'na mali tazminat ödeme antlaşmasının Osmanlıların aşağılanmasına son vereceğini sanmışlarsa, yanılmışlardı. Osmanlılar 26 Şubat'a kadar ayrıntılar üzerinde pazarlık yapmayı sürdürdüler. Pallavicini'nin gözlemlediği gibi, "deneyler şunu gösteriyor ki, Türk devlet adamlarıyla görüşmelerde en büyük güçlükler, insan sonuca ulaşıldığını sandığında ortaya çıkar."[38] İngiliz yanlısı Sadrazam Kâmil Paşa'nın yerine aniden –eski Makedonya umumi müfettişi ve Avusturyalıların eski bir dostu– Hilmi Paşa'nın geçmesi, bunu esrarengiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devam eden nüfuzunun bir kanıtı olarak gören Viyana'da gönülsüz bir kabulle karşılandı.[39] Avusturya-Osmanlı antlaşması, hiçbir şekilde Avusturya-Osmanlı yakınlaşmasıyla eşanlamlı değildi. Ekim'den beri Osmanlıların tutumu Viyana'da bir kırgınlık yaratmıştı ve Nisan'da Osmanlılar Büyük Güçler'den Makedonya mali komisyonunun tasfiyesini

37 Aehrenthal'den Avusturya ve Macaristan başbakanlarına, no. 2921 ve 2922, 28 Aralık 1908, PA XII/351. İlhaka İtalyan tepkisi konusunda bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

38 Pallavicini'den Aehrenthal'e, mesaj no. 4, 18 Ocak 1909, PA XII/351.

39 Cartwright'tan Grey'e, telgraf no. 39, 16 Şubat 1909, FO 371/750.

istemeye başladıklarında, Aehrenthal bu konuda acele edecek bir şey görmüyordu. Avusturya-Macaristan, "Türkiye'ye karşı zaten yeteri kadar uzlaşmacı davrandı,"[40] diyordu.

Osmanlılar 1909 yazına kadar Avusturyalılara, kızacak ve kuşkulanacak yeni gerekçeler vermeye devam ettiler. Avusturyalı ya da Macar personele hiç ilgi göstermezken, Makedonya mali komisyonundan İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan personele alternatif iş teklifleri yaparak ve bir İngiliz amirale, Alman ve İtalyan generallere ordu ve donanmada yüksek mevkiler vererek Monarşi'ye karşı kasıtlı ayrımcılık yaptılar. Aehrenthal bu durumu Monarşi'nin itibarına indirilmiş haksız bir darbe olarak gördü; özellikle de "Meşruti rejime başından beri dostluğumuzu gösterip, [26 Şubat] protokolünde büyük ödünler verdiğimiz" için.[41] Bu nedenle, misilleme olarak mali komisyonun feshi meselesinde ayak sürümeye devam etti. Nisan 1909'daki başarısız karşıdevrim, Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli istikrarsızlığın işareti olarak Viyana'da "epeyce telaş"a neden olmuştu.[42] Aehrenthal düzenin yeniden sağlanmasını memnuniyetle karşılamasına ve ordunun sonunda yönetimi ele geçirip, bir an için de olsa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni geri plana itebileceğini gerçekten umut etse de, Cemiyet'in ipleri sağlam bir şekilde elinde tutmaya devam ettiği kısa sürede anlaşıldı. "Jön Türklerin üstünlüğünün uzun süre devam edeceğine inanmayan"[43] Aehrenthal, Monarşi'yi onların rejimine daha fazla yakınlaştırmak için hiçbir neden görmüyordu.

1909 yazının sonunda, Avusturya-Osmanlı ilişkileri düzelmeye başladı –en azından Osmanlı tarafında–, çünkü Osmanlılar, diğer Büyük Güçler'den daha fazla haksızlık gördüklerini fark etmişlerdi. Örneğin Temmuz'da Girit'in dört Koruyucu Güç'ü, sultanın hükümranlık haklarını korumak için adada üslenmiş yedek birliklerin adadan çekilmesinde ısrar ettiler; hatta Grey, Osmanlılara Rum irredantistlerle ilgili şikâyetlerini Atina'ya

40 Aehrenthal'den Pallavicini'ye, mesaj no. 1262, 1 Nisan 1909, PA XII/341.

41 Aehrenthal'den Otto'ya, mesaj no. 2006, 27 Mayıs 1909, PA XII/341.

42 Cartwright'tan Hardinge'e, özel mektup, 15 Nisan 1909, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Hardinge MSS.

43 Cartwright'tan Hardinge'e, özel mektup, 13 Mayıs 1909, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Hardinge MSS.

değil, daha önce Makedonya'dan sorumlu olan altı Güç'e bildirmelerini söyleyecek kadar ileri gitti. Osmanlıların anlayış beklentisi içinde Aehrenthal'e yönelmeleri, bütünüyle sürpriz değildi. Aehrenthal, Koruyucu Güçler'in eylemlerini onaylamamış, üstelik Girit sorununda tarafsız bir tutum takındığını açıkça belirtmişti; her şeyden önce, bu meselenin Osmanlı İmparatorluğu ile Koruyucu Güçler arasında sorun yaratması, Avusturya-Macaristan'ın zararına değildi.[44] Aehrenthal imparatorluğun iç işlerine uluslararası müdahaleye geri dönüşü içeren herhangi bir öneriyi desteklemeyi reddetti. 1910'da Grey, Yunan mallarına karşı Osmanlı boykotuna son vermek için İstanbul'a ortak baskı yapmayı önerdiğinde, Aehrenthal onunla işbirliği yapmadı. Hatta, Viyana'daki dini çevrelerden gelen baskıya rağmen, Arnavutların zorla Osmanlılaştırılmasını engellemek için bile hiçbir ciddi adım atmadı. Yeni Türkiye, diyordu, artık 1878'in Türkiye'si değildir: Avrupa, Makedonya sorununun sorumluluğunu artık alamaz; herhangi bir reform, İstanbul'dan gelmelidir.[45] Ne var ki, Jön Türklerin imparatorlukta bir parça istikrar sağlamış gibi görünmesinden memnun olsa da, Avusturya-Macaristan'ın çekimserliğinden ciddi bir Avusturya-Osmanlı yakınlaşmasına uzanan yol epey uzundu.

Avusturya-Osmanlı ilişkilerini iyileştirmeye en çok istekli gibi görünenler önce Osmanlılar oldu; dışarıda Avusturya-Macaristan'ı Osmanlı'nın "doğal müttefiki" olarak betimleyerek, Avusturyalı diplomatların ve Ballhausplatz'ın nabzını yokladılar.[46] Sadrazam Hakkı Paşa'nın Ağustos 1910'da Marienbad'ta Aehrenthal'i ziyareti çok iyi geçti; ve ardından meteliksiz Avusturya-Macaristan, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği bir borca ortak olduğunda, bu durum Batı basınında Osmanlıların Üçlü İttifak'a içkin bağlılığıyla ilgili kötü spekülasyonlara bile yol açtı.[47] Ancak aslında bütün bunlar Aehrenthal'i çekincesinden uzaklaştıramadı. 1909'un

44 Aehrenthal'den Pallavicini'ye, mesaj no. 2533, 22 Temmuz 1909, Pa XII/294.

45 Cartwright'tan Grey'e, mesaj no. 142. 5 Eylül 1909, FO 371/601.

46 Mensdorff'tan Aehrenthal'e, mesaj no. 1 IF, 17 Nisan 1910, PA VIII/144.

47 Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary*, s. 158; ayrıca bkz. Kent, bu kitapta s. 263.

sonlarında Hilmi Paşa'nın düşürülmesini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devam eden etkisinin bir işareti olarak görmüş ve onaylamamıştı.[48] Yemen, Kürdistan ve Arnavutluk'ta patlak veren kargaşalardan Osmanlıların kötü yönetimini, özellikle vilayet görevlileri konusundaki yanlış tercihlerini sorumlu tuttu.[49] Elbette onun için ne yapacağı belli olmayan ve istikrarsız böyle bir güçle ittifak söz konusu olamazdı. Rejimi zayıflatmak için bir şey yapma arzusunda değildi: Bu rejim, her şeyden önce, "kaynayan tencerenin taşmasını önleyen kapak"tı.[50] Ancak Pallavicini 1911'in başlarında İstanbul'da hükümet, parlamento ve Cemiyet arasında egemen olan sürtüşmeleri bildirdikçe, bir bakıma kibirli bir aldırmazlık tutumunu benimsemeye başladı: "Bu işler Doğu'ya özgü koşulları yansıtır."[51] Yunan mallarını boykot yeniden başlayınca ve 1911 baharında Arnavutluk'ta ciddi bir başkaldırı patlak verince, Cemiyet'e inancı daha da azaldı.

Osmanlıların başkaldırıyı kanla bastırma girişimleri Aehrenthal'in karşısına zor bir sorun çıkardı.[52] Bir yandan katliamı görmezlikten gelemeyeceğini hissediyordu. İçeride dini çevrelerin güçlü baskısı altındaydı ve tam çekimserlik, Arnavutların kurtarıcısı rolünü İtalya'nın kolayca üstlenmesine olanak verebilirdi. Diğer yandan Grey'in Arnavutlara uluslararası garantilerle desteklenen Büyük Güç müdahelesi önerilerinden hoşlanmıyordu: Makedonya reformu deneyimi, böyle müdahelelerin sadece Büyük Güçler'i Osmanlılar ile bitmez tükenmez anlaşmazlıklar içine sokmaya yarayacağını göstermişti. Aehrenthal'in çözümü, Osmanlıları bir gün Slav tehdidine karşı koymak için ihtiyaç duyacakları bir ırkı yok etmenin tehlikeleri konusunda şahsen uyarmak ve 8 Haziran tarihli yarı resmi yayın organı *Fremdenblatt*'taki bir makaleyle İstanbul'u ılımlı ve insanca davranmaya çağırmaktı. Ancak bu

48 Cartwright'tan Hardinge'e, özel mektup, 6 Ocak 1910, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Hardinge MSS.

49 Ministerratsprotokoll, 17 Mayıs 1910, PA XL/309.

50 Carwtright'tan Grey'e, özel mektup, 28 Eylül 1910, Public Record Office, Londra, Grey MSS, Austria.

51 Ministerratsprotokoll, 6 Ocak 1911, PA XL/310.

52 Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary*, s. 169 vd.

"orta yol" işe yaramadı. Osmanlılar, değersiz vaatlerle kandırdıkları Arnavutlarla doğrudan anlaştılar; Franz Ferdinand'ın *Reichspost*'u, "üç yüz yıldır kendisine Arnavut Katoliklerin koruyucusu diyen Avusturya-Macaristan'a özellikle ağır gelen bir utanç," diye öfkeleniyordu.[53] Osmanlılara gelince, her zamanki gibi Aehrenthal'in politikasının daha derinde yatan saikini –bu durumda, zamanında ödünlerle Arnavutluk'taki Osmanlı yönetimini koruma arzusunu– anlayamadılar ve *Fremdenblatt*'taki makalede, iç işlerine haksız ve dostça olmayan bir müdahale gördüler.[54] Ruslar, Avusturya'nın Arnavut sorununda aldığı öncü rolle İstanbul'da kendi mezarını kazmakta olduğunu memnuniyetle belirtirken haksız değildi.[55]

Bu nedenle, Trablusgarp üzerine İtalyan-Osmanlı kavgası eylülde zirveye ulaştığında Avusturya-Osmanlı ilişkileri zaten epeyce soğuktu. Türkler destek için Aehrenthal'e başvurduklarında onun, elindeki raporların Trablusgarp'ta Osmanlı Devleti'nin İtalyanlara yönelik tutumunun hiç de arzu edilir olmadığını gösterdiğini ve Türkiye'ye sadece ıslah olmasını tasviye edebileceğini bildirmesi sürpriz olmadı.[56] Başlangıçta Aehrenthal, savaşı sona erdirmek ve İttifak Devletleri'nin İstanbul'daki konumunu geliştirmek için Avusturya-Almanya aracılığı düşüncesini gündemde tutmasına rağmen, İtalya'nın kasımda Trablusgarp'ı resmen ilhak etmesi üzerine o anda bir uzlaşmaya ulaşılamayacağına inandı.[57] Bir Osmanlı-Rus ittifakı ve bir Balkan birliğine dair gayriresmi Rus önerilerinden (ekim-aralık) kuşkusuz telaşlandı ve Osmanlılara önerileri reddetmelerini tavsiye etti; sonunda Osmanlılar bu önerileri kendilerine ait nedenlerle reddettiler. Ancak Şubat 1912'de yerini alan Berchtold gibi Aehrenthal için de İtalyan birliği ve komşu Balkan devletler bağlantısız Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha değerliydi her zaman. Ocak 1912'de Aehrenthal Osmanlılardan o zamana kadar aldığı en ciddi ittifak tekliflerini geri

53 Cartwright'tan Grey'e, mesaj no. 115, 15 Temmuz 1911, FO 371/1230.

54 Rubina Möhring, "Die Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und dem osmanischen Reich 1908-1912", doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1978, fo. 92.

55 Grey'den Cartwright'a, telgraf no. 75, 17 Temmuz 1911, FO 120/882.

56 Grey'den Cartwright'a, telgraf no. 64, 5 Ekim 1911, FO 120/882.

57 Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary*, s. 182 vd.

çevirdi. Bulgaristan'ın özlemlerine sonsuza kadar karşı çıkma yükümlülüğüne girmek istemiyordu; İtalya ile savaş devam ettiği ve İstanbul'daki durum karışıklığını koruduğu sürece Osmanlılarla bir ittifakın söz konusu olamayacağına inanıyordu.[58] Doğrudur, Berchtold Boğazlar'daki ve Ege Adalarındaki İtalyan operasyonlarıyla dalga geçti; ancak bu Osmanlı sevgisinden çok, İtalya'nın Ege'ye sürekli yerleşebileceği korkusundan kaynaklanıyordu. Aslında Trablusgarp Savaşı, İtalya'yı zayıflattığı ve oyaladığı ölçüde Berchtold için kötü değildi.[59] Ancak yaz aylarında, yeni bir Arnavut ayaklanmasıyla birleşen savaş temmuzda Jön Türk hükümetinin düşüşüne neden olup Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği sorununu tekrar gündeme getirince, bu hesabın uzak görüşlü olmadığı anlaşılacaktı.

Başlangıçta, padişahın kabinesi hem Arnavutlar hem İtalyanlarla uzlaşmaya çalışırken, verilen destekler pek de olumsuz görünmüyordu. İstanbul'da dört yıl önceki Jön Türk devrimi gibi bir devrim, bir süre Avusturya-Osmanlı ilişkilerine yeni ve umut vaat eden bir başlangıç sunacak gibiydi. Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı, hükümeti ve basını oybirliğiyle yeni rejimin çabalarını memnuniyetle karşıladı.[60] Fakat Berchtold'un 13 Ağustos tarihinde yaptığı, yakın zamanda Arnavutlara teklif edilen idari ödünleri bütün Makedonya'ya yayma konusunda Büyük Güçler'in İstanbul hükümetini teşvik etmeleri önerisinin feci bir yanlış olduğu anlaşıldı. Pallavicini'nin durumu doğru kavramış çözümlemesinin ağustos sonuna kadar Viyana'ya ulaşmaması talihsizlikti. "Türkiye, sözcüğün Avrupai anlamında bir devlet değildi ve şimdi de değildir," diye uyarıyordu. Eski rejimin yönetim sistemi teoride çok merkeziyetçi olsa da, pratikte adem-i merkeziyetçiydi. Jön Türkler merkezileşmeyi bir gerçeklik haline getirmeye çalışmış, ancak yerel koşullara çok az önem vermişlerdi. Bu yüzden başarısız oldular. Yeni hükümet bir yöntem değişikliği getirmişti, fakat onlar da merkezileşme ilkesinden vazgeçmeyecekti. Kı-

58 Pallavicini'den Aehrenthal'e, özel mektup, 16 Ocak 1912, PA XII/374.

59 OUA, c. IV, no. 3551; ayrıca bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

60 Cartwright'tan Grey'e, telgraf no 62, 30 Temmuz 1912, FO 120/895; ayrıca bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

sacası, "hiçbir Türk hükümeti adem-i merkeziyetçi olamaz"dı.[61] Sonuçta, hâlâ basit dost-düşman zihniyetlerinin kurbanı olan Türkler, iyi niyetli eleştirel tavsiyeleri yine düşmanca niyetlerin kanıtı olarak yorumladılar. Avusturya-Macaristan'ın Arnavutluk'taki tasarılarıyla ilgili kuşkuları derhal canlandı ve Viyana'daki Osmanlı büyükelçiliğine gönderdikleri talimatlar "alışılmadık ölçüde sert bir ton" almaya başladı.[62] Balkan devletleri kendi paylarına Berchtold'un amaçlarını kabul ettiler; fakat bir Büyük Güç'ün Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamını uzatma çabası, onlar için, imparatorluğu yok etme hareketini hızlandırmaya yönelik yeni bir gerekçeydi. Berchtold sadece Osmanlıları yabancılaştırmakla kalmamış, önlemeyi umduğu çatışmanın hızlanmasına da yardım etmişti.

Aslında Avusturya-Macaristan'ın Balkan Savaşları'nda Osmanlıların yardımına koşma olasılığı Trablusgarp Savaşı'ndakinden fazla değildi. Yine burada da Viyana'nın tutumunu, eskisinden farksız bir şekilde süren Avusturya-Osmanlı ilişkilerinin durumu değil, İttifak dayanışması ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'da Osmanlılarınkine karşıt çıkarlarıyla ilgili düşünceler belirledi. Osmanlı Devleti'ne hâlâ Avusturya-Macaristan'ın müttefikiyle savaşta olması olgusundan tamamen ayrı olarak yardım için müdahale, Hıristiyan Balkanlar'ın tamamını Monarşi'ye karşı birleştiren bir şey olurdu. Öncelleri gibi Berchtold da Osmanlılardan umudunu kesmişti ve ekim ayı sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının artık onarılamayacak ölçüde parçalandığını kabul eden, Büyük Güçler'in ilk devlet adamı oldu. Ondan sonra Avusturyalılar çabalarını, artık Osmanlıların yönetmeyeceğini kabul ettikleri bölgelerde kendi çıkarlarını güvenceye almaya yoğunlaştırdılar. Osmanlı çıkarları artık ikincil bir kaygıydı.

Bu yüzden Berchtold, Osmanlıları Edirne'yi boşaltmaya zorlama çabalarında –İstanbul'daki liberal Kâmil Paşa hükümetini yıkan ve Ocak 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tekrar iktidara getiren çabalarında– diğer Büyük Güçler'e ka-

61 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 72B, 25 Ağustos 1912, PA XII/206.
62 Möhring, "Die Beziehungen", fo. 104.

tılmakta tereddüt etmedi. Gerçekten de, II. Balkan Savaşı'nda Edirne'nin Monarşi'nin koruması altında olan Bulgarların elinde kalmasını hemen hemen tek başına istedi; ancak Alman desteği olmadan bu çabaların bir sonuç vermeyeceği anlaşıldı. Bütün bunların sonucu, elbette Avusturya-Osmanlı ilişkilerinin daha da soğumasıydı. Osmanlılar, imparatorluğun ellerinde kalan kısmında yarattıkları yeni danışmanlık görevlerine atamalarda Avusturyalılara ve Macarlara karşı ayrımcılık yaptılar.[63] Bu da, Osmanlıların Alman yardımıyla planlamakta oldukları askeri reformlara Avusturya-Macaristan'ın katılma şansı bakımından iyi bir işaret değildi. 1913 Haziran ve Aralık ayları arasında, Berchtold'un ve Pallavicini'nin hatırı sayılır diplomatik çabalarına rağmen Avusturyalılar ortaklık yapmaya yönelik Alman gönülsüzlüğünü kabul etmek zorunda kaldılar ve İtilaf güçleri Liman von Sanders misyonuna karşı ajitasyona başlayınca, iddialarını tümden geri çektiler.[64]

Alman askeri misyonuyla ilgili olay, barışın son yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Alman politikası ile Avusturya-Macaristan politikası arasındaki temel farklılıkları aydınlatan bir dizi olaydan sadece biriydi. Almanya'nın amacı, paylaşım gününe gelindiğinde Almanya'nın Anadolu'da sağlam köprü başları kurmuş olmasına yetecek kadar uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaktı. Bu da, Osmanlıların onları bir savaşın içine çekebilecek ve Almanlar kendi paylarını güvence altına almaya hazır olmadan çöküşü başlatabilecek Avrupa meselelerinden uzak durması anlamına geliyordu.[65] Avusturya-Macaristan'ın amaçları, en azından Anadolu'da, büyük ölçüde benzerdi. Avusturyalıların erken bir paylaşımda kesinlikle hiçbir çıkarları yoktu; orada henüz köprübaşlarına sahip değillerdi ve bölgenin bütün Büyük Güçler için "geniş bir faaliyet alanı" olarak kalmasına sadece Osmanlı yönetimi devam ettiği sürece bel bağlayabilirlerdi.[66] Ancak Avusturyalılar Osmanlıların geleceğini sadece karmaşık ve daha büyük bir

63 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 48G, 21 Ağustos 1912, PA XII/206.

64 Bridge, "Austria-Hungary", s. 259.

65 Lõding, *Balkanpolitik*, s. 197 vd.

66 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 58A, 2 Ekim 1913, PA XII/207.

resmin nispeten önemsiz bir yanı olarak görüyorlardı. Almanların aksine Avusturyalıların asıl önem verdikleri, Anadolu'daki Osmanlı yönetiminin zayıflığından çok, Monarşi'nin bütün sınırlarındaki irredantist tehdidle uğraşmada Osmanlıların sağlayabileceği potansiyel yardımdı. Bu yüzden, Osmanlıları Bulgaristan'la askeri bir anlaşma yapmaya ikna etme konusunda ısrarlı çabaları fiiliyatta Sırbistan'a ve Yunanistan'a yönelikti. Bütün bu diplomasi, Alman müttefiklerinin haberi olmadan sürdü ve sonunda boşuna olduğu anlaşıldı. Sonuç olarak, Viyana ile Berlin Osmanlı İmparatorluğu'nda ortak ve etkin bir politika üzerinde anlaşamazlardı.

Örneğin, Paris'te borç peşinde koşan Avusturyalılar Şark Demiryolları'nın Osmanlı kısmında Fransa'ya bir pay vermeyi planladıklarında Almanlar çileden çıktı. Osmanlıların Edirne'ye geri dönüşüyle bu hat, Bağdat Demiryolu'yla yaşamsal bir bağlantı olarak Almanya için yeni bir önem kazanmıştı.[67] Osmanlılarsa, Bulgaristan'a borç verilmeden önce, bu ülkenin Osmanlı borçlarının bir kısmını üstlenmeyi kabul etmesi yönündeki Alman taleplerini Avusturyalıların desteklememesine gücendiler.[68] Gümrük vergilerini %3 yükseltme isteklerini kabul etmenin bedeli olarak Rusya'nın Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde bir sandalye kapma çabalarına Avusturya-Macaristan'ın verdiği destek de –Avusturyalılar, böylece, yeni Arnavutluk devletinin ekonomik gelişimini İtalya ile birlikte kontrol etme çabalarında Rusya'nın desteğini almayı umuyorlardı– Osmanlıları rahatsız etti.[69] Onlar, öncelikle, ağırlıklı olarak Müslüman ve yakın zamanlara kadar kendi egemenlik alanlarının bir parçası olan bir bölge üzerinde Avusturya-İtalya egemenliğini kabul etmeye hazır değillerdi. Ocak 1914'ten beri zaman zaman Müslüman bir rejim kurma ve Büyük Güçler'in adayı olan, fakat Avusturya-Macaristan tarafından kollanan Wied prensini devirme girişimlerinde bulunuyorlardı. Avusturyalılar, hem Berlin'in hem İstanbul'un onaylamadıklarını açıkça belirtmelerine rağmen, korudukları kişinin konumunu

67 Lōding, *Balkanpolitik*, s. 179.

68 *Age.*, s. 112.

69 *Age.*, s. 222; ayrıca bkz. Ahmad, bu kitapta s. 19.

sağlamlaştırma çabalarında ısrar ettiler, ama bu konuda Almanlardan hiçbir destek görmediler.

Diğer Güçler'in çıkarlarını bir bakıma küstahça bir tavırla umursamayan ve sonunda başarısızlığa ve sıkıntıya yol açan Avusturya-Macaristan'ın itibarı kaygısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kısmında da Avusturya-Macaristan diplomasisini karakterize etti. 1913 yazında, Ermenistan için Avrupa kontrolünde olası bir reform şemasıyla ilgili görüşmeler başladığında,[70] Pallavicini kötü bir şeyler olacağını hissediyordu: "Avrupa Türkiye'sine son veren sürecin bir benzerinin Asya Türkiye'sinde de hazırlanmakta olduğunu görüyorum." 1911 ve 1912-1913 savaşlarının gösterdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na tehdit içeriden değil, dışarıdan geldi. Pallavicini, sonunda en iyi ihtimalle büyük ölçüde "ortada" kalacak ve Avrupa'da savunulması gerekecek sömürgelerde, Rusya'nın diğer Büyük Güçler'i kandırarak aslan payını alacağından emindi. Bölgede henüz bir köprübaşı bile kurmamış olan Avusturya-Macaristan ise, olasılıkla hiçbir şey elde edemeyecekti.[71] Mart 1914'e gelindiğinde Türkler meseleyi altı Büyük Güç'ten oluşan foruma götürme tehdidinde bulunarak Rusya'yı ve Almanya'yı planlarını değiştirmeye, etkin yabancı denetimin izlerini ortadan kaldırmaya ve bu işte sadece Avrupa'nın Büyük Güçler'ini değil orta boy devletlerini de kullamaya zorladılar. Avusturyalılar bu planı doyurucu buldu. Kendileri bir şey elde etmemişti, ancak diğer hiçbir Büyük Güç de bir yarar sağlamamıştı. Ermenistan'ın durumuna gelince, Pallavicini nazikçe şu gözlemde bulundu: "Reform programı, Türkiye'deki bütün reform girişimlerinin kaderine terk edilmiştir."[72]

Avusturya-Macaristan'ın 1913-1914'te Anadolu'nun güney kıyılarının çoğunu kapsayan bir sömürgenin temellerini atma girişimleri daha da boş bir çabaydı.[73] Doğrusu, Viyana'da bölgenin diğer Büyük Güçler arasında paylaşılmasının Açık

70 Bridge, "Austria-Hungary", s. 260-261.

71 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 33C, 10 Haziran 1913; özel mektup, 28 Haziran 1913, PA XII/463.

72 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 15 Pol-H, 2 Mart 1914, PA XII/563.

73 F. R. Bridge, *"Tarde venientibus ossa:* Austro-Hungarian colonial aspirations in Asia Minör, 1913-14", *Middle Eastern Studies*, c. VI, 1970, s. 319-330.

Kapı politikasının sonu anlamına gelebileceğine ve bunun Avusturya-Macaristan ticaretinde kötü sonuçlara yol açabileceğine dair bir endişe vardı. Ancak Ballhausplatz için sorun, yine öncelikle bir itibar sorunuydu. Berchtold'un Kasım 1913'te Pallavicini'ye vurguladığı gibi, esas sorun şuydu: "Eli boş dönen tek güç olmak istemiyoruz."[74] Ancak Osmanlıların ihsanıyla bölgedeki hak iddialarının sınırını zaten çizmiş olan Almanya ve İtalya müttefiklerine yer açmayı reddedince, Avusturya'nın planı başarısızlığa mahkûm oldu. Temmuz 1914'te Berchtold 1912 Lozan Antlaşması'nın yorumu konusunda Osmanlılarla uzayıp giden çekişmesinde İtalya'yı destekleyerek, işbirliğine yanaşmayan Osmanlılara baskı yapmaktan söz etme noktasına geriledi. Öyle de olsa, Berchtold'un bu ufak ve bıktırıcı hukuki anlaşmazlığa müdahale etmesi ve Osmanlıları daha da uzaklaştırmak pahasına İtalya'nın keyfine göre davranması, belki de 28 Haziran Saraybosna suikastından sonra Avusturya'nın önceliklerinde görülen değişimi yansıtıyordu. Artık bir Avusturya-Sırp, hatta bir Avrupa savaşı ihtimali gündeme gelmişti.

Kuşkusuz, savaşın patlak vermesinden önceki altı ay süresince Avusturya-Osmanlı ilişkilerinde hemen hemen hiçbir iyileşme olmadı. Şubat 1914'te Ballhausplatz, "Türkiye'deki mevcut askeri diktatörlüğün hesaba kitaba gelmezliği" ile Sırp irredantizmini egemen olan belirsizliğin iki baş kaynağı olarak aynı kefeye koyuyordu.[75] Pallavicini, gazabı şimdilik Rumlara ve Ermenilere yoğunlaşsa da, kısa sürede Avrupa ticaretine ciddi zararları olacak genel bir yabancı düşmanlığına dönüşebilecek bir ulusal-İslami hareketi geliştirmenin "büyük tehlikeleri", Trakya'daki –imparatorlukluğun en üretken unsurlardan biri olan– Rumlara aptalca eziyet etmemeleri ve Araplara kötü davranmamaları gibi konularda Türklere sürekli nutuk çekiyordu.[76] Uluslararası düzeyde de Viyana önde gelen Jön Türk politikacılarının İtilaf Güçleri'yle flörtlerinden korkuyordu.

74 Berchtold'dan Pallavicini'ye, mesaj no. 4319, 11 Kasım 1913, PA 1/495.

75 Forgach'tan Mensdorff'a, 5 Şubat 1914, PA, Mensdorff MSS.

76 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 20M, 23 Mart 1914; 28N, 22 Nisan 1914; 32G, 4 Mayıs 1914, PA 1/522.

Bu nedenle, temmuz krizi doruğa tırmanırken Pallavicini'nin Osmanlılarla henüz bir ittifak peşinde koşulmaması gerektiği konusunda Alman meslektaşıyla anlaşması hiç şaşırtıcı değildi.[77] Osmanlılar Balkanlar'a aktif yardım etmeleri bir yana, Ermenistan'da Rusya'ya direnecek durumda bile değildi. Umut edilebilecek en iyi şey İtilaf kampına fiilen katılmalarını ya da Bulgaristan'la kavgaya tutuşmalarını önlemekti.[78] 27 Temmuz'da Almanya'ya bizzat Osmanlılar bir ittifak önerisinde bulunduklarında, Berchtold'un özellikle Avusturya-Macaristan'ı işin içine katan bir ittifak konusunda büyük çekinceleri vardı. Ancak Alman baskısıyla buna razı oldu, o da 2 Ağustos tarihli Osmanlı-Alman antlaşmasına katılan bir taraf olarak.[79] Bu aşamada bile Avusturya-Osmanlı ilişkilerini karakterize eden, barışın son yıllarındaki aynı ihtiyatlılık ve coşkusuzluk oldu.

Her şeyden önce zafer kazanmaya azimli olan ve yarını düşünmeyen Almanlar, Osmanlılara karşı yükümlülüklerini sadece savaşın içinde tutmak için sürekli genişletirken, bu yaklaşım savaş sırasında da sürdü. Örneğin, Ocak 1915'te *casusfoederis*'in [savaş nedeninin] yeniden tanımlanması üzerine yapılan görüşmelerde, İtilaf Güçleri'nin ya da bir Balkan devletleri koalisyonunun Osmanlı Devleti'ne olası saldırısını nitelemekte kullanılan kısıtlayıcı "kışkırtılmamış" sıfatını kaldırmaya razı oldular. Avusturyalılar ise, aksine sadece mevcut kaygıları değil, savaş bittikten sonra Balkan devletleri ve Osmanlılar ile yan yana yaşama olasılığını da düşünüyorlardı.[80] Pallavicini "Türk zihniyetiyle hesaplaşmanın zorunlu olduğu"nu vurgulayarak, Berchtold'un değişmeye direncini pekiştirdi:

> Türkler, Almanya ve bizim tarafımızdan her zaman desteklenecek lerini hissederlerse, akla gelen her yolla üç

77 Pallavicini'den Berchtold'a, telgraf no. 333, 16 Temmuz 1914, PA 1/522.

78 Pallavicini'den Berchtold'a, özel mektup, 25 Temmuz 1914; telgraf no. 334, 18 Temmuz 1914; mesaj no. 51Pol, 20 Temmuz 1914; mesaj no. 51-Pol-C, 20 Temmuz 1914; telgraf no. 346, 25 Temmuz 1914, PA 1/522.

79 Berchtold'dan Pallavicini'ye, özel mektup, 1 Ağustos 1914, PA 1/522.

80 Berchtold'dan Pallavicini'ye, telgraf no. 918, 26 Aralık 1914, PA 1/521.

> [İtilaf] gücü hileyle aldatmak için durumdan yararlanır ve yabancı okulları, yabancıların haklarını vb etkileyecek ve bizim çıkarlarımıza da aykırı olacak önlemler alırlar.[81]

Osmanlılar ısrar ettikçe, onlara "açık kart vermekten sakınmanın ne kadar önemli" olduğu, Pallavicini için "gittikçe daha açık" hale geldi.[82] Mart 1915'te Çanakkale Savaşı'nın Osmanlıları saf dışı bırakabileceğinden korkan Avusturyalılar sonunda 11 Ocak tarihli Osmanlı-Alman ittifakına girdiklerinde, kendilerini en az bağlayıcı diplomatik bilgi alışverişi biçimiyle sınırladılar. Ayrıca, ittifakın savaştan sonra da devam etmesi durumunda, Avusturya-Macaristan'ın yükümlülüklerinin sınır ve koşullarının ayrı bir askeri antlaşmayla tanımlanması gerektiğinde de ısrar ettiler.[83]

Daha sonra, Eylül 1916'da Almanlar Osmanlı topraklarının işgal altında olması durumunda Osmanlıların rızası olmadan barış yapmayacaklarına söz verdiklerinde de Avusturyalılar buna itiraz ettiler. Avusturyalılar sırf Rusya'yı Ermenistan'dan çıkarmak için savaşı sürdürmek istemiyorlardı. Pallavicini "... kabul etmezsek Türkiye'deki konumumuz(un) ve buradaki ilişkilerimiz(in) hoş olmayan bir şekilde etkileneceği"ni kabul ediyordu.[84] Ancak Dışişleri Bakanı Burian kendisinden görüş istediğinde Pallavicini, Avusturya-Macaristan hangi güvenceleri verirse versin Osmanlıların "hiçbir koşulda" Almanya ile yapılan gibi resmi bir antlaşmaya yanaşmayacaklarında ısrar ediyordu.[85] Benzer şekilde, Mayıs 1917'de Almanlar yükümlülüklerini biraz genişletip Britanya'ya karşı Osmanlılara yardım ettiklerinde, Pallavicini yine Türkiye'nin, "örneğin Bağdat'ın fethi için bir çatışmayı kasten kışkırtabileceği ... ve sadece bir Türk çıkarı yüzünden bir dünya yangını çıkabileceği" uyarısında bulundu.[86] Sonuç olarak 1917, Pallavicini ve

81 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 14P, 18 Şubat 1915, PA 1/581; mesaj no. 79A, 31 Aralık 1914, PA 1/521.

82 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 3P, 7 Ocak 1915, PA 1/521.

83 Pallavicini'den Berchtold'a, mesaj no. 22P, 18 Mart 1915, PA 1/581.

84 Pallavicini'den Burian'a, mesaj no. 74A/P, 29 Eylül 1916, PA 1/522.

85 Pallavicini'den Burian'a, telgraf no. 537, 9 Kasım 1916, PA 1/522.

86 Pallavicini'den Czernin'e, mesaj no. 39, 8 Mayıs 1917, PA 1/522.

Avusturya-Macaristan'ın değişik antlaşmalara resmi bağlılığı sorununu savaş bitene kadar ertelemeye kararlı yeni şefi Czernin'le kapandı.

Bu arada, İstanbul Hükümeti'nin imparatorluk içindeki faaliyetleri, savaştan önce olduğu gibi, Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları arasında gerçekten yakın bir işbirliğine aykırı işlemeye devam etti. Gerçekten, Kasım 1915'te Burian'dan Ermeni tehciri sorununu gündeme getirme talimatı alan Pallavicini, Osmanlılarla açık bir kavgadan sakınmaya çalıştı. Ermenilerin imparatorluktaki en çalışkan unsurlar olduklarını kibar bir şekilde sadrazama hatırlattı ve Osmanlı'nın müttefikleri olarak zulmü teşvik etmekle suçlanırlarsa, kabahati İstanbul'a yüklemekten başka tercihleri olamayacağını açıklamak zorunda kaldı.[87] "Bir *Kulturstaat* temsilcisi olarak bu ortaçağ gidişatını [*Treiberci*] gözlemlemek zorunda kalmayı iç karartıcı" bulan Edirne'deki Avusturya-Macaristan konsolosu,[88] olayları mahkûm eden bir bildirgeyi Bulgar meslektaşıyla birlikte imzalayınca, Pallavicini hemen konsolosu emirlere uymaya davet etti ve davranışının İstanbul'da yaratacağı kötü izlenime işaret etti.[89] Ne var ki Mart 1916'da Pallavicini bile konsolostan gelen dehşet dolu raporlardan etkilendi ve bu konuda Talat'la görüşmeye gitti. Ancak, çok kısa bir süre içinde düpedüz yalan oldukları ortaya çıkan güvencelerle kandırıldı. Bu tür koşullarda, "burada egemen olan anlamlı koşullar"da,[90] Pallavicini rejimin doğası hakkında hiçbir yanılgı kalmadığı halde Ermenilere yardım etmek için yapabileceği fazla bir şey olmadığı sonucuna vardı.

1917'nin sonlarına gelindiğinde sorun başa çıkılması zor siyasal sonuçlara yol açmaya başlamıştı. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan maslahatgüzarı raporunda şöyle diyordu:

> Savaşın sonu yaklaştıkça, Ermenilere yapılan zulmün sonuçlarından hükümetin ne kadar büyük zarar gördüğü daha açık hale geliyor... Türk hükümeti bütün barış

87 Pallavicini'den Burian'a, mesaj no. 93P/B, 7 Kasım 1915, PA XII/463.

88 Nadamlenzky'den Pallavicini'ye, mesaj no. 95Pol, 7 Kasım 1915, PA XII/463.

89 Pallavicini'den Burian'a, mesaj no. 94P-B, 10 Kasım 1915, PA XII/463.

90 Pallavicini'den Burian'a, mesaj no. 22P/D, 17 Mart 1916, PA XII/463.

> planlarında ve tasarılarında manevra özgürlüğünün Ermeni sorunuyla sınırlandığını görüyor. Söz konusu olan, Ermeni vilayetlerini kaybetme korkusu değil –böyle bir kaybı herhalde daha kolay atlatırlardı– daha çok, (dost ve düşman) bütün Büyük Güçler'in daha önce olduğu gibi Türkiye'nin iç işlerine karışmak için Ermeni sorunuyla uğraşacakları ve böylece barış konferansında Türkiye'nin bu savaştaki kazancını –kapitülasyon sisteminden kurtulmayı– kaybedebileceği duygusudur.[91]

Çok geçmeden, kapitülasyonları kaldıran 18 Şubat 1918 tarihli Osmanlı-Alman antlaşmasına Avusturya-Macaristan'ın koşulsuz uymasını isteyen Türk talepleri, Viyana ile İstanbul arasındaki tartışmaların daha da alevlenmesine yol açtı. (Avusturyalılar, söz konusu antlaşmaya uymayı, savaşın başarıyla sonuçlanması ve İtilaf Güçleri'nden herhangi biri kapitülasyonları geri getirirse en imtiyazlı ülke muamelesi görme hakkını saklı tutma koşuluna bağlamak istiyorlardı.) Pallavicini'nin 23 Mart'ta Czernin'e açıkladığı gibi,[92] Osmanlılar kendilerini fazla büyük görüyorlardı: "Türkiye hep Rusya korkusuyla yaşamıştır ve onu o zaman bizim safımıza katılmaya iten bu korkuydu. Ne var ki, Rusya artık Türkiye için bir öcü olmaktan çıkmıştır; şimdi yüksek bir özgüveni vardır, fetih düşleri görmekte ve İngiltere'nin yaklaşık 60 milyon Müslümanın liderliğini üstlenen Türkiye önünde titreyeceğini ciddi biçimde düşünmektedir." Pallavicini bu "yeni ve küstah Türkiye" ile iş yaparken son derece ihtiyatlı olmayı tavsiye ediyordu.

Gerçekten, Avusturyalılar Osmanlı'ya verilen vaatlerin fazla anlam ifade etmediğini açıklayan Almanlardan gelen yeni baskılar altında, kapitülasyonları kaldıran antlaşmayı Mayıs 1918'de ve Almanya'nın Osmanlı Devleti karşısındaki ek yükümlülüklerinin çoğunu Haziran'da kabul ettiler.[93] Ancak Almanya ile yapılan antlaşmalar gibi, ayrı Avusturya-Osmanlı antlaşmaları yapmayı kabul etmediler. Hatta düşman işgalindeki topraklarla ilgili Alman vaatlerine razı olmayı bile red-

91 Trauttmannsdorff'tan Czernin'e, mesaj no. 75D, 15 Eylül 1917, PA XII/463.

92 Pallavicini'den Czernin'e, mesaj no. 28P, 23 Mart 1918, PA 1/522.

93 Pallavicini'den Burian'a, mesaj no. 48B/Pol, 1 Haziran 1918, PA 1/522.

dettiler; bu tür rıza antlaşmalarını onaylayıp resmileştirmeyi olabildiğince ağırdan almaya kararlıydılar.[94] Ballhausplatz'da İstanbul'a duyulan güvensizlik savaşın sonuna kadar hep canlı kaldı.

1918'deki iki olay bunu çok iyi gösterir.[95] Şubat'ta Donanma Bakanlığı[96] savaştan sonra Monarşi'nin Osmanlı İmparatorluğu ile donanma işbirliğini sağlayacak bir anlaşmaya varmasını önerip İstanbul'daki büyükelçiliğe bir donanma ataşesi gönderilerek bir başlangıç yapılabileceğini ileri sürdüğünde, Ballhausplatz hiç cevap vermedi. Yazın Burian, ordu yetkililerinin imparatorun onayıyla, fakat hem Dışişleri Bakanlığı'ndan hem müttefik Almanlardan habersizce, savaştan sonra Almanlara karşı bir denge gücü olarak Avusturya-Macaristan subaylarını Osmanlı ordusuna yerleştirecek bir askeri antlaşma için görüşmeler yürüttüklerini öğrendiğinde, son derece rahatsız oldu.[97] Almanların onayı olmadan bu tür görüşmelere girişmenin boşunalığına işaret etmenin yanı sıra şu gözlemde de bulundu:

> Mevcut savaş devam ettiği sürece böyle bir antlaşma gereksizdir; savaştan sonra ise böyle bir antlaşmanın ne gibi bir değeri olacağı bana tartışmalı görünüyor. Çünkü Türkiye'nin gelecekte izleyeceği politika bugünden kesin bir şekilde öngörülemez ve barış yapıldıktan sonra Türkiye'nin bizden uzaklaşıp düşmanlarımıza yaklaşması ihtimal dışı değildir [savaşın son aylarında ittifakın durumuyla ilgili çarpıcı bir yorum].[98]

Ancak bu gözlemlerin üzerinde durulmadı, sadece Ballhausplatz'ın arşivlerine kaldırıldı. Bunların önüne geçen yeni olaylar ortaya çıkmıştı. Habsburg ve Osmanlı imparatorlukları zaten can çekişiyordu.

1918'in sonunda iki imparatorluğun eşzamanlı çöküşü kaderlerinin kopmaz biçimde birbirine bağlı olduğunu göstere-

---

94 Aynı yerde.

95 Bridge, "Austria-Hungary", s. 269 vd.

96 K. u. k. KM Marine-Sektion'dan Armeeoberkommando'ya Op. geh, Nr 1014, 9 Şubat 1918, PA 1/522.

97 Trauttmannsdorff'tan Burian'a, Z1.31.933, 16 Ağustos 1918, PA 1/522.

98 Burian'dan Trauttmannsdorff'a, taslak, Eylül 1918, tutanakla birlikte, PA 1/522.

bilir. Kuşkusuz, 1913'te Osmanlıların Avrupa'dan kovulması Balkan milliyetçiliğinin hem Habsburg İmparatorluğu hem de var olduğu biçimiyle uluslararası devletler sisteminin karşısına çıkardığı tehditi büyük ölçüde artırdığı için, uluslararası gerilimleri keskinleştirmişti. I. Dünya Savaşı her iki imparatorluğun da kendine yer bulamadığı yeni bir sistem yarattı. Dahası, incelenen dönem boyunca Viyana'daki politika üreticilerin Osmanlı Devleti'ni zayıflatabilecek herhangi bir harekette bulunmak istememeleri, iki tutucu imparatorluk arasındaki kapsamlı bir çıkar ortaklığının farkında olunduğunu da gösterebilir.

Aslında, kapsamlı bir çıkar ortaklığının ilke olarak değerlendirilmesi ile bunun uygulamalı politika terimlerinde kullanılması arasında büyük bir uçurum vardı. İlk olarak, Avusturya-Macaristan beş ya da altı Büyük Güç'ten oluşan uluslararası bir devletler sisteminin –Avrupa Devletler Konseyi'nin– üyesiydi. 1856'da resmen Konsey'in bir üyesi ilan edilmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir zaman diğer Büyük Güçler tarafından bir eşit gibi davranılmamıştı. Avusturyalıların belirtmeyi âdet haline getirdikleri gibi, Osmanlı Devleti "sözcüğün Avrupai anlamında bir devlet değil"di. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yıllarda bütün Büyük Güçler'den tecrit olmasının kalıcılaşmasına, kuşkusuz İstanbul'da birbirini izleyen rejimlerin davranışları da yardım etti. Büyük Güçler'in Osmanlıların iç işlerine karışmaları ve eleştirileri de bunu sağladı. Özellikle Avusturya-Macaristan, hem Hıristiyan Güçler Birliği'nin bir üyesi hem Balkan devletlerinin bir komşusu olarak, Osmanlı politikasını hiçbir zaman İstanbul'la ilişkiler bakımından formüle edemedi. Bu ilişkiler, Ballhausplatz için hiçbir zaman fazla önemli olmadı.

Avusturya-Macaristan itibarına aşırı ölçüde düşkün yaşlı ve gerileyen bir Büyük Güç olduğundan, bir Hıristiyan Büyük Güç olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hem *Kultusprotektorat* hem tüm kapitülasyon sistemi haklarını acımasızca dayatarak öne çıkarmada herhalde diğerlerinden daha kararlıydı. *Kultusprotektorat* büyük ölçüde simgeseldi, yine de Osmanlı onurunu incitiyordu. Kapitülasyonlar ise kuşkusuz

imparatorluğun ekonomik gelişimini kısıtlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişip Avrupa devletler sisteminin yaşayabilir bir üyesine dönüşememesinde Avusturya-Macaristan'ın bir ölçüde sorumlu olduğundan kuşku yoktur. Dahası, kültürel ve siyasal bir uçurum, Habsburg ve Osmanlı imparatorluklarını savaş sırasındaki ittifak günlerinde bile ayırmaya devam etti. Ölümlerindeki eşzamanlılığın nedeni kopmaz bir kader ortaklığı değil, iki imparatorluğun I. Dünya Savaşı'nda yedikleri darbelerin eşzamanlı oluşudur.

3

İTALYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU

R. J. Bosworth

Genç, küstah, hırslı fakat zaman zaman tuhaf, hatta can sıkıcı ölçüde gerçekçi İtalyan Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano Haziran 1938'de, İtalyan faşist politikacıların gözde oyunu olan, gelecek ya da gelmeyecek bir istikballe ilgili laf cambazlığına dalmıştı. Onu, 1912'deki Lozan Antlaşması'nda Giolitti'nin görüşmecisi, 1920'lerde Mussolini'nin Trablusgarp valisi ve maliye bakanı olmuş ve 1938'de İtalya'nın büyük ticari kuruluşu Confindustria'nın başkanı olan Kont Giuseppe Volpi di Misurata dinliyordu. Volpi 1914'ten önce Karadağ sarayının mali destekçilerinden biri de olmuştu; "Levant'ta", en başta da Ereğli kömür ocaklarında "büyük mali çıkarlar"ı vardı. Volpi, faşist yönetimin "Arnavutluk üzerinde tasarılar"ı bulunduğunu kolayca tahmin etti. İtalya sanayicilerinin başkanı da kendi önerisini ekledi. Arnavutluk faşist imparatorluğun bir mücevheri olarak parladığında, "Anadolu'da müteakip bir ope-

rasyon" gerekli olacaktı.[1] Balkanlar'da bir köprübaşı olarak Arnavutluk'la birlikte, "yürüyüş halinde" bir İtalya, bayrakları Anadolu'da dalgalanıncaya kadar durdurulamazdı.

Volpi, 1938'de bir faşist olarak konuşmasına rağmen, İtalyan dış politikasının sürekliliğini, hırsını, oportünizmini ve gerçek başarıdan yoksunluğunu temsil ediyordu. Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne bulaşmalarıyla ilgili öyküde İtalya'nın karakteristik bir yeri vardır. 1914 öncesi liberal İtalya Trablusgarp Savaşı'yla, Arnavutluk ve genel Balkan politikasıyla ve Anadolu'ya sızma rüyalarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ölümünün hızlandırılmasında yüzeysel anlamda ve kısa vadede önemli bir rol oynadı. 1914'te başka hiçbir Büyük Güç, Osmanlı Devleti'nin çökmek üzere olduğundan bu kadar sinikçe umutlu değildi. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde İtalya'ya uzun vadede ya da temel düzeyde önemli bir rol atfetmek, ya da Anadolu'nun İtalyan dış politikasının dayanak noktası olduğunu iddia etmek saçmadır. Bazılarının "petrol ve imparatorluk" gördüğü bir bölgede, İtalya tarımsal yerleşime ve devletin finanse ettiği deniz hatlarına özlem duyuyordu ve bu özlemler de, ciddi mali ya da fiili temeller üzerinde inşa edilmekten çok, genelde kâğıt üzerinde diplomasiden oluşuyordu. İtalya Oniki Ada'da, Antalya'da, hatta Arnavutluk'ta coşkuyla, beceriyle ve görünürde sık sık başarıyla Doğu Akdeniz işlerine burnunu soktu. Ancak pek çok İtalyan sanayicinin dillendirilmemiş varsayımı, İtalya'nın mali sorunlarının ve niyetlerinin Anadolu'da halledilmeyeceği ya da gerçekleştirilmeyeceğiydi. En pervasız ve aptal İtalyan diplomatlar dışında herkesin dillendirilmeyen varsayımı da, stratejik ve siyasal bakımdan Habsburg İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha büyük bir sorun olduğuydu. İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne katkıda bulundu. Ancak bunu koşullar elverdikçe, görüşmeler oyununda kendisine sunulan kartları modası geçmiş bir biçimde, taktiksel olarak ve neredeyse *ancien régime* diplomasisi tarzında oynayarak yaptı. Büyük Güçler'in Osmanlı

1 C. Ciano, *Ciano's Diary, 1937-1938*, ed. A. Mayor, Londra, 1952, s. 129.

sisteminin ölümüne yaptıkları katkıyla ilgili herhangi bir tanıda, İtalya'nın etkinlikleri bir kalp krizi değil, cilt hastalığı olarak görülmelidir. İtalya, her zamanki gibi, Büyük Güçler'in en güçsüzü görevini yerine getiren bir kaşındırıcıydı.

İtalya'nın bir süredir Doğu Akdeniz'e belirgin bir ilgi duyduğu aşikârdı. Birleşmeden sonra İtalya Büyük Güçler'in Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'ni modernleştirmek ve (manevi, siyasi ve mali) olası azami yararı elde etmek için kurdukları "cenaze" komitelerinde bir yer talep etmekten ve bunu elde etmekten geri kalmamıştı. 1881'de İtalya, Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde yer verilen altı yabancı devletten biriydi.[2] 1897'den sonra İtalya Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Girit'in "özerkliği" üzerine varılan anlaşmanın gözetimi işinde Britanya ve Fransa'yla birlikte yer aldı. 1903'te Makedonya'daki çalkantılar sırasında, yerel ahali arasında daha fazla kan dökülmesini önleyeceği umut edilen jandarma gücüne komuta etmek için Büyük Güçler'in atadığı General De Giorgis bir İtalyan'dı. 1908'de De Giorgis'in ölümü üzerine yerine başka bir İtalyan general, De Robilant geçti. O yıl İtalya'ya diğer Büyük Güçler'in zaten sahip oldukları bir hak, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında kendi posta hizmetleri sistemini örgütleme hakkı da verildi.[3]

Bu nedenle, Osmanlı'ya yönelik İtalyan politikası en basitinden katılım politikasıydı. Sonnino'nun daha sonra yumuşatarak tanımlayacağı gibi: "O *tutti, o nessuno*"; ya İtalya'ya bir yer verilmeli, ya da hiçbir Büyük Güç Osmanlı güneşinde ısınmamalı.[4] Bu yüzden, en zayıf Büyük Güç olmanın azmiyle İtalyan liderler, Balkan ya da Doğu Akdeniz meselelerinde her uluslararası konferansa katılmaya, her uluslararası komisyona girmeye ve her şeyden önce, gerçek ya da görünür avantaj sağlayabilen her işin bir parçası olmaya çalıştılar. 1892'de Düyun-ı Umumiye İdaresi başkanlığının üyeler arasında dönüşümlü

2 D.C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire,* New York, 1929, s. 2; ayrıca bkz Ahmad, bu kitapta s. 19.

3 Stanford ve E.K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. II, Cambridge/New York, 1977, s. 229.

4 F.E. Manuel, "The Palestine Question in Italian Diplomacy, 1917-1920", *Journal of Modern History*, c. XXVII, no. 3 (1955), s. 274.

olmasını öneren İstanbul'daki İtalyan Büyükelçisi Alessandro Guiccioli'nin planı, bütünüyle İtalyan dış politikasına özgüydü. Bu planla İtalya'ya, Osmanlı tahvillerinin en azına sahip olmasına rağmen "eşitlik" tanınacaktı. Guiccioli 1882'den beri İtalya'nın müttefiki olan Almanya'yı sonunda reddedilen planını desteklemeye ikna edecek kadar saf ya da becerikliydi.[5]

Osmanlı İmparatorluğu'na Büyük Güçler'in mali müdahalesinin daha az resmi diğer alanlarında da, İtalya kendi payını istemekte eşit ölçüde gayretli ve ustaydı. Bazı İtalyan devletleri Anadolu'ya ve Kuzey Afrika'ya Risorgimento'dan* önce bile ilgi göstermişlerdi. Örneğin, Napoli-Sicilya uzun süreden beri Tunus, Trablusgarp ve İskenderiye'de diplomatik ve mali ilişkilere sahipti. Gelecek için daha da önemlisi, 1815'te Viyana'daki barış görüşmelerine katılan devletler tarafından Cenova'ya verilmiş olan ve Doğu Akdeniz'deki eski Ceneviz emperyalizminin görevini miras alan Piemonte'ydi. Piemonte, 1819'da Osmanlı İmparatorluğu'yla diplomatik ilişki kurdu ve 1823'te ticari bir antlaşma imzaladı. 1824'te Piemonte İstanbul'dan geçen uluslararası deniz taşımacılığında Avusturya, Rusya ve Britanya'dan sonra dördüncü sıradaydı. 1837'de Rubattino denizcilik şirketi Doğu Akdeniz seferlerine resmen başladı.[6]

Piemonte'nin gelenekleri, Birleşik İtalya tarafından kolayca özümsendi. Örneğin, denizcilikte Florio şirketi, 1879'da devlet destekli İstanbul hattını açtı. 1881'de Rubattino ile Florio hükümetin teşvikiyle Società di Navigazione Generale Italiana'yı (SNGI) oluşturmak üzere birleştiklerinde, yeni şirketin başlıca resmi faaliyeti İtalya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan hatlardaydı. Gayriresmi olarak SNGI'nin asıl geliri, Levant'a taşımacılık ağı "ulusal bir çıkar" olduğu için sağlanan tatlı devlet teşviklerinden geliyordu.[7]

---

5 *European Financial Control*, s. 121-122.

* 19. yüzyılda doğan ve İtalya'yı birleştirmeyi amaçlayan ideolojik, siyasi ve edebi akım –ed.n.

6 J.-L. Miège, *L'Impérialisme colonial italien de 1870 à nos jours*, Paris, 1968, s. 16-17; C. Masi, "L'Italia e il Levante nella storia politica e diplomatica contemporanea (1815-1934)", ed. T. Sillani, *L'Italia e il Levante*, Roma, 1934, s. 45.

7 U. Spadoni, "Linee di navigazione a costruzioni navali alla vigilia dell'inchiesta parlamentare sulla marina mercantile italiana (1881-2)", *Nuova Rivista Stori-*

Daha genel olarak İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne mali ilgisi 1914'ten önceki yirmi yılda önemli ölçüde arttı. Örneğin, 1896'dan 1906'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan İtalyan ticareti %150'lik bir artışla, 53 milyon liretten 132 milyon lirete yükseldi. 1914'te İtalya'nın Osmanlı ticaretini sadece Britanya, Almanya ve Avusturya ticareti geçiyordu. İtalya pek çok devletle yaptığı ticarette dış ödemeler açığına alışık olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'yla pozitif bir ticaret bilançosuna sahipti.[8] Umutlu İtalyan sanayiciler Anadolu'dan İtalyan tekstili için ideal pazar olarak söz ediyorlardı ve bazı İtalyan girişimciler, en başta da Giuseppe Volpi ve onun Società Commerciale d'Oriente'si, Osmanlı Devleti'ne İtalya'nın yoksun olduğu hazır bir hammadde kaynağı (örneğin Ereğli,[9] ya da klasik eğitim almış İtalyanların tercih ettikleri adıyla Eraclea'daki ocaklardan kömür kaynağı) olarak bakıyorlardı. Yarı resmi bir propagandacı, İtalyan diplomatların ticari eğitim yoksunluğundan yakınıyor ve İtalyan büyükelçisi, güneyli aristokrat Marchese Guglielmo Imperiali'nin Fransız meslektaşı Constans tarafından sürekli atlatıldığını, çünkü Constans'ın parayla, Imperiali'nin ise sadece *snobismo*'yla ilgilendiğini ileri sürüyordu.[10]

Yine de İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki politikasının, hatta oradaki varlığının temeli mali işler değildi. "İtalyan" tarihinin geçmiş yüzyılları, "İtalyanlar"ı, daha doğrusu Venediklileri, Cenevizlileri, Napolilileri ve Sicilyalıları topluluklar halinde bütün Akdeniz havzasına saçılmış durumda bırakmıştı. 1870'de İstanbul'da 10.000, İzmir'de 6000, Suriye'de 2000, Yunanistan ve Ege Adaları'nda 2500, İskenderiye'de 20.000, Kahire'de 6000 ve Port Said'de 1000 "İtalyan"ın bulunduğu be-

---

ca, c. LVII, no. 3-4 (1973), s. 319-321, 371; R. Webster, *L'imperialismo industriale italiano 1908-1915*, Torino, 1974, s. 296-300, Temmuz 1913'te 20 milyon liretlik toplam devlet sübvansiyonunun 18 milyonunun Adriyatik ve Doğu Akdeniz hatlarına gittiğini belirtir.

8 Miège, *L'Impérialisme*, s. 81-82; Bachi, *L'Italia economica nell'anno 1915*, Città di Castello, 1916.

9 V. Mantegazza, *Italiani in Oriente:* Eraclea,Roma, 1922.

10 V. Mantegazza, *L'altra sponta*, Milano, 1906, s. 21, 513-514; ve *La Turchia liberale e le questioni balcaniche*, Milano, 1908, s. xiv-xxi.

lirtiliyordu. En büyük sayı Tunus'taydı; 1881'de İtalya için çok aşağılayıcı bir yenilgiyle Fransa tarafından alınmasına rağmen Tunus'ta 130.000 İtalyan göçmen vardı.[11]

Etnik İtalyanlar iki ana sınıfa bölünmüştü. Pek çoğu yoksul denizci, emekçi ya da Tunus'ta olduğu gibi bazen küçük toprak sahibi ya da yarıcıydı. Bazı İtalyanlarsa, özellikle İtalya'nın bir zamanlar dünyaya yön verdiği mühendislik ve tıp alanında, bugün teknokrat adı verilebilecek rolü üstlendiler. Kimileri de, özellikle Mısır'da tüccar ve komisyoncu olarak iş tutmuştu. 1876'da İskenderiye'de doğan yeni milliyetçi edebiyatçı Filippo Tommaso Marinetti, daha sonra *Futurist Manifesto*'da "Sudanlı hemşire[si]nin siyah memesi"nden aldığı esini anımsayacaktı.[12] Marinetti'nin diğer hemşerileri, aynı dönemde yani Hıdiv İsmail Paşa'nın altın çağında hıdivlik deniz hatları müdürlüğü, hıdivlik posta hizmetleri şefliği, hıdivlik sağlık sistemi idareciliği ve Mısır bankacılığında önemli çeşitli konumlar gibi değişik görevlerde bulunarak geçimlerini sağlıyorlardı.[13] Hıdivlik hanedanı ile Savoy hanedanı arasında çok yakın bir ilişki vardı. 1917'de Mısır kralı olan Fuad, Torino'da askeri eğitim gördü ve oğlu Faruk 1946'da İskenderiye'de III. Victor Emmanuel'e sığınma teklif edecekti.[14]

Liberal devletin bu başarılarıyla boy ölçüşen Roma Katolik Kilisesi'nin de Akdeniz havzasında önemli bir konumu vardı. Risorgimento'da ve aslında 1929 Laterano Paktı öncesinde İtalya'nın birçok iç meselesinde görülen kilise-devlet çekişmesi, yurtdışına çıkıldığında azalıyordu; dışarıda İtalyan Sezar ile Tanrı'nın Roma'da üslenmiş temsilcileri, bir misyoner örgütünün deyimiyle, "din ve anavatan" adına, yabancılara karşı çoğunlukla birleşiyorlardı.[15] Vatikan'ın Cumhuriyetçi

11 Masi, "L'Italia", s. 64; R.F. Foerster, *The Italian Emigration of Our Times*, Cambridge, Mass., 1997, s. 210-216.

12 A. Lyttelton (ed.), *Italian Fascisms from Pareto to Gentile*, Londra, 1973, s. 211.

13 Masi, "L'Italia", s. 70.

14 Daha fazla ayrıntı için bkz. R.J.B Bosworth, *Italy, the Least of the Great Powers*, Cambridge, 1979, s. 344-346.

15 L. Ganapini, *Il nazionalismo cattolico*, Bari, 1970, s. 55-62; G.B. Scalabrini, *Trent'anni di apostolato: memorie e documenti*, ed. A. Scalabrini, Roma, 1909.

Fransa ile kavgası, İtalya'nın 1905'te Kutsal Topraklar'daki Katolik örgütlerin korunmasında –kilisenin onayıyla– pay sahibi olmasını sağladı.[16] Kilise ile devlet yurtdışındaki İtalyan dil okullarının sponsorluğunu yapmakta da birleştiler; bir propagandacı, 1904-1905'te on yıl öncesinin iki katından fazla öğrenciye, 15.633 öğrenciye sahip olmakla övünüyordu.[17] I. Dünya Savaşı sırasında Filistin'le ilgili anlaşmazlıkta Fransisken misyonerlerin –Fransız yanlısı sayılan rakip Dominikenlerden farklı olarak– "muazzam yurtsever İtalyanlar" olacaklarına güvenilebileceğine inanılıyordu.[18]

Roma Katolik Kilisesi ile İtalyan devleti arasındaki mali işbirliği daha da anlamlıydı. Roma Katolik Kilisesi hem küçük yerel bankalar ve kooperatifler[19] hem de başta Banco di Roma olmak üzere büyük temsilcilikler aracılığıyla, çok erken bir tarihte liberal İtalya'nın maliyesinde önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Banco di Roma 1910'a gelindiğinde Libya ve Mısır'daki önemli çıkarlarıyla ve Anadolu'da daha fazlasını elde etme hırsıyla İtalyan emperyalizminin gerçek temsilcisi, hatta sürükleyicisiydi.[20] Tommaso Tittoni adlı bir Romalı olan İtalyan dışişleri bakanı (1903-1905, 1906-1909), Banco di Roma'nın şeflerinden birinin kardeşiydi ve Tittoni'nin bakanlığı sırasında doğal olarak banka ile hükümet arasında sıcak bir kardeşlik ilişkisi kurulmuştu. Benzer şekilde, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ndeki İtalyan temsilciyi, geleneksel olarak kilisenin nüfuzuna açık bir kurum olan Roma Ticaret Odası atadı. İtalyan temsilciler Alberto Theodoli (1905-1912) ve Bernardino Nogara (1912-1914), Vatikan'daki en yüksek çevrelerle çok yakın ilişkileri olan kişilerdi.[21]

---

16 R. Tritoni, "La questione dei Luoghi Santi", Sillani, *L'Italia e il Levante*, s. 110-120.

17 Masi, "L'Italia", s. 78.

18 Manuel, "The Palestine Question", s. 272.

19 A. Caroleo, *Le banche cattoliche dalla prima guerra mondiale al Fascismo*, Milano, 1976; M. Degl'Innocenti, *Storia della cooperazione in Italia*, Roma, 1977.

20 R. Mori, "La penetrazione pacifica italiana in Libia dal 1907 al 1911 e il Banco di Roma", *Rivista di studi politici internazionali*, c. XXIV, no. 1 (1957), s. 102-118; A. D'Alessandro, "Il Banco di Roma e la guerra di Libia", *Storia a Politica*, c. VII, no.3(1968), s. 491-509.

21 Bosworth, *Italy*, s. 139-141, 340-343.

Bu mali, genel ve dinsel faktörler Doğu Akdeniz'deki İtalyan politikasının dillendirilmeyen varsayımları olsalar da, fiili siyasal kararlarla bağlantıları çok ikircikliydi. Mısır bu konuda yeterince tipik bir öyküdür. 1882'de Mısır'ın korunmasında bir tür küçük ortak olmakla ilgili İngiliz önerisini geri çevirdikten sonra,[22] İtalya İngiliz karşıtı Mısır milliyetçi hareketlerinin en açık potansiyel hamisi olarak kaldı. Ne var ki, bütün kanıtlar İtalyanların Mısırlıları değil, Mısırlıların ihtiraslı ve ahmak İtalyanları kullandıklarını gösterir. Yerel "İtalyan" cemaat siyasal, dinsel ve bölgesel bağlılıklara göre bölünmüş durumdaydı ve cemaat mensupları zamanın çoğunu kendi aralarında dalavere çevirerek ve ağız dalaşına girerek geçiriyorlardı.[23] Dahası, ülke-dışılık yasaları ulusallığı zorunlu olarak belirsizleştiriyordu. İtalyan bir din adamı, anılarında Levanten "İtalyanlar"ın doksan dört yerel genelevin sahibi olduklarını belirtmiştir.[24] Bazı işadamları Mısır'da para kazandılar ve olasılıkla Savoylular da hatırı sayılır servetlerinin bir kısmıyla Mısır'da yatırım yaptılar fakat Mısır'la kurulan en başarılı temas, 1871'de Giuseppe Verdi'nin yaptığı sözleşmeydi. Cömert Hıdiv İsmail mali konularda her zaman dikkatli olan Verdi'ye, Kahire Opera Sarayı'nda *Aida*'nın dünya prömiyeri için 150.000 altın frank ödemiş ve bu para Paris'teki Rothschild Bank'a nakit olarak yatırılmıştı.[25]

İtalya'nın Balkanlar'da da milliyetçi hareketleri "himayesi" benzer şekilde ikircikliydi. Balkan gazeteleri kendilerine *Piemonte* adını verdiler ve İtalyan Birliği örneğini, Habsburg ya da Osmanlı imparatorluklarından kurtuluş mücadalelerine emsal gösterdiler. Balkan bölgesiyle bir miktar İtalyan tica-

22 O sırada İtalya'yı Afrika Boynuzu etrafında, en başta da Massawa ve Assab'ta yasal olarak 'Türk toprağı olan yerleri almaya teşvik eden ve böylece daha sonraki Eritre ve Somali sömürgelerinin tohumunu eken Britanya'dı. Bkz. A. Ramm, "Great Britain and the planting of Italian power in the Red Sea, 1868-1885", *English Historical Review*, c. LIX, no. 2 (1944), s. 211-236; A. Del Boca, *Gli italiani in Africa Orientale*, Bari, 1976, s. 171-192.

23 Örneğin bkz. P. Levi, *Missione nell'Africa settentrionale, giugno-luglio 1908*, Roma, 1908.

24 G. Licata, *Notabili delta Terza Italia*, Roma, 1968, s. 317.

25 J. Wechsberg, *Verdi*, Londra, 1974, s. 144-145.

reti vardı ve bazı kişiler, en başta da Karadağ ve Sırbistan'da, her yerde hazır ve nâzır olan Volpi iyi iş yapıyordu.[26] Yaptıkları baskınlarda kullanacakları silah ve teçhizatı satın almaları için bir miktar İtalyan parası yerel şeflere aktarıldı. İtalya'daki hatırı sayılır İtalyan-Arnavut cemaati ve 1911 ayaklanmasında büyük Garibaldi'nin çocukları[27] tarafından desteklenen Arnavutluk özel bir bağlantı merkeziydi.[28] Ancak İtalya'nın Avrupa'ya yönelik meşguliyetleri, Balkanlar'daki etnik ayaklanmaların üstad-ı azâmı olmasına imkân bırakmayacak kadar acil ve yakıcıydı. Gerçekten de bu bölgede Balkan liderler genelde İtalya'yı ya önemsemediler ya da kullandılar; İtalya ise kendi izlediği politikada, Balkanlar'daki statükonun devam etmesini diğer pek çok devletten daha utangaç bir biçimde istiyordu.

Bu utangaçlığın nedeni Osmanlı İmparatorluğu'na duyulan sevgi değil, Habsburg İmparatorluğu'na yönelik kuşku, kıskançlık ve korkuydu. 1887'de İtalya ile Avusturya'nın da imzaladığı Üçlü İttifak'ın VII. maddesi, birinin Balkanlar'da avantaj kazanması durumunda diğeri için zararın telafisinden söz ediyordu.[29] İtalyan politikasını üretenler bunun İtalya'nın *terra irredenta* Trieste ve Trentino'yu yeniden elde edeceği bir düzenleme anlamına gelebileceğini her zaman umut ettiler fakat hiçbir zaman açıkça söylemediler. Balkanlar'da ve başka yerlerde finansörler neyi planlarsa planlasın ya da propagandacılar neyle böbürlenirse böbürlensin, İtalyan politikasının nihai dayanak noktası Isonzo'nun yanı başında ve Alto Adige'de, *Drang Nach Osten*'de değil, "Risorgimento'yu tamamlama"da, emperyalizmde değil milliyetçilikteydi. Bu yüzden İtalyanların geniş Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mali işlemleri önemsiz düzeyde kaldı ve devlet politikasına işlerlik kazandıracak bir unsur değil, bireylerin (en başta da Volpi'nin) zevk ve ödül

26 Bosworth, *Italy*, s. 346-352.

27 AS MAE, Archivio riservato, 5/205, 23 Nisan 1911, San Giuliano'dan Avarna'ya; Politica (bundan böyle P), 671/844, 9 Haziran 1911, San Giuliano'dan Avarna'ya.

28 Bu konuda ilginç bir öykü için bkz. R.J.B. Bosworth, "The Albanian Forests of Signor Giacomo Vismara", *Historical Journal*, c. XVIII, no. 3 (1975), 571-586.

29 A.F. Pribram, *The Secret Treaties of Austria-Hungary 1879-1914*, Cambridge, Mass., 1921-1922, c. I, s. 106-111.

kaynağı oldu. İtalya'nın, kendi topraklarında kömür gibi enerji kaynaklarından yoksun olmasına rağmen 1914'ten önce petrole çok az ilgi göstermesi[30] ve 1911'den II. Dünya Savaşı'na kadar Libya'nın sahibi olarak petrolün bu "dördüncü kıyı"dan kâr getirebilecek bir ürün olabileceğine dair uzman tavsiyesini fiilen reddetmesi karakteristikti. Milliyetçi yazar Enrico Corradini, alışılmış şatafatıyla, Libya'daki maden keşiflerinin, "zenginleşmelerine imkân tanıyarak" İtalyanları zayıflatacağından korkuyordu.[31] İtalyan sömürge yöneticileri, Libya'yı İtalyan köylülerin çalışkan elleriyle Roma İmparatorluğu'nun tahıl üreten büyük eyaleti olarak tekrar klasik zamanlardaki konumuna getirme rüyaları görürken, uygulamada yoksulluk devam ettirildi.[32]

O zamanlar, Doğu Akdeniz'deki İtalyan politikasının temelleri genel olarak geleneksel, taklitçi ve oldukça çağdışıydı. Adeta Büyük Güçler'in en zayıfı olan İtalya'nın gerek faşist gerekse liberal liderleri, bu konumlarından ötürü mali konuların ya da daha sonra ideolojik olarak "faşist" emperyalizmin birçok modern temasından geri kalmamak, bunları anlayabilmek için büyük çaba harcamak zorunda kalmışlar ve tık nefes olmuşlardı. Büyük Güçler'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz kapışmasında İtalya kapışmayı başlatan değil, sadece işin dışında kalmak istemeyen güçtü.

Bu temel zayıflık bir yana, geleneksel nedenlerle benimsenen özgül İtalyan politikalarının mutsuz Osmanlı İmparatorluğu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu da doğrudur. Bunun en çarpıcı örneği, 1911'de Trablusgarp ve Sirenayka vilayetlerinin İtalyanlar tarafından istilasıyla geldi. Buraları Kasım ayında Fizan vilayetiyle birlikte İtalya tarafından ilhak edildi ve Libya denen sömürge ortaya çıktı.[33]

---

30 İtalya 1913'te Romanya petrolünün başlıca ithalatçısıydı; Britanya, Fransa, Almanya ve Mısır'dan sonra beşinci sıradaydı. M. Paerton, *Oil and the Romanian State*, Londra, 1971, s. 44.

31 E. Corradini, *Discorsi politici*, Floransa, 1925, s. 176.

32 D. Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, Londra, 1976, s. 122; C.G. Segrè, *Fourth Shore*, Chicago, III., 1974.

33 İtalyanca standart incelemeler: F. Malgeri, *La guerra libica (1911-1912)*, Roma, 1970; P. Maltese, *La terra promesa: la guerra italo-turca e la conquista della*

Libya doğal çekicilikten yoksun olsa da (asgari düzeyde harcama yapmasına rağmen bölgenin idaresinde Osmanlı Devleti bile mali kayba uğruyordu), İtalya bölgeye özel ilgisini uzun süredir dillendirmekteydi. Başlangıçta bu ilgi, dilencilerin seçme hakkı yoktur ilkesine dayanıyordu çünkü Tunus'ta Fransız naipliğinin kurulmasından (1881) ve İngilizlerin Mısır'la ilgili girişimleri reddetmelerinden (1882) sonra, uygun başka bir "boş" toprak kalmamıştı. Yirmi yıl boyunca İtalya diğer güçlerle Kuzey Afrika'da "statükonun değişmesi" durumunda İtalya'nın Libya'yı almasını (özellikle de 1900'de ve 1902'de Fransa'yla Visconti-Venosta ve Prinetti-Barrère antlaşmalarıyla sağlanan karşılıklı nüfuz alanlarının tanınmasını) öngören şatafatlı bir anlaşmalar ve yarı-anlaşmalar ağı kurdu. 1905'ten sonra Bancodi Roma Libya'ya hatırı sayılır ölçüde yatırım yapmaya başlayınca diplomasinin kuşkulu başarılarına, eşit derecede kuşkulu finans başarıları eşlik etti. Banka demiryollarına, denizciliğe, liman yapımına ve zeytinyağı üretimi gibi alanlarda tarımsal modernizasyona yatırım yaptı. İtalya'nın Libya ile ticareti arttı: 1910'da ithalat ve ihracat toplamı yaklaşık 14 milyon lireti buluyordu; hâlâ çok küçük olan bu artış, beş yıl önceki duruma göre yine de önemliydi.[34]

İtalyan politikacıları, diplomatları ve işadamları Jön Türk devrimini başlangıçta coşkuyla selamladılar.[35] Abdülhamid uzun süredir "İblis"in somut örneği olarak betimlenmekteydi ve İtalyan propagandacılar Osmanlı sistemini yozlaşmanın ve zorbalığın en ünlü örneği olarak kullanmaya alışmışlardı. 1900'de Arnavutluk'u ziyaret eden İtalya'nın gelecekteki dışişleri bakanlarından biri, Osmanlı adaletini kamusal bir tehlike olarak tanımladı.[36] Balkan Savaşları'yla ilgili haberler veren bir İtalyan gazeteci, Osmanlı hükümetinin "kokuşmuş" durumda olduğunu ve Osmanlı askeri zaafı için "tek ... özürün, bel-

---

Libia, 1911-1912, Milano, 1968; İngilizce olarak bkz. W.C. Askew, *Europe and Italy's Acquisition of Libya*, Durham, NC, 1942 ve Bosworth, *Italy*, s. 127-195.

34 *Age.*, s. 140.

35 Örneğin L. Luzzatti, *Memorie*, Milano, 1966, c. III, s. 309.

36 F. Guicciardini, "Impressioni d'Albania", *Nuova antologia*, no. 708, 1 Temmuz 1901, s. 25.

ki de Müslümanlık" olduğunu düşünüyordu.[37] Siyaset filozofu Gaetano Mosca, bir ırkın asli olarak ötekinden üstün olduğunu yadsımasına rağmen, yine de o çağın bütün Müslüman sistemlerinin aşağı düzeyde olduklarını ileri sürüyordu.[38]

Bir süre, bütün bunların devrimle değişebileceğine safça inanıldı. Jön Türkler, imparatorluğu modernleştirecek ve liberal İtalya'nın ittifak yaparken daha az ahlaki çekince duyacağı liberal bir Osmanlı Devleti yaratacaklardı. Ancak Jön Türkler aynı zamanda milliyetçiydiler ve yabancıların varlığına kuşkuyla bakıyorlardı. Libya, İstanbul'da siyasal ilginin merkezi değildi fakat Ekim 1910'da Trablusgarp'a İbrahim Paşa gönderildi ve yeni vali, en aleni yabancı varlığına yani İtalyanlara karşı derhal seferberlik başlattı. Bunun üzerine İtalyan diplomatlar Trablusgarp'ın Tunus'la aynı kaderi yaşayacağı ve İtalya'ya kaptırılacağı kehanetinde bulunmaya başladılar. İtalyan siyaset yazarları, Jön Türk yöneticilerin iftira ettiği İtalyanların askeri kahramanlığı, engellenen İtalyan işadamları ve hatta alçak Müslümanların kirlettiği İtalyan kızlarla ilgili masallarla okuyucularını şok ettiler. Libya, diyorlardı, İtalya'nın "vaat edilmiş toprağıdır" ve İtalya'nın Libya'yı alma "saati gelmiştir."[39] Özellikle Libya'nın "Romalılığı" (*romanità*) tekrar tekrar vurgulanıyordu. Zamanın tipik bir karikatürü, çölde Romalı bir lejyonerin iskeletini bulan bir "Üçüncü İtalya" askerini gösteriyordu; iskeletin hâlâ elinde duran kılıç, Libya'nın ve olasılıkla *mare nostrum*'un diğer kıyı bölgelerinin Romalılık yazgısının yeniden canlanacağını İtalya'ya ve dünyaya ilan etmek üzere parlıyordu.

Yine de, İtalya'nın 29 Eylül'de Libya'yı istilasına İbrahim Paşa'nın kötü uygulamaları ya da 1911'de (Birleşik İtalya'nın ellinci yıldönümü kutlamalarının yapıldığı yılda) yurtseverliklerini göstermeye can atan propagandacıların ve politikacıların kışkırtmacı nutukları doğrudan neden olmadı. İtalya'nın Osmanlı politikasının diğer birçok veçhesinde olduğu gibi,

37 C. Zoli, *La guerra turco-bulgara*, Milano, 1913, s. 13, 26.

38 Örneğin G. Mosca, *The Ruling Class*, New York, 1939, s. 140, 181.

39 Örneğin bkz. G. Piazza, *La nostra terra promessa*, Roma, 1911; E. Corradini, *L'ora di Tripoli*, Milano, 1911.

İtalya'yı herekete geçiren gerçek saik ne iç ne de yerel olaylarla bağlantılıydı hatta İtalya'nın Osmanlılarla özel ilişkileriyle bile bağlantılı değildi. Daha çok, İtalya'nın diğer Büyük Güçler'e göre konumundan kaynaklanıyordu.

On yıldır izlenen nispeten pasif kamu politikası, İtalya'nın 1908'de Bosna-Hersek meselesinde aşağılanmasıyla aşınmıştı. O tarihte Avusturya, 1878'den beri işgali altında olan toprağı ilhak etti. Bu şekilde *de facto*'nun *de jure*'ye çevrilmesi, İtalya açısından, Avusturya'nın apaçık avantajına rağmen telafi talebinde bulunamama olumsuzluğunu taşıyordu. O zamanın İtalyan Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni, iyi bilinen entrika eğilimi nedeniyle doğrudan hedef oldu. İçeride, hiçbir şey kazanmamış olmasına öfkelenen milliyetçi kamuoyunun saldırılarına, dışarıda ise başarısızlığının çaba eksikliğinden kaynaklanmadığına dair diplomatik kuşku oklarına katlanmak zorundaydı. İtalya'ya yönelik bir bakıma aşağılayıcı yardımseverliğin merkezi olan Londra'da, bir Dışişleri kâtibi Tittoni'nin "yalan söyleme sanatında eski bir usta" olduğunu azar işitmeden tutanaklara geçirdi.[40] Tittoni'nin meslek yaşamı, hiçbir zaman başarısızlıktan kurtulmadı. Mart 1910'da, gedikli Başbakan Giolitti'nin göreve geri dönüşünden önce, bir ara çözüm rolü oynayan Yahudi finansör Luigi Luzatti, İtalya'da yeni bir hükümet kurdu. Luzatti, dışişleri bakanı olarak Tittoni'yi değil, belirgin bir milliyetçi geçmişe sahip Sicilyalı bir aristokrat olan Antonino di San Giuliano'yu seçti.[41] Giolitti Mart 1911'de hükümeti Luzatti'den devraldığında, San Giuliano'yu dışişleri bakanlığında bıraktı.

Dış meselelerde yeniden harekete geçme arzusuna hız veren, sadece Tittoni'nin pasifliğinin sonuçları değildi. İtalyan ekonomisi, on yıllık bir büyümeden sonra 1907'de daraldı ve ondan sonra da toparlanması çok yavaş bir seyir izledi. İtalyan işadamları "toplumsal tehlike"nin farkındaydılar; kıdemli Alman ve Fransızları model alarak, sınıf mücadelesini bertaraf etmek için kimi modern çözümler aramaya başladılar. 1910'da

40 5 Ekim 1908 tarihli tutanak, Egerton'dan Grey'e, FO 371/551/35042. Bosna-Hersek konusunda bkz. Bridge, bu kitapta s. 57.

41 Biyografik ayrıntılar için bkz. Boswortb, *Italy*, s. 68-94.

İtalya, Büyük İşverenler Birliği'nin (Confindustria) kuruluşuna tanık oldu. 1912'ye gelindiğinde, bu birliğin başkanı Luigi Bonnefon Craponne adlı Fransız vatandaşı ile birliğin sekreteri Camillo Olivetti "otarşi"yi İtalyan ekonomisi için ideal politika olarak övüyorlardı. Belli bir toyluk her zaman mevcuttu –Olivetti savaşa "canavarca bir olay" diyordu– fakat İtalya, ufak ufak ve birçok iç bölünmeyle birlikte, bir tarihçinin "sınai-askeri kompleks" dediği şeyi geliştirmeye başlıyordu.[42]

Bununla birlikte, sanayicilerin emperyalizme potansiyel ilgilerinden önce, bürokratlardan, politikacılardan ve gazetecilerden, özellikle San Giuliano da aralarında olmak üzere 1906'da İtalyan Sömürge Enstitüsü'nü kuranlardan gelen daha iyi tanımlanmış bir ilgi ortaya çıkmıştı. Bu enstitünün tutkusu, daha çok *Parti Colonial*'ın Fransız Millet Meclisi'nde güya yaptığı gibi, yönetici elit arasında sömürgecilik coşkusunu yaymaktı. Osmanlı toprakları, İtalyan sömürgeciliğinin canlanması bakımından özellikle uygun görülüyordu. Mayıs 1906'da "Trablusgarp ve Sirenayka'da Antikçağ" konusunda yazı yazan bir arkeolog kibar bir üslupla şöyle diyordu: "Arkeolojik araştırmalar ... ülkenin silahlı ya da barışçı işgalinden önce değil, sonra yapılmalıdır." Bir politikacı Sirenayka'yı "gerçek bir cennet" olarak tanımlıyor ve Trablusgarp'ın "bereketli, zengin bir toprak ve bir zamanlar Greklerin ve Romalıların mutlu ve müreffeh bir kolonisi olduğunu anımsatıyordu. Anadolu da, Doğu Akdeniz'in tamamında nüfusa dayalı İtalyan sömürgeciliği için büyük bir gelecek kehanetinde bulunan yeni sömürgeci rüyaların esin kaynağıydı.[43]

Gerçekten de, özellikle Güney İtalya'dan göç edenlerin sayısı o kadar artmıştı ki, bazı politikacıların göç akınıyla bir ölçüde başa çıkabilecek sömürgeler aramaya yeniden başlamaları şaşırtıcı değildir. Calabria ve Abruzzi'de, 1909-1913 döneminde her yıl nüfusun %3,3'ü göç ediyordu[44] ve bunların genç, sağlık-

42 M. Abrate, *Ricerche per la storia dell'organizzazione sindicale dell'industria in Italia*, Torino, 1966, s. 151; Webster, *L'imperialismo*, s. 102-107, 271.

43 Bosworth, *Italy*, s. 60-62; L. Vannutelli, "Nella Turchia Asiatica", *Bollettino del la Società Geografica Italiana*, 4. dizi, c. 8, Mart 1907, s. 201-229.

44 C. Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism*, Londra, 1967, s. 314.

lı ve yetişkin olduğu dikkate alınırsa, kayıp daha da vahimdi. İtalya'nın mevcut sömürgelerinin, Eritre ve Somali'nin yerleşime uygun olmadığı anlaşılmıştı. İki sömürgeden daha iyisi ve eskisi olan Eritre'de, 1913'te sivil personelin ve bürokratların toplam sayısı altmış birdi.[45] Bu tür sömürgelerde başlıca faaliyet tarımsal üretimde bir artış değil, siviller ile ordu temsilcileri arasında yürütülen bürokratik iç savaştı. Sivil bir Eritre valisi Roma'ya, sömürgesindeki subayların zamanlarını sadece yerli "madamlar ile yeşil çuhalı masa" arasında geçirdiklerini yazıyordu.[46]

1910-1911'de tutucu sömürgecilerin geleneksel retoriği, Enrico Corradini, onun Milliyetçi Birlik'teki takipçileri ve gazetesi *L'Idea nazionale* tarafından üretilen daha keskin bir karışımla harmanlanıyordu. İtalya'nın "proleter bir ülke" olduğu ifadesini uyduran ve dış politikanın önceliğini savunan bir tez ileri süren Corradini olmuştu. İtalya için, diye belirtiyordu üstüne basa basa, yayılmacı, hatta savaş kışkırtıcı bir dış politika, herhangi bir iç reformdan daha önemli ve saygıdeğerdir.

Ancak eylemin nihai ve başlıca itici gücü İtalya'nın dışından geldi. Hem 1 Temmuz 1911'de Alman gambotu *Panther*'in Agadir'e gönderilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan Fransız-Alman krizinden ve anlaşmasından hem de Eylül'de Avusturya'nın Üçlü İttifak'ın zamanından önce yenilenmesini istediğine dair söylentilerden kaynaklanan uluslararası baskı olmasa, Giolitti'nin Libya'ya bir saldırının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş anlamına geleceğine dair ihtiyatlı ilkesinden vazgeçebileceğini hayal etmek çok zordu. Böylesine büyük bir hırsın, hiç kimsenin öngöremeyeceği bir sonuç doğurabileceğinden korkuyordu: "Avrupa dengesinin ve barışının dayandığı ilkelerden biri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan toprakların bütünlüğüdür... Biz Türkiye'ye saldırdıktan sonra Balkanlar hareketlenirse ne olacak? Bir Balkan savaşı iki grup Büyük Güç arasında bir çatışmaya ve bir Avrupa savaşına yol açarsa ne olacak?" İtalya'nın böyle korkunç bir sorumluluğu üstlenmesinin aptallık olacağını üstüne basa basa vurguluyordu.[47]

45 Segrè, *Fourth Shore*, s. 14.

46 A. Del Boca, *Gli italiani*, s. 752.

47 Aktaran Malgeri, *La guerra libica*, s. 98-99.

Bir Osmanlı-İtalyan savaşının sonuçlarıyla ilgili bu kavrayışa rağmen, 17 Eylül'e gelindiğinde Giolitti ile San Giuliano Libya'ya bir saldırı başlatma kararını almışlardı. İtalya'nın Osmanlı hükümetine verdiği kaba ültimatomun süresi 29 Eylül günü öğleden sonra saat 14.30'da sona erdi. O sırada asker taşıyan gemiler Libya kıyılarına doğru seyir halindeydi.

Büyük Güçler'in en güçsüzü olan İtalya, böylece Berlin Kongresi'nden beri Osmanlı Devleti'ne karşı açık savaşa giren ilk önemli devlet oldu. İtalya, sonraki on yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu bunaltacak bir çığa dönüşecek ilk taşı oynatmıştı.

Ne var ki, İtalya'nın girdiği bu savaş çok tuhaftı. Bölgesel olarak olarak savaş Libya'da yoğunlaştı. General Caneva komutasındaki İtalyan birlikleri kısa sürede kıyı kasabalarını ele geçirdi fakat ardından ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sunusilerin Osmanlı derebeylerini defetmek için İtalyanlarla birleşeceklerine dair İtalyan inancının yanlış olduğu anlaşıldı. Aksine, Müslüman dini liderler kâfir istilacılara karşı cihat ilan ettiler ve sert bir gerilla direnişi başladı. I. Dünya Savaşı sırasında İtalyan işgalindeki yerler, Trablusgarp Savaşı'nın ilk günlerinde ele geçirilen birkaç kıyı yerleşimiyle sınırlıydı. İlk önce liberal, ardından faşist atılım döneminde 1930'a kadar bir İtalyan "barışı" sağlanamadı. Soykırıma varan muharebe sırasında komutanlardan biri, dalgalı mesleki yaşamıyla 1922'den 1925'e kadar Trablusgarp valisi olan Giuseppe Volpi'ydi.[48] Daha 1911-1912'de İtalyan milliyetçilerin tek avuntusu, ülkelerinin savaşta uçak kullanmanın öncüsü olduğuna ya da resmi onayla kutsanan bazı asker mektuplarının Libya'yı "Amerika" kadar zengin ve bereketli resmettiklerine dair böbürlenmeden kaynaklanıyordu.[49] Popüler bir şarkı, Trablusgarp'ın bir cennet olduğunu dile getiriyordu: "Tripoli, bel suol d'amore." İtalyan ölülerinin sayısının, Arap kurşunlarından çok kolera yüzünden kısa sürede artmaya başladığı kamuoyunda fazla bilinmiyordu. Aynı zamanda İtalyan köylüsünün yüz yıllık

48 Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, s. 37.

49 S. Bono, "Lettere dil fronte libico (1911-1912)", *Nuova antologia*, no. 2052, Aralık 1971, s. 530-531.

toprak umudu (ve geçmiş yüzyıllarda Sicilya'nın sahibi olup İtalyan kıyılarını mahveden ve "Hıristiyan" olmayan *turchi*'lere duyduğu nefret),[50] savaşın sadece sorun ve kayıp getirdiğine dair yüz yıllık başka bir köylü kavrayışıyla gölgelenmekteydi. Askerler resmi törenlerde "Tripoli, bel suol d'amore" şarkısını söylüyorlardı; fakat kamplarının içinde, ülkede uydurulan daha kötümser sözcükleri mırıldanmayı öğrendiler:

> Oh iniqua, oh infame Turchia
> L'hai ucciso il mio amato consorte
> ma quando ebbi l'annuncio di morte
> un dolore provai da morir ...
> Comanda Cristo oppure il padrone
> maledetta sia sempre la guerra
> chi di sangue ha sporcato la terra
> che non possa il sole veder.[51]

[İblis, alçak Türkiye / Benim sevgili arkadaşımı öldürdün / ölüm haberini aldığımda / ölüme denk acı çektim... / İsa mı yönetiyor bizi yoksa patronlar mı? / güneş görünmeyecek kadar / yeryüzünü kanla sıvayan / savaşa lanet olsun.]

İtalyan hükümeti için (aslında İstanbul'daki Jön Türk yöneticileri için olduğu gibi) Libya'daki bu askeri ve toplumsal olaylar, ikincil önemde gelişmelerdi. Düzensiz savaş içeride, el-Hums ve Bingazi'den yürütülebilirdi fakat gerçek sorun, her iki taraf için de fazla itibar kaybetmeden kabul edilebilir bir barış bulmaktı.

İtalyan liderliği, Osmanlı Devleti'ni onursuzca barış dilemek zorunda bırakacak kadar sonuç alıcı bir askeri darbe indirme rüyaları görmeye devam etti. Sorun, bu darbenin rüyasını görmenin darbeyi indirmekten daha kolay olmasıydı. Savaşın ilk günlerinde, harekât Adriyatik'te, olasılıkla İtalyan ilgisinin ve tutkusunun kadim hedefi Arnavutluk'a karşı dü-

---

50 F. Grassi, *Il tramento dell'eta giolittiana nel Salento*, Bari, 1973, s. 17-20. 1950'lerde, Türk ya da Barbar baskınlarının geri gelmesinden duydukları korkuyu hâlâ içlerinde taşıyan Apulia köylülerinin deniz kıyısından nefret ettikleri ve uzak durdukları da bildiriliyor. A.L. Maraspini, *The Story of an Italian Village*, Paris, 1968, s. 56.

51 Bkz. plağa kaydedilmiş derleme, O. Profazio, *L'Altra Spoleto*, Torino, 1975.

şünüldü. Ancak Avusturya-Macaristan'ın, kendi çıkarlarına bu kadar duyarlı bir bölgede, İtalya'nın bağımsız harekâtını hoş görmeyeceği kesin bir şekilde açığa vuruldu. Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal, İtalya'yı bölgeden uzak durması konusunda uyardı.[52]

Bu yüzden üstün İtalyan donanması rahatsız edici bir ikilem içinde kaldı: Osmanlı donanmasına karşı tartışmasız üstünlüğü, Akdeniz'den geçirilen askeri birliklere eşlik etmek ya da –örneğin, Libya'ya kaçak insan ve malzeme taşıyıp taşımadıklarını kontrol etmek için Fransız gemileri *Carthage, Manouba* ve *Tavignano*'yu durdurmaları gibi– "denizlerin özgürlüğü"ne müdahele ederek kendisine ve İtalyan politikacılarına sorun yaratmak dışında bir işe yaramayabilirdi.[53] Nisan ve Temmuz 1912'de, resmi açıklamalara göre "kazaen" fakat aslında planlı bir şekilde Boğazlar'a yapılan baskınla, hüsrandan kurtulmanın bir yolu bulundu. Nisan'daki eylem çok etkili oldu zira Osmanlılar misilleme olarak Boğazlar'a mayın döşedi ve böylece İngiltere ile Rusya arasındaki tahıl ticareti gibi önemli bir ticaret engellendi. Sonraki haftalarda Osmanlıların mayınları temizlemeyi geciktirmesi, İngiltere ve Rusya'nın öfkeyle ayağa kalkmasına neden oldu ve bu arada gözlerden kaçan İtalya, ilk önce 28 Nisan'da Stampalia adasını, ardından Oniki Ada'yı ve milliyetçi propagandacıların okurlarına bir zamanlar "Roma halkının dostu ve müttefiki" olduğunu hatırlattıkları Rodos'u işgal edebildi.

Oniki Ada, kısa sürede Balkanlar ve Anadolu'daki İtalyan diplomatik manevralarında önemli bir pazarlık unsuru haline geldi[54] ancak Osmanlı hükümeti, etnik bakımdan Rum ve ekonomik bakımdan değersiz böyle bir malın kaybından fazla acı duymadığı için, 1912 baharında adaların ele geçirilmesi barışı çabuklaştırmadı. Bu koşullarda İtalyan Genelkurmay Başkanı Alberto Pollio, Haziran sonunda sert tedbirlerin gerekli olduğuna karar verdi. Dikkate değer bir *pro memoria*'yla,

52 ACS, Carte Giolitti, 22/59, C/5, 29 Haziran 1912, Pollio pro memoria.

53 Bosworth, *Italy*, s. 181-183.

54 *Age.*, s. 299-399; ayrıca bkz. R.J. Bosworth, "Britain and Italy's acquisition of the Dodecanese 1912-1915", *Historical Journal*, c. XIII, no. 4 (1970), s. 683-705.

İtalya'nın Türkiye'ye karşı topyekûn bir savaşa girip Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtma zamanının geldiğini öne sürdü. İzmir'e çıkarılacak bir İtalyan kuvveti askeri güç sağlayacaktı fakat aynı zamanda İtalya'nın, başkaldırıp Osmanlıları Avrupa'dan kovmaları için Balkanlar'ın Hıristiyan halkını kışkırtması da gerekliydi. "Doğu Sorunu," diye ileri sürüyordu, "yüzyıllarca sürmüştü." İtalya'ya düşen, Gordion Düğümü'nü kesmek ve yakın bir gelecekte zaten kesin görünen Osmanlıların çöküşünü, kendisine en büyük avantajı sağlayacak anda gerçekleştirmekti.[55]

Bu yüzden Pollio'nun ifadesi, I. Dünya Savaşı'ndan önce Büyük Güçler'den birinin Osmanlı İmparatorluğu'na genel saldırısıyla ilgili en ciddi askeri "plan"dır. Ne var ki, yine İtalyan politikası bağlamında değerlendirilmelidir. İtalyan dış politikasını oluşturan iki kişinin, Giolitti ya da San Giuliano'nun, Pollio'nun düşüncelerini ciddiye aldığını gösteren hiçbir kanıt yoktur. İtalya'daki asker-sivil ilişkileri iç politika bakımından yeterince karmaşık bir hikâyedir;[56] fakat diplomasi pratiğinde ordu liderliğinin hemen hemen hiçbir etkisi yoktu. Pollio'nun Üçlü İttifak'ın koşullarından asla söz etmemiş olması hem kayda değer bir olgudur hem de açık bir fikir vermektedir. Eylül 1911'de San Giuliano ile Giolitti Trablusgarp Savaşı'nı, savaşı yürütecek orduyla çok üstünkörü bir ilişki içinde planladılar. Temmuz-Ağustos 1914'te San Giuliano, İtalya'nın tarafsızlık ilanının hemen öncesine kadar İtilaf Devletleri'ne karşı savaş hazırlıklarına devam eden ordu liderliğine hiç danışmadan politikayı belirledi.

Bu yüzden, 1911 yazında Pollio'nun Anadolu'da topyekûn savaşa ani ilgisi, Giolitti'nin ya da San Giuliano'nun fazla tepkisini çekmedi. Dışişleri bakanı Balkanlar'ın üzerinde toplanan savaş bulutlarından zaten kaygılıydı ve bir tür stratejik geri çekilmeyle[57] –belki de Giolitti'nin 4 Kasım 1911'de ilan ettiği Libya'nın doğrudan ilhakından vazgeçmekle– Osmanlı'yla

55 ACS, Corte Giolitti, 21/48/2, 29 Haziran 1912, Pollio pro memoria.

56 İngilizce bazı yorumlar için bkz. J. Whittam, *The Politics of the Italian Army*, Londra, 1927.

57 ACS, Carte Giolitti, 21/48/2, 6 Ağustos 1912, Giolitti'den San Giuliano'ya.

barış yapılmasını savunuyordu. Başbakan bu kadar kötümser değildi. Barışın askeri zaferle sağlanamayacağına kısa sürede karar vermiş ve Osmanlılarla uzlaşma yolu aramada diplomasinin ortodoks kanallarından da uzaklaşmıştı. İşin en ilginci ve I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik İtalyan politikası bakımından en anlamlısı, Giolitti'nin Libya karmaşasına çözümü mali dünyada aramasıydı.

İtalya'nın Osmanlı Devleti'yle mali ilişkileri 1911-1912 boyunca çarpık bir seyir izledi. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde İtalya'nın temsilcisi olan kilise yanlısı muhafazakârTheodoli, Ekim 1911'de bir barış planıyla Roma'ya geri dönmeye ikna edildi ama Giolitti daha sonra bu planı reddetti ve bu ilişkiler başarısızlıkla başladı.[58] Theodoli'nin başarısızlığı İstanbul'daki ününü mahvetti ve hemen Osmanlı İmparatorluğu'ndan kovuldu.

Ne var ki, diğer işadamları Theodoli'nin izinden gitmeye hazırdı. Bunların en önde geleni, Volpi'nin Società Commerciale d'Oriente'sinin İstanbul bürosunu yöneten Bernardino Nogara'ydı. Nogara'nın savaş boyunca İstanbul'da kalmasına izin verildi ve Volpi'ye gönderdiği bilgi notları Giolitti'nin de eline geçiyordu. Haziran 1912'de bizzat Volpi özel bir görevle İstanbul'a gitti. Bu görev, Giolitti'ye Osmanlı Devleti'nin, "sonuna doğru giden mukadder yolda ilerleyen bir ülke" olduğunu bir kez de Volpi'nin felsefi bir şekilde yazması dışında, kısa vadede duruma hiçbir açıklık getirmedi.[59] Bununla birlikte, Volpi'nin kurduğu bağlantılar, gayriresmi Osmanlı ve İtalyan delegasyonlarının her iki taraf için de kabul edilebilir ve yarar sağlayıcı barış koşullarını araştırmak üzere Lozan'da buluştukları Temmuz 1912'de yenilendi. İtalyan delegasyonu Giolitti'nin siyasal veliahtı olduğu söylenen politikacı Pietro Bertolini, bir hukuk uzmanı olan Guido Fusinato ve bir işadamı, bir kez daha yıkılmaz Volpi'den oluşuyordu.

Sonraki üç ay boyunca, barış görüşmeleri lüks İsviçre otellerinde sürdü. Volpi'nin mali becerileriyle tanışmak kendileri-

58 Bosworth, *Italy*, s. 342; A. Theodoli, "La preparazione dell'impresa di Tripoli: ricordi di una missione in Turchia", *Nuova antologia*, no. 1496, 16 Temmuz 1934, s. 239-249.

59 ACS, Carte Giolitti, 18/43/9, 20 Haziran 1912, Rodd'dan Grey'e.

ni ne kadar zenginleştirmiş olursa olsun, Osmanlı temsilcileri işi sürüncemede bırakmada daha yetenekli olduklarını kanıtladılar. Sonunda, on gün sonra, İtalya ile Lozan Antlaşması'nı imzalamalarına 8 Ekim'de Balkan Savaşları'nın başlaması neden oldu. Giolitti'nin, Trablusgarp Savaşı patlak vermeden önce öngördüğü zincirleme reaksiyonun bir sonraki halkasına geçilmişti.

Sonuçta, İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşı, alışılmadık türden bir savaş oldu. Savaş uzmanları rüşvet uzmanlarından daha geri plandaydı. İtalya bu savaşta, diğer Büyük Güçler'in dayattığı üstü örtülü kısıtlamalar karşısında, askeri ve özellikle donanma üstünlüğünden yararlanamadı. Üstelik, bu savaşta diğer bütün Büyük Güçler gözlerini kapatıp olabileceğin en iyisini umma politikası izlediler. 1911-1912'de ne İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya ne de Avusturya-Macaristan, İtalya'yı ya da Osmanlı İmparatorluğu'nu kendilerine düşman edebilecek açık bir tutum benimsemek istedi. Ekim 1912'deki Lozan Antlaşması aynı ölçüde paradoksaldı. Sonraki yirmi ay boyunca, eski savaşan taraflar, Osmanlılar ile İtalyanlar canciğer dost oldular ve İtalya kolaylıkla, Anadolu'nun geleceğine yönelik stratejik ve ticari siyasete en fazla karışan yeni güç haline geldi. Bu dostluğun gelişmesine neden olan büyük çıkar, Lozan Antlaşma'sının 2. maddesi gereğince, bütün Osmanlı birlikleri Libya'yı terk edinceye kadar İtalya'nın Oniki Ada'yı "geçici" işgal altında tutmasıydı.

İtalya tarafından, Arap asilerin kolayca Osmanlı birlikleriyle özdeşleştirildiği kısa sürede anlaşıldı. Ağır uluslararası baskı olmasaydı, İtalya Libya'da barış sağlanıncaya kadar Oniki Ada'yı geri vermeyecekti. Eğer pek ihtimal dahilinde olmayan barış gerçekleşseydi bile, İtalya'nın kendince sağlam gerekçelerle (örneğin, zahmetli işgal işinin neden olduğu masraflar)[60] adaları elinde tutmaya devam edeceği belliydi. Bosna-Hersek ve Mısır tarihinin de göstermiş olduğu gibi, Osmanlı topraklarının bir Büyük Güç tarafından "geçici" işgali kolayca kalıcılaşabilirdi.

60 Örneğin, FO 371/2112/2179, 11 Ocak 1914, Rodd'dan Grey'e.

Balkan Savaşları'yla birlikte ya da bir etnik adalet ilkesinin uygulanması durumunda, adalar Osmanlı İmparatorluğu'na değil Yunanistan'a verileceği için, Oniki Ada sorunu hem Osmanlılar hem de İtalyanlar için daha da karmaşıklaştı. Osmanlı hükümeti, "geçici olarak" İtalyanların elinde bulunan Oniki Ada'nın bir gün İstanbul yönetimine geri verilme şansının daha fazla olduğunu, Yunanistan'ın bir parçası olmaları durumunda bu şansın azalacağını biliyordu.

Osmanlıların asıl bel bağladıkları, işin sürüncemede kalmasıydı zira İtalya için Yunanistan, her zaman en can sıkıcı ve kendini beğenmiş Küçük Güç'tü. Gerçekten de, İtalyan-Yunan karşıtlığı teması, İtalya'nın 1912'den 1923 Korfu olayına ve sonrasına kadar uzanan Doğu Akdeniz diplomasisini meydana getiren yetersiz ve ham politikalar boyunca uzanan altın sırma bir iplik gibi sürüp gider. Sorun kısmen ideolojikti. İtalya Birinci Roma'nın vârisiyse, Yunanistan da Bizans geleneklerini sürdürüyor ve Osmanlı topraklarının pek çok İtalyan'ın ilgisini çeken bölgelerinde bir *Graecia irredenta* kazanmayı amaçlıyordu. Dahası, İtalyan hatiplerin kendi davalarını meşrulaştırmak için Roma'yı, Venedik'i ya da Ceneviz'i hatırlatan harabelere ya da dağınık yerleşmiş etnik "İtalyanlar"a dayanmak zorunda oldukları yerde, Yunan yurtseverler Osmanlı İmparatorluğu'nda 6,5 milyon –1908 Jön Türk devriminden sonra kurulan mecliste sandalyelerin dörtte birini işgal edecek kadar– Rum'un yaşadığını iddia edebilirlerdi; Yunanlardan söz açıldığında bir İtalyan politikacının, insan açlıktan da ölebilir hazımsızlıktan da, demesine neden olan bu türden "kanıtlar"dı.[61]

Özel bir anlaşmazlık alanı da Güney Arnavutluk ya da Yunanlıların tercih ettikleri adıyla Güney Epir'di. İtalyan strateji uzmanları politikacılardan biraz hızlı davranarak, Arnavutluk'a hâkim olan kimsenin Adriyatik'in çıkışını kontrol edeceğine ve böylece İtalya'nın düz ve limansız Adriyatik sahilinde sıkı bir deniz denetimine sahip olacağına karar vermişlerdi.[62]

---

61 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, c. II, s. 278; C. Sforza, *L'Italia dal 1914 al 1944 quale io la vidi*, Milano, 1944, s. 109.

62 ACS, Presidenza del consiglio, gabinetti, atti, 9/2, 1 Nisan 1913, Genelkurmay Başkanı, pro memoria.

Arnavutluk karmaşası, Avusturya-Macaristan'ın bölgeye yönelik tutkusuyla iyice kördüğüm oldu. 1900, 1909 ve 1913'te İtalya ile Avusturya arasında Arnavutluk'a olan ilgilerini açığa vuran çok sayıda antlaşmaya rağmen, 1914 öncesi on yılda iki ülke Arnavutların ruhlarını ve banka hesaplarını kontrol altına almak için tuhaf bir soğuk savaş yürüttü. İtalyan donanması manidar bir şekilde, her yıl Arnavutluk limanlarını ziyaret etti ve İtalyan uzmanlar, ideal Arnavut alfabesiyle ilgili sıcak tartışmalara danışman olarak katıldılar.[63] Ne var ki, İtalya için başlıca sorun, Arnavutluk konusunun yeterli aydınlığa kavuşmaması ve bu nedenle İtalya'nın doğru bir politik hat çizememesiydi. Bu yüzden, 1912'den önce İtalyanlar, her bahar Türk tahsildarlarını kovmakla tehdit eden Arnavut milliyetçilere mali ve moral yardım yaptılar, bazen de sığınma hakkı tanıdılar. Diğer yandan, İtalyan hükümeti Arnavutluk'ta statükodan yana olduğunu ilan etmeye devam etti ve Arnavut ulusunu fazla ateşli bir şekilde savunan kendi vatandaşlarına zaman zaman baskı yaptı. 1912-1913'te Londra Konferansı'nda, İtalya Arnavutluk'un özerk bir devlet olarak tanınmasının ateşli bir savunucusuydu. Fakat Dışişleri Bakanlığı kulislerinde, görevliler Arnavutluk'un bir geleceğinin olmadığından fazla kuşku duymuyorlardı.[64] Bu yüzden İtalya, Avusturya'nın öne sürdüğü Wied'li William'ın Arnavutluk'un yönetimi için en iyi aday olduğunu kabul ettiği halde, asi kuzeylilerin reislerine, Roma Katoliklerine, Mirtidi aşiretine ve Arnavutluk Prensliği unvanına oynayan Müslüman aday Esad Paşa'ya fon sağladı. Bu tutarsızlıklar, 1914 yazında Wied yönetiminin çökmesiyle de düzelmedi. Ekim 1914'te İtalyan donanması Saseno adasını –İtalyan propagandacıların sevdiği adla, "Adriyatik'in Cebelitarık'ı"– işgal etti. Saseno'nun akarsuyu olmadığı anlaşılınca, zorunlu olarak Valona Limanı da 1914 Noel'inde işgal edildi.[65] Arnavutluk'a yönelik İtalyan politikası, Versailles'da

63 S. Skendi, *The Albanian National Awakening*, Princeton, NJ, 1967, s. 274-247. Ayrıca bkz. Bridge, bu kitapta s. 57.

64 AS MAE, P, 3 Ağustos 1913, P. Levi muhtırası.

65 Bu kasabadaki çamur oranı için bkz. A.I. Sulliotti, *In Albania: sei mesi di regno*, Milano, 1914, s. 5, 144.

bir manda talebine, 1920'lerde Kral Zog'un "korunması"na ve sonunda 1939'da Arnavutluk'un Kutsal Cuma günü İtalyan İmparatorluğu'na ilhakına yol açacak şekilde saptandı.

İtalya'nın Arnavutluk'taki ve bir yanda Yunanistan diğer yanda Avusturya karşısındaki kaygıları, Balkan Savaşları sırasında Balkan milliyetçiliğini desteklememesi demekti. Her durumda, Büyük Güçler arasındaki barış devam ederken İtalya'nın stratejik, mali ve siyasal dikkati Anadolu'ya kaymıştı. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da çökmüş ve Küçük Güçler ödüllerini almıştı. İmparatorluğun Asya'daki toprakları sıradaydı fakat ödüller bu kez Büyük Güçler tarafından paylaşılacaktı. Bu koşullarda "İtalya, orada bulunmalı"ydı.

Anadolu'daki İtalyan politikasının ayrıntıları, *"tarde venientibus ossa"*[66] durumundaki müttefiki ve rakibi Avusturya-Macaristan'ınkiyle belirgin bir benzerlik taşır. 1913-1914'te kâğıt üzerinde Avusturya'dan fazla kazanan İtalya daha inatçı ve sinikti; fakat bu, daha çok yeni Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold'a kıyasla San Giuliano'nun kişiliği ve yeteneğiyle alakalıydı. Elde edilen bütün avantajlar, savaşın patlak vermesi ve San Giuliano'nun ölümüyle birlikte kısa sürede kaybedildi.

Fakat 1913-1914'te İtalya Anadolu'da, özellikle de Antalya'da "bir çıkar alanı" bulmaya uğraştı. Herhangi bir çıkar alanının, San Giuliano'nun sürekli tekrarladığı "Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uzak olmayan muhtemel çöküşü" durumunda daha önemli bir kazanca dönüşeceği umuluyordu.[67] Osmanlı İmparatorluğu'nun farazi bölüşümünde bir pay elde etmek için San Giuliano olası bütün araçları kullandı. Hem ortaklarına sürekli ve topyekûn sadakatini ifade ederek hem de Avusturya'yı Osmanlı işlerine daha fazla bulaşmaya teşvik ederek ve ardından, Avusturya İtalya'nın önüne geçip ittifak içindeki dengeyi bozmasın diye Almanya'dan sempati ve destek dilenerek Üçlü İttifak içinde çalıştı. Eylül 1913'te karakteristik bir San Giuliano memorandumu, "doğal olarak"

66 F.R. Bridge, "Tarde venientibus ossa: Austro-Hungarian colonial aspirations in Asia Minor, 1913-14", *Middle Eastern Studies,* c. VI (1970), s. 319-330.

67 Örneğin AS MAE, Archivio di gabinetto, 16/97 ter, 14 Şubat 1913, San Giuliano muhtırası.

İtalya'nın Avusturya'ya bir çıkar alanı verilmesinden yana olduğunu açıklıyor fakat "en büyük ve en iyi parçaya sahip olmaya çalışmalıyız ve ... Avusturya-Macaristan'a kendisini İtilaf Devletleri'yle en çok çatışma içine sokacak bölgeyi vermeliyiz," diye ekliyordu.[68]

Bu arada İtalya Anadolu'daki çıkarlarının tanınmasına İtilaf desteğini almak için Fransa ve özellikle İngiltere ile özel ilişkisinden yararlanmaya çalışıyordu. Bu bakımdan Oniki Ada çok yararlı bir kozdu çünkü İngiliz Donanma Komutanlığı, adaların İtalya'nın elinde kalmaya devam etmesi durumunda, imparatorluğun doğu denizyoluna potansiyel bir tehdit oluşturduklarına karar vermişti. San Giuliano, blöfü görülmediği halde, adaları geri vereceği vaadini tekrar tekrar oyuna sürdü. İngiliz diplomatlara nükteye sığınmak kaldı; nüktelerden biri, İtalyan politikasını tanımlayan bir beşlikti:

> Ellerinde kalmamalıydı ne Rodos ne Stampalia,
> Bu yüzden gönderdiler genç bir adamı Antalya'ya,
> Şimdi bu genç adamın işi
> Tatlı sözlerle kandırmak Türkleri
> Ki bağırsınlar, "Yaşasın, yaşasın İtalya"![69]

Mart 1914'e gelindiğinde, San Giuliano adaları ustaca kullanarak Sir Edward Grey'i İzmir'in hinterlandında bir demiryolu inşasında İtalyan ortaklığını kabule ikna etmeyi başarmıştı. Bu hak, Grey'in daha önce "deyim yerindeyse, süt veren koyunlarımızdan" diye tarif ettiği (şirketin hukuk uzmanının adının "Mr. Slaughter" [mezbahada koyun boğazlayan kişiye verilen ad] olması da bu duruma çok uygun düşüyordu)[70] ve Osmanlı hükümetinin İngiliz İzmir-Aydın Demiryolu şirketine verdiği daha önceki imtiyazla çelişiyordu. San Giuliano'nun görüşme yöntemleri İtalyan diplomasisinde alışılmamış, kendine güvenli bir sinizmin izlerini taşımaya devam etti. Örneğin,

---

68 ACS, Carte Giolitti, 22/59/D, 10 Eylül 1913, San Giuliano'dan Garroni'ye.

69 Aktaran Michael Llewelyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-22*, Londra, 1973, s. 68.

70 Bkz. D. McLean, "British finance and foreign policy in Turkey: the Smyrna-Aidin railway settlement 1913-14", *Historical Journal*, c. XIX, no. 3 (1976), s. 521-530.

İzmir-Aydın Demiryolu konusunda San Giuliano Londra'daki büyükelçiye şu talimatı verdi: "Öncelikli amacımız Anadolu'da eksiksiz devlet imtiyazları elde etmektir ... şu anda Osmanlı hükümetinin [canını sıkmak] Grey'i memnun etmemekten daha uygundur."[71]

San Giuliano, Osmanlılara da samimiyetsiz davrandı. Oniki Ada'nın Yunanistan'a değil Osmanlı Devleti'ne devredilebileceği zamanın yaklaştığını sürekli ima ediyordu. Ne var ki, bu zaman hiç gelmeyecekti çünkü San Giuliano ve diplomatları şuna inanıyorlardı: "Osmanlı İmparatorluğu, ayrışık etnik bileşimi, yönetiminin düzensizliği [ve] reform yapma yeteneksizliği nedeniyle dağılmaya uzun süre direnemez."[72] Osmanlı'ya gelecekte bir gün nakite çevrilecek çek yazmak daha güvenliydi çünkü o gelecekte Osmanlı Devleti var olmayacaktı.

Anadolu'ya yönelik savaş öncesi İtalyan politikasını incelerken gündeme gelen başlıca soru şudur: Bu politikanın saiki neydi? Bu sorunun cevabının mali olduğu, İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne, sanayileşme sürecinin fazla ürünleri, en başta da tekstil sanayisi için potansiyel bir pazar ve kömürden pamuk ile tahıla ve diğer gıda maddelerine kadar, çok ihtiyaç duyulan hammaddelerin kaynağı olarak baktığı zaman zaman iddia edilir. Ne var ki, sağlam kanıtlar bu durumun aksini göstermektedir. İzmir-Aydın Demiryolu sorununu yorumlayan yabancı uzmanlar, örneğin İngiltere ve Almanya'dakiler, İtalyanları yönlendiren saikin öncelikle "siyasi" olduğu konusunda oldukça açık bir kanıya sahipti.[73] İtalya'nın içinde bile hükümetin, iş dünyasını dış politika hırsları yönünde Osmanlı işlerine bulaşmaya teşvik ettiğine dair kanıtlar, sanayicilerin ya da bankerlerin Doğu'da daha cüretkâr bir politika lehine baskı yaptıklarına dair kanıtlardan çok daha fazladır. Ocak 1913'te San Giuliano İstanbul'daki yeni büyükelçisi Camillo Garroni'ye şunu vurguluyordu: İtalyan hükümeti ve onun temsilcileri, daha

71 AS MAE, Arcbivio di gabinetto, 17/106, 3 Şubat 1914, San Giuliano'dan Imperiali'ye.

72 Aynı kaynak, P, 160/17, 24 Haziran 1913, Garroni'den San Giuiano'ya.

73 GP, c. 37, bl. 2, no. 15049, 1 Haziran 1913, Flotow'dan Bethmann Hollweg'e; McLean, "British finance", s. 527.

sonra hem milliyetçi "kamuoyunu" İtalyan yayılması davasının arkasına almak için yararlanılabilecek hem İtalyan diplomasisinin çeşitli manipülasyonları için kullanılabilecek resmi hakları ve "bir ekonomik çıkarlar ağı"nı oluşturmaya "kesinlikle zorunlu"dur. Bu nedenle San Giuliano, ekonomik sızmanın "sadece Asya Türkiye'sinin bir gün toprak talebinde bulunabileceğimiz kesimlerinde değil, nihai mübadele nesneleri olarak öteki kesimlerde de" başlaması gerektiğini açıklıyordu. Dahası diplomatik incelikle Osmanlıları kazanarak iş dünyası için yolu açması gereken hükümetti.[74]

Bu nedenle, Rodos'taki limanın deniz taşımacılığı potansiyelinin artırılması en azından planlanmış olsa da, İtalyan girişimciler fiilen demiryolu inşa etmediler ya da Antalya'daki limanları modernleştirmediler. Volpi'nin o kadar çok ilgi gösterdiği Ereğli kömür yataklarında yapılan üretim, taşıma olanaklarından yoksunluğun bir sonucu olarak, I. Dünya Savaşı'na girdiğinde Osmanlıların hemen hemen hiç işine yaramıyordu. Osmanlı ordusu Anadolu'nun tamamında, cepheye yiyecek ve hatta silah taşımak için teoride öküzlere, katırlara, develere ve atlara, pratikte ise köylü kadınlara yaslanıyordu.[75] Savaştan önce, Doğu Akdeniz'deki yeni Roma imparatorluğu pratikte değil diplomatik kâğıtlarda, şema ve (karşılığı çoğunlukla Anadolu'da değil Roma'da alınan) alışverişlerde yaşayan, antlaşmalardan değil umut ve tutkulardan oluşan görkemli bir yapı olarak kaldı. İtalya'nın Osmanlı Devleti'yle ticareti bile, Trablusgarp Savaşı'nın bitiminde normale dönmesine ve ondan sonra hızla artmasına rağmen, ulusal toplamın sadece %3'ü kadardı. Bu oran, İtalya'nın bütün ticaretinin %60'ını gerçekleştirdiği belli başlı yedi ortağıyla (Avusturya, Fransa, İngiltere, Almanya, İsviçre, Arjantin ve Birleşik Devletler'le) olan ticaret hacminin çok altındaydı.[76]

---

74 ACS, Presidenza del consiglio, atti, 9/1, 21 Ocak 1913, San Giuliano'dan Giolitti'ye; AS MAE, Archivio di gabinetto, 29/402, 23 Ocak 1913, San Giuliano'dan Garroni'ye.

75 Ahmet Emin, *Turkey in the World War*, New Haven, Conn./Oxford, 1930, s. 86-89.

76 R. Bachi, *L'Italia economica nell'anno 1913*, Città di Castello, 1914, s. 37.

San Giuliano, Antalya'dan İtalya'nın sömürge topraklarının bir parçası olarak söz etmeye düşkündü. 1913-1914'te bu tür ifadeleri kullanırken, İtalya'nın demografik sorunlarını çözme, yani bir gün İtalyan köylüleri Anadolu'ya yerleştirme arzusuyla hareket edip etmediği çok belli değildir. San Giuliano, bir zamanlar göçü İtalya'nın en saf kanının kaybı olarak tanımlayan Sicilyalı bir aristokrattı ve belki de, Doğu Akdeniz'de yürüttüğü diplomasiyi karışık zihninde geliştirirken, tam şekillenmemiş bir beklentisi de vardı: Bir gün gelip de "sömürgeler"in sadece mali kazanç sağlamak yerine toprağa özlem duyan güneyli köylülerin bu açlığını tatmin etmesi.

1917'de yani I. Dünya Savaşı sürerken, 1890'larda Habeşistan'la ilgili sömürgeci tartışmalarda San Giuliano'nun eski bir destekçisi olan Leopoldo Franchetti Anadolu'nun İtalyan köylü kolonicileri için ideal yer olacağını açıkça öne sürdü. Franchetti Eritre, Somali ve Libya'daki İtalyan kâhyalığının pratik sonuçlarının yarattığı düş kırıklığından yola çıkarak, İtalya'nın Anadolu'nun çoğuna ve kıyı şeridine sahip olmayı amaçlaması gerektiğini savunuyordu. Müttefikleri tarafından sadece İtalya bu şekilde ödüllendirilmeliydi çünkü "İtilaf ülkeleri arasında yalnızca İtalya münhasıran Akdeniz'de yaşıyor ve nefes alıyor"du. Bu nedenle, "Küçük Asya'nın ele geçirilmesi, ... ülkemizin yapısal gelişimi bakımından elzemdir," diye belirtiyordu. İtalya Anadolu'ya güç ve uygarlık fakat daha da önemlisi "göçmenlerinin doğurganlığını ve emeğini" taşıyacaktı.[77]

Franchetti'nin düşüncelerindeki bu debdebeli tavır kısmen, savaş sırasında ortaya atılmaları ve yönetici sınıf arasında İtalya'nın amaçlarının ne olması gerektiği konusunda süren tartışmanın bilinçli bir parçası olmaları olgusuyla açıklanabilir. Ancak Franchetti'nin 1917'de söylediği şeyler, herhalde 1914'ten önce İtalyan diplomatların ve özellikle de San Giuliano'nun aklına da gelmişti. Ne var ki, o zaman barış koşullarında ve İtalyan diplomasisinin karmaşık dalavereleri karşısında, bu tür tutkuları dillendirmemeyi tercih ettiler.

77 L. Franchetti, *Mezzogiorno e colonia*, ed. U. Zanotti-Bianco, Floransa, 1950, s. ixxxii; "L'Italia e L'Asia Minore", *Nuova antologia*, no. 1087, 1 Mayıs 1917, s. 109-113.

Gerçekten de, Temmuz krizinden önceki son aylarda gerek Anadolu'daki gerekse Arnavutluk ve diğer yerlerdeki İtalyan politikası, yeni ve riskli meydan okumalarla karşı karşıya kaldı. Balkan Savaşları'nın sona ermesinin getirdiği sükûnet, İtalya ile Avusturya-Macaristan arasındaki doğal ahenksizliğin yeniden çınlamasına imkân tanımıştı. San Giuliano'nun sürekli tekrarlanan masumiyeti ve ayrıntılara dikkati, bu ilişkiye pastoral bir atmosfer veremedi. Bu yüzden, Nisan 1914'te Abbazia'da San Giuliano ile Berchtold'un buluşması İtalya'yı tatmin etmemişti ve sonraki haftalarda Avusturya, ne zaman Roma söz konusu olsa, İtalya'nın Anadolu'da çevirdiği dolapların Avusturya'nın orada bütünüyle göz ardı edileceğini düşündürdüğünden yakınarak, sıkıntı yaratmaya devam etti.[78] O nedenle 14 Temmuz 1914'te San Giuliano'nun, Üçlü İttifak'ın İtalya'ya bu ittifakı sürdürmesine değecek kadar koruma ve kazanç sağlayıp sağlamadığını açıkça sorgulayan uzun bir mesaj yazmak zorunda kalması fazla şaşırtıcı değildi.[79]

Balkan Savaşları'nın sona ermesi ve ardından Osmanlı hükümetinin Almanya'nın sıkıca kavuşturduğu kollarına sürüklenmesi nedeniyle, İtalya'nın Osmanlı Devleti ile karşılıklı ilişkileri de bozuluyordu. Osmanlılar, çıkar alanları konusunda İtalyan görüşmecilere eskisi kadar cömert davranmamaya, hatta Lozan Antlaşması'nın 2. maddesinin ne zaman uygulanacağını sormaya başladılar. Avrupa'da düşmanlıkların patlak vermesi ve İtalya'nın 3 Ağustos'ta tarafsızlık ilan etmesiyle birlikte, İtalya'nın Anadolu'daki konumu daha da zayıfladı. İtalya'nın savaşa katılmayan tek Büyük Güç oluşuyla bir kez daha kanıtlanan Büyük Güçler'in bu en güçsüzünün askeri zayıflığı, İtalyanların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hak iddialarının yüzeyselliğini daha da açık hale getirdi. Savaşta, var olmayan fakat belki bir gün gerçekleşebileceği düşünülen demiryolları gündemden düştü. 5 Ağustos'ta Anadolu'daki bir İtalyan konsolos, Osmanlıların savaşa girmesine daha iki ay olmasına rağmen savaş sırasında ticari operasyonlardan zaten umudunu kesmişti. Kısaca, "burada yasalar ve bağlayıcı antlaşmalar artık yoktur,"

78 Bosworth, *Italy*, s. 249-251, 369-392.

79 DDI, 4s, xii, 225, 14 Temmuz 1914, San Giuliano'dan Bollati'ye.

diye açıklıyordu.[80] Normal zamanda Anadolu'ya yeterli ölçüde sızamayan İtalya'nın, çalkantılı dönemler gelince bu bölgeye yönelik iddiaları da geçersiz hale gelmişti.

1914'te İtalya Doğu Akdeniz'deki mirastan gerçek anlamda hak talebinde pek bulunmamıştı. Peki İtalya zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'na o zamana kadar hangi katkıyı yapmıştır? Bu soruya pratikte verilebilecek bir cevap pek yoktur. Antalya güneşinin altında İtalya'ya ait bir toprak parçasının etrafını çevirmede San Giuliano ne kadar sinik ve zaman zaman neredeyse sihirli bir hüner sahibi olursa olsun, 1914'e gelindiğinde amacına hâlâ uzaktı. İtalya başkalarına özenerek yaptıkları dışında, Osmanlı İmparatorluğu'na fazla bir zarar da vermemişti. Pek çok İtalyan yatırımcı, sermayesini Osmanlı ülkesinde riske atmaktan çok, içeride devlet tahvillerine yatırmayı tercih etmişti. İtalyan diplomatlar Osmanlı İmparatorluğu'nun cesedini parçalamaya çok hevesli,fakat imparatorluğa öldürücü darbeyi indirme gücünden yoksundular. İtalya'nın Osmanlı politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu ve diğer devletlerin Anadolu'daki politikaları ve tutkuları hakkında çok açıklayıcıdır. Ancak İtalya'nın kendisine ilişkin olarak, bu ulusun dış politikadaki başarılarının sınırlı doğasıyla ilgili ek kanıtlar sunmaktan öteye gitmez. Son tahlilde, İtalya sadece diğer Büyük Güçler izin verdiği ölçüde Osmanlı'ya bulaşabildi.

Savaş da bu durumu fazla değiştirmedi. *Intervento*'da, yani Ağustos 1914'teki tarafsızlık ilanından 24 Mayıs 1915'te Avusturya'ya karşı savaşa girilmesine kadar geçen dönemde, İtalya Doğu Akdeniz'e ilişkin ihtiraslarını her pazarlık görüşmesine kattı. İtalya'nın 26 Nisan'da Üçlü İtilaf'la imzaladığı Londra Antlaşması'nın 8. maddesinde İtalya'nın Oniki Ada'yı elinde tutması öngörülüyor ve 9. maddede İtalya'nın "Akdeniz'deki siyasal dengenin korunması kaygıları" göz önüne alınarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması durumunda Antalya bölgesinde İtalya'ya verilecek özel yer bir bakıma muğlak bir şekilde kabul ediliyordu.

---

80 AS MAE, P, 168/17, 5 Ağustos 1914, Carletti'den Garroni'ye. İtalyan ticareti (örneğin tekstil ihracatı ve gıda ithalatı) kısa sürede sıkıntıya düştü. Bkz. R. Bachi, *L'Italia economica nell'anno 1915*, Città di Castello, 1916, s. 23-25, 46.

İtalya'nın yeni Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino, yurtsever İtalyan diplomasi tarihçileri tarafından, Londra Antlaşması'nda İtilaf Devletleri'nden daha iyi koşullarda bir peşin ödeme koparamadığı için zaman zaman suçlanmaktadır.[81] Titiz, "ilkeli" ve yasalara harfiyen uyan Sonnino, özel yetenekleri olan ya da en azından Liberal İtalya'nın Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurması için gerekli el çabukluğuna sahip usta bir diplomat değildi. Yine de, savaşla birlikte, İtalyan diplomasisinin kendisi için gerçekten merkezi olan şeye yani Adriyatik, Trentino ve Venezia Giulia'ya yoğunlaşması kaçınılmazdı. Sonnino için asıl önemli olan, Doğu Akdeniz'deki uzak ihtimallere kafa yormaktan çok, İtalya'nın yukarıda sözü edilen yerlerdeki toprak kazançlarını olabildiğince açıklığa kavuşturmaktı: İtalyan diplomatlar Mart-Nisan 1915'te savaşın, İtalyanlar tek kurşun atmadan ve dolayısıyla olası bir barış konferansında yer almalarını meşru kılacak bir gerekçeye sahip olamadan sona ereceğinden korkuyorlardı.[82]

Milliyetçi İtalyan tarihçilerin gözde iddialarından biri de, Sonnino ile Londra Büyükelçisi Imperiali'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik fazla özel talepte bulunmama ve İtalyan iddialarını Fransa ve Rusya'nın amaçlarıyla bağdaştırmaya kalkışmama konusunda Grey tarafından aldatıldığıdır. Belki Grey Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının İtalyan çıkarlarıyla çatışabileceğini bir ölçüde hissetmiş ve bu nedenle sorunların fazla dar tanımlanmamasına memnun olmuştur. İtalya kendi yolunu kendisi açmak zorunda kalacaktı ve cephedeki zafer ya da yenilgi Doğu Akdeniz'deki koşulları pekâlâ değiştirebilirdi.

Her durumda, İtalyanların Anadolu'ya duyduğu ilgiyi canlandıran ve diğer İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına daha fazla ilgi gösterme olasılığını artıran şey, savaşın uzamasıydı. İtalya Ağus-

81 Örneğin, M. Toscano, "Le origini diplomatiche dell'art. 9 del patto di Londra relativo agli eventuali compensi all'Italia in Asia Minore'", *Storia e Politica*, c. IV, no. 3 (1965), s. 339-384; "Imperiali e il negoziato per il patto di Londra", *Storia e Politica*, c. VII, no. 2 (1968), s. 177-205.

82 Toscano, "Le origini diplomatiche dell'art. 9", s. 364.

tos 1915'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'na savaş bile ilan etmedi ve 1916-1917'den sonra İtalyan liderler Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüsünden toprak edinmeyi yeniden ciddi biçimde düşünmeye başladılar. O sırada Franchetti'nin nüfusa dayalı sömürgeleştirme planları, Tomaso Sillani[83] ve G. A. Rosso gibi birçok milliyetçi propagandacının desteğini almıştı. Örneğin Rosso, Anadolu'nun İtalyan göçü ve ticareti için "zorunlu" olduğunu ilan etti ve İtalya'ya önemli bir limanın ya İzmir ya da İskenderun limanının verilmesini istedi. İtalya'nın İzmir'in etnik yapısına ilişkin "boş Helen megalomanisi"nden endişe duymasına gerek yok, diyordu. İtalya bir Büyük Güç olduğunu hatırlamalı ve başkalarına da hatırlatmalıdır. Sıradışı bir mantığa sahip başka bir İtalyan milliyetçi, bir Roma imparatoru tarafından kurulduğu ve önemli Ceneviz binalarını barındırdığı için İstanbul'un bir İtalyan kenti olduğuna karar verdi. "Müezzinin sesi, ölümcül uyuşukluk içindeki Türkleri sarssa da" bu binalar İtalyanları bekliyor, diye fikir yürütüyordu.[84]

Milliyetçi propagandacıların açıkça ifade ettikleri tutkular, özellikle Trablusgarp Savaşı'ndan sonra kurulan ve şimdi varlığını haklı göstermeye can atan Sömürgeler Bakanlığı'ndaki birçok İtalyan görevli tarafından paylaşılıyordu. 1916'dan 1919'a kadar Sömürgeler Bakanı olan Gaspare Colosimo, İtalya'nın çıkarlarının sadece Afrika'ya (örneğin Habeşistan'a ve Alman, Portekiz ve Belçika sömürgelerine) değil, Anadolu'ya, Yemen'e ve Kızıldeniz'e komşu diğer Arap topraklarına da yayılması konusunda çok büyük tutkulara sahipti.[85] Sonnino daha ihtiyatlıydı ancak Nisan 1917'de St. Jean de Maurienne'de, hiç de safça olmayan bir şekilde İtilaf Devletleri'ni Konya ve İzmir'i İtalya'ya teklif etmeye zorladı. Ancak bu, daha önce Şubat 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'ndaki İtilaf paylaşımıyla bağdaşmayan bir teklifti.[86] İzmir teklifi, 1913 Londra

83 Masi, "L'Italia", s. 88-89.

84 G. A. Rosso, *I diritti d'Italia oltremare*, Roma, 1916, s. 113; L. Medici Del Vascello, *Per l'Italia*, Bari, 1916, s. 185.

85 G. Colosimo, *Opera*, Napoli, 1959, s. 95-120, 127-128.

86 Bkz. M. Toscano, *Gli accordi di San Giovanni di Moriana*, Milano, 1936.

Konferansı'nda Güney Arnavutluk sınırıyla ilgili görüşmede olduğu gibi, İtalya'nın kendi Büyük Güç çıkarlarının Küçük Güç Yunanistan'ın çıkarlarından üstün sayılmasını kabul ettirmesi anlamına geliyordu.

St. Jean de Maurienne'de müttefikleri, İtalya'ya yine sadakatle ve dostça davranmadı. İngiltere'nin İtalya'yı Fransa'yla kapıştırma yönünde kasıtlı bir eğilimi bulunduğuna dair bazı kanıtlar vardır.[87] O zaman ve daha sonra kesinlikle açık olan şey şudur: Büyük Güçler İtalya'nın numaralarına çabuk sinirleniyorlar ve Akdeniz tutkuları yüzünden kusurlu duruma düşenin İtalya olmasının getirdiği haklılığın verdiği rahatlıkla, İtalya'ya samimiyetsiz davranmaktan kaçınmayabiliyorlardı. Arthur Balfour'un Haziran 1919'da lordlara yakışır bir tarzda içini çekerek belirttiği gibi: "İtalyanlar sakinleştirilmelidir ve tek sorun, insanlığa en az zararla nasıl sakinleştirilecekleridir." Sonnino, "hem Katolik hem Müslüman bir ülke"[88] olarak nitelediği İtalya'ya bu nedenle Filistin'de özel bir rol verilmesini isterken, İtalyan davası adına pek inandırıcı olamıyordu.

Bu yüzden St. Jean de Maurienne, Sonnino için kof bir zaferdi. Başarısızlığın ölçüsü hızla ortaya çıktı çünkü Rusya'nın antlaşmayı onaylaması gerekiyordu ve Rusya bu onayı vermedi. Bolşevik hükümet Kasım 1917'den sonra, Büyük Güçler arasında Osmanlı İmparatorluğu ve başka yerler üzerine varılmış çeşitli gizli antlaşmaları keyifle açıkladı. İtalya'ya yapılan tekliflerin diğer devletlere yapılan tekliflerle çoğunlukla bağdaşmadığını açığa vuran bu açıklamalar, özellikle İtalyan hükümetinin canını sıktı.

Barış görüşmelerine katılanlar Versailles'da toplandıkları sırada hem İtalya'daki iç olaylar ve Anadolu'daki belirsiz durum hem de İtalyan diplomasisinin genel krizi, İtalya'yı yine kendisini gerçekten ilgilendiren şeye yani Adriyatik'le ve Habsburg İmparatorluğu'nun ardılı devletlerle olan sınırlarıyla ilgili tutkularına geri dönmeye zorladı. Kuşatılmış durumdaki Osmanlı hükümetinin de İtalya'yı sorunlarının en

87 Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920*, Londra, 1969, s. 54-55.

88 Manuel, "The Palestine Question", s. 265-270, 275.

küçüğü olarak görmek için geçerli nedenleri vardı. 13 Kasım 1918'de İtalyan Yüksek Temsilcisi olarak İstanbul'a giden Carlo Sforza'nın, burada İtalya'nın kazandığı "zaferler" hakkında kimsenin bir şey bilmediğini görmesi hiç şaşırtıcı olmayacaktı.[89]

Bu yüzden, Osmanlı-İtalyan ilişkileri 1919'un karmaşık barış görüşmelerinin sadece önemsiz bir yanıydı; özellikle de İngiltere ve Fransa'nın Ekim 1918'de, Rusya'nın onayı olmadığından St. Jean de Maurienne'i geçersiz ilan etmeleri bunda önemli bir etkendi.[90] Etnik bakımdan daha haklı görülebilir olan Anadolu'daki talepleri konusunda daha fazla sempati toplayanlar ise Yunanlardı ve işin gerçeği, Mayıs 1919'da olası bir İtalyan hareketinin önünü kesmek için İzmir'i işgal etmeye teşvik edildiler.[91] 29 Temmuz'a gelindiğinde, İtalya o denli zaaf içine düşmüştü ki, yeniden Dışişleri Bakanı olan Tittoni, Oniki Ada'yı Yunanistan'a devretmeye söz verdi. Sadece Rodos elde tutulacaktı; o da, bir referandumdan sonra geri verilebilirdi.

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması, İtalya'nın manda yönetiminde bir Anadolu'ya bölgesel ve ekonomik açıdan ortak olma umudunu hâlâ barındırıyordu fakat antlaşma henüz paraf edilmişti ki, hükmünü yitirdi. Kemal Atatürk'ün yeni milliyetçi Türkiye'si Büyük Güçler tarafından yok edilmeyi kabullenmeyecekti. Türk direnişi karşısında hâlâ anakaradaki garnizonlarında bulunan İtalyan birlikleri, Haziran 1921'de Antalya'dan çekildi.[92] İtalya Anadolu'daki Yunan İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Yunanistan'ın Fransız-İngiliz destekçilerinin buna eşlik eden aşağılanmasını bir bakıma memnuniyetle izleyebilirdi. Milliyetçi Luigi Federzoni, Anadolu'da aşılamayacak "tarihsel enerjiler"in varlığını keşfetti; Mustafa Kemal'in "Yunan sözde-emperyalizmi"ni yenmesi bunun kanıtıydı.[93] İtalyan politikacılar da, bu Yunan zayıf-

89 DDI, 6s, i, 142, 13 Kasım 1918, Sforza'dan Sonnino'ya.

90 R. Albrecht-Carri, *Italy at the Paris Peace Conference*, Hamden, Conn., 1966, s. 207.

91 Llewellyn Smith, *Ionian Vision*, s. 79.

92 Masi, "L'Italia", s. 103.

93 L. Federzoni, *Presagi alla nazione*, Milano, 1924, s. 340. Ayrıca bkz. Kent, bu kitapta s. 263.

lığının Oniki Ada'nın teslim edilmesinin gerekmediği anlamına geldiğini hatırladılar ve Temmuz 1923'te İtalya'nın adalar üzerindeki hakkı nihayet tanındı.[94] O sırada İtalyan liderler, bir zamanlar San Giuliano'nun yaptığı gibi, adaların "Doğu Akdeniz'de .... yeni genişleme için bir üs" olacağı düşünü görüyorlardı. Zafere ulaşmak için uzun vadeli planlar yapılması gerekliydi fakat yarışa girilmeliydi; çünkü Darwinist bir "halklar arası mücadele" devam edecekti.[95]

Faşizmin yanılsamaları liberal İtalya'nın yanılsamalarından daha aptalca ve daha tehlikeliydi. Ancak faşizmin İtalya'yı felakete doğru sürüklediği sırada Osmanlı İmparatorluğu ölmüştü. Son sultan, güçsüz VI. Mehmed Vahdeddin 16 Kasım 1922'de bir İngiliz zırhlısına binip Malta'ya sürgüne gitmişti. Ancak kısa bir süre sonra, "sürekli sürgününün rahat mekânı olan San Remo'ya" geçti.[96] İtalyan ekonomisinin turizmden sağladığı gelir, faşizm altında bile Yakındoğu spekülasyonlarından elde ettiğinden kat kat fazlaydı.

İtalya mali, siyasi ve hatta askeri darbeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nu sonunda çökerten Büyük Güçler'den biri olmuştu. Ancak İtalya, çöküşün kendi başına nedeni değildi. Aksine, İtalya'nın bu çöküşe katkıda bulunabilmesi ve bunu istemesi, Büyük Güçler'in yer aldığı Avrupa Devletleri Konseyi'nin sadece Doğu Akdeniz'de değil, bir bütün olarak Avrupa'daki durumunun bir yansımasıydı.

94 Britanya olaya alışmaktan çok uzaktı. Harold Nicolson bir zabıtta şunu açıkladı: Ne var ki, "İtalyan devlet adamları özsaygının anlamını öğrenecekleri o uzak gün gelene kadar" hiçbir şey yapılamaz. FO 371/882/C13383/4/19, 4 Ağustos 1923.

95 Federzoni, *Presagi*, s. 340-341.

96 Shaw, *History of the Ottoman Empire*, c. II, s. 365.

4

RUSYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU

Alan Bodger

Berlin Kongresi Doğu Sorunu'nu Rusya için 1907'e kadar süren diplomatik bir açmaza soktu. Bu sürede askeri, ekonomik ve siyasal zorluklar Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutucu bir politika izlemeye zorladı. 1881'de Üç İmparator İttifakı'nın yenilenmesinden 1890'larda Fransa'yla ittifaka ve 1907 İngiliz-Rus yakınlaşmasına kadar, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki statükoyu korumak için Avrupa Devletleri Konseyi güçleriyle –özellikle Avusturya'yla– uyum içinde çalıştı. 1904-1906 arasında Japonya'yla savaş ve ardından uğraşmak zorunda kaldığı devrimle birlikte Rusya'nın dış politikasının fiili odağı Balkanlar ve Yakındoğu'dan İran ve Uzakdoğu'ya kaydı.[1]

1 Rus dış politikasıyla ilgili genel incelemeler için bkz. Barbara Jelavich, *St Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974* (Bloomington, Ind., 1974); Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy,*

Bununla birlikte, Doğu Sorunu'nun geleneksel "tarihi görev"i unutulmamış ya da terk edilmemişti. Boğazlar'ın denetimi, Hıristiyan Balkan halklarının ulus-devlet olmaları ve bütün bölgede siyasal nüfuzunun artması hâlâ Rus politikasının nihai hedefleriydi.[2] Ancak bu çok uzun vadeli, muğlak –hatta ütopik– hedeflerin peşinden hep daha ihtiyatlı ve sabırla gidilmeliydi. Kabaca, bu amaçların peşini üç şekilde kovalayabilirdi: güç kullanarak, Büyük Güçler'le diplomatik kombinasyonlarla ya da bizzat Babıâli'yle ittifak kurarak. 1877-1878 olayları, sorunların ayrılmaz bir biçimde iç içe geçtiğini, Avrupa'nın genel sorunları olduğunu ve sadece Babıâli'ye Rus baskısıyla kolayca çözülemeyeceğini bir kere daha ve eşi görülmemiş bir açıklıkla vurguladı. Önce İttifak Devletleri'yle, ardından Fransa'yla peş peşe diplomatik ittifaklar belli bir güvenlik sağladı, ancak bütün Büyük Güçler'in önemli çıkarların peşinde olduğu bir bölgede Rusya'nın nihai amaçlarına su götürmez ve uzun vadeli bir destek getirmedi.[3] Bismarck'ın Osmanlı Devleti'nin çökmesi durumunda

---

1814-1914 (New York, 1964); G. Bolsover, "Aspects of Russian foreign policy, 1815-1914", ed. R. Pares ve A.J.P. Taylor, *Essays Presented to Sir Lewis Namier* (Londra, 1956) ; T. Hinczak (ed.), *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution* (Rutgers, NJ, 1974); A.J.P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe* (Londra, 1954). Doğu Sorunu konusunda bkz. M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923* (Londra, 1966); B.H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880* (Londra, 1962); Charles Jeavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism* (Berkeley, Calif., 1958). Uzakdoğu'daki sorunlar için bkz. A. Malozemoff, *Russian Policy in the Far East, 1880-1904* (Berkeley, Calif., 1958); B. H. Sumner, "Tsardom and imperialism in the Far East and the Middle East, 1880-1914", *Proceedings of the British Academy*, cilt XXVII (1941), s. 25-65. Yorumlayıcı incelemeler için bkz. Hunczak, *Russian Imperialism;* I.J. Lederer (ed.), *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspetive* (New Haven, Conn., 1962); G. Katkov ve M. Futrel, "Russian foreign policy, 1880-1914", ed. G. Katkov vd., *Russia Enters the Twentieth Century* (Londra, 1971), s. 9-33; R. E. McGrew, "Some Imperatives of Russian foreign policy", ed. T.G. Stavrou, *Russia under the Last Tsar* (Minneapolis, Minn., 1969), s. 202-252.

2 I.J.Lederer, "Russia and tha Balkans", Lederer, *Russian Foreign Policy*, s. 417-153; C.E. Black, "The pattern of Russian objectives", *age.*, s. 4-16; Y. Zakher, "Konstantinopol'i prolivı", *Krasnyi arhiv*, cilt VI (1924), s. 48; Charles Jelavich, *Tsarist Russia, s. 3.*

3 Bkz. W. A. Medicott, *The Congress of Berlin and After*, 2. basım (Londra, 1963); W.L. Langer, *European Alliances and Alignments, 1871-1890* (New York, 1950); *Sumner, Russia and the Balkans;* W.L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (New York, 1968)..

Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirme hakkını kabul etmesi, 1890'da Garanti Antlaşması'nın ortadan kalkmasıyla geçersiz hale geldi. Artık Almanya'nın kaygısı Rusya'nın tutkusunu Uzakdoğu'ya çevirmek olacaktı.[4] 1894'ten itibaren yeni müttefiki Fransa Rusya'nın Yakındoğu tutkularını beslemekten çok, Almanya'nın doğu sınırındaki Rus varlığını güçlendirmeye çalıştı.[5] Yüzyılın sonunda Doğu Sorunu'nda Rusya'nın geleneksel rakibi Britanya, artık Osmanlı İmparatorluğu'nu belirsiz bir süre korunmaya değer ya da kendini koruyabilecek yetenekte olmadığını ayrıca Kraliyet Donanması'nın Rusya'nın İstanbul Boğazı'na inişini önleyemeyeceğini düşünmüş olabilir. Fakat bu, Rus yayılmacılığı İran ve Çin'de ivme kazanırken İngiliz-Rus düşmanlığının gevşediği anlamına gelmiyordu.[6] Üçüncü manevra, 1797 ve 1805'te kısa bir süre için Napoléon'a karşı ya da 1833'te Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla gerçekleşen bir Rus-Osmanlı yakınlaşması, padişahın Batı vesayetinden duyduğu rahatsızlık ve Büyük Güçler'i birbirlerine karşı kullanma arzusuyla canlı tutuluyordu. Ancak Osmanlıların köklü ve haklı Rus fobisi yüzünden bu mümkün görünmüyordu. Rusya'nın Osmanlı'nın ekonomik ve askeri yenilenmesine yönelik bütün planlara kesin düşmanlığı da, Osmanlı-Rus yakınlaşmasını kaçınılmaz olarak önledi.[7]

---

4 *Age.*, s. 184.

5 Anderson, *Eastern Question*, s. 258; W.L. Langer, *The Franco-Russian Alliance, 1890-1899* (Cambridge, Mass., 1929), s. 394-400.

6 Anderson, *Eastern Question*, s. 257-259. Ayrıca bkz. F. Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, 1854-1914* (New Haven, Conn., 1968); D. Gillard, *The Struggle for Asia, 1828-1914: A Study in British and Russian Imperialism* (Londra, 1977); Kent, bu kitapta s. 263.

7 Langer, *Diplomacy and Imperialism*, s. 337, 646; A.I. Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voini* (Moskova, 1937); D.C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire* (New York, 1929), s. 44; M.R. Milgrim, "The 1878 War Indemnity", doktora tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 1974. Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın (8 Temmuz 1833) koşullarına göre Rusya, kendisi istediği takdirde Boğazlar'ı bütün yabancı savaş gemilerine kapatma vaadi karşılığında, gerektiğinde Osmanlılara silah yardımı yapacaktı. Rusya'nın bakış açısından antlaşma özünde savunmaya yönelikti fakat Rusya'ya Babıâli'de eşsiz bir ayrıcalıklı konum veriyordu. Beş Avrupalı Güç ile sultan arasında yapılan 1841 Boğazlar Sözleşmesi'yle hükümsüz kaldı. Bkz. Anderson, *Eastern Question*, s. 84-86.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi halinde üçüncü tarafların tecavüzlerine karşı kendi çıkarlarını güvenceye almaya yetecek derecede güçlü oluncaya kadar, şimdilik Doğu Sorunu'nun yeniden gündeme gelmesini önlemek zorundaydı. Bu, bir yandan bütün ciddi reform önlemlerinin engellenip diğer büyük devletlerin Babıâli'de artan nüfuzuna karşı durmaya çalışılırken, diğer yandan padişahın zayıf otoritesini ayakta tutmayı gerektiriyordu.[8] Ağırlıklı olarak Rus nüfuzu altındaki zayıf bir Osmanlı Devleti'nin korunmasının, dağılmasına ve parçalanmasına tercih edilebileceği, Rus politikası tarafından daha 19. yüzyılın başında kabul edilmişti.[9] Bu politika, Osmanlı işlerine yabancı mali ve siyasal müdahalenin Berlin Kongresi'nden beri artması, Avusturya-Macaristan'ın bir Balkan gücü olarak ortaya çıkışı, Yakındoğu'da İngiliz varlığının güçlenmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na Alman ilgisinin ani uyanışı ve Balkan devletlerinin genişleyen ulusal iddialarıyla birlikte daha da önem kazanmıştı.[10]

Balkanlar'da Hıristiyan Slav davasına bağlılık Rus kamuoyunda ve bürokrasisinde hâlâ güçlüydü; fakat Berlin Kongresi'nden sonra Rusya ile Balkanlar'daki uyduları arasında bir gerginlik ortaya çıktı ve 1880'lerin ortasında Bulgaristan'la arası açılınca, Balkanlar Rusya'nın Osmanlı politikasında kesinlikle ikincil bir yer aldı.[11] Rusya statükonun korunması, ayrıca kargaşa tehlikesini ve kaçınılmaz dış müdahale riskini azaltmak için padişahı ılımlı reformlara zorlamada Avusturya ile işbirliğine razıydı. Bu politika, "Boğazlar ve İstanbul sorununun bir Avrupa sorunu olduğunu" onaylayan ve böylece Balkanlar'ı on yıl "donduran" 1897 Muraviyev-Goluchowski Antlaşması'nda ifadesini buldu.[12] Rusya Sırbistan

8 Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 336-337.

9 "Report of a Special Committee on the Affairs of Turkey, 16 September, 1829", İngilizce çevirisi M.S. Anderson, *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (Londra, 1970), s. 35-39.

10 Anderson, *Eastern Question*, bl. viii ve ix; Langer, *Diplomacy of Imperialism*, bl. v, vii, x, xix.

11 Charles Jelavich, *Tsarist Russia*, s. 3; A. Popov, "Ot Bosfora do Tikhogo Okeana", *Istorik Marksist*, cilt XXXVII (Moskova, 1954), s. 3-28.

12 Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 373-377; Anderson, *Eastern Question*, s.

ve Bulgaristan'ın, Girit nedeniyle çıkan 1896-1897'deki Osmanlı-Yunan savaşının dışında tutulmasına yardım etti, tarafların görüşmelerle bir antlaşmaya varması için Büyük Güçler'le birlikte çalıştı. 1896 Ermeni krizi sırasında İngiltere'nin Ermeniler lehine uluslararası müdahalede bulunma çabalarına karşı sultanın otoritesini destekleyip, onu Doğu Anadolu'da özerk bir Ermeni bölgesinin kurulması gibi radikal reformlara zorlamayı kabul etmedi. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu olduğu gibi koruma kaygısını, Kafkaslar'da kendi nüfuz bölgelerindeki devrimci Ermeni faaliyetleri korkusu da güçlendiriyordu.[13]

Kuşkusuz, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik, siyasal ve stratejik çıkarlarının gerçek odak noktası Boğazlar'dı: "Rusya'nın kapıları ve anahtarları" Avrupa ile Asya arasındaki kara ulaşımının ekseninde uzanıyor, Karadeniz çevresindeki Rus mülklerinin kıyılarına giden yolları kontrol ediyor, Rus ticaretine Akdeniz'e inme imkânı veriyor ve Balkanlar'da potansiyel siyasal nüfuz için doğal bir çıkış noktası oluşturuyordu. Yunanlar ve Bulgarlar için olduğu gibi, Ruslar için de yeniden fetih rüyalarının nesnesi ve Rus kültürünün beşiği olan İstanbul'un bekçisiydi. Gerçekten bütün ticari gemilere açıktı fakat uluslararası antlaşmayla barış zamanında Osmanlı olmayan bütün savaş gemilerine kapalıydı.[14]

Teoride, Boğazlar'ın sahipliği ve Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçme hakkı Rusya'nın tartışmasız hedefiydi.[15]

261-263; Bridge, bu kitapta s. 57.

13 Anderson, *Eastern Question*, s. 253-257, 262-263; Langer, *Diplomacy of Imperialism*, bl. v, vii, x, xi; A.O. Sarkissian, "Concert diplomacy and the Armenians, 1890-1897", ed. A.O. Sarkissian, *Studies in Diplomatic History and Historiography in Honour of G. P. Gooch* (Londra, 1962), s. 48-75.

14 Boğazlar Sorunu'nun tarihi konusunda bkz. C. Phillipson ve N. Buxton, *The Question of Bosphorus and the Dardaneiles* (Londra, 1917); Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question, 1870-1887* (Bloomington, Ind., 1973); B.A. Dranov, *Çernomorskie prolivy* (Moskova, 1948); Z. Zechlin, "Die Türkischen Meerengen - ein Brennpunkt der Weltgeschichte", *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, cilt XVII, no. 1 (Stuttgart, 1966), s. 1-31.

15 Rusya'nın Boğazlar politikası için bkz. A.A. Mandelstam, "La politique russe d'accès à la Méditerranée au XXe siécle", *Académie de Droit International. Receuil des cours*, cilt I (Paris, 1934), s. 597-802; ayrıca bkz. yayımlanmamış

Pratikteyse, Berlin Kongresi'nden sonra Rusya'nın politikası Boğazlar'ı savaş gemilerine kapalı tutma ilkesini sineye çekip savunmak oldu. Rus hükümeti bunu sultanla –Lord Salisbury'nin İngiltere için iddia ettiği gibi– bir dizi ikili anlaşma olarak değil, bütün Avrupa Devletleri Konseyi'nin karşılıklı bağlayıcı bir yükümlülüğü olarak yorumladı.[16] Karadeniz'deki ordusunun ve donanmasının zayıflığı dikkate alındığında, Boğazlar'ın kapalı olması Rusya için çok önemliydi. Kırım Savaşı'ndan sonra bir Karadeniz filosu ve kıyılarda müstahkem yerler bulundurması yasaklanmıştı. Bu hakkı 1871'e kadar tekrar elde edemedi ve Karadeniz filosunu ancak 1883'ten itibaren yavaş yavaş yeniden kurmaya başladı. Boğazlar Sorunu'na böyle savunmacı bir yaklaşımla bakmak zorunda olmasına rağmen, Rus hükümeti Boğazlar'ın üçüncü bir devletin denetimine geçmesine hiçbir koşulda izin vermemeye kararlıydı.[17] Dolayısıyla, Osmanlı'nın çöküşü ne zaman eli kulağında ve kaçınılmaz gibi görünse, St. Petersburg'da erken davranıp Boğazlar'ı, hiç olmazsa İstanbul Boğazı'nı ele geçirmek için olası planların tartışılması doğaldı. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi A.I. Nelidov 1882'de, 1892'de ve 1896'da bu tartışmaları başlatmıştı. 1896'da acil bir durumda Sivastopol ve Odessa'dan bir Rus vurucu gücünü çağırma yetkisi almış olmasına rağmen, Rusya'nın kuvvetleri (birlikleri, nakliye araçları ve savaş gemileri) bu görev için o kadar yetersizdi ki, hiçbir ciddi hazırlık yapılamadı.[18] Bu olası planların, Rusya'nın Osmanlı'nın erken dağılmasını ve parçalanmasını önleme ya da mevcut Boğazlar rejimini savunma kararlılığından vazgeçmesinin işareti olduğu ileri sürülemez. 1897'de Dışişleri Ba-

---

çok iyi bir lisansüstü tezi: R.J.J. Mulligan, "Great Britain, Russia and the Turkish Straits, 1908-1923", Londra Üniversitesi, 1953.

16 Mandelstam, "La politique russe", s. 615-616; Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire*, s. 109-126.

17 Mandelstam, "La politique russe", s. 616-620; "Zapiska A. I. Nelidova v 1882 o zakhvate Prolivov", *Krasnyi arkhiv*, cilt XLVI (1931), s. 179-187.

18 Fransız muhalefeti de belirleyiciydi. Bkz. Anderson, *Eastern Question*, s. 258-259; Mandelstam, *"La politique russe"*, s. 617-627; V. Khvostov, "Proekt sakhavta Bosfora v 1896 g.", *Krasnyi arkhiv*, cilt XLVII-XLVIII (1931), s. 50-70; Langer, *Diplomacy of Imperialism*, bl. x, o sıradaki Rus gücüyle ilgili iyimser bir değerlendirme verir.

kanı Muraviyev, İstanbul'daki yeni büyükelçisi İ.A. Zinovyev'e, Rusya'nın Yakındoğu'daki "büyük misyon"u ve Boğazlar'ın büyük önemini gözden kaçırmaması gerektiğini ancak bunun "artık şu anın konusu" olmadığını ve "Rusya bütün enerjisini bu meseleye yoğunlaştıracak bir konuma gelene kadar ertelenmesi" gerektiğini anımsatıyordu.[19]

1900'ün başlarında, Rusya'nın bütün Asya'da dış politika ihtimallerini gözden geçiren önemli Rus bakanlar, İstanbul Boğazı'nın ele geçirilmesinin "Rusya'nın 20. yüzyıldaki en önemli görevi" olduğu konusunda Savaş Bakanı General A.N. Kuropatkin'le hemfikirdiler. Ancak Maliye Bakanı Kont S.Y. Witte'nin, –iç ekonomik ve siyasal zorluklar ve emperyal yükümlülükler dikkate alındığında Rusya'nın hiç de hazır olmadığı– genel bir Avrupa savaşı bağlamı dışında bunun düşünülemez olduğuna dair ciddi uyarısına da önem verdiler. Donanma ve Savaş bakanları Rusya'nın öngörülebilir bir gelecekte İstanbul Boğazı'na karşı herhangi bir harekât başlatamayacağını vurguluyorlardı.[20]

Bu görüş alışverişinde bakanları, gelecekteki Yakındoğu sahnesinin en çok rahatsız eden özelliği Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman çıkarlarının hızla gelişmesi, özellikle Bağdat Demiryolu projesiydi.[21] Değişken ve savunmasız Kafkasya'daki topraklarına koruyucu bir kalkan, Avrupa'nın (Rusya'nın o sırada bir uyduya çevirmeyi umduğu) İran'da ekonomik ve siyasal rekabete girmesine bir engel ve iyimser açıdan, gelecekte Levant ekonomisine sızabilmesi özel bir ana yol olarak Doğu Anadolu platosunun geri ve yalıtılmış bırakıl-

19 A. Popov, "Ot Bosfora do Tikhogo Okeana", s. 15; "Tsarskoe pravitel'stvo o probleme Prolivov, 1898-1911," *Krasnyi arkhiv*, cilt LXI (1933), s. 135-140.

20 Mandelstam, "La politique russe", s. 632-636; "Tsarskaia diplomatiia o zadachakh Rossii no vostoke v 1900", *Krasnyi arkhiv*, cilt XVIII (1926), s. 3-29.

21 Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 640-647; Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turstii do mirovoi voini*, s. 135-146; G.L. Bondaravskii, *Bagdadskaia doroga i proniknovenie Germanskogo imperializma na Blijnii Vostok (1883-1903)* (Taşkent, 1955), s. 209-212; E.M. Earle, *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway: A Study in Imperialism* (New York, 1924), s. 65-66, 147-153; J.B. Wolf, *The Diplomatic History of the Baghdad Railway* (Columbia, Miss., 1936), s. 64; Trumpener, bu kitapta s. 175. Bağdat Demiryolu'na karşı Rus düşmanlığına Fransız tepkisi için bkz. Fulton, bu kitapta s. 219.

ması, Rusya'nın politikasıydı. Bağdat Demiryolu, o sırada Boğazlar'daki Rus nüfuzuna açık bir Alman tehdidi oluşturmanın yanı sıra, Rusya'nın bölgedeki ekonomik, siyasal ve stratejik amaçlarını da tehlikeye sokuyordu. Almanya, "İstanbul Boğazı'nın iki yakasında hâkim bir rol oynamasına asla izin verilemeyeceği" fakat Anadolu'daki bütünüyle ekonomik çıkarlarına Rusya'nın itiraz etmeyeceği konusunda uyarıldı.[22] Alman hükümeti geri adım atıp Rusya ile bu çizgide bir anlaşma yapmaya razı oldu; ancak Osmanlıları hattın güzergâhını Rus sınırından ve Doğu Karadeniz kıyısından uzaklaştırıp güneye yöneltmeye de ikna etti. Zinovyev daha sonra padişahı Kayseri, Diyarbakır, Sivas ve Harput hattının kuzeyinde bir demiryolu inşa etme imtiyazını herhangi bir yabancı şirkete vermemeye de razı etti. 1890'da İran şahına dayatılana benzeyen ve on yıl yürürlükte kalan bu antlaşma, bu tampon bölgeyi demiryolunun "tehlikelerine" karşı etkin biçimde "sterilize etti."[23]

Sonraki altı yıl boyunca Rusya Uzakdoğu'da çeşitli olaylarla, içeride de devrimle meşgul oldu. Makedonya'da Avusturya'yla işbirliğini sürdürdü fakat Osmanlılar 1903'te Mürzsteg'de hazırlanan ılımlı reform programını pek ağır aksak uyguluyorlardı.[24] Bu yıllarda Boğazlar Sorunu ciddi biçimde gündeme gelmedi. Padişah Rus Gönüllü Filosu gemilerinin –çift işlevli sivil nakliye teknelerinin– Boğazlar'dan geçişi için arada bir fermanlar çıkardı; fakat Rusya, Japonya'yla savaşın zirvesinde bile Boğazlar'ın kapalı kalmasına dikkat etmeyi sürdürdü. Bu yüzden Karadeniz Filosu kıpırdayamadı fakat bu sayede tamamen yok olmaktan da kurtuldu.[25] 1905'te Rusya'nın Boğazlar politikası, Dışişleri Bakanlığı Konseyi'nin bir üyesi olan

22 "Tsarskaia diplomatila o zadaçah Rossii na vostoke v 1900", s. 3-29; Bondaraveskii, *Bagdadskaia doroga*, s. 220.

23 Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 646; Bondarevskii, *Bagdadskaia doroga*, s. 222-224; Wolf, *Baghdad Railway*, s. 28; Earle, *Turkey*, s. 149; Anderson, *Eastern Question*, s. 264, 265.

24 *Age.*, s. 271-273; Mandelstam, "La politique russe", s. 643-647; D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913* (Selanik, 1966), s. 112-116, 146-162;

25 Mandelstam, "La politique russe", s. 636-640; M. Grişina, "Çernomorskie prolivı vo vneşnei politiki Rossii, 1904-1907", *Istoriçhekie zapiski*, cilt XCIX (Moskova, 1977), s. 145-148; "Tsarskoe pravitel'stvo o probleme Prolivov, 1898-1911," s. 137, 138.

ve Rusya'nın çıkarlarının Boğazlar'ın "birkaç yıl daha" kapalı kalmasını gerektirdiğini ileri süren Baron Taube'nin bir tezkeresiyle ifade edilmişti. Baron Taube, durum değişikliğe elverdiğinde Rusya'nın Boğazlar'ın kapalı kalma ilkesini kendi savaş gemileri için özel geçiş hakkıyla birleştirmeye çalışması gerektiğini tavsiye ediyordu. Boğazlar'ın herkese açılması ancak ve ancak Rusya gerçekten güçlü bir Karadeniz Filosu'na sahip olursa, Karadeniz'de yabancı deniz üsleri yasaklanırsa ve Boğazlar tahkimatsız olursa desteklenebilirdi.[26]

Japonya'ya karşısındaki onur kırıcı yenilgiyi, çarı bir danışma meclisi gibi olan Duma'yı oluşturmaya mecbur eden ve dış politikada köklü bir ittifak değişikliğini dayatan 1905 devrimi izledi. Yeni Dışişleri Bakanı A.P. İzvolskiy Rusya'nın Orta Asya ve Uzakdoğu'da üstünlük uğruna Britanya ve Japonya'yla çekişmeye son vermesinde ısrar etti. Böylece yeniden bütün dikkatini Rusya için gerçek önemi bulunan bölgeye, Alman yayılması, 1903 Karayorgiyeviç darbesini izleyen Avusturya-Sırp sürtüşmesi ve Makedonya'da Yunan, Sırp ve Bulgar terörizminin yükselişiyle statükonun ciddi biçimde tehlikeye girdiği Yakındoğu'ya verebilecekti.[27] Temmuz 1907'de Japonya ile yapılan ve Uzakdoğu'daki nüfuz alanlarını saptayan bir antlaşmayı, Ağustos'ta Britanya'yla yapılan ve İran, Afganistan ve Tibet'i kapsayan bir antlaşma izledi.[28] 1906'da hükümetin devrimin sıkıntılarını atlatmasına yardım eden büyük bir borcun alınmasıyla Fransız-Rus ilişkilerinin yoğunlaşmasının ardından İzvolskiy'in Britanya'ya yönelmesi, saraydaki, ordu ve bürokrasideki etkili çevrelerin ve daha tutucu toprak sahibi asillerin güçlü direnişiyle karşılaştı. Bu gruplar, üç Doğu Avrupa monarşisinin ittifakının yeniden sağlanmasının, devrimci ve liberal

26 *Age., s.* 138-140; Grişina, "Çernomorskie", s. 151.

27 F. Stieve, *Izvolsky and the World War* (Londra, 1926), s. 12; I.B. Bestujev, *Borba v Rossii po voprosam vneşnei politiki, 1908-1910* (Moskova, 1961), s. 25; G.A. Hosking, *The Russian Constitutional Experiment: Government and Duma, 1907-1914* (Cambridge, 1973), s. 228, 229. Bu yeniden saflaşmanın evrimiyle ilgili yakın tarihli bir inceleme için bkz. Beryl J. Williams, "The revolution of 1905 and Russian foreign policy", ed. C. Abramsky ve Beryl J. Williams, *Essays in Honour of E. H. Carr* (Londra, 1974), s. 101-125.

28 R.P. Churchill, *The Anglo-Russian Convention of 1907* (Cedar Rapids, Iowa, 1959); Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia*, s. 482-500. Ayrıca bkz. not. 120.

güçlerin daha etkili bir şekilde bastırılmasına yol açacağına inanıyorlardı.[29] Ne var ki, Britanya'yla eski mücadeleyi sürdürmenin olanaksızlığı, İttifak Devletleri'nin Rusya'nın geleneksel çıkarlarına tecavüzleri, bu belaya karşı konulacaksa Fransız ve İngiliz desteğine duyulan ihtiyaç ve Fransa'ya artan mali bağımlılık, bütün bunlar bu kararı tartışmak üzere toplanan özel konferansta İzvolskiy'in üstün gelmesini sağladı.[30] İtilaf yanlısı yönelim, Duma'da ılımlı sağcı Oktobristlerin ve Kadetlerin temsil ettiği ticari, sınai ve serbest meslek sahibi orta sınıfların ve geniş toprak sahibi soyluluğun çıkarlarını ifade eden kamuoyu tarafından da kuvvetle destekleniyordu.[31] İzvolskiy'in Alman yanlısı lobiyi yatıştırabileceğine ve İtilaf'a doğru kaymasına rağmen Almanya'yla iyi ilişkileri sürdürebileceğine güvenerek kumar oynadığını belirtmek önemlidir. Berlin, Viyana, Paris ve Londra arasında manevra yapma özgürlüğünü yeniden kazanmayı ve –Rusya'nın en güçlü ve en tehlikeli komşusu, ilk ticari ortağı ve Rusya'da birçok etkili kişinin askeri ve siyasi gelenek ve değerlerine hayran olduğu bir ülke olan– Almanya tarafından kuşatılmamayı umuyordu.[32] Balkanlar konusunda Avusturya-Macaristan'la, 1897'den bu yana siyasal durumdaki değişimleri yansıtacak yeni bir anlayış birliğine varmayı da umuyordu. Bu yüzden Rusya'yı tekrar Büyük Güçler'in safına katma planı iki ittifak sisteminin artan kutuplaşmasıyla hüsrana uğradı; Rusya İtilaf güçlerinin yörüngesine girmekten kurtulamayacak kadar zayıf ve bağımlıydı.[33] Bu dönemde Babıâli'yi etkileyen politikalarına bakarken onun tam bağımsız bir güç olmadığını bilmeliyiz; fakat bu politikaların kaderini değerlendirmeden önce, Rus dış politikasının ve diplomasisinin belirlenip yürütülme tarzı ve 1907-1914 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus çıkarlarının karakteri hakkında bir şeyler söylenmelidir.[34]

---

29 Bestujev, *Borba v Rossii*, s. 44-46.

30 *Age.*, s. 140-153.

31 *Age.*, s. 46-50; Hosking, *Russian Constitutional Experiment*, s. 215-229.

32 Bestujev, *Borba v Rossii*, s. 145, 180-198; B.O. Schmitt, *The Annexation of Bosnia, 1908-1909* (Cambridge, 1937), s. 8, 9.

33 Williams, "The revolution of 1905 and Russian foreign policy", s. 118.

34 Rus dış politikasını oluşturan güçlerle ilgili çok yönlü bir tartışma için bkz. Lederer, *Russian Foreign Policy;* Katkov ve Futrell, "Russian foreign policy";

Rusya, Duma'nın kurulmasından sonra da bir otokrasi olarak kaldığı için, çar teoride dış politikada hâlâ tek söz sahibiydi. Yeni Anayasa'nın 12. maddesi, çarın "Rus devletinin dış ilişkilerinin üst yöneticisi" olarak ayrıcalığını onaylıyordu.[35] Dışişleri bakanı, çarın iradesinin uygulayıcısıydı. Bakanlar Kurulu'na ve Devlet Konseyi'ne karşı hiçbir sorumluluğu bulunmayan ve çarın güvenine sahip dışişleri bakanının politikanın belirlenmesinde hatırı sayılır bir özgürlüğü vardı.[36] Bununla birlikte, zor durumda karara varmanın gözde yolu, çarın ilgili bakanlardan ve ilgili diğer uzmanlardan oluşan *ad hoc* bir özel konferans toplamasıydı.[37] Duma'nın yılda sadece bir kere, yıllık bütçe görüşülürken dış politikayı tartışmasına izin verilirdi. Duma'nın zamanının %1'den azı dış politika meselelerine harcanıyordu ve dönemin iki dışişleri bakanı, A.P. İzvolskiy (1906-1910) ve S.D. Sazonov (1910-1916), 1906-1914 döneminde sadece beş kez Duma'ya bilgi vermekle yetkilendirildi.[38] Dış politika üzerinde resmi anayasal denetimin yokluğu politikanın keyfi bir şekilde formüle edildiği, "ulusal çıkar"ı değil, devletin ve hanedanın sınırlı kaygılarını yansıttığı izlenimi verir. Ne var ki, pek çok devlette dış politika, daha gizli ve daha az anayasal denetim altında olmakla iç politikadan ayrılıyordu. Rusya esas olarak bunun derecesi bakımından farklıydı. Çar ve bakanları tarihsel, coğrafi, ekonomik, askeri ve siyasi kısıtlılıklar çerçevesinde hareket ediyor ve öteki hükümetler gibi "ulusal çıkar" olarak algıladıkları hedeflerin peşinde koşuyorlardı.[39] Geri dönüp bakıldığında bazı algılamalar yanlış

McGrew, "Some imperatives"; Hunczak, *Russian Imperialism*, çeşitli yerlerde.

35 R. C. Tucker, "Domestic politics and oligarchs", Lederer, *Russian Foreign Policy*, s. 172; Bestujev, *Borba v Rossii*, s. 52.

36 *Age.*, s. 195; Mosking, *Russian Constitutional Experiment*, s. 226-228.

37 Bestujev, *Borba v Rossii*, s. 53, 54.

38 R. E. Pipes, "Domestic politics and foreign affairs", Lederer, *Russian Foreign Policy*, s. 145-156; F.W. Ermath, *Internationalism Security and Legitimacy: The Challenge to Soviet Interests in Eastern Europe, 1964-1968* (Santa Monica, Calif., 1969), s. 6.

39 Pek çok yorumcu, "ulusal çıkar" kavramının Çarlık Rusyası örneğine pek uygun olmadığını vurgulamıştır. Bkz. Adam B. Ulam, "Nationalism, panslavism, communism", Lederer, *Russian Foreign Policy*, s. 41-45; Pipes, "Domestic politics," s. 147-149. Ne var ki, bu kavram belirsiz ve eninde sonunda oldukça öz-

gibi görünebilir; örneğin denizlerde güçlü olma tutkusu, güney Slav davasına duygusal bağlılık, Boğazlar'a ve İstanbul'a duyulan özlem, Rusya'nın İttifak Devletleri'nden uzaklaşması, hatta Büyük Güç statüsüne öykünmesi. Ancak Duma ve kamuoyu dış politikada daha aktif bir rol oynasaydı bu yanlışlardan sakınılabilirdi diyebilmek için elimizde kanıt yoktur. Aksine bu politikalar muhtemelen daha coşkuyla izlenecekti.[40] Pratikte bakanlar bir yanda aşırı sağ ve diğer yanda ılımlı sağ ile Oktobrist ve Kadet partileri arasında denge oluşturarak Duma'yı idare ettiler. Ilımlı sağ, Oktobrist ve Kadet partileri büyük toprak sahibi, ticari, sınai ve serbest meslek sahibi sınıfların çıkarlarını ve görüşlerini temsil ediyordu. Siyasi destekleri olmasaydı hükümet gerici güçler ile devrimci güçler arasında kapana kısılırdı; barışçı ekonomik ilerleme imkânsız olurdu.[41] Daha zararlı olansa bakanlar ve büyükelçiler arasında resmi işbirliğinin ve kolektif sorumluluğun olmamasıydı.[42] Enerjik, yaratıcı ve sağlam fikirli İzvolskiy özgürlüğünü sonuna kadar kullandı hatta bakan arkadaşlarının haberi olmadan Avusturyalı meslektaşı Aehrenthal'la Buchlau'da anlaşma bile yaptı.[43] Sazonov'un karakteri Rus politikasına damgasını vurdu; Balkan karmaşasını bir o yana, bir bu yana kayarak ve çelişkilerle çözmeye çalıştı.[44] 1897-1909 arasında Babıâli'de büyükelçi

---

neldir. 1907-1914 döneminde Rusya'nın Balkanlar ve Yakındoğu'daki nüfuzuna gösterilen genel resmi ve kamusal ilgi, bölgede bir "ulusal çıkar" duygusunun yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bkz. Duma döneminin siyasetinde "halk" ya da "ulus" düşüncesinin oynadığı rol konusunda Hasking'in görüşleri (*Russian Constitutional Experiment*, s. 241, 242).

40 Bu sonuç, benim Hosking'i ve Bestujev, *Borba v Rossii*'yi okumama dayanıyor.

41 *Age.*, s. 382-288; Hosking, *Russian Constitutional Experiment*, s. 1-55, 243-246.

42 R.M. Slusser, "The Role of the Foreign Ministry", Lederer, *Russian Foreign Policy*, s. 209, 210; Katkov ve Futrell, "Russian foreign policy", s. 10, 11.

43 A.D. Kalmykov, *Memoirs of a Russian Diplomat* (New Haven, Conn., 1971), s. 174- 176; Baron M. Taube, *Der Grossen Katastrophe Entgegen* (Leipzig, 1937), s. 183, 222, 223; V.N. Kokovtsov, *Iz moego proşlogo*, 2 cilt (Paris, 1933), cilt I, s. 331-336.

44 Kalmykov, *Memoirs*, s. 211-216; Susser, "Foreign Ministry", s. 210-211; N.V. Charykov, "Sazonov", *Contemporary Review*, cilt CXXXIII, no. 3 (1928), s. 284, 288; A. Rossos, *Russia and the Balkans, 1909-1914* (Anna Arbor, Mich., 1971), s. 451.

olan İ.A. Zinovyev, Yakındoğu'da, özellikle Makedonya'da politikanın fiili formülasyonunda önemli rol oynadı.[45] Ardılı N.V. Çarikov (1909-1912), Osmanlı yanlısı olması, bir Osmanlı-Slav Balkan ittifakı planı ve 1911'de bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasıyla Boğazlar'ı açma girişimiyle ünlüydü.[46] Diğer yandan, Çarikov'un yerine geçen ve 1911'den 1914'ye kadar Babıâli'de Rus ortaelçisi olan M.N. Giers, daha tutucu ve protokolcüydü; politika yaratmak bir yana, Babıâli'de Alman nüfuzunun artmasına hemen hemen hiç engel olamadı.[47] Dinç, iradeli bir büyükelçinin ne kadar bağımsız hareket edebileceğini Hartwig'in bu dönemde Belgrad'daki faaliyetleri açıkça gösteriyordu. Kendisini Sırp amaçlarıyla özdeşleştirdi, Sazonov'un Balkan ittifakını koruma çabalarını sabote ederek resmi Rus politikasından çok Sırp politikasını oluşturdu ve yürüttü.[48] Diğer yanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus konsoloslar çok küçük bir rol oynadılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü destekleme yönündeki resmi Rus politikasının gerektirdiği sorumluluklarını Hıristiyan ahalinin koruyucuları olarak rolleriyle bağdaştırmaya çalışmak gibi imrenilmeyecek bir işleri vardı. Mevcut görüşmelerden nadiren haberdar ediliyorlardı ve Rusya'nın imparatorlukla fazla ticari çıkarı olmaması yüzünden ekonomik bir rol oynamadılar.[49]

Rus politikasının bütünlüklü ve tutarlı olmaması zararlıydı; fakat Rusya'nın önündeki fiilen birbirleriyle bağdaştırılamaz sorunlar yelpazesi geri, eşgüdümsüz ve neredeyse yönetilemez Rus İmparatorluğu'nun hükümetinden çok daha incelikli, belagatli ve uzak görüşlü bir hükümetin maharetini bile boşa çıkarırdı.[50]

---

45 Dakin, *Greek Struggle*, s. 343.

46 E.C. Thaden, *Russian and the Balkan Alliance of 1912* (University of Park, Pa, 1965), s. 192, 193.

47 Kalmykov, *Memoirs*, s. 250-252.

48 *Rossos, Russia and the Balkans*, s. 177; Anderson, *Eastern Question*, s. 295.

49 Kamykov, *Memoirs*, s. 253; Bestujev, *Borba v Rossii*, s. 59, 60.

50 Kurumların ve kişiliklerin yetersizlikleri yeterince gerçekti fakat Rusya'nın Yakındoğu sorunlarının kendine özgü karmaşıklığı da inkâr edilemez. Bkz. Anderson, *Eastern Question*, s. 392, 393; H.L. Roberts, "Introduction", ed. A. Dallin vd., *Russian Diplomacy in Eastern Europe, 1914-1917* (New York, 1963), s. xii, xiii.

20. yüzyılda Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temel çıkarları epeyce değişikliğe uğradı. Bir önceki yüzyılda Boğazlar ve İstanbul sorunu esas olarak siyasal ve stratejik bir sorundu. Ekonomik yönü, Avrupa'ya tarımsal ürün ihracının Rus ekonomisi için artan önemi, Ukrayna'da sanayileşmenin başlaması ve Bakü'de petrol sanayisinin ortaya çıkışıydı. Ancak bu çıkar, barış zamanında Boğazlar'da serbest ticari deniz taşımacılığını güvenceye alan uluslararası anlaşmalarla ve Yakındoğu'da Berlin Kongresi'ni izleyen genel istikrarla az çok korunmuştu. Rusya'nın Babıâli'ye karşı ciddi herhangi bir düşmanca hareketin karşılığı olarak ödemek zorunda kalacağı malum bedel, Boğazlar'ın Rus ticaretine otomatik olarak kapanmasıydı. Bu yüzden mesele büyük ölçüde Rusya'ya bağlıydı. Ancak, 1890'lardan itibaren bölgede istikrar yok olunca Boğazlar'da deniz taşımacılığı giderek riskli hale geldi. Boğazlar artık Rusya'nın denetiminin tamamen dışındaki bir dizi koşul yüzünden kapatılabilirdi. Bu durum, İzvolskiy'i (önceli Lamsdorff'u da) ve sınai-ticari tarımsal çıkarları temsil eden Rus kamuoyunu, Boğazlar'ın kapalı olması ilkesinden vazgeçilip ticaretin korunması için Rus savaş gemilerine açtırmanın bir yolunu bulmak gerektiğine ikna etti.[51] Bu sorunu çözmek savaşa kadar Rus dış politikasının belirleyici amacı oldu.[52] Başlangıçta İzvolskiy bunu diplomatik araçlarla, önce 1907 İngiliz-Rus yakınlaşmasının getirdiği İngiliz desteğiyle, ardından 1908'de Buchlau'da ayarlanan Avusturya'yla ikili antlaşma yoluyla başarmayı umdu.[53] Bunlar işe yaramayınca, Çarikov 1911'de doğrudan bir Osmanlı-Rus yakınlaşmasıyla Boğazlar'ın açılmasını sağlamaya çalıştı.[54] Bu da işe yarama-

51 W.L. Langer, "Russia, the Straits Question and the European Powers, 1904-1908", *English Historical Review*, cilt XLIV (1929), 65. Ne var ki, ana saik Doğu Akdeniz'deki Rus nüfuzunu desteklemede Karadeniz filosunu kullanabilmek için Boğazlar'ı açmaktı. Bkz. Grişina, "Çernomorskie", s. 132; Zinovyev'in 25 Ağustos 1906 muhtırası, "Ob istorii anglo-russkogo soglaşeniya 1907", *Krasnyi arhiv*, cilt LXIX- LXX (1935), s. 5-18; Williams, "The revolution of 1905 and Russian foreign policy", s. 16.

52 Zaher, "Konstantinopi'i proivı", s. 49.

53 Mandelstam, "La poitique russe", s. 656-691.

54 *Age.*, s. 692-708; Anderson, *Eastern Question*, s. 289-290; E.C.Thaden, "Charykov and Russian foreign policy at Constantinopole in 1914", *Journal of Cent-*

yınca, inisiyatif Rus sanayisinin ve tarımının ilgili kesimleriyle yakın bağlantıları bulunan deniz kuvvetlerinin eline geçti. Bu durumun doğrudan Boğazlar'ı fethetme hatta bütün dünyada Rus ticaretini koruyabilecek kapasitede bir Rus Büyük Deniz Filosu yaratma planlarına yol açması belki de şaşırtıcı değildi.[55]

Boğazlar'ın, ticari deniz taşımacılığı açısından güvenliği tehlikeye düştüğünde, Rusya için ekonomik önemi artmıştı. Tahıl ihracatı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli olmaya başlamıştı; fakat yüzyılın sonuna gelindiğinde, 1880'lerde Maliye Bakanı Vişnegradskiy'in başlattığı ve ertesi onyılda ardılı Kont Sergey Y. Witte'nin tutarlı, bilinçli bir büyük strateji haline getirdiği umutsuz modernleşme ve sanayileşme kampanyasında kilit öğelerden biri haline gelmişti.[56] Rusya Avrupa'nın yarı sömürge eklentisi olma statüsünden kurtulup bağımsız bir Büyük Güç haline gelmek için, geri bir tarım ülkesinden modern bir sanayi ülkesine dönüşmek zorundaydı.[57] Ancak bu, yabancı sermayenin öncelikle müttefiki Fransa'dan borç ve yatırım biçiminde gelmesiyle yapılabilirdi. Bu da, Rusya'nın mali istikrarına bağlı, mali istikrar da dış ticaret hesabında pozitif bir dengeyi sürdürmesine bağlıydı. Bu bolluk yerli Rus sermayesinin oluşumuna da katkı sağlayacak, sonunda yabancı yatırıma bağımlılığın azalmasına yol açacaktı.[58] Rusya'nın pazarlanabilir başlıca kaynağı ta-

---

ral European Affairs, cilt XVI, no. 1 (1956), s. 23-44.

55 Zaber, "Konstantinopol'i ptolivı", s. 50-65; K.F. Şatsillo, *Russkii imperializm i razvitie flota* (Moskova, 1968), s. 148-162.

56 Rusya'nın sanayileşmesi konusunda bkz. R. Portal, "The Industrialization of Russia", H.J. Habakkuk ve M.M. Postan (ed.), *The Cambridge Economic History of Europe*, cilt VI, bl. 2 (Cambridge, 1965), s. 801-872; T. von Laue, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia* (New York, 1963); M.E. Falkus, *The Industrialization of Russia, 1700-1914* (Londra, 1972).

57 T. von Laue, "A secret memorandum of Sergei Witte on the Industrialization of Russia", *Journal of Modern History*, cilt XXVI, no. 1 (1954), s. 60-74.

58 Portal, "Industrialization", s. 815, "Sınai yaşamın gelişimi, sonunda çok büyük ölçüde dışarıya tahıl satışlarını dayanıyordu ..." sonucuna varır. Ayrıca bkz. P.I. Liashchenko, *A History of the National Economy of Russia to the 1917 Revolution*, çev. L.M. Herman (New York, 1949), s. 718-738; P.A. Hromov, *Ekonomiçestoe razvitie Rossii v XIX-XX vekah* (Moskova, 1950), s. 361; A. Kaban, "Government policies and the industrialization of Russia", *Journal of Econo-*

hıl ve diğer tarım ürünleriydi. Bu yüzden zorla tahıl ihracı, hükümetin ekonomik stratejisinin başlıca ilkesi haline geldi: "Acımızdan ölsek bile ihracat yapmalıyız," diye buyuruyordu Vişnegradskiy. Bu politika Wittc'in yönetiminde 1914'e kadar daha yumuşak bir biçimde devam etti. 1900-1913 döneminde tahıl ihracatı, toplam Rus ihracatının yaklaşık yarısını oluşturdu; toplam tahılın, yıllara göre değişmekle birlikte, %75 ila 90'ı da Boğazlar'dan geçiyordu.[59] Karadeniz tahıl ihracatında ek bir teşvik de, Rus tahıl ihracatının Almanya'ya açılmasında gitgide artan engeller ve Britanya ile Doğu Avrupa'da "hemen hemen sınırsız bir pazar" bulma umutlarıydı. Bu, Rus tahıl üreticilerinin büyük bir çoğunluğunun gitgide daha çok İngiliz yanlısı olmalarında da önemli bir faktördü.[60]

Tahıl ihracatı vazgeçilemeyen yabancı sermaye akışını getirirken, Kafkasya ve Ukrayna'nın istihraç ve metalürji sanayileri de ürünlerini (kömür, manganez ve petrolü) Boğazlar'dan ihraç etmeye başadılar.[61] Özetle, 1900-1909 yılları arasında bütün Rus ihracatının üçte biri ila yarısı Boğazlar'dan geçti.[62] Bu yeni sanayilerin makineleri de Akdeniz'den deniz yoluyla ithal ediliyordu. 1913'e gelindiğinde Boğazlar'dan geçen gemilerin tonajı, Süveyş Kanalı'ndan geçen tonajın yaklaşık üçte ikisine ulaşmıştı.[63] Dahası, Almanya 1913'te toplam dış ticaretinin %47,5'iyle Rus ticaretine hâkim olunca ve aynı zamanda Rusya'nın Yakındoğu'daki en tehlikeli ticari rakibi haline gelince, dünya pazarlarına ve Rusya'nın İtilaf ortaklarına giden bağımsız bir yol olarak Boğazlar'ın değeri de arttı.[64]

---

mic History, cilt XXVII, no. 4 (1967), s. 460-477; Margaret Miller, *The Economic Devleopment of Russia, 1905-1914* (Londra, 1926), s. 50-56; A. Raffalovich, *Russia: Its Trade and Commerce* (Londra, 1918), s. 306, 307. Rusya'nın borçluluğunun dış politikası üzerinde yabancı denetimine yol açmadığı savı için bkz. J.P. Sontag, "Tsarist debts and Tsarist foreign policy", *Slavic Review,* cilt XXVII, no. 4 (1968), s. 529-541.

59 Miller, *Economic Development,* s. 44, 74; M. Mbolişer, "Ekonomiçeskoe znaçenie Dardanell", ed. F. Rotştein, *Proivı. Sbornik statei* (Moskova, 1924) içinde, s. 64-69; Hromov, *Ekonomiçestoe,* s. 492.

60 Bestujev, *Borba v Rossii,* s. 48, 49.

61 V.A. Gurko-Kriajin, *Blijnii Vostok i derjavı* (Moskova, 1925), s. 44, 45.

62 Raffalovich, *Russia,* s. 304.

63 Gurko-Kriajin, *Blijhnii Vostok,* s. 49.

64 *Age.,* s. 50.

Rusya'nın gelişmekte olan güney bölgeleri, 1913'te Rus kömürünün (Polonya üretimi hariç) %87'sini, ham demirinin %74'ünü, çeliğinin %63'ünü, şekerinin %66'sını, ununun %60'ını ve petrolünün %90'ını sağlıyordu. Gürcistan dünyadaki üç manganez kaynağından biriydi.[65] İmparatorluk nüfusunun neredeyse üçte biri savaşın arifesinde Karadeniz çevresinde toplanmıştı.[66] Bu nedenle Rusya hükümetinin, toprak sahibi ve sınai çıkar gruplarının Boğazlar ablukaya alınırsa bütün bu bölgenin etkileneceğinden korkmaları şaşırtıcı değildi. Rusya'nın bütün kilit ekonomik unsurlarının varlığı tehlikedeydi.[67] 1911 ve 1912'de Osmanlı-İtalyan savaşı sırasında Boğazlar kısa bir süre kapatıldığında korkuları doğrulandı. İlk defasında tahıl Rus limanlarında hızla dağ gibi yığılmaya başladı, fiyatlar %15-20 düştü, navlun ücretleri aynı oranda arttı. Bankalar poliçe almayı durdurdu ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, yerel yetkililerden ve tüccarlardan panik halinde gelen yardım başvurularıyla doldu taştı. Boğazlar'ın ikinci kez kapanışı daha ciddiydi, 1912 yılı ticaret dengesinde 100 milyon rublelik bir düşüşe ve faiz haddinde %1-1,5'luk bir artışa yol açtı.[68] Kasım 1913'te çara sunulan bir raporda, Sazonov Rus baskısına Osmanlılar kadar boyun eğmeyecek bir devletin Boğazlar'ı ele geçirmesinin potansiyel tehlikesine işaret ediyordu.[69]

1908-1913 arasında Boğazlar'dan geçen 300-400 milyon ruble değerinde yıllık ihracatla karşılaştırıldığında, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ticareti önemsizdi.[70] 1901-1913 arasında Osmanlılara Rus ihracatı 21 milyon rubleden 35 milyon rubleye, toplam Rus ihracatının yaklaşık %2,5'ine yükseldi. Rusya'ya Osmanlı ihracatı ise 1913'te sadece 18 milyon

65 Portal, "Industrialization", s. 857.

66 F. Lorimer, *Population of the Soviet Union: History and Prospects* (Cenevre, 1946), s. 17-23.

67 "İstanbul efendisi kaprisle, bir kalem darbesiyle hem Rusya'nın tarımsal yaşamını hem de birçok Avrupa ülkesine gıda tedarikini kesebilir": Holoşer, "Ekonomiçeskoe", s. 64.

68 Şatsillo, *Russkii imperializm*, s. 98, 99.

69 "Report of S. D. Sazonov on Russia's Near Eastern policy, 23 November 1913", Zakher, "Ekonomiçheskoe", s. 69-76.

70 Hromov, *Ekonomiçeskoe*, s. 452-455 ve Raffalovich, *Russia*, s. 504'ten hesaplandı.

rubleydi.[71] 1910-1911'de Rusya Osmanlı dış ticaretinin sadece %6'sına sahipti; İngiltere'nin (%22), Avusturya'nın (%16), Fransa'nın (%13), Almanya'nın (%9), hatta İtalya'nın (%8,5) gerisindeydi. 1913'e gelindiğinde Rusya İtalya'yı geçmeyi daha yeni başarmıştı (%6'ya karşı %8,3).[72] Rusya'nın Balkan ticaretindeki payı daha da küçüktü. 1909'da Romanya'nın ithalatının sadece %2,7'sini, Bulgaristan'ın ithalatının %3,9'unu ve Sırbistan'ın ithalatının %2,4'ünü karşılıyordu.[73]

O sırada Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ve Balkanlar'la fiili ticaretinin önemsizliği ile "tarihsel misyon" duygusunun büyüklüğü arasında çarpıcı bir orantısızlık vardı. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ana ekonomik çıkarı, gülünç bir kolaylıkla kesilebilecek ve bu nedenle bir siyasal güç ya da nüfuz kaynağından çok, büyük bir zaaf kaynağı olan bir yaşam bağıydı. Rusya'nın bir Büyük Güç olarak geriliğini de açığa çıkarıyordu. Temel ihraç ürünleri gelişmemiş bir tarım ülkesinin ürünleriydi ve Yakındoğu'nun aynı şekilde tarıma dayanan topraklarında çok fazla pazarı yoktu. Witte ve diğer sanayileşme savunucuları, Rusya'yı Asya sınırlarındaki doğal pazarlarına egemen olacak imalat malları ihraç edebilecek bir sanayi ülkesine dönüştürmeyi amaçladılar. Ancak 1913'e gelindiğinde, imalat ürünleri hâlâ ihracatının sadece % 5,6'sını oluşturuyordu, fiyat ve kaliteleri de, sadece Avrupa rekabetinden doğal ya da yapay olarak yalıtılmış pazarlarda rekabet edebiliyordu.[74] Bağdat Demiryolu planı ve Osmanlı demiryolu imtiyazlarıyla ilgili diğer planlar, Rusya'nın Anadolu'da böyle bir pazar yaratma şansını ortadan kaldırıyordu; fakat Rusya 1910-1913 arasında genel uluslararası konumunun getirdiği baskılar yüzünden bu gelişmeleri kabul etmek zorunda kaldı. İ.A. Zinovyev, Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek ticari çıkar gruplarının bulunmamasını, Rusya'nın Babıâli'deki nüfuzunda ciddi bir zaaf örneği olarak göstermişti; fakat Rus-Japon

71 Novîçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 287.

72 *Age.*, s. 284; F. Kurdoğlu, *La Turquie économique* (Anvers, 1928), s. 66, 67.

73 E. Zaleski, *Les Courants commerciaux de l'Europe danubienne au cours de la première moitié du XXe siècle* (Paris, 1952), s. 43.

74 Miller, *Economic Development*, s. 46.

Savaşı'nın sonrasına kadar olumlu hiçbir şey de yapılmadı.[75] 1907'de Rus Dış Ticaret Bankası'nın bir şubesi İstanbul'da açıldı; İstanbul ve İzmir konsolosluklarında ticari komiteler oluşturuldu.[76] Sonraki birkaç yılda, modern ekonomik emperyalizm ve dış pazarlar için mücadele düşüncelerinden kuvvetle etkilenen donanma dahil birçok kesimden, Rusya'nın Yakındoğu'daki ticaretinin geriliğiyle ilgili eleştiriler geldi. Donanma Komutanlığı'nın kurucu üyelerinden biri ve 1909'da İstanbul'da deniz ataşesi olan A.N. Şçeglov yakınıyordu: "Bugün, sağlam ekonomik bağların gerçekçi ve sahiden ulusal bir politikanın aracı ve temeli olduğu bir sırada," Osmanlı Devleti'nde "Rus ticaret odaları, ticaret ataşeleri, ticari sergileri, pazar ya da ticaret yollarıyla ilgili hiçbir bilgi" yoktur.[77] Rus hükümeti yavaş yavaş harekete geçme gereğinin farkına varıyordu. 1909'da İstanbul'da birkaç gün için gezici bir Rus malları sergisi açıldı. Sergiyi 70.000 kişi ziyaret etti, büyük miktarda ayakkabı, demiryolu traversi ve reçel siparişi alındı.[78] 1911'de devlet görevlilerinden ve iş dünyası temsilcilerinden oluşan bir ortak komisyon Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli sahil kentlerini dolaştı. Raporları, Rus ticaretine yönelik genel eleştiriyi tekrarlıyordu: yetersiz kredi, yetersiz tanıtım, yetersiz kalite, yetersiz piyasa bilgisi ve yüksek fiyatlar (rakiplerin fiyatlarından %15-20 yüksek). Geleneksel Rus ihraç ürünleri bile yerini Alman ve Avusturya mallarına bırakıyordu. Olumlu tek şey, Karadeniz kıyılarındaki ticari taşımacılığa egemen olan devlet sübvansiyonlu Rus Buharlı Gemi Şirketi'ydi.[79] Rusya'nın siyasal, stratejik ve ekonomik çıkarlarının birbiriyle bağlantılı olmaması, Doğu Anadolu vilayetlerinde özellikle göze batıyordu. Hem Osmanlı hem de Rusya, geçmişte bu uzak ve yaşanmaz platonun gelişimini geciktirmek için ellerinden gelen her şe-

75 "Türkiye'deki maddi çıkarlarımızın sınırlı kapsamı, orada nüfuzumuzu güçlendirmenin önünde ciddi bir engel kabul edilmektedir": Zinovyev'in muhtırası, aktaran Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 227.

76 *Age.*, 228.

77 Şhatsillo, *Russkii imperializm*, s. 93, 94.

78 *Age.*, s. 94.

79 V.K. Lisenko, *Blijnii Vostok kak rınok sbıta russkih tovarov*, 2 cilt (St Petersburg, 1913), cilt 1, s. 1-26, 168-276.

yi yapmışlardı. Sınırı geçen hiçbir yol yoktu fakat Karadeniz üzerinden gelen çok az miktarda Rus malı Van vilayetinde boy göstermeye başlıyordu.[80]

Rusya, Büyük Güçler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda sermaye yatırımları, demiryolu payları ya da imtiyazları bulunmayan tek devletti. Kıt kaynaklarına kendi geri kalmış geniş toprakları için ihtiyacı vardı; siyasal ve stratejik kaygılar, yüzyılın başında Witte'in İran ve Mançurya'da uyguladığı "barışçı ekonomik sızma" tekniklerine izin vermiyordu. Rusya, Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde temsil edilmiyordu.[81] Sonuç olarak 1881-1909 döneminde Rusya, Babıâli'deki nüfuzunu sadece tek bir mali araca borçluydu: Osmanlı'nın yılda 8 milyon franklık taksitlerle ödemek zorunda olduğu 802 milyon franklık 1878 Savaş Tazminatı. Rus büyükelçileri Nelidov ile Zinovyev ödenmemiş borçların birikmesine izin vermiş ve daha sonra bunu Osmanlı Devleti'ne verilecek dış borçları bloke etmek, Bağdat Demiryolu'ndaki kilometre garantisini düşürmek ve 1900 tarihli Karadeniz'in "tarafsızlığı" antlaşmasını güvence altına almak için kullanmışlardı. Witte, Fransa'nın tazminatı Osmanlı Düyun-ı Umumiye'sine katma çabalarına başarıyla direndi, savaş tazminatını ayrı tutmayı tercih etti. Tazminat, sonunda İzvolskiy tarafından 1909'da Bulgar bağımsızlığını elde etmek için kullanıldı. Kırk taksitten vazgeçilerek borç 125 milyon frank azaltıldı; bu, Osmanlı'nın Bulgar haracını, Doğu Rumeli vergilerini ve Şark Demiryolu Şirketi'ndeki kaybını telafi etmeye yetecek miktardan fazlaydı. Karşılığında Rusya, 85 yıl için 85 milyon frank olan Bulgar haracını aldı. Balkanlar'da nüfuzunu artırmak için vazgeçtiği 40 milyon frankın ise boşa giden bir girişim olduğu anlaşıldı.[82]

Savaştan hemen önce Rusya, güçlü Fransız baskısı altında, siyasal nüfuzunun hiç olmazsa kırıntılarını kurtarmak umuduyla Osmanlı'nın ekonomik gelişimine yönelik olumsuz tu-

80 Gurko-Kriajin, *Blijnii Vostok*, s. 28, 29; Adamov, *Razdel aziatstoi Turtsii*, s. 26-28.

81 *Age.*, s. 9-15; Blaisdell, *European Financial Control*, s. 44.

82 Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 225; Milgrim, "The 1878 War Indemnity", çeşitli yerlerde.

tumunu değiştirmek zorunda kalmıştı. İstanbul'daki Rus büyükelçiliğinde görevli Gulkiyeviç, 1913'te Sazonov'a, Babıâli'de sadece siyasal baskıyla nufuz sahibi olmanın artık mümkün olmadığını yazıyordu. Rusların itibarı, ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "Rus maddi çıkarları"nın geliştirilmesiyle yükselebilirdi.[83] Ekim 1913'te Rus hükümeti gümrük vergilerinin %4 artırılmasına, 1900 tarihli demiryolu antlaşmasının gözden geçirilip düzeltilmesine ve geleneksel olarak Rusya'dan ithal edilen mallarda Türk devlet tekelinin kurulmasına, Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde bir üyelik ve en büyük Osmanlı bankalarından biri olan Selanik Bankası'ını satın alan İngiliz-Fransız ortaklığına Rus-Asya Bankası'nın da katılması karşılığında razı oldu. Bu antlaşma, diye düşünüyordu Giers, Rusya'ya "ilk kez, Türkiye'de kendi ekonomik nüfuzunu kurma şansını" verdi; böyle bir ekonomik nüfuz olmadan Rusya, Türkiye'deki "tarihi görevlerini yerine getiremezdi."[84] Bu antlaşmanın ardından Rus Dışişleri Bakanlığı, Rus kapitalistlerin Anadolu'daki uluslararası bankacılık ve madencilik imtiyazlarından pay kapma çabalarına biraz ilgi gösterdi. Ermeni işadamlarının işin içine girmesi yüzünden hassas olan bu araştırmalar, savaşın patlak vermesiyle yarıda kaldı.[85]

Rus hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda ticarete, mali konulara ve imtiyazlara gösterdiği gecikmiş ilgi, kuşkusuz St. Petersburg'da politikanın ekonomik kaldıraçlarının önemini gitgide daha fazla anladığını gösteriyordu fakat Rusya'nın

---

83 Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 227, Gulkiyeviç'ten Sazonov'a, 10 (23) Şubat 1913, *Mejdunarodnye otnoşeniia v epohu imperiaizma* (bundan böyle *MOVEI*), 3. dizi, cilt 1, no. 199, s. 240-241.

84 Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 228; ayrıca Giers'ten Sazonov'a, 21 Haziran (4 Temmuz) 1914, *MOVEI*, 3. dizi, cilt 1, no. 83, s. 127. Antlaşmanın genel arka planı için bkz. Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, Gurko-Kriajin, Blijni Vostok, H. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923* (Norman, Okla., 1931), s. 52-59; Blaisdell, *European Financial Control*, s. 231-133.

85 Noviçev, *Oçerki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 235-240; Gurko-Kriajin, *Blijnii Vostok*, s. 18-30; *MOVEI*, 2. dizi, cilt XX, bl. 2, ve 3. dizi, cilt I-IV, 1912-1914 arasında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari ve ekonomik politikasıyla ilgili belgeleri içerir. Büyük ölçüde stratejik bir çıkar olan Rus demiryolu politikası yukarıda ele alınıyor.

Babıâli'ye baskı yapmak için kullandığı geleneksel araçların artık kullanılamayacağı da belliydi. Artık İtilaf Devletleri'nin yedeğinde sürüklenen Rusya, müttefiklerinin baskısıyla İngiliz-Fransız çıkar gruplarının egemen olduğu girişimlere sözde ve küçük bir ortak olmak için, bağımsız nüfuz araçlarından vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bu, Rusya'nın Büyük Güç özlemleri ile gerçek kaynakları arasındaki ölümcül uçurumun başka bir işaretiydi.[86]

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki stratejik çıkarları iki özgül askeri sorunla bağlantılıydı: asgari olarak Rusya kıyılarını savunma amacı ve azami olarak Boğazlar'ı ele geçirme göreviyle Karadeniz'e hâkim olma ve Kafkasya sınırının savunulması. Rus silahlı kuvvetlerinin 1907'deki durumu korkunçtu. Pasifik ve Baltık filoları yok olmuştu; üç yıllık savaş ve devrimde ordunun düzeni kalmamış ve morali çökmüştü. Resmi ve gayriresmi bütün kesimler, silahlı kuvvetlerin yenilenmesinin bağımsız bir güç olarak Rusya için bir ölüm kalım meselesi olduğunda hemfikirdi. Rusya ikinci bir Tsuşima'ya ya da Mukden'e asla dayanamazdı.[87] 1907-1913 döneminde kara ordusunun normal ödeneği 406 milyon rubleden 581 milyon rubleye, donanmanınki 88 milyon rubleden 245 milyon rubleye yükseldi. Bu, normal genel bütçenin kabaca %35'ini buluyordu. Ayrıca çoğunu donanmanın aldığı, toplam 2.301.000.000 ruble değerinde bir olağanüstü ödenek de silahlı kuvvetlere tahsis edildi.[88] Silahlanmanın bedeli kısmen borçlarla fakat daha çok dolaysız vergilerdeki artışlarla ödendi. Ancak bu büyük harcamaya rağmen Rusya 1917-1919 dönemine kadar savaşa henüz hazır olmayacaktı ve "diplomasi sanatına" güvenerek, ne pahasına olursa olsun savaştan kaçınmak zorundaydı.[89]

Bu silahlanmanın en belirgin özelliği donanmaya özel önem verilmesiydi. Çar, saray, Donanma ve Dışişleri bakanlık-

86 D. Geyer, *Der Russische Imperialismus* (Göttingen, 1977), s. 258. Ayrıca bkz. Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", F.H. Hinsley (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), s. 148-164.

87 Bkz. K.F. Şatsillo, *Rossila peredpervoi mirovoi voiny* (Moskova, 1974); K.F. Şhatsillo, "O disproportsi voorujennıh sil Rossii nakanune pervoi mirovoi voini (1906- 1911)", *Istoricheskie zapiski*, cilt LXXXIII (1969), s. 123-136.

88 Hromov, *Ekonomiçeskoe*, s. 524-529.

89 Rus askeri hazırlıklarının ekonomik yanlarıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Geyer, *Der Russische Imperialismus*, s. 192-220.

ları, sanayi, bankacılık, ticaret ve kamuoyu çağın moda *mariniste* öğretileriyle zehirlenmişti. Rusya, diye ileri sürülüyordu, bir Büyük Güç olmak için büyük bir filoya sahip olmak zorundaydı. Güçlü bir donanmayla denizaşırı ticaretini geliştirecek, Britanya ile Almanya arasındaki deniz gücü dengesine hâkim olacak ve böylece, verdiği ödünlerin karşılığında istediği siyasal bedeli alabilecekti.[90] Bu tür muhteşem hülyalar ekonomik, mali ve kurumsal geriliğine ve bağımlılığına hiç denk değildi.

Rus-Japon Savaşı'nın sonunda Karadeniz Filosu savaşamaz durumdaydı. Modası geçmiş altı zırhlı, üç eski kruvazör ve değişik küçük gemilerden oluşuyordu. Üsler ve tersaneler iş görmez haldeydi; donanma %50 kapasiteyle çalışıyordu ve siyasal bakımdan kuşkuluydu. Geçen yirmi yılda, asgari görevlerini Boğazlar'ın kapalı ve Osmanlı filosunun daha da zayıf olması sayesinde yerine getirebilmişti. Yeni istikrarsızlık çağında ve İzvolskiy'in Boğazlar'ı açma tutkusuyla birlikte, kuruma muazzam bir görev düşüyordu.[91] Donanma Komutanı Amiral Dikov, bunu sadece Karadeniz'e hükmeden değil, açık denizlere giden yolu da kontrol eden, bütün Güney Rusya'nın gelişmesini sağlayan ve Rusya'nın nüfuzunu Balkanlar'a yayan Rus gücünün önemli bir aracı olarak görüyordu. İzvolskiy, Rus filolarının politikanın belirlediği her yere gitme özgürlüğüne sahip olmaları gerektiğini kabul ediyordu. Britanya'yla yakınlaşmanın, Avusturya'yla yeni bir anlayış birliğinin ve Fransa'nın desteğinin büyük bir Karadeniz filosuna Alman muhalefetini etkisiz hale getireceğini ve Türkiye'yi yalnız bırakacağını umuyordu.[92] Ne var ki, 1907'de silahlı kuvvetlerin talep ettiği büyük meblağın nasıl bölüştürüleceğiyle ilgili bakanlıklar arası uzun tartışmalarda Baltık Filosu'nun ihtiyaçlarına öncelik verildi. Donanmanın orduya göre önceliği vardı fakat talepleri Baltık'ta (660 milyon 200 bin rubleye) 8

90 Şatsillo, *Russkii imperializm*, bl. 1 ve 2. Bakanlar Kurulu Başkanı P. A. Stolipin'in şu görüşü tipiktir: "Her dünya gücü, dünya politikasında rol almadan edemez, siyasal bileşimlerde rol almadan edemez, yoksa dünya olaylarının çözümünde söz sahibi alma hakkından feragat eder. Bir filo bu hakkı kullanmanın bir kaldıracıdır. Bir Büyük Güç'ün niteliğidir." (s. 24).

91 *Age.*, s. 121-124.

92 *Age.*, s. 92-96.

dretnot, Karadeniz'de ise (70.000.000. rubleye) sadece 13 destroyer ve 6 denizaltı inşasını öngören sözde "Küçük Program"a indirildi. Hatta Karadeniz için tasarlananlar, para yokluğu ve Boğazlar'ın kapalı, Osmanlı donanmasının zayıf olmasının Rus güvenliğini yeterince sağladığı inancı nedeniyle inşa edilmedi.[93]

Sonraki birkaç yılda Rusya'nın konumu kötüleşti. Jön Türk devriminde, Osmanlı-İran sınır çatışmalarında, Avusturya'nın Balkanlar'daki demiryolu planlarında ve nihayet 1909'un İlhak krizinde Yakındoğu'da Rus askeri ya da donanma varlığına rastlanmadı. İzvolskiy'in Boğazlar'ı diplomasiyle açma planları suya düşmüştü; Boğazlar'da herhangi bir Rus eylemi söz konusu olamazdı.[94] Sonuç olarak, silahlı kuvvetlere tahsis edilen ek ödenekler orduya ve Baltık Donanması'na gitti. Osmanlıların Britanya'da Brezilya için inşa edilmekte olan dretnot tipi 3 zırhlı gemiyi satın alarak hemen hemen bir gecede güçlü bir donanma yaratma kararıyla ilgili haberler St. Petersburg'a gelinceye kadar Karadeniz Donanması'nı güçlendirmek için hiçbir şey yapılmadı. Dretnot tipi savaş gemileri, bütün öteki savaş gemilerini modası geçmiş hale getirdi; bu tipte tek bir savaş gemisi, Rus Karadeniz Filosu'nun tamamını denizin dibine gönderebilirdi. Bu olay Rusya'nın bütün hesaplarını altüst etmişti.[95] Bu olayın Anadolu demiryolu inşaatıyla ilgili 1900 tarihli muhtırasından vazgeçmesi için Rusya üzerinde baskıların arttığı dönemle çakışması, Jön Türk devriminin balayı döneminden sonra artan Türk milliyetçiliği ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden silahlanmasına yardım etmeye devam etmesiyle Rusya'nın gözünde daha da ciddileşti. 1910 baharından itibaren Çarikov bu silahlanma artışı konusunda Hakkı Paşa'ya protestolar gönderdi ve Sazonov St. Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi Turhan Paşa'ya "Rusya, herhangi bir filonun Karadeniz'e egemen olmasına izin ver-

93 *Age.*, s. 124-127; M. Petrov, *Podgotovka Rossii k mirovoi voine no more* (Moskova, 1926), s. 133-138.

94 Şatsillo, *Russkii imperializm*, s. 97, 98.

95 *Age.*, s. 109-121; Petrov, *Podgotovka Rossii*, s. 138, 139.

meyecektir," diye bildirdi.[96] Bu konuda çar, donanma, ordu ve kamuoyu mutabıktı. Ağustos 1910'da 3 dretnotun *(Yekaterina II, Çar Aleksandr II* ve *Çarice Maria)* inşasını da kapsayan iddialı bir program ilan edildi. Mayıs 1911'de Duma, gerekli 150 milyon rublelik ödeneği verdi. 3 dretnot, 1915-1917 döneminde hizmete girecekti. Osmanlı savaş gemilerinin 1913-1915 yılları arasında hizmete girmesi beklendiğinden, Rusya için Osmanlıların ezici bir üstünlüğe sahip olacakları iki yıllık bir tehlike dönemi söz konusuydu.[97] 1911'de Rus hükümeti bu mesafenin nasıl azaltılabileceğini ve Rusya'nın Boğazlar politikasının şimdi ne olması gerektiğini tartıştı. Güçlü bir Osmanlı filosu, Rusya'yı Berlin Kongresi'nden beri Boğazlar'ın kapatılmasıyla sağlanan korumadan bütünüyle mahrum edecekti. Dışişleri Bakanlığı Rusya'nın, dışarıda inşa edilen ya da Baltık'tan aktarılan gemilerini Karadeniz'e getirtmek için Boğazlar'ı açtırma çabalarını tekrarlaması gerektiğini ileri sürüyordu. Donanma Bakanı Amiral İ.K. Grigoroviç ise, Rusya'nın Boğazlar'ı açma düşüncesinden tamamen vazgeçip, beş altı yıllık bir zaman içinde Boğazlar'ı ele geçirmeye hazırlık olarak Nikolayevsk'teki kendi Karadeniz tersanesinde güçlü bir filo inşa etmesi gerektiğinde ısrar ediyordu.[98]

1913-1915 arasında Osmanlı deniz gücü üstünlüğünün potansiyel tehlikesi, giderek artan ve bir paradoks olan daha da büyük bir tehlikeyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun "erken" çökmesi tehlikesiyle birleşti. İtalyan-Osmanlı Savaşı, Dışişleri Bakanlığı'na I. Dünya Savaşı'ndan önce Boğazlar Sorunu'nu diplomasiyle çözmek için son şansını verdi. 1911 sonbaharında Çarikov'un Boğazlar'ın açılması karşılığında Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti etme ve 1900 Demiryolu Antlaşmasını yeniden gözden geçirme teklifi, Almanya'nın ve Britanya'nın baskısı nedeniyle Osmanlılar tarafından geri çevrildi.[99] Sonraki birkaç yılın tekrarlanan krizleri (Boğazlar'ın kısa süre

96 Şatsillo, *Russkii imperializm,* s. 117, 118.

97 *Age.,* s. 130-136; Petrov, *Podgotovka Rossii,* s. 139-145.

98 P. Mosely, "Russian policy in 1911-12", *Journal of Modern History,* cilt XII, no. 1 (1940), s. 69-86; Thaden, "Charykov and Russian foreign policy," s. 25-44.

99 *Age.,* çeşitli yerlerde.

ticarete kapatılması, Balkan Savaşları ve Liman von Sanders olayı) sırasında Rusya bağımsız bir deniz harekâtına girişme gücünden hâlâ yoksundu. Boğazlar'ın kapalı olması nedeniyle savaş gemilerini Karadeniz'e getiremediği için, yeni birinci sınıf gemilerini büyük miktarda dış mali ve teknik yardımla ve yurtdışında inşa ettirmenin iki katı maliyet ve zamanla kendi Karadeniz tersanelerinde inşa etmek zorundaydı.[100] Bu arada Osmanlı Devleti 2-3 dretnot daha satın almak için görüşmelerde bulunuyordu; Almanya, Fransa ve Britanya'ya destroyerler ve kruvazörler, Britanya'ya bir dok sipariş etti. Kasım 1913'te Rus donanması bir zırhlı gemi programı talebinde bulundu; bu program, 1917'de Rusya'nın 11 zırhlı ve destek gemisini Ege'ye yığmasına olanak sağlayacaktı.[101]

Sazonov Kasım 1913 sonunda Rusya'nın zor durumunu çara bildirip donanmada daha fazla artış istedi.[102] Aralık'ta donanma Rusya'nın o sırada Amerika'da yapılmakta olan ve Osmanlılara gidebilecek 4 zırhlıyı satın alarak Osmanlıların donanma kurmasını önlemeye çalışmasını önerdi. Ancak maliyet (her biri için 35 milyon ruble) pahalıydı. Liman von Sanders krizi, Rus hükümetini harekete geçmeye teşvik etti. Mart 1914'te çar, 110 milyon rublelik bir maliyetle dördüncü zırhlı *Çar Nikolas I*'in ve 2 hafif kruvazörün Nikolayev'de yapılmaya başlanmasını onayladı. Bu karar, Haziran'da Duma'dan geçip yasallaştı.[103]

Kuropatkin'in 1900'de ortaya attığı "Rusya'nın 20. yüzyıldaki ana görevi"nin –Boğazlar'ın kontrolünün– büyüklüğüyle orantılı bir Karadeniz Filosu'nun yaratılması, böylesine tutkulu bir amaç için kullanılamayacak kadar geç başlamıştı. Savaş patlak verdiğinde *Çariçe Maria* sadece %65 oranında, diğer iki zırhlı ise %53 ve 33 oranında hazırdı. *Amiral Nahimov* ile *Amiral Lazarev* kruvazörü sadece %14 oranında hazırdı. "Gizli. Sadece dört kişinin bilgisine!" damgalı 1914 Rus savaş planları

100 Şatsillo, *Russkii imperializm*, s. 100-109, 144-146; Petrov, *Podgotovka Rossii*, s. 163-167.

101 Şatsillo, *Russkii imperializm*, s. 151, 152; Zaher, "Konstantinopol'i proivy", s. 67-69.

102 *Age.*, s. 69-76; Şatsillo, *Russkii imperializm*, s. 152, 153.

103 *Age.*, s. 153-159.

sadece savunma görevlerini belirtiyordu: İstanbul Boğazı'nın girişini mayınlama ve Rus üslerini koruma. Plana göre "ordusunu 1913 Alman ve Avusturya genişlemesine paralel büyütmemiş olan, ne güçlü bir filosu ne de büyük bir kara gücünü taşımak için yeterli araçları bulunan ve iç karışıklıklardan korkan [Rusya] savaşı başlatmayacaktır. 1914'te Karadeniz'de savaş, Türkiye'nin savunma durumundaki Rusya'ya karşı bir saldırı savaşı olabilir."[104]

Karadeniz Filosu'nun rolüyle ilgili sorunların aksine, Kafkasya Naipliği'nin stratejik ihtiyaçları Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirdiği kadarıyla saf savunma amaçlıydı ve daha çok iç güvenliği ve Kuzey İran'da Rus nüfuzunu geliştirmeyi amaçlıyordu. Transkafkasya 1913'te Rusya'nın toplam petrol ürünlerinin yaklaşık %80'ini sağlayan, ekonomik açıdan önemli bir bölgeydi. Bakû limanı, St. Petersburg dahil, imparatorluktaki en işlek limandı. Kafkasya'nın 6,5 milyonluk nüfusu Hıristiyan Gürcüler ve Ermeniler, Müslüman Azeriler ve dağ aşiretleriyle ırk ve mezhepler bakımından karışıktı. Ancak geçen yüzyılın ortalarında yatıştırılan Azeriler ve aşiretler, Osmanlı yanlısı ve Pan-Türkçü ve Pan-İslamcı propagandaya açık sayılıyorlardı; özel askeri yönetim altındaydılar. Oldukça gelişmiş milliyetçilik duygularından ve sosyalist düşüncelerin yaygınlığından ötürü Gürcülerin ve Ermenilerin sadakatinden de kuşkulanılıyordu. Bütün bölge 1905 Devrimi'nden derinden etkilenmişti. Yetkililer Ermeni milliyetçi ve devrimci gruplara özellikle düşmandı. Bu politika olası bir Osmanlı-Rus çatışmasında Ermeni desteğine duyulan ihtiyaçtan ötürü ancak 1911'den itibaren değişmeye başladı. Kafkasya'daki demiryolları Rusya'nın iç güvenlik kaygısını ve Kuzey İran'daki yayılmacılığını yansıtıyordu. Bölge Rusya'ya ve İran sınırına demiryoluyla bağlanıyordu; ancak Karadeniz kıyısı boyunca ve Osmanlı sınırına giden hiçbir hat yoktu.[106]

---

104 *Age.*, s. 161, 162.

105 Geyer, *Der Russische Imperialismus*, s. 218-230. Bkz. F. Kazemzadeh, "Russian imperialism and Persian railways", *Russian Thought and Politics*, Harvard Slavic Studies, 4 (Lahey, 1957), s. 355-363; A.T. Sagretyan, *Istoriia Zhelezhykh dorog Zakavkaz'ia* (Erivan, 1970), çeşitli yerlerde.

Daha önce sözü edildiği gibi, yüzyılın başındaki Rus politikası, Kafkasya sınırını dış etkilere karşı korumaya çalışmaktı. Bağdat Demiryolu bütün bölgede Rus çıkarlarına genel bir tehdit oluşturuyordu fakat demiryolunun nihai güzergâhı belirlendikten sonra, Rusların düşmanlığı esas olarak İran'daki Rus çıkarlarına vereceği zarardan kaynaklandı.[106] Almanya garanti verebilseydi, Rusya'nın bu düşmanlığı sona erdirmeye itirazı olmazdı. İzvolskiy Şubat 1907'de bunu açıkça belirtti.[107] Kuzey İran'daki Rus çıkarları 1907 İngiliz-Rus sözleşmesiyle tanındı ve Ağustos 1911'de Almanya'yla benzer bir antlaşmaya varıldı. Almanya'nın Rusya'nın İran'daki özel çıkarlarını tanıması karşılığında, Rusya da Tahran'dan Bağdat Demiryolu'nun bir koluyla İran-Osmanlı sınırındaki Hanakin'de birleşecek bir hat inşa etmeyi üstlendi.[108] Ekim 1910'da bir Özel Konferans'ta bu düzenlemeyi açıklayan Sazonov, bağlantının Rusya'nın avantajına olmayabileceğini ancak Rusya'nın Bağdat Demiryolu'nun ya da yan hatların inşasını önleyemediğini, Kuzey İran üzerindeki siyasal ve ekonomik egemenliğini güçlendirerek demiryolunu bağlantıya hazırlamanın en azından on, on beş yıl alacağını kabul ediyordu. Almanya'yla düzelen ilişkilerin, Rusya'nın Yakındoğu'daki genel amaçlarına Almanların daha fazla yakınlık duymasına yol açacağı umuluyordu.[109]

Ermeni platosunun savunmayı kolaylaştıran yalıtılmışlığını sürdürebilmek için Rusya'nın sahip olduğu tek gerçek araç, 1900 demiryolu "arındırma" antlaşmasıydı. Rusya'yla yapılan 1911 Bağdat Demiryolu antlaşmasında Almanya Kafkasya'da yan hat inşa etmemeyi zar zor kabul etmişti; fakat o sırada Rusya'nın bu bölgedeki demiryolu gelişimi üzerindeki hâkimiyeti zorlanmaya başlıyordu.[110] Jön Türk hükü-

106 Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia*, s. 488-490.

107 "K istorii Potsdamskogo soglaşeniya 1911 g.", *Krasnyi arkhiv*, cilt LVIII (1933), s. 52-57.

108 I.I. Astaf'ev, "Posdamskoe sogaşenie 1911 g.", *Istoricheskie zapiski*, cilt LXV (1970), s. 142-158. Ayrıca bkz. Trumpeter, bu kitapta s. 175. Fransız tepkisi için bkz. Fulton, bu kitapta 219.

109 "K istorii Potsdamskogo soglasheniia 1911 g."; Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia*, s. 395-397.

110 *Age.*, s. 396.

meti hem Osmanlı Devleti'ni hükümranlığını sınırlayan çeşitli araçlardan kurtarmaya hem de imparatorluğu modernleştirmeye kararlıydı.[111] Demiryolu istiyorlardı; en azından Eylül 1909'dan itibaren sözde "yasak bölge"de Samsun, Sivas, Trabzon ve Erzurum'u birbirine bağlayan demiryolları inşa etmek için Amerikan Chester grubuyla görüşmelere başladılar. Rus büyükelçiliği protesto edince, hatları dış borçlanmayla kendilerinin inşa edeceklerini ilan ettiler; 1900 antlaşmasında bu yasaklanmamıştı. Rus hükümeti oyunun başladığını hemen anladı; Anadolu'da Fransız kapitalistler de imtiyaz avındaydı ve Osmanlılar fazla güçlük çekmeden finansman bulabilirdi.[112] Haziran 1910'da çarın yatı *Standart*'ta toplanan bir Özel Konferans, Rusya'nın geri adım atıp Samsun-Sivas-Diyarbakır-Musul hattının doğusunda kalan demiryolları üzerindeki yasağı koruyan ama bu noktalar arasında hat inşa edilmesine izin verecek yeni bir antlaşmayı görüşmeye çalışması gerektiğine karar verdi. Savaş Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun böylesine yaşamsal bir parçasında Rus nüfuzunun çökmesinden endişe ediyordu, dolayısıyla hiçbir koşul altında Erzurum yönünde demiryollarına izin verilemeyeceğinde ısrar etti.[113]

1911'de, artık Paris'te Büyükelçi olan İzvolskiy, Rusya'nın tutumundan Poincaré'yi haberdar etti ve Rusya'nın Kafkasya sınırının tehlikeye açık olması durumunda, Kafkasya ordusunu güçlendirmek için Avrupa'daki topraklarından kuvvet aktarma gereği duyacağına işaret ederek Fransızların desteğini almaya çalıştı. Fransızlar pek de anlayış göstermediler çünkü Rusya'nın Almanya'yla anlaşmasının Bağdat Demiryolu'nu uluslararasılaştırma planlarının altını oyduğunu ve olasılıkla İtilaf'ı zayıflattığını düşünüyorlardı. Haziran 1911'de Fransız Régie Générale des Chemins de Fer, Chester imtiyazını aldı ve Doğu Anadolu'daki hatların imtiyazı için bir antlaşma taslağı hazırlandı.[114]

---

111 Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 38-44; Ahmad, bu kitapta s. 19.

112 Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 40-44; Fulton, bu kitapta s. 219.

113 Noviçev, *Ocherki Ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny*, s. 231-234; *MOVEI*, 2. dizi, cilt XIX, bl. 1, no. 637, s. 298.

114 Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 40-44; *Materiali po istorii franko-russkih otnoşenii za 1910-1914 gg.* (Moskova, 1922), s. 24, 25, 52-54.

Osmanlı donanma programından ve Osmanlı-İtalyan Savaşı'nda Boğazlar'ın kapatılmasından da derinden rahatsız olan Dışişleri Bakanlığı, 1900 antlaşmasının sona erişi karşılığında azami tazminatı koparmanın bir yolunu bulmaya çalışıyordu. İzvolskiy, Neratov ve Çarikov'un aklına, yeniden görüşmeyi, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılması karşılığında Osmanlı topraklarının bütünlüğünü garanti etme teklifiyle ilişkilendirmek geldi. Çarikov Osmanlı-Rus ilişkilerini düzeltmek için çok çalışmıştı ve Osmanlı hükümet çevrelerinde bir desteğe sahip gibi görünüyordu, fakat plan işe yaramadı.[115] Rusya'nın bu sorunda payı fazla değildi. Çeşitli çareler düşünüldü: Osmanlı gümrük vergilerinin %4 artırılmasına Rusya'nın razı olması; kıyıya paralel demiryollarının kârlı olmadığının gösterilmesi; Régie'ye Kafkasya'da demiryolları inşa etme imtiyazları teklif etme planları. Fakat sonunda Osmanlılara ve Fransa'ya çok fazla baskı ters tepebilirdi. Osmanlılar Almanya'ya dönebilir ya da Régie'yi Alman şirketine satabilirlerdi. Eylül 1913'te Rusya, Erzurum yönünde Pekeric'e bir yan yolu da kapsayan Samsun-Sivas-Harput-Diyarbakır hattı için Fransız şirketine bir imtiyazın verilmesine razı oldu. Ancak Erzurum, Trabzon ve sınıra giden hatların sadece bir Rus firması tarafından inşa edilmesini istedi. Bu koşullar, Ekim 1913 tarihli Osmanlı-Rus genel ekonomik antlaşmasına dahil edildi.[116] Rusya'nın Doğu Anadolu'da demiryolu yapımını geciktirme çabaları tümüyle başarısız olmamıştı. Rusya kendi çıkar bölgesine daha fazla tecavüz edilmesine direnemezdi fakat inatçı artçı harekâtı, savaş gelip çattığında Osmanlı saldırısının iletişim zaafı yüzünden ciddi biçimde sakatlanmasını sağladı.[117]

Eninde sonunda, yeni dizel motorlar, dretnotlar ve iskonto oranları çağında bile Rusya'nın Yakındoğu'ya –özellikle

115 Thaden, "Charykov and Russian foreign policy", s. 25-44.

116 Bu konuda Rus görevliler arasındaki tartışmalar için bkz. *MOVEI*, 2. dizi, cilt XVIII, bl. 1 ve 2; cilt XIX, bl. 1 ve 2; cilt XX, bl. 1 ve 2. Karşılıklı notaların metni, Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 184-186.

117 W.R. Stanley, "Review of Turkish Asiatic railways to 1918: some political-military considerations", *Journal of Transport History*, cilt VII, no. 3 (1966), s. 180-204.

Boğazlar'a– ilgisi, yalnızca öz çıkar ya da stratejik gerekler bakımından açıklanamaz. Derinlerdeki duygular hâlâ etkiliydi: karaya hapsolmuş bir halkın denizlere yönelme dürtüsü; bir imparatorluğun kendi güç alanını genişletme içgüdüsü; eski "Haç'ı Ayasofya'ya tekrar dikme" rüyası; sevgili Büyük Ağabey ve koruyucunun güneşi altında rahat yaşayan Balkan halklarının mutlu, özgür kardeşliğiyle ilgili Pan-Slav ütopyası; yüzyıllar süren ıstırap ve aşağılanmadan sonunda kurtulup dünya üzerindeki itibarına kavuşan bir Rusya imgesi; şöhret rüyaları; güvensizlik, yalnızlık ve güçsüzlük korkuları. Modernleşme mücadelesinin yeni gerginlikleri, umutları ve mecburiyetleri güvensiz bir ortamın tehlikelerine gitgide daha fazla eklenmiş, o eski dürtülerle karışıp iç içe geçmiş, dolayısıyla yapılacak tercihleri karmaşık hale getirmiş, çözümleri kolaylaştırmaktan çok zorlaştırmıştı. Yine de hükümet ile toplum arasında dış politikanın görevleri konusunda genel bir uzlaşma ve geniş bir yurtsever duygular yelpazesi yaratabilmişti. Sofya ve Belgrad büyükelçileri Neklyudov ve Hartwig'in sürdürdükleri Pan-Slav gelenekler; İzvolskiy'in Slavları bir kenara iterek Britanya ve Avusturya'yla anlaşma amacı; Sazonov'un Avusturya'ya karşı bir Slav ittifakı kurma çabaları; Çarikov'un Babıâli'yle yakınlaşma umutları; ordu, donanma, endüstriyel ve tahıl ihraç eden çıkar grupları, çar ve aşırı sağ, bunların hepsi Rusya'nın "Tarihi Görevleri"ne değişik çözümler sunuyordu. Fakat hepsi de Rusya'nın geleceğinin anahtarının bir bakıma Yakındoğu'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde olduğuna inanıyordu. Baron Rosen gibi ihtiyatlı bir görevli, Rusya'nın anahtarını cebe indirme rüyasından vazgeçmenin tam zamanı olduğunu ileri sürüyordu –"hiçbir pratik anlam taşımayan, fakat milyonlarca insan tarafından düşünülmeden tekrarlanan, insanların zihinleri üzerinde hipnoz etkisi bırakan ifadelerden biri"– fakat akıntıya karşı kürek çekmekteydi.[118] Rusya'nın sorunlarına hangi açıdan bakılırsa bakılsın, cevap Boğazlar'da ve etrafında yatıyor gibiydi. Bu cevabın ne olduğu konusunda hemfikir olmak zordu fakat koşullar Rusya'ya fazla seçenek

118 Baron R. Rosen, *Forty Years of Diplomacy*, 2 cilt (Londra, 1922), cilt II, s. 101.

bırakmıyordu. Yapılacak şey eski, Boğazlar'ı zorla ele geçirme amacına geri dönmekti ama bu da ancak yıllarca sürecek bir Avrupa savaşının sonucuna bağlıydı ki, Rusya böyle bir savaştan kaçınmayı diğer Avrupa Güçleri'nden daha fazla istiyordu ve böyle bir savaşa henüz hazır değildi.[119]

İzvolskiy'in Balkanlar'da ve Yakındoğu'da Rusya'nın hâkimiyetini yeniden kuramayacağı başından belliydi. Asya'daki nüfuz alanlarıyla ilgili 1907 İngiliz-Rus Sözleşmesi Boğazlar Sorunu'na ya da Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan değinmiyordu. Grey Rusya'nın meşru çıkarları olduğuna dair birkaç laf etti; bununla birlikte Britanya'nın Boğazlar'da Rusya'ya özel ödün vermeye henüz hazır olmadığını da gösterdi. İngiliz görüşü şuydu: Eğer herhangi bir değişiklik olacaksa, Boğazlar bütün donanmaları açık olmalıydı. Özel çıkarları ve donanmasının zayıflığı dikkate alındığında, bu Rusya için kabul edilemez bir görüştü. Alman hassasiyetini ve içerideki Alman yanlısı lobiyi düşünmek zorundaydı. Rusya'nın Avrupa diplomasisinde ısrarcı bir politika benimseme gücü yoktu.[120]

Böyle bir gücünün olmadığı, 1908'de İzvolskiy'in bir Özel Konferans'ta Rusya'nın, Avusturya'nın Mitroviça demiryolu imtiyazını telafi etmek için Osmanlıların İran sınırındaki toprakları işgalini bahane göstererek bir karşı harekât başlatabileceğini ileri sürünce görüldü. Başbakan P.A. Stolipin, böyle bir maceracılığın "aklını yitirmiş bir hükümetin hezeyanı" olacağını şiddetle belirtti. Dışişleri bakanı, kendisinden öncekiler

---

119 Milliyetçi duyguların (Yeni-Slavcılık ve Büyük Rusçuluk) yaygınlığı, gücü ve dış politika üzerindeki etkileri konusunda bkz. *Age.*, s. 96-143; McGrew, "Some imperatives", s. 206, 209, 210; Geyer, *Der Russische Imperialismus*, s. 220-237; Hosking, *Russian Constitutional Experiment*, s. 215-226.

120 Sözleşmenin metni için bkz. J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near East and Middle East*, 2 cilt (Princeton, NJ, 1956), cilt 1, s. 266, 267. Yakın tarihli çözümlemeler için bkz. O. Hauser, "Die Englisch-Russisch Konvention von 1907 und die Meerengenfrage", *Geschechtliche Kraefte und Entscheidungen: Festschrift zum Otto Becker* (Wiesbaden, 1954), s. 233-265, Beryl J. Williams, "Great Britain and Russia, 1905 to the 1907 Convention", Hinsley, *British Foreign Policy*, s. 133-148. İngiliz tutumu için ayrıca bkz. Kent, bu kitapta s. 263. Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", Hinsley, *British Foreign Policy*, s. 156-159. Izvolskiy'in Sözleşmenin "Rusya'ya tam hareket özgürlüğü sağladığı ve Avrupa Güçleri arasında uygun bir yer verdiği" konusunda çara güvence verdiği söylenir, Grişina, "Çernomorskie prolivı vo vneşnei politike Rossii", s. 176.

gibi yalnızca diplomatik beceriye dayanmak zorunda kalacaktı yani İzvolskiy'in belirttiği gibi *"unlevier sans point d'appuis"* [dayanaksız kaldıraç] olacaktı.[121] 1907'de Makedonya'da Rusya ile Avusturya, Yunanlı-Sırp ve Bulgar çeteler arasında yeniden çatışmalar çıktığında, ayrılığa birlikte karşı çıkmışlardı fakat Mitroviça imtiyazı, Avusturya-Rus işbirliğinin sona ermeye başladığının uğursuz bir işaretiydi. 1908 yazında İzvolskiy, Makedonya'daki Osmanlı yönetimini iyileştirmek için yeni reform planına bir miktar İngiliz desteği almayı başarmıştı; Jön Türk devrimi de geçici bir rahatlama getirdi, Büyük Güçler yeni meşruti rejimin Makedonya Sorunu'nu çözeceğini umuyorlardı.[122]

İzvolskiy'in "diplomatik kaldıraç"ının zaafı, yıkıcı 1909 Buchlau Antlaşması'yla acımasızca ortaya çıktı. İzvolskiy, bu antlaşmayla, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını Rusya'nın kabul etmesi karşılığında Boğazlar'ın açılmasını sağlama mucizesini başardığını sanıyordu. Rusya'nın talebi uluslararası arenada kabul edilmedi. Kadet Partisi liderinin sözleriyle bu, "diplomatik bir Tsuşima"ydı. İzvolskiy'in ünü, haklı olarak olmasa da sıfıra indi ve Sırp çıkarlarına duygusuzca bir ihanet olarak görülen bu girişim, Slav yanlısı Rus kamuoyunu çok kızdırdı.[123] Sonunda İzvolskiy, çaresizlik içinde Balkanlar konusunda biriyle olsun herhangi bir anlaşmaya varabilmek için, Ekim 1909'da Racconigi'de İtalya'yla bir antlaşma yaptı. Bu antlaşmaya göre, Rusya'nın İtalya'nın Trablusgarp'taki çıkarlarını tanıması karşılığında İtalya Rusya'nın Boğazlar'daki çıkarlarını ve Balkanlar'da statükonun korunmasını destekleyecekti. Bu antlaşma sadece Osmanlı İmparatorluğu'na kar-

121 Mandelstam, "La politique russe", s. 657-662; Anderon, *Eastern Question*, s. 280.

122 Dakin, *Greek Struggle*, s. 320-323, 340-359, 397-401. Ayrıca bkz. Bridge, bu kitapta s. 57. VII. Edward ile II. Nikola arasında Haziran 1908'de yapılan Reval Toplantısı'nda, tartışma Makedonya'ya odaklandı. Boğazlar Sorunu'ndan resmi olarak söz edilmedi. İzvolskiy, iki Germen Güç'le iyi ilişkileri sürdürme kaygısını anlatmak için çok çabaladı; Bestujev, *Borba v Rossii*, s. 153, 154. Ayrıca bkz. Ahmad, bu kitapta s. 19.

123 Duma'nın ve basının çeşitli kesimlerinin ilhak krizi hakkındaki tutumlarıyla ilgili tam bir inceleme için bkz. Bestujev, *Borba v Rossii*, s.199-293. Ayrıca bkz. Bridge, bu kitapta s. 57.

şı İtalyan saldırganlığına ortam hazırlamaya yaradı; bu da Balkanlar'da zincirleme bir reaksiyon başlattı.[124] Osmanlı-İtalyan Savaşı, Rus Dışişleri Bakanlığı'na Çarikov'un Babıâli'ye yönelik dostluk politikasının başarı şansını sınama fırsatı verdi. Ancak Bakanlığın 1900 tarihli demiryolu antlaşmasının gözden geçirilmesi ve Avrupa'daki Osmanlı mülklerinin güvenliğinin Rusya tarafından garanti edilmesi karşılığında, Boğazlar'ı Rusya'ya açacak bir Osmanlı-Rus yakınlaşması planı başarısızlığa uğradı. Bu 1833 Hünkâr İskelesi düzenlemesine o kadar benziyordu ki, hem Osmanlılar hem de Büyük Güçler için kabul edilemezdi.[125]

İzvolskiy'in başarısızlıklarından ve Çarikov yönteminin çöküşünden sonra Rusya'nın tek çaresi, olası Avusturya yayılmasını önlemek için bir Balkan ittifakı düşüncesine destek vermek gibi görünüyordu. Başlangıçta ittifakın Osmanlıları da kapsayacağı umuluyordu fakat Balkan devletlerinin "kutsal amacı"nın Türkleri Avrupa'dan sürmek ve topraklarını kendi aralarında paylaşmak olduğu düşünülürse, başarı şansı yoktu.[126] Bu kadersiz girişimin başına gelen felaketleri sıralamanın yeri burası değil. Sazonov'un amacı Avusturya'ya karşı bir Sırp-Bulgar kalesi yaratmak, statükoyu muhafaza etmek ve Boğazlar'ı korumaktı. Karşılıklı düşmanlıklarını uzlaştırmanın ve güneye yayılma heveslerini engellemenin mümkün olduğunu sanıyordu. Rus politikası tek amaçlı olsaydı, bütün Balkan başkentlerinde tutarlı uygulansaydı ve iyice desteklenseydi bile gerçekleşmesi zordu. Hiçbiri de yapılmadı. Sa-

124 Anderson, *Eastern Question*, s. 287-288.

125 *Age.*, s. 289, 290; Mandelstam, "La politique russe", s. 692-707; Thaden, "Charykov and Russian foreign policy", s. 25-44. Dışişleri Bakanı Vekili A.A. Neratov ile arasındaki yanlış anlama nedeniyle Çarikov, Büyük Güçler'in ya da Osmanlıların yanıtı yeterince açıklığa kavuşturulmadan önce anlaşma taslağını Babıâli'ye verdi. Kusur, Çarikov'dan çok Neratov'undu. Ayrıca bkz. W. L. Langer, "Russia, the Straits Question and the origins of the Balkan League, 1908-1912", *Political Science Quarterly*, cilt XLIII, no. 3 (1928), s. 321-363.

126 Thaden, *Russian and the Balkan Alliance*, çeşitli yerlerde; Anderson, *Eastern Question*, s. 290; Langer, "Russia, the Straits Question and the origins of the Balkan League". Hartwig ve Nekliudov'un bu düşünceyle ilgili yorumları için bkz. *MOVEI*, 2. dizi, cilt XVIII, bl. 2, no. 806, s. 309-311; cilt XIX, bl. 1, no. 97, s. 93 ve 94, ve no. 98, s. 95. Ayrıca bkz. Bridge, bu kitapta s. 57.

zonov bir o devleti, bir bu devleti desteklemek arasında gidip geldi. Kendi büyükelçileri, en başta da Belgrad'daki N.G. Hartwig tarafından sistematik biçimde sabote edildi. Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ın Makedonya'yı ele geçirdiği I. Balkan Savaşı'nın çıkmasında aslında Hartwig'in parmağı vardı ve Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'ın ganimeti yeniden bölüşmek için Bulgaristan'la savaştığı II. Balkan Savaşı'nın arkasındaki itici güç de oydu. Sazonov, Sırpların Adriyatik'e doğru genişlemesini Avusturya'nın engellemesini önleyemezdi. Slav-Yunan hamlesi Boğazlar bölgesinden uzaklaştırılamadı.[127] I. Balkan Savaşı'nda Bulgar ilerlemesi Boğazlar'ı tehdit ettiğinde, Rusya güç kullanarak bunu durdurma gücünden yoksundu. II. Balkan Savaşı'nda Osmanlılar Ocak 1913'te Edirne'yi yeniden aldıklarında, Sazonov diplomatik nedenlerle Bulgarların Edirne'yle ilgili hak iddiasını desteklemek zorunda kaldı; fakat Osmanlıları geri çekilmeye zorlamak için bağımsız bir deniz gücü gösterisinde bile bulunamadı.[128] Rusya Boğazlar bölgesinde Osmanlı gücünün giderek yok olmasını durduramıyordu. Kriz boyunca müttefiklerinden sadece ölçülü bir destek aldı. Sazonov, İstanbul'un Bulgarlar tarafından geçici işgalini, Grey'in şehrin uluslararası denetimi planına tercih ediyordu.[129]

Kriz, Boğazlar'da ne tür bir Rus varlığının gerektiğini tam olarak tanımlama ihtiyacını ortaya çıkardı. Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi dairesinin başkanı Prens G.N. Trubetskoy, savunma kaygılarının öncelikli olduğunu ileri sürdü. Hedef, bir düşman filosunun Karadeniz'e girişinin reddiydi ve Çanakkale Boğazı'nın tarafsız hale getirilmesi ya da askerden arındırılma-

127 Bkz. E.C. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars* (Cambridge, Mass., 1938); Rossos, *Russia and tha Balkans*, çeşitli yerlerde.

128 Şatsillo, *Russkii imperializm*, s. 101, 102, 1912 sonbaharında Karadeniz filosunun kullanılabilir sadece iki nakliye gemisi bulunduğuna ve ancak 5000 kişiyi İstanbul Boğazı'nda karaya çıkarabilir durumda olduğuna işaret eder. Ocak 1913'te sadece bir gemi teslim edilecekti ve sadece 750 kişiyi taşıma kapasitesindeydi. Ayrıca bkz. Rossos, *Russia and the Balkans*, s. 212, 477-481. Sazonov da Osmanlıların Boğazlar'ı kapatıp hassas bir hasat döneminde Rus tahıl ihracatını keseceği korkusuyla harekete geçmeye cesaret edemedi.

129 *Age.*, s. 212.

sıyla birlikte İstanbul Boğazı'nda bir üs elde edilerek bu hedefe daha kolay ulaşılabilirdi. Karadeniz Filosu'nun zayıf durumu dikkate alındığında, bu tür önlemlerin nasıl hayata geçirilebileceği belli değildi.[130] Diğer yanda Donanma Komutanlığı'nın kurmay heyetinin başı Amiral Lieven, donanmanın savaş zamanında Akdeniz'e ulaşmayı garanti edebilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu görev sadece Balkanlar'da siyasal hegemonyayı ve Boğazlar'a sahip olmayı –bu koşullar altında hayali durumları– değil, Girit dahil Yunan takımadalarının tamamının işgal edilmesini de gerektirecekti. Amiral, Rusya'nın güç kullanarak Boğazlar sorununu çözmeye kalkışmaktan çok, diplomasisini pekiştirmek için güçlü bir Karadeniz Filosu geliştirmesi gerektiği sonucuna varacak kadar dürüsttü.[131]

Alman General Liman von Sanders'in 1913'ün sonunda Osmanlı I. Kolordu Komutanı olarak atanması, Rus politikasına başka bir ciddi darbeydi. St. Petersburg'da bu, Almanya'nın Osmanlı ordusunu Alman saldırganlığının bir aracı haline getirerek Boğazlar'a egemen olma ve Rusya'yı saf dışı bırakma hareketi sayıldı.[132] Aralık başında çara sunulan iç karartıcı bir raporda, Sazonov Boğazlar'ın "ne çok güçlü, ne çok zayıf" bir Osmanlı Devleti'nin elinde kalması ve "Karadeniz ve Akdeniz'in anahtarları"nın üçüncü bir devletin eline geçmesine asla izin verilmemesi gerektiğine dair kararlılığını tekrarladı. Hâlâ

130 G. Zotiades, "Russia and the Question of the Straits and Constantinople during the Balkan Wars", *Balkan Studies*, cilt II, no. 2 (Selanik, 1970), s. 285-298. Prens Trubetskoy'un 30 Ekim (12 Kasım) 1912 muhtırası için bkz. *MOVEI*, 3. dizi, cilt IV, bl. 1, no. 227, s. 232-233.

131 Amiral Lieven'in 15 (28) Kasım 1912 muhtırası için bkz. Zaher, "Kontantinopol'i prolivy", s. 58, 59. Bu derlemede, Sazonov'un, Donanma Komutanlığı temsilcisi Yüzbaşı Nemits'in ve Amiral Grigorôviç'in diğer muhtıraları da vardır ve bunlar, Boğazlar'da statükoyu korumak ve Osmanlı İmparatorluğu çökerse İstanbul Boğazı'nı ele geçirebilecek bir Karadeniz Filosu yaratmakta kararlı olduklarını gösterirler.

132 R. j. Kerner, "The mission of Liman von Sanders", *Slavonic Review*, cilt VI, no. 16-18 (1927-1928), s. 12-27, 344-363, 543-560; cilt VII, no. 19 (1928-1929), s. 90-112. Babıâli'deki Alman nüfuzu düşündüklerinden daha az olmasına rağmen, Ruslar atamayı ciddi bir tehdit olarak görmek zorundaydılar. Bkz. U. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918* (Princeton, NJ, 1968), s. 368; ayrıca Trumpeter, bu kitapta s. 175. ve "Liman von Sanders and the German-Ottoman alliance", *Journal of Contemporary History*, cilt I, no. 4 (1966), s. 179 vd.

hiçbir sonuç vermeyen on yıllık boş konuşmalara ve müsrifçe harcamalara üzülüyordu. Rusya'nın müttefiki Britanya tarafından yeniden donatılan ve eğitilen Osmanlı filosunun birkaç yıl içinde Karadeniz Filosu'ndan üstün duruma geleceğini belirtiyordu. Bu "hoş görülemez"di ve Karadeniz Filosu'nun yapımının hemen hızlandırılmasını istedi.[133] Almanya ve Osmanlı Devleti'nin Liman von Sanders'in atanmasında değişiklik yapmaya nasıl zorlanacağını kararlaştırmak üzere 31 Aralık'ta bir özel konferans toplandı. Konferans ne askeri ne de mali baskı yapılabileceği konusunda hemfikirdi. Bunun için İtilaf'ın eksiksiz oybirliği gerekiyordu fakat Fransızların ve İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarları ve malum olduğu üzere Rusya'nın çıkarları için savaş riskine girmek istememeleri dikkate alındığında, böyle bir umut hemen hemen yoktu.[134] Liman von Sanders'in atanmasıyla ilgili genel öfke Almanya'yı tutumunu değiştirmeye itti fakat generalin muharip olmayan bir komutanlığa –Osmanlı ordusunun genel müfettişliğine– transferi Rusya için boş bir zaferdi. Babıâli'deki Alman nüfuzunun potansiyelini hemen hemen hiç azaltmadı.[135]

Boğazlar Sorunu'nu ve Karadeniz'de Rus gücünü yeniden tesis etmenin teknik gereklerini gözden geçiren 8 Şubat 1914 tarihli özel konferans yine "içi boş öğretiler"i ortaya serdi. Fakat ordu genelkurmayı, Witte'in 1900'deki uyarısını tekrarladı: Boğazlar Sorunu ancak genel bir Avrupa savaşının parçası olarak çözülebilirdi. Donanmanın sözcüsü Yüzbaşı Nemits sorunu açıkça ortaya koydu: Öyle de olsa, Rusya sadece kendi çabalarına yaslanmak zorunda kalacaktır. Avrupa'da bir İtilaf zaferi, Boğazlar'ı Rusya'ya vermeyebilirdi: "Biz Batı Cephesinde savaşırken, başkaları Boğazlar'ı ele geçirebilir." Fakat konferans Rus silahlı kuvvetlerinin durumunu yeniden incelediğinde, en erken 1917'ye kadar aktif bir politikanın söz konusu olamayacağı anlaşıldı. Boğazlar'ın ele geçirilmesi için hiçbir plan yapılmadı; ruh hali "tamamen savunmaya dönük"tü.[136]

---

133 Zaher, "Konstantinopol'i provili", s. 69-76; Kerner, "Mission of Liman von Sanders", s. 93-94.

134 Stieve, *Izvolskii*, s. 219-229; Kerner, "Mission of Liman von Sanders", s. 97-102.

135 *Age.*, s. 102-104; ayrıca bkz. not 132.

136 Zaher, "Konstantinopol'i provily", s. 51-54. Konferansın ruh haliyle ilgili doğru

Balkan Savaşları'nın ve Liman von Sanders olayının üstüne, 1913 ve 1914'te Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını erteleme politikasına yönelik başka tehditler belirdi. Bağdat Demiryolu'yla ilgili Fransız-Alman ve İngiliz-Alman antlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının büyük bir kısmını ekonomik nüfuz alanlarına bölüyordu. Savaşın patlak vermesi nedeniyle resmen kabul edilmemesine rağmen, Avusturya ve İtalya bile hak iddiasında bulundu. Rusların gözünde bu antlaşmalar, gelecekteki bir siyasal paylaşıma doğru atılmış adımlardı.[137] Rusya'nın Osmanlılarla ekonomik ve demiryolu antlaşmasının Şubat 1914'te Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturduğu vilayetlerle ilgili bir Osmanlı-Rus sözleşmesinin imzalanmasıyla takviye edilmesine rağmen, özel bir ayrıcalık alanı yaratmada Batılı Güçler'le yapılan antlaşmalar kadar etkili olup olmadığı kuşkuludur. Şubat 1914 Sözleşmesi yabancı genel müfettişlerin atanmasını, Hıristiyan ve Müslüman cemaat temsilcilerinden oluşan seçilmiş meclisleri öngören reformları denetlemede Rusya'ya belli bir yetki veriyordu. Reformlar, Osmanlıların Avrupa'daki topraklarından gelen Müslüman mültecilerin bölgeye yerleştirilmesinden sonra Ermeni karşıtı faaliyetin patlak vermesine bir yanıt olarak Rus büyükelçiliğinde çok etkili birinci dragoman olan A.A. Mandelstam tarafından hazırlanmıştı; fakat Alman ve Avusturya baskısı nedeniyle önemli ölçüde sulandırıldı.[138] Ermeni Sorunu'nun bir sonucu olarak Osmanlı-Rus ilişkileri kötüleşti; fakat Mayıs'ta, çarın Kırım'daki yazlık sarayı Livadia'yı yıllık nezaket ziyaretinde bulunan Osmanlı heyetinin başındaki Talat Bey (Paşa) Sazonov'a fiilen bir ittifak

---

bir betimleme için bkz. M.T. Florinsky, *Russia: A History and an Interpretation*, 2 cilt (New York, 1947), cilt II, s. 1308; S.D. Sazonov, *Fateful Years* (New York, 1928), s. 126, 127.

137 Howard, *Partition of Turkey*, s. 50-59; Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 153-154. Ayrıca bkz. Kent, bu kitapta s. 263. Fransız politikası için bkz. Fulton, bu kitapta s. 219.

138 Plan, Rusya'nın çıkarını, arzuladığı egemenliği vermeksizin bölgede siyasal istikrarı sürdürmesiyle tatmin edebilirdi. Bkz. R.H. Davidson, "The Armenian crisis, 1912-14", *American Historical Review*, cilt LIII, no. 3 (1948), s. 481-505; R. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence* (Berkeley, Calif., 1967), s. 31-39.

teklif etti. Sazonov'a göre, teklif o kadar gizli kapaklı yapıldı ki, Sazonov İstanbul'daki Giers'ten açıklama gelinceye kadar teklifi açık bıraktı. Bunun ötesinde bir şey olmadı ve Alman büyükelçiliğinin bu ittifak düşüncesini ezmeyi başardığı varsayıldı.[139]

Ağustos'ta I. Dünya Savaşı patlak verdi. 2 Ağustos'ta Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinden bir gün sonra, Osmanlı Devleti Almanya ile kader tayin edici bir ittifak imzaladı. İngiltere'nin savaşa girdiğini öğrenen Enver Paşa Rusya'ya, Trakya'da bir miktar Bulgar toprağıyla birlikte Limni ve Sakız adalarını terk etme karşılığında Osmanlı ordusunu Rusya'nın emrine verecek bir ittifak önerdi. "Boğazlar Sorunu –Enver kaçamak bir şekilde vaat ediyordu– kendi ağırlığıyla çökecekti."[140] Giers, Sazonov'un bu şaşırtıcı teklifi kabul etmesini istedi. Sazonov, Boğazlar'ın kapatılmasını önlemek için Osmanlıları savaşın dışında tutmaya aslında can atsa da, Enver'in istediği ödünleri (kapitülasyonların ilgasını da kapsayacaktı) Britanya kabul edemezdi. Görüşmeler Ağustos'un sonunda kesildi, Osmanlılar İttifak kampında kaldı ve Sazonov Kafkasya Genel Valisi'ne Osmanlılarla savaşa hazırlanma talimatını verdi.[141]

Rusya savaşa Boğazlar'ı ele geçirmek ya da Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek için girmemişti. Ne var ki, Rusya General Kuropatkin'in 1900'de "20. yüzyıldaki en önemli görev," diye adlandırdığını yok sayacak gibi görünen bir savaşa karıştıktan sonra Boğazlar Sorunu su yüzüne çıkmaya mahkûmdu. 7 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'nın Yakındoğu Dairesi Başkanı Prens G.N. Trubetskoy, Giers'e "ister istemez

139 Howard, *Partition of Turkey*, s. 72-75; Sazonov, *Fateful Years*, s. 133-138. Mayıs 1914'te gerçek bir Osmanlı-Rus yakınlaşması şansı var mıydı? Hem Sazonov, hem Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisi Muhtar Paşa böyle bir şansın olduğunu düşünmüş görünüyorlar; Howard, *Partition of Turkey*, s. 71-75. Ayrıca bkz. Ahmad, bu kitapta s. 19.

140 *MOVEI*, 3. dizi, cilt VI, bl. 1, no. 94, s. 85-90.

141 C.J. Smith, *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Policy during the First World War* (New York, 1956), s. 69-76; Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 56-66; A. Cunningham, "The wrong horse?", *St Antony's Papers*, cilt XVII (Oxford, 1965), s. 56-76. Ayrıca bkz. Trumpener, bu kitapta s. 175. ve *Germany and the Ottoman Empire*, s. 15 vd.; Ahmad, bu kitapta s. 19.

insan ilk önce Boğazlar'ı düşünüyor," diye yazıyordu. Osmanlılar tarafsız kalsaydı, diyordu, savaştan sonra Boğazlar'ı Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine açmak zorunda kalacaktı. Osmanlı Devleti Almanya'yla ittifakını uygulamaya koysaydı, Rusya Boğazlar'dan serbest geçişi sağlamaya yetecek asgari toprağı ele geçirmeye çalışmak zorunda kalırdı. İstanbul'a dokunulmamalıdır, diye uyarıyordu ya da Rusya'yı İtilaf'la veya potansiyel müttefikleriyle karşı karşıya getirecek hiçbir harekette bulunulmamalıdır.[142]

Rusya'nın 14 Eylül'de Sazonov'un açıkladığı savaş amaçları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hiçbir hak talebi yoktu. Ancak 16 Eylül'de St. Petersburg'daki Fransız Büyükelçisi Paléologue, Sazonov'dan Rusya'nın Boğazlar'ı kendi savaş gemilerine "ilk ve son defa" açmaya ve İstanbul Boğazı'nda bir deniz üssü elde etmeye kararlı olduğuna dair bir ifade almayı başardı. İstanbul Osmanlıların elinde kalabilir fakat Osmanlılar savaşa girsin ya da girmesin, Marmara Denizi askerden arındırılmalı ve bir biçimde uluslararası denetim altına sokulmalıdır diye düşünüyordu.[143] Ertesi gün Almanlar ve Osmanlılar Boğazlar'ı kapattı. Rusya'nın müttefikleriyle bütün bağlantıları, İskandinavya yolu hariç, artık "ölümüne koparılmış"tı ve Karadeniz'den ihracatı –toplam ihracatının yarısı– durdu. Hemen hemen on yıl boyunca Rus dış politikasının en sürekli amacı tam da bunu önlemek olmuştu.[144]

Goeben ve *Breslau* (daha sonra *Yavuz* ve *Midilli)* kruvazörlerinin 29 ve 30 Ekim günü Rus gemi ve limanlarına saldırısıyla çatışma başladı. Rusya, 2 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Tam iki yüzyıl süresince Osmanlılar ile Rusya onuncu defadır savaştaydılar fakat bu defa Osmanlıların geleneksel müttefikleri ve koruyucuları Rus tarafındaydı. Britanya ile Fransa 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rusya'da

142 Adamov, *Evropeiskiedershavy i Turtsiia*, cilt I, s. 155; Smith, *Russian Struggle*, s. 72-74.

143 *Age.*, s. 76-78; Howard, *Partition of Turkey*, s. 119-120; M. Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la grande guerre*, 3 cilt (Paris, 1921), cilt 1, s. 135-136.

144 Sazonov, *Fateful Years*, s. 227-231. Rusya'nın savaştaki yalnızlığının ekonomik etkileri için bkz. Baron B.E. Nolde, *Russia in the Economic War* (New Haven, Conn., 1928), s. 22-44.

Duma, basın ve genel kamuoyu çok sevinçliydi. Çarın savaş ilan eden bildirisi, "Rusya'nın tarihsel görevlerinin İstanbul Boğazı'nın kıyılarında yerine getirilmesi"nden söz ediyordu. Paléologue'un baskısıyla Sazonov, "münasip büyüklükte bir bostan üzerinden" İstanbul'un Türklerin elinde kalabileceği koşuluyla "Boğazlar üzerine somut garantilerden" söz etti.[145]

O sırada Rus ordusu, Kuzey İran'da üslenen Rus birliklerini de kullanarak Kafkasya sınırında "aktif bir savunma" stratejisi tasarlıyordu. İran'ı din alanındaki eski rakibine karşı savaşa sokma olasılığı tartışılırken, Londra'daki Rus Büyükelçisi Benckendorff, Grey'in zaferden sonra Boğazlar'ın ve İstanbul'un kaderinin Rusya'nın arzularına uygun halledilebileceğine dair şaşırtıcı koşullu vaadini duydu. Bunu, 13 Kasım'da Kral George'un Rus ortaelçiye daha da veciz "İstanbul'un sizin olması gerektiği açıktır," ifadesi izledi. Böylece, Yakındoğu'daki Rus politikasının uğradığı hüsrana rağmen parıldamış olan ve Osmanlılarla savaşın başlangıcında bile elde edilemeyecek gibi görünen hedef, şimdi mucizevi bir şekilde menzil içinde görünüyordu. Yine de İngiliz büyükelçisinin teklifle ilgili yazılı teyidi, ayrıntıları hâlâ açık bırakıyordu; ayrıntılar Almanya'nın yenilgisinin sonrasına bırakılacaktı.[146]

21 Kasım'da çar, Fransız büyükelçisini Rusya'nın İngiliz teklifine ilk yanıtından haberdar etti. Osmanlıları Avrupa'dan çıkarmaktan, Trakya'yı Bulgaristan ile Rusya arasında Enez-Midye hattında bölüştürmekten, İstanbul'un tarafsızlaştırılmasından ve Ermenistan'ın ilhakından ya da bir ihtimal Rus koruması altında özerkliğinden söz etti. Paléologue, Fransa'nın Suriye ve Kilikya talebini Rusya'nın kabul etmesi karşılığında bu amaçlara ihtiyatlı destek verdi.[147] Bu arada Sazonov, baş-

145 Smith, *Russian Struggle*, s. 76-82; Paléologue, *La Russie des Tsars*, s. 181-182.

146 Smith, *Russian Struggle*, s. 84-88; ayrıca bkz. W.A. Renzi, "Great Britain, Russia and the Straits, 1914-1915", *Journal of Modern History*, cilt XLII, no. 1 (1970), s. 1-20; C.J. Smith, "Great Britain and the 1914-1915 Straits agreement with Russia: the British promise of November 1914", *American Historical Review*, cilt LXX, no. 4 (1965), s. 1015-1054; R.J. Kerner, "Russia, the Straits and Constantinople, 1914-1915", *Journal of Modern History*, cilt I, no. 3 (1929), s. 400-415. Ayrıca bkz. Kent, bu kitapta s. 263.

147 Smith, *Russian Struggle*, s. 97-110.

ka bir Özel Konferans toplayarak Rusya'nın gerçek amaçlarını bir kez daha açığa kavuşturmaya çalıştı. Sonuçta ortaya çıkan memorandum, donanmanın daha dar bir savunmacı versiyona karşılık Boğazlar Sorunu'na "aktif bir çözüm" eğilimini kuvvetle yansıtır. Her iki şekilde de çözüm İstanbul Boğazı'nın ve Boğazlar'ın her iki yakasında bir şeridin işgalini ve Çanakkale Boğazı'nın Müttefiklerce kontrolüne katılmayı gerektirecekti. Diğer yandan, Akdeniz'e serbest ulaşım ancak Gelibolu'nun ve Yunan adalarının ele geçirilmesi ve Trakya'nın Bulgaristan'la paylaşılmasıyla garanti edilebilirdi. Sazonov İstanbul'un işgaline karşıydı fakat sonunda düpedüz ele geçirmenin kaçınılmaz olabileceğini kabul etti. Osmanlı Devleti bağımsızlığını sürdüremeyecek kadar zayıf olacaktı ve uluslararası denetim, Batılı Güçler tarafından denetlenmek anlamına gelecekti.[148]

Birkaç hafta sonra Yüzbaşı Nemits, Boğazlar'a bir saldırı hazırlığı için uzun ve heyecanlı bir çağrıyla bunu sürdürdü. Rusya, diye ileri sürüyordu, Müttefiklerin konferans masasında Boğazlar'ı kolayca teslim edecekleri yanılsamasına düşmemelidir; Rusya kazançlarından emin olmak için Boğazlar'ı kendisi ele geçirmelidir. Karadeniz Filosu'nun güçlendirilmesi sürüyordu fakat ordu Avrupa'da zafer kazanılana kadar Boğazlar'a bir saldırının gerçekleşemeyeceği konusunda Sazonov'u uyardı. O zamana kadar Rusya İtilaf vaatleriyle yetinmek zorundaydı.[149]

Kafkasya'da aktif savunma stratejisini uygulayan Rus kuvvetleri, Kasım'da Eleşkirt Vadisi ile Aras Nehri üzerindeki Köprüköy ve Karakilise'ye giden yolları işgal etti. Osmanlı kuvvetleri Artvin ve Ardanuç'u ele geçirerek kuzeyde sınırı geçti. Aralık'ta Osmanlı 3. Ordu'su, bizzat Enver'in komutasında, Sarıkamış'a felaketle bitecek olan saldırıyı başlattı.[150]

---

148 *Age.*, s. 110-114; Adamov, *Evropeiskei derjavı i Turtsiya*, cilt I, s. 156-181.

149 Smith, *Russian Struggle*, s. 128-134; Adamov, *Evropeiskei derjavı i Turtsiya*, cilt I, s. 181-195; Florinsky, *Russia*, cilt II, s. 1350-1351, n. 12.

150 Kafkasya'daki savaş için bkz. W.E.D. Allen ve P. Muratoff, *Caucasian Battefields: A History of Wars on the Turko-Caucasian Border, 1828-1921* (Cambridge, 1953), s. 239 vd. Yazarlar, Rusya'nın en yaşamsal siyasal ve ekonomik çıkarlarının Küçük Asya'ya odaklı olduğuna ve Ermenistan üzerinden İskenderun'da Doğu Akdeniz'e bir çıkış elde etmeye kalkışmış olduğuna inanıyorlar.

Muharebenin en civcivli anında Rus Başkomutanı Arşidük Nikola, Sarıkamış üzerindeki baskıyı hafifletmek için Müttefiklerin bir yan harekât yapması talebinde bulundu. Rusların kafasında Osmanlıların güney sınırında bir şeyler yapılması vardı; Müttefiklerin Çanakkale harekâtı hiç hoşlarına gitmiyordu. Bu harekât başarılı olursa, Müttefiklerle doğrudan iletişimin o anki ekonomik ve stratejik avantajları, Rusya'nın "altın kural"ının, yani Boğazlar'ın üçüncü bir devletin eline geçmesine hiçbir koşulda izin veremeyeceğine dair politikasının ihlaliyle karşılaştırılmalıydı. Sazonov'un bütün üzüntüsüne rağmen, Rusya kendi Batı Cephesindeki sıkıntıları nedeniyle harekâta katılamıyordu. Yine de, Çanakkale harekâtının başlaması ve yeni yılın başında Sarıkamış'taki Rus zaferi, Rus kamuoyunu çok heyecanlandırdı. Duma'da, Sosyal Demokratlar hariç bütün partiler, Boğazlar'ın ve İstanbul'un ele geçirilmesinin Rusya'nın temel savaş amacı olması gerektiği konusunda hemfikirdi.[151]

4 Mart 1915'te Sazonov Rusya'nın taleplerini Müttefiklere sundu. İstanbul'u, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyısını, Enez-Midye hattına kadar Güney Trakya'yı, Anadolu'nun Sakarya Irmağı ile İzmit Körfezi arasında kalan kısmını, Bozcaada ve İmroz'u ilhak etmek istiyordu. Nisan başında Müttefikler İstanbul'un serbest bir liman olarak kalması, Boğazlar'ın ticari gemilere açık tutulması, Britanya'nın İran'da Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasındaki tarafsız bölgeyi kendi bölgesine katması ve Fransa'nın Suriye'yi, Filistin'i ve Akdeniz'den Toros Dağları'na kadar Kilikya'yı alması koşuluyla bu talepleri kabul etmişti.[152] Böylece Kasım ayındaki vaad resmileşti; fakat Rusya'nın ideal olarak arzuladığından tamamen farklı koşullarda. Boğazlar yabancı kuvvetler tarafından fethedilecekti; Rusya'nın nüfuzu altında birleşik bir Ermeni Devleti olmayacaktı; Osmanlıların Asya'daki toprakla-

---

Rusya'nın "tuhaf savunma" stratejisinin, yalnızca Fransız savaş planlarına hürmetinden kaynaklandığını ima ediyorlar (s. 231).

151 Howard, *Partition of Turkey*, s. 121-127; Smith, *Russian Struggle*, s. 186-216.

152 Howard, *Partition of Turkey*, s. 127-136; Smith, *Russian Struggle*, s. 217-238; Kerner, "Russia, the Straits and Constantinople", s. 400-415. Ayrıca bkz. Kent, "Asiatic Turkey, 1914-1916", s. 442-443; Fulton, bu kitapta s. 219.

rının resmi paylaşımının belirtileri ortaya çıkmıştı; Rusya'nın Yakındoğu'daki ufukları, kendi müttefiklerinin çıkarlarıyla bulutlanacaktı. Birçok Rus, İttifak güçlerinin vaatlerini tutacaklarından kuşkuluydu. Bu görünüşte tarihi anlaşma, "eski umutların gerçekleştiğini hiç de göstermiyordu."[153] Uygulanması durumunda, Osmanlılar bir yana, İtilaf'la ve Balkan devletleriyle gelecek çatışmaların tohumlarını barındırıyordu.

1915'te Polonya ve Sırbistan'ın düşmesi, Çanakkale harekâtının çöküşü ve Bulgaristan'ın Müttefik Güçler'e bağlanmasıyla zafer umudu uzaklaşmış gibi göründüğünde, Rusya Karadeniz kıyısındaki stratejik ve ekonomik hedeflere sınırlı –fakat orta karar başarılı– deniz saldırıları ve Doğu Anadolu'da baskıya devam etme dışında fazla bir şey yapamıyordu. Mayıs ortalarında Rus ve Ermeni kuvvetleri Van'ın denetimini ele geçirdi, artık büyük bir kış saldırısına hazırlanıyorlardı.[154] Savaşın başlangıcında Rus hükümeti Ermenileri savaştan sonra birleşik ve bağımsız bir Ermeni Devleti kurulacağı vaadiyle cesaretlendirmişti fakat Ermenistan'ın kaderini Rus çıkarlarının belirleyeceği kesindi.[155] Daha 1915 baharında, Kilikya (Batı Ermenistan) Fransız nüfuz alanına dahil edildiğinde, Ermenilerin özlemleri Rusların ve Fransızların ihtiyaçlarına feda edilmişti.[156] İlerleyen Rus kuvvetlerinin ardından, görevliler sınır boyunca terk edilen Ermeni ve Kürt topraklarına savaştan sonra köylüleri ve Kazakları yerleştirmeyi planlıyorlardı.[157]

---

153 Roberts, "Introduction", Dalin, *Russian Diplomacy*, s. xii; R.J. Kerner, "Russia and tbe Straits Question, 1915-1917", *Slavonic and East European Review*, cilt VIII, no. 24 (1930), s. 589-600; Adamov, *Evropeskie derjavı i Turtsija*, cilt I, s. 251-252.

154 Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s. 239 vd.; Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 77-80; Smith, *Russian Struggle*, s. 352-353. Karadeniz filosunun savaş sırasındaki faaliyetlerinin özeti için bkz. D. Mitchell, *A History of Russian Sea Power* (Londra, 1974), s. 311-321; D. Woodward, *The Russians at Sea* (Londra, 1965), s. 173-179.

155 Smitb, *Russian Struggle*, s. 124-128; F. Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia, 1917-1921* (Oxford, 1951), s. 26.

156 Smith, *Russian Struggle*, s. 234-238; Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 127-136.

157 Hovannisian, *Armenia*, s. 67.

1916 yazı ortalarında Ruslar Erzurum, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirdiler. Neredeyse 300 bin kayıp veren Osmanlı ordusu epeyce dağılmıştı. Rus kuvvetleri Anadolu'nun göbeğine doğru ilerlemeye hazırdı fakat (savaş öncesi demiryolu politikasıyla Rusya'nın katkıda bulunduğu) iletişimdeki sorunlar, savaş yorgunluğu ve devrimci huzursuzluğun baş göstermesi bunu engelledi. Kış aylarında askeri faaliyet hemen hemen durdu; taarruz başlamış olsaydı ve Çarlık rejimi Mart 1917'de düşmemiş olsaydı, kuşkusuz doğudaki Osmanlı orduları bütünüyle çökecekti.[158]

Savaş boyunca Çarlık hükümeti Müttefiklerle anlaşmalarına sadık kaldı ve bütün ayrı barış önerilerini reddetti.[159] Kara ordusu için Osmanlı Cephesi, Rus başarılarına rağmen neredeyse gereksiz bir yan gösteriydi fakat donanma hâlâ İstanbul Boğazı'na bir saldırı düşüncesini besliyordu; hem çar hem dışişleri bakanı, ne pahasına olursa olsun "Türkiye'nin sonunu getirme"ye kararlıydılar.[160] Mart-Eylül 1916 arasında Rusya, Osmanlıların elinden Asya'daki topraklarını alan "Sykes-Picot Antlaşması"na bağlı kaldı. Rusya Erzurum, Van, Bitlis bölgelerini ve Kürdistan'ın bir kısmını ilhak edecekti; fakat buraların Rus İmparatorluğu'yla tam entegrasyonu bu bölgelerdeki İngiliz uyrukların "mevcut seyrüsefer ve gelişme hakları"nın korunmasına tabi olacaktı.[161]

---

158 Allen ve Muratoff, *Caucasian Battlefields*, s. 437-439; A. Emin, *Turkey in the World War* (Oxford, 1930), s. 261-265.

159 Howard, *Partition of Turkey*, s. 132-135; Florinsky, *Russia*, cilt II, s. 1351-1352.

160 Howard, *Partition of Turkey*, s. 135. Genelkurmay Başkanı General M.V. Alekseyev ve Sazonov'un ordu karargâhındaki temsilcisi Prens N.A. Kudaşev, Osmanlılarla ayrı bir barış isteyenler arasındaydılar. Rusya'nın savaşta hayatta kalmasının, ütopik ve teblikeli Boğazlar'a egemen olma düşünü terk etmesine ve bütün güçlerini Almanya'ya karşı sürmesine bağlı olduğunu savunuyorlardı; Adamov, *Evropeiskie derjavı i Turtsiya*, cilt I, s. 103-109.

161 Howard, *Partition of Turkey*, s. 184-187; Smith, *Russian Struggle*, s. 358-382; Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 154-235. 26 Nisan 1916 Fransız-Rus antlaşmasında Sazonov, Fransa'nın Kuzey İran sınırına çok yaklaşmasını önlemek için Kilikya'nın tamamı üzerinde Fransız denetimini ve Rus bölgesindeki Fransız imtiyaz çıkarlarının korunmasını onaylamak zorundaydı. İngiliz-Rus antlaşmasında sözü edilen "mevcut haklar" Karadeniz kıyı ticareti, Giresun'da maden işletme, Samsun ve Trabzon'da liman ve rıhtım inşa etme imtiyazlarıyla ilgili haklardı; Adamov, *Razdel aziatskoi Turtsii*, s. 161-235. Ayrıca bkz. Kent, "Asiatic Turkey", s. 443-451 ve bu kitapta s. 263.; Fulton, bu kitapta 219.

Fakat şimdi Rus hükümeti, Duma ve kamuoyu Yakındoğu ya da başka bir yerdeki "tarihi görevler"den çok, buraları işgal etme kaygısındaydı. Başbakan Trepov'un morali yükseltmek amacıyla 2 Aralık'ta gizli antlaşmaların varlığını Duma'da açıklaması genel bir ilgisizlikle karşılandı.[162] Şubat'ta çar tahtını terk etti ve Çarlık rejiminin yerini, Geçici Hükümet ile Sovyetlerden oluşan istikrarsız bir ikili yönetim aldı. Yeni dışişleri bakanı, Kadet Partisi'nin lideri ve Rusya'nın savaş amaçlarına bağlılığı Sazonov'unkine eş olan Pavel Milyukov, Mayıs'ta kendisi de görevden alınıncaya kadar Rusya'yı savaşta tutmak için boşuna çalıştı.[163] Ekim'de Bolşevikler iktidarı ele geçirdiler ve yeni bir dönemin şafağını, sosyalist düzenin inşasını ilan ettiler. Çarlığın savaş amaçlarını lanetleme, ilhaksız ya da tazminatsız barış talebi ve gizli antlaşmaların yayımlanması ilk eylemleri arasındaydı.[164] 18 Aralık'ta Osmanlı ve Rus komutanları Erzurum'da bir ateşkes antlaşması imzaladılar, Rus kuvvetleri de Ermeni birliklerini, doğuda geçici olarak yeniden güç kazanan ve Transkafkasya'da kısa ömürlü Pan-İslamcı cihada girişen Türklerle yüz yüze bırakarak geri çekildiler.[165] 1918 başlarında Sovyet Rusya ile İttifak Güçleri arasındaki Brest-Litovsk barış görüşmelerinde eski Çarlık imparatorluğu dağıtıldı ve Rus devleti 17. yüzyıl Moskova prensliği sınırlarına çekildi.[166] Ekim sonunda da Osmanlı İmparatorluğu bağımsız bir güç olarak varlığını yitirdi.

İncelenen dönem boyunca Rus hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu konusunda her şeyin üstündeki kaygısı, Boğazlar'ın üçüncü bir gücün eline düşmesini ya da Babıâli'nin üçüncü bir gücün egemen nüfuzuna boyun eğmesini önlemekti. Her iki durumda da tehlikeye girecek olan sadece Rusya'nın Karadeniz'deki mülklerinin güvenliği değildi, Boğazlar'dan yaptığı yaşamsal ticareti de engellenecekti. İmparatorluğa dair diğer

162 Savaşın yol açtığı ekonomik ve toplumsal dağılma için bkz. Florinsky, *Russia*, cilt III, s. 1353-1379.

163 *Age.*, s. 1426-1427.

164 *Age.*, s. 1452.

165 Kazemzadeh, *Struggle for Transcaucasia*, s. 85-144.

166 Barış görüşmeleri için bkz. J.W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peeace, March 1918* (Londra, 1938), çeşitli yerlerde.

Rus kaygıları –sultanın Hıristiyan tebaasının kaderi, misyonerlik faaliyeti,[167] ticari ve mali kaygılar– sadece ikinci derecede kaygılardı ve ana hedefe ulaşmanın olası araçları olarak görüldüler. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı, kendi başına Rus çıkarlarıyla bağdaşmaz değildi; Rusya'nın mücadelesi, dost ya da düşman güçlerin muhalefetine karşı bir Büyük Güç olarak kendi çıkarlarını öne çıkarmaktı. Rusya bu dönem boyunca savunmadaydı ve en azından kendi ekonomik, siyasi ve askeri iç sorunlarının üstesinden gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sürmesini istiyordu. Boğazlar'ın ele geçirilmesi, 1913'ten önce ciddi biçimde düşünülmedi. Bundan her seferinde hep son bir umutsuz çare olarak sözü edildi ve gerçekleşmesi için gerekli kaynaklar her defasında yoktu. Rusya'nın hızlanan Osmanlı gerilemesini, Avusturya yayılmacılığını, Balkan milliyetçiliğini ve –en önemlisi– Yakındoğu'daki Alman etkinliğini yavaşlatmak için yapabileceği pek bir şey yoktu. İtilaf ortakları üzerinde, çıkarlarına ciddiyetle eğilmelerini sağlayacak kadar nüfuza sahip değildi. Rusya iki ittifak sistemi arasında denge olabilecek ve böylece pazarlık gücünü artırabilecek kadar güçlü de değildi. Bu güce silahlanmayla ulaşma çabaları, sadece yabancı teknolojiye ve sermayeye bağımlılığını ortaya çıkarmaya ve yakın komşularını telaşlandırmaya yaradı. Rusya'nın Boğazlar bölgesinde

167 Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus dini çıkar grupları, 1881'de kurulan ve esas olarak özel yardımlarla desteklenen gönüllü bir yardım kuruluşu olan Rus Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin koruması altındaydılar. Cemiyet'in amacı Rus Ortodoksluğu ve kültürüyle ilgili bilgiyi yaymak, her yıl Kutsal Topraklar'ı ziyaret eden binlerce Rus hacıya destek olmak, okul ve hastanelerin bakımını yapmaktı. 1906'da 2 milyon ruble değerinde mülke, hacılar için sekiz yatakhaneye, bir hastaneye, altı kliniğe ve 10.400 kayıtlı öğrencisiyle birçok okula sahipti. Eğitsel ve manevi etkisi, benzer İngiliz, Alman, Fransız ve İtalyan kuruluşların etkisiyle karşılaştırıldığında azdı ve Japon yenilgisi ile 1905 Devrimi'nin ardından Rusya'nın itibarının azalmasıyla birlikte giderek geriledi. Rum Ortodoks ve Fransız dini çıkar grupları, Cemiyet'e kuşkuyla bakıyorlardı ve bu nedenle, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın bütün personeli fiilen Cemiyet'in üyesi olmasına rağmen, Bakanlık herhangi bir siyasal rol oynamasına izin vermedi. Faaliyetleri, Rus dış politikasının daha kapsamlı amaçlarına tabi olmak zorundaydı. Bkz. D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914* (Londra, 1959); T.G. Stavrou, *Russian Interests in Palestine, 1882-1914* (Selanik, 1963); Sazonov, *Fateful Years*, s. 257.

istikrarı koruma amacı, kamuoyundaki ve bürokrasideki Slav yanlısı güçlü akımlarla çelişti ve karmaşıklaştı. Duma'yla huzursuz bir işbirliği içinde olan hükümet bu akımları hem göz ardı edemiyor hem de kendi siyasal amaçları için kullanmanın cazibesine de kapılabiliyordu. Rusya hem Balkanlar'da hem Boğazlar'da kendi "tarihi misyon" duygusunun ve itibarının bir esiriydi ve bölgedeki gerçek çıkarları, geçmiş tarihten ve dinsel-milliyetçi duygulardan kaynaklanan heyecanlarla sarmalanmıştı.

Rusya'nın tutkuları ile kaynakları arasındaki uyumsuzluk büyüktü. Boğazlar Sorunu'na verilen önceliğe rağmen güçlü bir Karadeniz filosunun kurulamamasında bu açıkça görülür. Kriz zamanlarında Rusya Boğazlar'ın ele geçirilmesi bir yana, bu bölgede inandırıcı bir donanma gösterisi bile yapamadı. Her koşulda Karadeniz'den "azami" serbest çıkış hedefi aslında çözümsüzdü. Nisan 1915'teki, hedefe ulaşmışlık görüntüsü bir yanılsamaydı; Müttefiklerin Rus arzularını becerikli bir şekilde manipüle etmelerinin sonucuydu. Sonunda bütün Avrupa'yı Rusya karşısında sıraya dizecekti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuz ve itibar elde edebilmek üzere daha gelişmiş devletlerle rekabet edebilmek için güçlü sermaye, imtiyaz ve ticaret kaldıraçlarından yoksundu. Yeterli sermayeye sahip olsaydı bile, stratejik kaygılar bu sermayenin Osmanlı topraklarına ihracını önleyecekti. İki yüz yıllık çatışmalardan kaynaklanan Osmanlı-Rus düşmanlığı mirası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dış etkilere açıklığı dikkate alındığında, Rusya imparatorluğun güçlü bir devlete dönüşmesini otomatik olarak hoş karşılayamazdı. Peki Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine ve yıkılışına fiili katkısı neydi? İncelediğimiz dönemde, Rusların değil Osmanlıların başlattığı savaş dışında çok az aktif Rus katkısı görebiliyoruz. Rusya'nın katkısı, daha çok 17. yüzyıl sonunda başlayıp Osmanlı maliyesini yıkarak ülkeyi Avrupa sermayesine mali bağımlılık gibi kaygan bir yokuşa iten Kırım Savaşı [1853-1856] ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla sonuçlanan Rus yayılmacılığı tarihinde yatar. Bu mali denetimin fiili kurumlarında Rusya hiçbir rol oynamadı; sadece savaşın arifesinde

kararsızca ufak bir rol oynamaya hazırlanıyordu. Rus hükümetinin statükoyu korumak ve Kafkasya'da sükûneti sağlamak için Slav ve Ermeni isyanlarını önleme çabalarına rağmen, Rusya Osmanlılar nezdinde her zaman bu tür hareketlerin kışkırtıcısı olarak görüldü. Rusya kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetçiliğin genel gelişimine katkıda bulundu; fakat görmüş olduğumuz gibi, burada da Rus hükümeti kuklacı olduğu kadar kuklaydı da. Herhalde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne en anlamlı katkısı, Türklerin Rusya'yı imparatorluğu yıkmaya en amansızca baş koymuş güç olarak algılamalarında yatar. Bu düşünce, Osmanlıların Almanya safında savaşa girmelerinde ve sonunda da yenilgilerinde önemli bir rol oynadı. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Rus etkisini dış politika çıkarları çerçevesinin dışında inceleseydik, Rusya'daki otokrasinin giderek çöküşüyle ilgili manzaranın Osmanlı kurumları üzerindeki yıkıcı etkisini değerlendirmemiz gerekecekti. Rus laik kültürünün çiçeklenmesi, siyasal radikalizmin yükselişi, Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi ve 1905 Devrimi, bütün bunlar Doğu'yu derinden etkilemişti; emperyalizmin gizemi zayıflamış ve yerli milliyetçilik kıvılcımları körüklenmişti.[168]

168 Bkz. I. Spector, *The First Russian Revolution: Its impact on Asia* (Englewood Cliffs, NJ, 1962); ve Ahmad, bu kitapta s. 19.

NOTLAR

Ekim Devrimi öncesi yıllardaki Rus dış politikasını araştıran Batılılara, Sovyet arşivlerine ulaşma izni [bu makalenin yazıldığı sıralarda] henüz verilmemişti. Ellerinde sadece, iki savaş arasında Sovyetler Birliği'nde yayımlanan seçilmiş malzeme, eski Çarlık devlet memurlarının ve göçmen bilim insanlarının eserleri ve diğer devletlerin diplomatik belge derlemelerinde yayımlanan malzeme vardı. Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Rus politikasıyla ilgili belgeleri içeren en değerli iki Sovyet derlemesi: E.A. Adamov (ed.), *Evropeiskie derzhavy i Turtsiia vo vremia mirovoi voiny: Konstantinopol'i prolivy. Po sekrenym dokumentam byvshego Ministerstva inostrannyh del* [Dünya Savaşı Sırasında Avrupalı Güçler ve Türkiye: İstanbul ve Boğazlar. Eski Dışişleri Bakanlığının Gizli Belgelerinden], 2 cilt (Moskova, 1925-1926); ve E.A. Adamov (ed.), *Razdel aziatskoi Turtsii po sekretnym dokumentam Biblioteki Ministerstva inostrannyh del* [Dışişleri Bakanlığı Kütüphanesinin Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Asya Topraklarının Bölüşümü] (Moskova, 1924). Türkiye ile ilgili diplomatik mektupları içeren en büyük Rus derlemesi: *Meşdunarodnye otnoşeniia v epokhu imperializma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv 1878-1917* [Emperyalizm Çağında Uluslararası ilişkiler. Çarcı ve Geçici Hükümetlerin Arşivlerinden Belgeler, 1878-1917] (Moskova, 1930-) içinde. Birinci seri hiç yayımlanmadı, ikinci ve üçüncü seriler 1 Mayıs 1911'den 31 Mart 1916'ya kadarki dönemi kapsıyor. O. Hoetzsch'in yayına hazırladığı Almanca bir çeviri vardır: *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus* (Berlin, 1930-). 1922-1941 arasında Moskova ve Leningrad'da Tsentrarhiv tarafından yayımlanan *Krasnyi arkhiv* (Kızıl Arşiv) dergisinde de epeyce malzeme bulunuyor. Savaş arası döneme ait bu yayınlar, aşağıda sözü edilen çeşitli Batılı incelemelere temel kaynakları sağlar; aynı şey konuyla ilgili başlıca Türkçe eser için de geçerlidir: A. N. Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919)* (Ankara, 1970).

5

ALMANYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU

Ulrich Trumpener

19. yüzyılın sonunda, Prusya liderliğinde birleşmesinin üzerinden otuz yıl geçen Alman İmparatorluğu ekonomik, teknolojik ve askeri açıdan dünyadaki en güçlü devletlerden biri haline gelmişti. Değişim hızı Almanlar için "sersemletici, yabancı gözlemciler için ürkütücüydü."[1] İmparatorluk nüfusu, binlerce insan sürekli Birleşik Devletler'e ve diğer denizaşırı bölgelere göç etse de, her yıl yarım milyondan fazla artıyordu.[2] Kayzerin

1 Jonathan Steinberg, "The German background to Anglo-German relation, 1905-1914", ed. F.H. Hinsley, *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977, s. 193; krş. David Calleo, *The German Problem Reconsidered*, Cambridge, 1978, bl. 4 ve çeşitli yerlerde.

2 Reich'ın 1890'da 49,5 milyon olan toplam nüfusu 1900'de 56,4 milyona, 1910'da yaklaşık 64 milyona çıktı. 1890 ile 1895 yılları arasında yaklaşık 400.000 olan Alman göçü, bu tarihten sonra aniden düştü; I. Dünya Savaşı'na kadar göç ortalaması yılda 30.000'in altında kaldı. Daha fazla ayrıntı için bkz. *GGH* (1871-1919), savaş öncesi basım. Ayrıca bkz. Gerd Hohorst vd., *Sozialgeschichtliches*

ordusu (Prusya, Bavyera, Saksonya ve Württemberg'deki "kraliyet kuvvetleri"nden oluşan bileşik bir güç), Rus ordusundan çok küçük ve Fransız Cumhuriyeti'nin ordusundan biraz büyük olmasına rağmen, dönemin birçok uzmanı tarafından dünyadaki en güçlü ordu olarak sınıflandırılıyordu.[3] Amiral Alfred Tirpitz'in 1897'de İmparatorluk Donanma Bakanlığı Müsteşarı olarak atanmasından sonra, Britanya'da kaygı ve telaşa yol açan büyük bir filonun inşasına da başlanmıştı. 1910'a gelindiğinde 20'den fazla yeni zırhlı gemi ve başka birçok savaş gemisi ısmarlanmıştı.[4]

Donanma kurma programı, Almanya'daki ekonomik canlanmaya önemli katkılarda bulundu. Demir ve çelik sanayileri hızlı büyüyordu ve Bayer, Hoechst ve BASF gibi yeni kurulan kimya şirketlerinin yanı sıra, AEG ve Siemens gibi elektrik donanımı üreten firmalar da dünyada egemen konuma gelme yolundaydılar.[5] Benzer şekilde, 1900'de 50.000 kilometreyi aşan toplam demiryolu ağıyla ve toplam 1 milyondan fazla tonajlı 1300 gemiye sahip ticari filosuyla Almanya'nın taşımacılık sistemi de hızla genişliyordu.[6]

Arbeitbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreich 1870-1914, Münih, 1975, bl. 1.

3 Alman ordusunun 1914 öncesi örgütlenmesi ve büyümesi konusunda bkz. özellikle Curt Jany, *Die Königlich Preussische Armee und das Deutsche Reichsheer 1807-1914*, Berlin, 1933 ve Wiegand Schmidt-Richberg vd., *Van der Entlassung Bismarcks bis zum Ende des Ersten Weltkrieges* [*Handbuch zur deutschen Militargeschichte*, c. V], Frankfurt am Main, 1968. Daha az nüfusuna rağmen Fransa'nın Alman askeri gücünden geri kalmama kararlılığı konusunda bkz. Henry Contamine, *La Revanche, 1871-1914*, Paris, 1957.

4 Bkz. Jonathan Steinberg, *Yesterday's Deterrent - Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet*, Londra, 1965; Volker R. Berghahn, *Der Tirpitz-Plan*, Düsseldorf, 1971; Holger H. Hedwig, *"Luxury" Fleet: The Imperial German Navy 1888-1918*, Londra, 1980, bl. 3-6 ve çeşitli yerlerde.

5 Almanya'nın 1914 öncesi sınai gelişimiyle ilgili güvenilir incelemeler için bkz. Gustav Stolper vd., *The German Economy, 1870 to the Present*, New York, 1967, bl.3 vd.; Helmut Böhme, *An Introduction to the Social and Economic History of Germany*, Oxford, 1978, bl. 7. Ayrıca bkz. Lutz Graf Schwerin von Krosigk, *Die grosse Zeit des Feuers: Der Weg der deutschen Industrie*, 3 cilt, Tübingen, 1957-1959, c.II ve III; John J. Beer, *The Emergence of the German Dye Industry*, Urbana, III., 1959 ve Friedrich-Wilhelm Henning, *Die Industrialisierrung in Deutschland*, Paderborn, 1973, s. 203 vd.

6 Bkz. *GGH* (1902), s. 488 vd.

İmparator II. Wilhelm'in Bismarck'ı emekliye sevk ettiği 1890'dan beri, Almanya'nın dış politikası giderek daha fazla değişken ve el yordamıyla yapılır hale gelmişti. Berlin, [1887] Garanti Antlaşması'nı yenilemeyi reddedince, Rusya Fransa'ya yaklaşmış ve sonunda Fransa'yla bir savunma antlaşması yapmıştı. Almanya'nın Britanya'yla ilişkileri, Bismarck'ın ardıllarının başlangıçta umdukları gibi, gerçekte iyileşmemişti aksine, 1895'ten itibaren Londra ile Berlin arasındaki sürtüşme artmıştı.[7] Bismarck 1880'lerin ortasında çoğunlukla Afrika'da, fakat aynı zamanda Pasifik'te de epey sömürge ele geçirmiş olduğu halde, milliyetçi baskı grupları ve Alman iş dünyasının bazı hoşnutsuz kesimleri daha fazla emperyal kazanım ve dünya meselelerinde daha fazla söz sahibi olma talebinde bulunuyorlardı. 1890'ların ikinci yarısında, kısmen bu baskılara yanıt olarak kısmen siyasal sistemde ve toplumsal yapıda kapsamlı değişiklikler yapılmasını isteyen sosyalist ve radikal taleplerin önünü kesme kaygısıyla, imparator ve hükümeti bir dizi yayılmacı söylev, tavır ve eylem sergiledi. Bu durum, diğer Büyük Güçler arasında rahatsızlığa ya da düpedüz kaygıya neden oldu.[8] Aynı zamanda, padişahın hükümranlık alanında artan yatırımları ve bu alanla gelişen ticaretiyle birlikte Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine müdahalesi de sürekli arttı.[9] Bütün bunların üzerine II. Wilhelm

---

7 Krş. J. Alden Nichols, *Germany after Bismarck*, Cambridge, Mass., 1958, bl. 4, 8 ve çeşitli yerlerde; Norman Rich, *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II*, 2 cilt, Cambridge, 1965, bl. III vd.; ve William L. Langer'in klasik eski incelemesi, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, 2.basım., Cambridge, Mass., 1951, çeşitli yerlerde.

8 Wilhelm döneminde Almanya'nın iç sorunlarıyla dış politikası arasındaki iç ilişki konusunda krş. Winfried Baumgart, *Deutschland im Zeitalter des Imparialismus (1890-1914): Grundkräfte, Thesen und Strukturen*, Frankfurt am Main, 1972; Hans-Ulrich Wehler, *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1918*, Göttingen, 1973 ve Gordon A. Craig, *Germany 1866-1945*, New York, 1978, bl. 7-9. Ayrıca bkz. Richard J. Evans (ed.), *Society and Politics in Wilhelmine Germany*, Londra, 1978'e editörün giriş yazısı; Wolfgang J. Mommsen, "Die latente Krise des Wilhelminischen Reiches", *MGM*, c. 15, 1974, s. 7-28.

9 1880 ve 1890'larda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman ekonomik faaliyetleri konusunda krş. Langer, *Diplomacy*, s. 632 vd.; E.M. Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Baghdad Railway: A Study in Imperialism*, New York, 1924, bl. 3-4; Lothar Rathmann, *Berlin-Baghdad: Die imperialistische Nahostpolitik*

1898'de, İstanbul'da Abdülhamid'e resmi bir ziyarette bulundu (dokuz yılda ikinci kez) ve ardından da Kutsal Topraklar'a gitti. 31 Ekim'de, Reformasyon Günü'nde Kudüs'te yeni bir Protestan kiliseyi, Erlöserkirche'yi (Hazreti İsa Kilisesi'ni) takdis etti. Bundan iki gün önce, Almanya'daki büyük Katolik azınlığın gönlünü almak için Kutsal Bakire'nin Göğe Yükselişi adlı tarihi eseri Deutsche Verein vom Heilingen Lande'ye (Kutsal Topraklar'daki Alman Birliği'ne) devretmişti. Bir hafta sonra, imparator Şam'da göründü; yerel ulema, dünyadaki "üç yüz milyon Müslüman" adına kendisini karşıladı ve Wilhelm de, yanıt olarak, dinleyicilerine bütün Müslümanların kendisinin dostluğuna güvenebileceklerini söyledi.[10]

Bu konuda zaman zaman söylenenlerin aksine, Almanların Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisi çok gerilere uzanıyordu. Daha 1830'larda, geleceğin feldmareşali von Moltke de aralarında olmak üzere Prusyalı birçok subay Osmanlı ordusunda danışman ve öğretmen olarak çalışmıştı.[11] 1868-1875 arasında yaklaşık 750 Schwabenli dini muhalif Templier'ler, Kutsal Topraklar'a göç etmiş ve orada müreffeh yerleşimler kurmuşlardı.[12] 1842'de açılan Kudüs'teki Prusya konsolosluğu, faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan yerel Yahudi cemaatlerin ve Templier'lerin desteği ve korumasıyla

---

des kaiserlichen Deutschlands, Berlin, 1962, s. 12-56 çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. A.S. Silin, *Ekspansiya Germanii na Blijnem Vostoke v tontse XIX veka*, Moskova, 1971, s. 121 vd., 170 vd. ve çeşitli yerlerde.

10 Krş. Langer, *Diplomacy*, s. 637 vd; Michael Balfour, *The Kaiser and His Times*, New York, 1972, s. 216 vd.; Karl Wippermann, *Politische Geschichte der Gegenwart: Das Jahr 1898*, Berlin, 1899, s. 138-156. Wilhelm'in iki ziyaretinin bir karşılaştırması için bkz. Joan Haslip, *The Sultan: The Life of Abdul Hamid II*, Londra, 1958, bl. 24-25, 29; ve Alex Carmel, "Die deutsche Palästinapolitik 1871-1914", *JdlfDG*, c. 4, 1975, s. 233 vd.

11 Bkz. Jehuda L. Wallach, *Anatomie einer Militarhilfe: Die preuschich-deutschen Militarmissionen in der Türkei 1835-1919*, Düsseldorf, 1976, s. 17-29. Moltke'nin Türkiye'deki çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. W. Bigge, *Feldmarschall Graf Moltke*, 2 cilt, Münih, 1901; ve Eberhard Kessel, *Moltke*, Stuttgart, 1957.

12 Bkz. Alex Carmel, *Die Siedlungen der württembergischen Templer in Paastina, 1868-1918*, Stuttgart, 1973 ve "The political significance of German settlement in Palestine, 1868-1918", *JdlfDG*, Beiheft 1, 1975, s. 45-71.

Filistin'de kısa sürede oldukça önemli bir konuma ulaşmıştı.[13] Alman mühendisleri ve uzmanlar 1870'lerden beri Osmanlı ülkesinde oldukça etkindi ve bunu, demiryolu inşaatına ilgi gösteren şirketler izledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya bölümünde bir Alman grubuna verilen ilk önemli imtiyaz, İstanbul Boğazı'ndan (fiilen İzmit'ten) Ankara'ya bir demiryolu hattının inşasını öngörüyordu ve 1888'de imzalandı. Aynı yıl, İstanbul'u Orta Avrupa'ya bağlayan Balkan demiryolunda seferler nihayet başladı.[14]

Yüzyılın başından sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman politikalarını ve etkinliklerini değerlendirmeden önce, Almanya'nın Osmanlı politikalarının yönlendirilmesine dahil olan bazı kişi ve kurumlar hakkında birkaç söz söylenmelidir.

II. Wilhelm ve şansölyeleri –Bernhard, Prens von Bülow (1900-1909), Theobald von Bethmann Hollweg (1909-1917), Georg Michaelis (1917), Georg Count von Hertling (1917-1918) ve Prens Max von Baden (1918)– resmi olarak Alman dış politikasından sorumlu oldukları halde, başka bir dizi kurum ve birey bu politikaların formüle edilmesine ve uygulanmasına katıldı ve bunları etkiledi. Diğer pek çok ülke gibi Reich'ın da bir Dışişleri Bürosu (Auswärtige Amt) ve yurtdışında bir büyükelçilik, ortaelçilik ve konsolosluk ağı vardı. Auswärtige Amt'tan sorumlu bakan, imparatorluk hükümetinin diğer bakanları gibi, anayasaya göre ve pratikte (çalışma arkadaşı olmaktan çok) şansölyenin astıydı. Bu yüzden, başka yerde kararlaştırılan politikaların sadece uygulayıcısıydı fakat bu görevde bulunan bazı güçlü iradeli bireyler, zaman zaman bu politi-

13 Bkz. Mordechai Eliav (ed.), *Die Juden Palästinas in der deutschen Politik: Dokumente aus dem archiv des deutschen Konsulats in Jerusalem, 1842-1914*, 2 cilt, Tel Aviv, 1973.

14 Osmanlı demiryolu sisteminin gelişimi, Alman ve diğer yabancı şirketlerin demiryolu işinde yer almasıyla ilgili edebiyat çok fazladır. Erken evreler için özellikle bkz. Earle, *Turkey;* Hermann Schmidt, *Das Eisenbahnwesen in der asiatischen Türkei*, Berlin, 1914; Cari Mühmann, "Die deutschen Bahnunternehmungen in der asiatischen Türkei, 1888-1914", *WA*, c. 24, 1926, s. 121-137, 365-399; Reinhard Hüber, *Die Baghdadbahn*, Berlin, 1943, s. 9-43; E.R. Brünner, *De Bagdadspoorweg*, Gröningen, 1957. Ayrıca bkz. Jean Ducruet, *Les Capitaux européens au Proche-Orient*, Paris, 1964, s. 180 vd. ve aşağıda not 38'de sıralanan eserler.

kaları kendileri biçimlendirebildiler. Auswärtige Amt'taki belli görevlilerin, özellikle (1906'ya kadar Siyasal Bölüm'de baş müşavir) Baron Friedrich von Holstein'ın, dönemindeki pek çok kişinin kavradığından çok daha büyük bir etkiye sahip olduğu da açıktır.[15]

İstanbul'da Reich hem bir büyükelçilik, hem bir konsoloslukla temsil ediliyordu. Ayrıca, sayıları giderek artan Alman konsoloslar ve yardımcı konsoloslar, imparatorluğun çeşitli bölgelerine konumlanmıştı. 1912'ye gelindiğinde yalnızca Asya eyaletlerindeki Alman konsolosluk makamlarının sayısı, Mezopotamya bölgesinde üç (Musul, Bağdat, Basra), "Suriye" ve Lübnan'da yarım düzineden fazla (Halep, Şam, Trablus, Beyrut, Hayfa, Yafa ve Kudüs), Kilikya'da iki (Adana ve Mersin) ve Karadeniz kıyısında iki (Samsun ve Trabzon) olmak üzere yirmiye yakındı.[16]

İstanbul'da diplomatik bir makamda bulunmanın, derece bakımından Londra, Paris, Viyana ya da Petersburg'un altında olsa da, hatırı sayılır bir itibarı ve nüfuzu vardı.[17] Pera'daki Alman büyükelçiliğinin başında 1897'den itibaren bir dizi çok yetenekli insan bulundu: Baron Adolf Marschall von Bieberstein (1912'ye kadar), Baron Hans von Wangenheim (1915'e kadar), Kont Paul von Wolff-Metternich (1916'ya kadar), Richard von Kühlmann (1917'ye kadar) ve Kont Johann Heinrich von Bernstorff (1918'e kadar).

Mahkemeler konusunda büyük deneyime sahip, enerjik bir Badenli hukukçu olan Marschall von Bieberstein, Bismarck'ın düşüşünden sonra Auswärtige Amt'ın başına atanmış, fakat sonunda II. Wilhelm ve çevresinin nefretini kazanmıştı. 1897'de Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi, kısa sürede imparatorun teveccühünü tekrar kazandı ve İstanbul Boğazı'ndaki makamını giderek Reich'ın çok önemli bir ileri karakoluna dönüştürdü. Gerçekten de, bu dönemin bazı araştırmacıları o-

15 Bkz. Lamar Cecil, *The German Diplomatic Service 1871-1914*, Princeton, NJ, 1976, çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. Rich, *Friedrich von Holstein*, bl. II vd.; ve Holstein'ın yakın zamanda yayımlanan mektupları, Gerhard Ebel (ed.), *Botschafter Paul Graf von Hatzfedt: Nachgelassene Papiere*, 2 cilt, Boppard, 1976.

16 Bkz. *GGH* (1912), s. 1110.

17 Bkz. Cecil, *German Diplomatic Service*, s. 14, 158 vd.

nu, Almanya'nın savaştan önceki Ortadoğu politikalarının gerçek mimarı olarak görür. İstanbul'daki uzun görevi süresince, Baron'a başka diplomatik misyonlarda da yer verildi; İkinci Lahey Konferansı'na giden Alman delegasyonuna başkanlık etti. 1912'de ölümünden hemen önce, uzun süredir istediği bir göreve, Londra büyükelçiliğine gönderildi.[18]

Ardılı Wangenheim, benzer şekilde en yetenekli Alman diplomatlar arasında sayılıyordu. O da zaman zaman oldukça bağımsız bir tutum sergileyecek hatta Berlin'in isteklerine aykırı bir çizgi izleyecekti.[19] 1915'te ölünce, büyükelçilik görevini diplomatik topluluğun saygın bir yaşlı üyesi devraldı. Wolff-Metternich on bir yıl boyunca (1901-1912) St. James Sarayı'nda Almanya'yı temsil etmiş, iki ülke arasında açılan uçurumu boşuna kapatmaya çalışmıştı. Emekliliği gelen Olff-Metternich, savaş zamanının Osmanlı Devleti'ndeki fırtınalı siyasal iklimden (ve özellikle Babıâli'nin Ermeni karşıtı programından) hoşlanmadı ve bir yıldan daha kısa bir süre içinde mecburen geri çağrıldı.[20] Yerini, İstanbul doğumlu bir Bavyeralı, (babası Anadolu Demiryolu Şirketi'nin ilk müdürü olan) Richard von Kühlmann aldı. Kühlmann, 1917'de Auswärtige Amt'ı devralmak üzere Berlin'e geri çağrıldı.[21] Osmanlı hükümetine

---

18 Krş. *age.*, s. 260 vd ve çeşitli yerlerde; John Röhl, *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890-1900*, Berkeley ve Los Angeles, Calif., 1967, çeşitli yerlerde; Erich Lindow, *Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel 1897-1912*, Danzig, 1934 ve AA, Nachlass Hons von Miquel, "Freiherr Marschall von Lieberstein [sic.]" üzerine deneme.

19 Krş. Joseph Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches*, Viyana, 1928, s. 49 vd. ve çeşitli yerlerde; Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance 1914-1918*, Ithaca, NY, 1970, s. 18 vd.; Isaiah Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918*, Oxford, 1977, s. 187 vd. ve çeşitli yerlerde. Ayrıca savaş sırasındaki rolü için bkz. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918*, Princeton, NJ, 1968, çeşitli yerlerde.

20 Bkz. *age.*, s. 90 vd., 229 vd.; ve Eberhard von Vietsch (ed.), *Gegen die Unvernunft: Der Briefwechel zwischen Paul Graf Wolff Metternich und Wilhelm Solf 1915-1918*, Bremen, 1964.

21 Kühlmann'ın *Erinnerungen*'i [Anılar] (Heielberg, 1948) güvenilmez olduğu ve yerleri fena halde karıştırdığı halde, Sir Lewis Namier, *Vanished Supremacies*, New York, 1963, s. 96 ve devamında Kühlmann'a yüklenen suiistimali haklı çıkarmaz. Türkiye'deki rolü konusunda bkz. Trumpener, *Germany*, s. 46,

takdim edilen son büyükelçi Bernstorff daha önce dokuz yıl Washington'da çalışmıştı.[22]

Büyükelçiye işinde genelde iki ya da üç müşteşar, birkaç dragoman ve bir askeri ataşe yardımcı olurdu. 1914'te savaşın patlak vermesinden sonra personel sayısı artırıldı ve bir de deniz ataşesi eklendi.

Büyükelçilik müşteşarlarından birçoğu sonraki yıllarda öne çıktı (bunlardan biri de, 1930'larda Papen, Schleicher ve Hitler yönetiminde dışişleri bakanlığı görevinde bulunan Würtembergli Baron Konstantin von Neurath'tı). Askeri ataşeler arasında sonraki yıllarda en başarılı olanı, 1897'den 1901'e kadar İstanbul'da kalan Binbaşı Curt Morgen'di: 1904'te asalet unvanı aldı ve I. Dünya Savaşı'nda birçok nişan kazanan bir kolordu komutanı oldu.[23] Ardıllarından birçoğu mesleki yaşamlarında onun kadar şanslı değildi. Erich von Leipzig'e, İstanbul'da geçirdiği altı yıldan sonra bir alay komutanlığı verildi ve ardından emekli oldu. 1915'te tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na askeri ataşe olarak gönderildi fakat birkaç ay sonra, bir demiryolu istasyonunda oldukça gizemli koşullarda vurularak öldü.[24] Walter von Strempel, İstanbul'daki

---

128, 244 vd., 326 vd. ve çeşitli yerlerde; bakan olarak çalışması konusunda krş. Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf, 1961 çeşitli yerlerde; Gerhand Ritter, *Staatskunst und Kriegshandwerk*, 4 cilt, Münih, 1954-1968, c. IV, çeşitli yerlerde; ve Winfried Baumgardt, *Deutsche Ostpolitik 1918*, Viyana, 1966, çeşitli yerlerde.

22 Bernstorff'un Birleşik Devletler'i tarafsız tutma çabaları konusunda krş. Ritter, *Staatskunst*, c. III, çeşitli yerlerde; Ernest R. May, *The World War and American Isolation, 1914-1917*, Cambridge, Mass., 1959, çeşitli yerlerde; ve Arthur S. Link, *Wilson*, 5 cilt, Princeton, NJ, 1947-1965, c. III-V, çeşitli yerlerde. Türkiye'deki çalışmaları konusunda bkz. Trumpener, *Germany*, s. 161 vd. ve çeşitli yerlerde; ve *Erinerungen und Briefe*, Zürih, 1936'nın 4. bölümü.

23 Morgen'in Türkiye'deki hizmetleri konusunda krş. Martin Reymann'ın ölüm ilanı, *DBJ*, c. X, 1931 içinde, 176 vd.; George W.F. Hallgarten, *Imperialismus vor 1914*, 2. baskı, 2 cilt, Münih, 1963, c. I, s. 478 vd.; ve kendi anlatımı, "Meine Lebenserinnerungen" (daktilo yazısı, c. 1927), BA-MA içinde, Nachlass Curt von Morgen, N227/11.

24 Albay Leipzig (1905'e kadar Leipziger olarak tanınan) üzerine veriler dağınıktır. Prusya ordusunun yıllık Ranglisten'ine dayanarak mesleki yaşamını yeniden inşa ettim. Ayrıca bkz. Karl-Heinz Janssen (ed.), *Die graue Exzellenz... Aus den Papieren des kaiserlichen Gesandten Karl Georg von Treutler*, Frankfurt, 1971, s. 50 vd.; Pomiankowski, *Zusammenbruch*, s. 56, 143; ve Trumpener, *Germany*, s. 82 vd.

görevi süresince (1907-1914) çok önemli bir rol oynadı, fakat yeni Alman askeri misyon şefi Liman von Sanders'le dalaştı ve sonunda, askeri eğitim için Almanya'ya gitmekte olan bazı Osmanlı prenslerinden sorumlu olarak Almanya'ya sepetlendi.[25] Aynı şekilde Ardılı Binbaşı Karl von Laffert de, Liman'la takıştı ve 1915 başlarında Almanya'ya geri gönderildi. Yılmayan Karl von Laffert, daha sonra birçok yabancı başkentteki sivil diplomatların askeri diplomatlarla değiştirilmesi de dahil, savaş sonrası keskin reformları savunduğu bir muhtırayı Veliaht Prens'e sundu. 1930'larda Herr von Laffert SS içinde bir rütbeye ulaştı ve ünlü Halk Mahkemesi'nin bir üyesi oldu.[26] Kısa sürede generallik rütbesine yükselen ve tam yetkili askeri temsilci unvanı verilen Türkiye'deki son askeri ataşe, Bavyeralı Kurmay Subay Otto von Lossow'du. Daha önce Osmanlı ordusunda danışman olarak çalışmış hatta I. Balkan Savaşı'nda bir Osmanlı tümenine komuta etmişti. General von Lossow, daha sonra Reichwehr'in Bavyera tümeni komutanlığına yükseldi ve Hitler'in 1923'teki Birahane Darbesi sırasında ve öncesinde kilit bir rol oynadı.[27]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki birçok Alman konsolosluğunda, rutin olarak "profesyonel olmayan" yerel sakinler, çoğunlukla da işadamları görevlendirilir, bunlar bazen resmi görevleriyle fazla ilgilenmezlerdi. Örneğin, İran Körfezi bölgesinde çalışkan ve giderek zenginleşen bir Alman tüccar olan Rudolf Wönckhaus, 1910 dolaylarında Basra'ya "fahri konsolos" olarak atanmasını büyük bir gönülsüzlükle kabul etti ve

25 Krş. Hallgarten, *Imperialismus*, c. II, s. 370 vd., 430 vd.; ve Wallach, *Anatomie*, s. 145 vd. ve çeşitli yerlerde.

26 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 77 vd.; AA, Deutschland 122 No. 2, Treutler'den AA'ya, 5 Kasım 1915, Lyncker'den Treutler'e, 27 Kasım 1915; ve Cuno Horkenhach, *Das Deutsche Reich von 1918 bis Heute*, 2 cilt, Berlin, 1930-1935, c. II, s. 975. Laffert'in Ağustos 1914'te Türkiye'deki görevinden alındığına dair Pomiankowski'nin ifadesi (*Zusammenbruch*, s. 56; Wallach, *Anatomie*, s. 147'de tekrarlanan) yanlıştır. O yılın sonuna kadar İstanbul'da çok önemli bir rol oynadı.

27 Bkz. Wallach, *Anatomie*, çeşitli yerlerde; Trumpener, *Germany*, s. 88 vd. ve çeşitli yerlerde; ve Harold J. Gordon, *Hitler and the Beer Hall Putsch*, Princeton, NJ, 1972, s. 142 vd. ve çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. Bernd F. Schulte, *Vor dem Kriegsausbruch 1914*, Düsseldorf, 1980, s. 30 vd., 47, 133 vd., 154.

görünüşe göre üstlerine hiç rapor yazmadı.[28] 1900'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan meslekten konsoloslardan birçoğu Ortadoğu meselelerinde ve dillerinde iyi eğitim görmüş kişilerdi. Bunlardan çok azının, yaşamlarının geri kalan kısmı süresince dünyanın bu parçasında hizmet görmeleri bekleniyordu; bazıları sonunda başka yerlere gönderildiler ve yükseldiler. Örneğin, Wilhelm Stemrich İstanbul'da uzun süre, Tahran'da kısa bir süre başkonsolos olarak çalıştıktan sonra Auswärtige Amt'ta müsteşar (1907-1911) oldu. Yüzyılın başlarında Bağdat ve Kudüs'te konsolosluk görevlerinde bulunmuş olan Friedrich Rosen, daha sonra çeşitli Avrupa başkentlerinde imparatorluk ortaelçiliklerini yönetti ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra kısa süre Alman Dışişleri bakanı olarak görev yaptı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve civarında (Erzurum, Şam, Tiflis) konsolusluk deneyimi bulunan önemli kişilerden biri de, Kont Friedrich Werner von der Schulenburg'du. Schulenburg daha sonra (1934'ten Hitler'in Sovyetler Birliği'ni istilasına kadar) Almanya'nın Moskova büyükelçisi olarak çalışacak ve 1944'te Nazi rejimine karşı olduğu için idam edilecekti.[29]

En az iki kişiden daha söz edilmelidir. Biri, 1895'ten I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İstanbul'da *Frankfurter Zeitung*'u temsil eden gazeteci Paul Weitz'di. Büyükelçilik için istihbarat toplayan ve bağlantı kuran kişi olarak işinde çok başarılı olduğu anlaşılıyor.[30] Diğer değerli bağlantıyı (özellikle Enver Paşa'yla) Alman İmparatorluk Donanması'ndan Önyüzbaşı Hans Humann sağlıyordu. İzmir'de bir arkeoloğun oğlu olarak doğan Humann, gençliğinin bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirmişti ve Enver'i o günlerden tanı-

28 Bkz. Eugene Staley, "Business and politics in the Persian Gulf: the story of the Wönckhaus firm", *Political Science Quarterly*, c. XLVII, no. 3, 1933, s. 367-385.

29 Rosen konusunda bkz. anıları, *Aus einem diplomatischen Wanderleben*, 2 cilt, Berlin, 1931. Schulenburg'un savaş sırasında Türkiye'deki konsolosluk faaliyetleri konusunda özellikle bkz. Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmachte*, bl. I, Viyana, 1975, s. 68 vd. ve çeşitli yerlerde.

30 Büyükelçiliğe hizmetlerinin kısmi bir özeti için bkz. AA, Deutschland 135 No. 1 secrata, Weitz'den Zimmermann'a, 15 Aralık 1916. Ayrıca bkz. Nachlass'ı, AA arşivi içinde; Rudolf Vierhaus (ed.), *Das Tagebuch der Baronin Spitzemberg*, Göttingen, 1960, çeşitli yerlerde; John G. Williamson, *Karl Helfferich*, Princeton, NJ,1971, s.89 vd; Weber, *Eagles*, s. 9, 82, 133, 204.

yordu. 1913 sonbaharında muğlak bir biçimde tanımlanmış işlevlerle (yüzyıllık büyükelçilik karakol gemisi *Loreley*'in komutanlığı da dahil) Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi ve deniz ataşesi olarak *de facto* rolü ancak 1915'te resmen kabul edildi. Her ne olursa olsun, 1917'de geri çağrılıncaya kadar Almanların İttihat ve Terakki rejimiyle bağlantılarını sağlayan herhalde en değerli kişiydi.[31]

Daha önce de sözü edildiği gibi, bazı Prusyalı subaylar 19. yüzyılın başından beri Osmanlı ordusunda hizmet etmekteydi. 1882'den itibaren, Tümgeneral Otto Kaehler yönetiminde küçük bir subay grubunun gelmesiyle Almanların Osmanlı askeri işlerine ilgisi artmıştı. 1885'te Kaehler'in ölümünün ardından, sonraki on yıl boyunca genelkurmay, askeri örgütlenme ve eğitim prosedürleri konularında Osmanlılara danışmanlık yaparak büyük bir enerji ve coşkuyla çalışan Yarbay Baron Colmar von der Goltz bu grubu devralmıştı. 1895'in sonlarında Goltz, önce tümen komutanı, daha sonra kolordu komutanı olarak Prusya ordusunda aktif göreve geri döndü fakat Osmanlı öğrencileriyle bağlantıyı sürdürdü ve misyonunun bazı mensupları Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldı. Bunlardan biri olan ve 1900'de soyluluk unvanı verilen Louis Kamphövener, yıllarca Osmanlı piyade birliklerinin genel müfettişliğini yaptı; diğer birçok kişi de Osmanlı süvari, topçu ve istihkâm birliklerinin genel müfettişi olarak görevlendirildi. Daha sonraki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen müfettişlerden biri de, savaş sırasında tümen komutanlığına yükselen ve ardından Reichwehr'in askeri bölgelerinden birinin başına geçen İstihkâm Albay Erich Weber'di. (Weber'in kızı, Türkiye'deki askeri misyonun duayenlerinden olan, daha sonra amiralliğe terfi eden ve Hider'den sonra devletin başına geçen Karl Dönitz'le evlendi).[32]

---

31 Bkz. *age.*, s. 25 vd ve çeşitli yerlerde; Trumpener, *Germany*, s. 41 vd ve çeşitli yerlerde; ve Klaus-Volker Giessler, *Die Institution des Marineattachés im Kaiserreich*, Boppart, 1976, s. 189 vd. Ayrıca bkz. Humann'ın mektupları, Ernst Jäckh tebliğleri (Yale Üniversitesi Kütüphanesi) içinde ve "Unterredung mit Professor Lepsius am 4. Oktober ... [1915]", *Kanner Tebliğleri*, Hoover Kütüphanesi, Stanford Üniversitesi, c. II.

32 Bkz. Ulrich Trumpener, "German officers in the Ottoman Empire, 1880-1918", *JdlfDG*, Beiheft 1, 1975, 32 vd; Wallach, *Anatomie*, s. 34 vd.

1913'te, Balkan Savaşları'ndan sonra Alman subaylardan oluşan daha büyük bir destek kuvveti Osmanlı topraklarına davet edildi. Kısa bir süre önce soyluluk unvanı almış, kısmen Yahudi kökenli süvari subayı Korgeneral Otto Liman von Sanders'in başkanlık ettiği bu yeni Alman "misyonu", imparatorlukta ek eğitim işlevleri üstlenecekti.[33] 1913'ün sonunda İstanbul'a gelişi, Rusya ile ciddi diplomatik gerilime neden oldu.[34]

Kolayca etkilenebilen genç Osmanlı subaylarının uzun eğitim devreleri için geçici görevle Alman alaylarına gönderilmeleri, herhalde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman askeri uzmanların varlığı kadar önemliydi. 1890'larda, yılda ortalama 15-20 stajyer bu programa katıldı; bunlardan bazıları da Prusya genel kurmayına gönderildi. Ondan sonra stajyerlerin sayısı yıldan yıla değişti; bazı yıllarda 50'ye çıkan stajyer sayısı, bazı yıllarda pratikte sıfıra indi.[35] İlk stajyerlerden bazıları, daha sonraki yılların ünlü Osmanlı paşaları oldular. 1913-1914'te Harbiye Nazırı, 1917'de ordu grup kumandanı ve 1918'de sadrazam olan Ahmed İzzet Paşa bunlardan biriydi. Mahmud Şevket Paşa ise (Haziran 1913'te sadrazamken yapılan suikast sonucu öldü), Güney Almanya'da yaklaşık on yıl bulunmuş ve Osmanlı ordusuna mavzer tüfeği teslimatını denetlemişti dolayısıyla akıcı bir şekilde Almanca konuşuyordu, fakat Schwaben aksanıyla.[36]

---

33 Krş. Trumpener, "German officers", s. 32 vd; Ulrich Trumpener, "Liman von Sanders and the German-Ottoman alliance", *Journal of Contemporary History*, c. I, no. 4, 1966, 179 vd; Wallach, *Anatomie*, s. 126 vd.

34 Krş. Luigi Albertini, *The Origins of the War of 1914*, 3 cilt, Londra, 1952-1957, c. I, s. 540 vd; Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen*, Düsseldorf, 1969, s. 483 vd; Akademiya Nauk SSSR, *Istoriya pervoi mirovoi voini*, ed. I.I. Rostunov, 2 cilt, Moskova, 1975, c. I, s. 88 vd. Ayrıca bkz. Bodger, bu kitapta s. 125.

35 Bkz. Wallach, *Anatomie*, s. 60 vd, 88 vd ve çeşitli yerlerde; ve ilk stajyerlerden birisinin, General Pertev Demirhan'ın hatıraları, *Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz* üzerine kitabı, Göttingen, 1960 içinde, s. 30 vd. Alman (Prusya) ordu kayıt defterlerinde (Ranglisten) Türk stajyerler normalda "Offiziere à la suite der Arme" başlığı altında sıralanırlardı.

36 Hallgarten, *Imperialismus*, c. II, s. 169, 430 ve çeşitli yerlerde, her iki adamı da çok koyu renklerle betimler: İzzet "korkunç derecede yoz ve zalim" olarak, Şevket "enerjik" ve Alman yanlısı fakat "kişi olarak öteki Türklerden daha az yoz olmayan" olarak. Şevket'in çok farklı bir tasviri için bkz. Feldmareşal von

Alman "reformcular"ın Osmanlı İmparatorluğu'nda elde ettikleri özel konum, 1914 öncesinde İngilizlerin Osmanlı donanmasına ve Fransızlar ile İtalyanların da Osmanlı jandarmasına ilgilerinin artmasıyla koşut bir seyir izliyordu. Ne var ki Almanların, Osmanlı kara ordusunun büyük ve çok yönlü işlevleri nedeniyle nüfuz bakımından diğer Avrupalı Güçler karşısında daha avantajlı oldukları söylenebilir.

Yüzyılın bitiminden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman ekonomik etkinliğinin hızla genişlemesine Berlin Deutsche Bank önayak oldu. Bu en büyük Alman bankası, özellikle, Bağdat Demiryolu (*Bagdadbahm)* da dahil olmak üzere çeşitli demiryolu girişimlerinin kefilliği ve Babıâli'ye borç ayarlama işiyle ilgilendi. Oysa Deutsche Bank 1909'a kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir şubesi bulunmayan ve hiç göze çarpmayan bir banka olarak kalmıştı. 1899'da kurulan Deutsche Palästinabank ise aksine Kudüs, Yafa, Hayfa, Beyrut, Şam ve Trablus'ta şubeler, Nasıra ve Gazze'de hasat mevsimi temsilcilikleri açtı. 1906'dan itibaren, Deutsche Bank'ın kimi baş rakipleri (yani, Dresdner Bank, National Bank für Deutschland ve Schaafhausenscher Bankverein) tarafından yeni kurulan Deutsche Orientbank'la işbirliğine bile başladı. Deutsche Orientbank Osmanlı topraklarında 12 şube (ayrıca Mısır'da 7 şube) açtı. Bursa şubesi 1907'den itibaren, 1950'lerde Türkiye'nin cumhurbaşkanı olan Mahmud Celal (Bayar) tarafından idare edildi.[37]

I. Dünya Savaşı patlak verene kadar, Almanya'nın Osmanlı topraklarına *pénétration pacifique*'inin en göze batan ve en çok tartışma yaratan yanı, bitirildiğinde İstanbul'u ve genel olarak Avrupa'yı Bağdat'a ve İran Körfezi'ne bağlayacak olan bir de-

---

der Goltz'un "Erinnerungen an Mahmud Schewket Pascha" adlı yazısı, *Deutsche Rundschau*, c. CLVII,1913, s. 32-36, 184-209; krş. Ahmad, bu kitapta s. 19.

37 Krş. Walter Hoffmann, "Deutsche Banken in der Türkei", *WA*, c. VI, 1915, s. 410-421; Raymond Poidevin, *Les Relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914*, Paris, 1969, s. 64 vd, 242, 253 vd, 567 vd ve çeşitli yerlerde; Kurt Grunwald, "Pénétration pacifique-the financial vehicles of Germany's 'Drang nach dem Osten'", *JdlfDG*, Beiheft 1, 1975, s. 85-103. Bayar konusunda bkz. Metin Tamkoç, *The Warrior Diplomats*, Salt Lake City, Utah, 1976, s. 3132 vd.

miryolu hattının yapılmasıydı. 1890'larda Alman denetiminde ticari bir birlik, (1892'nin sonunda tamamlanan) İstanbul Boğazı'ndan Ankara'ya ve (1896'da tamamlanan) Konya'ya demiryolu hatlarını zaten inşa etmişti ve bir iki hat, o zamandan beri Almanların yönetimindeki (kısaca Anatolie olarak bilinen) Société du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie tarafından işletilmekteydi. Alman denetimindeki bu ticari birlik, 1899 ile 1903 arasında elde edilen imtiyazların bir sonucu olarak, Konya'dan güneybatıya doğru Adana, Musul ve Bağdat üzerinden Basra'ya uzanan bir hat inşa etme ve işletme hakkını elde etti. Büyük ölçüde İngiliz, Fransız ve Rus hükümetlerinin siyasal itirazlarının neden olduğu mali sorunlar ve özellikle Toroslar ve Amanos'taki zor arazi koşulları (Frankfurt'tan Philipp Holzmann firması tarafından üstlenen) fiili inşa sürecinin uzun süre ertelenmesine ve durmasına yol açtı. 1911'de demiryolunun Alman destekçileri, imtiyazda kimi değişikliklere razı oldular. Herhalde en önemli değişiklik, Bağdat'ın en azından geçici olarak hattın bitiş noktası olarak kabul edilmesiydi.[38] Ağustos 1914'e gelindiğinde, hat hâlâ tamamlanmamış durumdaydı. Genişletilen Haydarpaşa Garı'ndan yola çıkan tren, Konya üzerinden Toros Dağları'nın eteklerindeki ücra bir köye kadar gidiyordu. Bu dağ zincirinin diğer tarafında yol Çukurova üzerinden Amanos Dağları'nın eteğine kadar devam ediyordu. Yaklaşık 100 km uzunluğundaki bu ikinci kesintiden sonra, trenler Halep'e ve oradan da Cerablus yakınında neredeyse bitmiş olan Fırat üzerindeki köprüye kadar gidiyorlardı; oradan da bozuk bir yolla Tel Ebyaz'a kadar ulaşılabiliyordu. Bağdat'tan kuzeye, Samarra'ya giden bir ek yol da hizmetteydi.[39]

---

38 Not 14'te sıralanan yazına ek olarak bkz. J.B. Wolf, *The Diplomatic History of the Baghdad Railroad*, Columbia, MO, 1936; Maybelle K. Chapmann, *Great Britain and the Bagdad Railway 1888-1914*, Northamton, Mass., 1948; Helmut Mejcher, "Die Bagdadbahn als Instrument deutschen wirtschaftlichen Einflusses im Osmanischn Reich", *Geschichte und Gesellschaft*, c. I, no. 4, 1975, s. 447-481; Kent ve Fulton, bu kitapta s. 219, 263.

39 Krş. Richard Hennig, *Die deutschen Bahnbauten in der Türkei*, Leipzig, 1915, s. 9; AA, Türkei 152, Bd 79, Rössler'den Bethmann Hollweg'e, 20 Ekim 1914; Otto Riese'nin muhtırası, 23 Kasım 1914. Fischer, *Krieg*, s. 646 (Harita 6)'da verilen bilgi çok karışıktır.

Tamamlanmamış durumuna rağmen Bağdat Demiryolu savaşın arifesinde yılda yaklaşık 600 bin yolcu ve 116 bin ton yük taşıyordu. Gerçi, özellikle Konya ile İstanbul Boğazı arasında nakliyenin çoğu tek yönlüydü; iç bölgelerden deniz kıyısına mal sevk ediliyordu.[40] Hem Anatolie'nin hem onun yan kuruluşu Baghdad'ın demiryolu araçlarının hemen hemen tamamı Alman firmalarından, en başta da Henschel, Borsig ve Maffei'den temin ediliyordu ve 1914'e gelindiğinde, yaklaşık 200 buharlı lokomotif ve 3500 yük ve yolcu vagonu vardı.[41]

1900 ile 1908 arasında Şam'dan Medine'ye devlet gözetiminde yapılan dar bir hat olan Hicaz Demiryolu'nda da, neredeyse sadece Alman demiryolu malzemeleri kullanıldı. Alman malzemesinin (1913'te yaklaşık 100 lokomotif ve 1100 vagon) seçilmesinin asıl nedeni, bütün inşaat projesinin teknik yönetiminin ilk kez 1885'te Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiş olan Saksonyalı yüksek mühendis Heinrich August Meissner'e verilmiş olmasıydı. Meissner, Hicaz Hattı'nı tamamladıktan sonra, Bağdat Hattı'nın bir kesimindeki işi idare etti, I. Dünya Savaşı sırasında Sina Çölü'ne askeri bir demiryolu inşa etti ve mesleki yaşamını 1930'larda İstanbul'da bir teknik danışman ve üniversite hocası olarak bitirdi.[42]

Demiryolu malzemesi imalatçıları gibi, çelik ray yapan Alman şirketleri de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki inşaat projelerinden çok yararlandılar. Örneğin, 1910 ile 1913 arasında Almanya'dan Osmanlı ülkesine nakledilen ray ve traverslerin değeri 19 milyon altın marktan fazla tutuyordu ve bazı Alman deniz hatları işletmelerinin ağırlıklı işi demiryolu malzemesi nakliyatıydı. Bu işletmeler arasında 1889'da kurulan Deutsche Levante-Linie, bir süre için en önde gelen şirketti. 1906'dan itibaren Hamburg'dan HAPAG firması, İran Körfezi'ndeki liman-

40 Bkz. Hennig, *Die deutschen Bahnbauten*, s. 28 ve çeşitli yerlerde; Mühlmann, "Die deutschen Bahnunternehmungen", s. 366 vd, 388 vd.

41 Bkz. *age.*, s. 369 ve 385. Kullanılan demiryolu malzemeleriyle ilgili mükemmel bir betimleme için bkz. Derwent G. Heslop, "The Bagdad Railway", *The Engineer*, 3 Aralık 1920, s. 552 vd.

42 Bkz. Herbert Pönicke, "Heinrich August Meissner-Pascha und seine Eisenbahnbauten im Nahen Osten 1901-1917", *JdlfDG*, IV, 1975, s. 257-300.

lara düzenli seferler yaptı ve aynı şekilde Bağdat Demiryolu girişimine malzeme sağlama işine girdi.[43]

Alman bankalarına ve demiryolu şirketlerine ek olarak, savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Reich'ın birçok önemli silah firması da çok etkindi ve göze çarpıyorlardı. 1880'lerden itibaren Almanya'nın en büyük top üreticisi olan Essen'deki Krupp şirketi, zaman zaman Osmanlı topraklarında bulunan Alman subayların da yardımıyla Osmanlı ordusuna yüzlerce ağır ve hafif top sattı. Bu bağlamda Baron von der Goltz'un 1880 ve 1890'lardaki çabaları sık sık belirtilmiştir.[44] Aynı şekilde, yüzyılın sonlarına doğru askeri ataşelik görevini yürütürken Binbaşı Morgen de siparişlerin sürmesi için elinden geleni yaptı. Birkaç yıl sonra geri çağrıldığında, Krupp şirketine verilen siparişler "o kadar büyüktü ki, şirketin İstanbul'daki satış temsilcileri Huber kardeşler sadece aldıkları komisyonlarla milyoner oldular."[45]

Osmanlı silah alımlarından yararlanan diğer şirketler Heinrich Erhardt'ın (topçuluk sektöründe Krupp'un başlıca Alman rakibi) Düsseldorf Rheinische Metallwaren-und Maschinenfabrik'i,[46] Berlin Ludwig Loewe firması ve Schwaben'deki Oberndorf Mauser firmasıydı; son iki şirket daha sonra Deutsche Waffen-und Munitionsfabriken'de birleşti. Loewe ve Mauser Osmanlılara çok sayıda piyade ve süvari tüfeği tedarik ederken, çok sayıda başka Alman firması da mermi, şarjör ve çeşitli tipte mühimmat sattı.[47]

1880'lerden itibaren, Osmanlı donanması da bazı gemilerini Alman tersanelerinden satın aldı fakat I. Dünya Savaşı pat-

---

43 Bkz. Mejcher, "Die Bagdadbahn", s. 480; Rathmann, *Berlin-Bagdad*, s. 34 vd; Earle, *Turkey*, s. 107 vd; Honig, "Schiffahrt und Schiffahrtpolitik der Türkei", *WA*, c. VII, 1916, s. 79-92; ayrıca Kent, bu kitapta s. 263.

44 Bkz. Hallgarten, *Imperialismus*, c. I, s. 267, 307, 478 ve çeşitli yerlerde; Rathmann, *Berlin-Bagdad*, s. 16 vd; Wallach, *Anatomie*, s. 105 vd.

45 Morgen, "Meine Lebenserinnerungen", s. 207.

46 Krupp ile teknolojik bakımdan çok daha ileri Ehrhardt firması arasındaki rekabet konusunda krş. Eckart Kehr, *Der Primat der Innenpolitik: Gesammelte Aufsatze* ..., ed. Hans-Ulrich Wehler, Berlin, 1965, s. 223-230; Willi A. Boecke, *Krupp und die Hohenzollern in Dokumentem*, Frankfurt am Main, 1970, s. 106 vd, 183 ve çeşitli yerlerde.

47 Bkz. Wallach, *Anatomie*, s. 105 vd.

lak verene kadar, Osmanlı donanma tedarikinde Alman rolü oldukça sınırlı kaldı. 1914'e gelindiğinde, Osmanlı filosu 1910'da Alman donanmasından satın alınan modası geçmiş iki savaş gemisinin (1891'de suya indirilen *Turgut Reis* ve *Barbaros Hayreddin*) yanı sıra, Elbing'deki Schichau firması tarafından yapılan birçok küçük destroyeri kapsıyordu. Fakat Britanya'ya verilen 3 zırhlı ile 2 kruvazör siparişi hatta Fransa'ya verilen 6 destroyer ile 2 denizaltı siparişiyle karşılaştırıldığında, Almanların payı gerçekten de çok küçüktü.[48] Aynı şekilde, 1914'ten önce Mezopotamya petrol alanlarının araştırılmasına ve gelecekte işletilmesine yönelik Alman girişimleri de kısmen Almanların sınırlı sermaye kaynakları nedeniyle, çok düşük bir düzeyde kaldı. Deutsche Bank, epeyce bocalamadan sonra Mart 1914'te İngiliz denetimindeki bir konsorsiyumda ufak bir payı kabul etmeye razı oldu.[49]

Savaş öncesi yılların ticari istatistiklerine bakılırsa, Almanların bu alanda ilerleme kaydetmekte oldukları görülür. Ancak, 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen konuma sahip olmaktan hâlâ çok uzaktılar. 1913'te Almanya, Osmanlı ihraç ürünlerinin bir pazarı olarak (Britanya, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın ardından) dördüncü, Osmanlıların ithal ettikleri ürünleri sağlayan ülkeler arasındaysa (Britanya ve Avusturya-Macaristan'ın ardından) üçüncü sıradaydı. Dahası, artmakta olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'yla yapılan Alman ticareti, Almanya'nın dünya çapındaki ticari faaliyetlerinin hâlâ çok mütevazı bir parçasını oluşturuyordu. Örneğin, 1912'de toplam Alman ihracatının sadece yaklaşık %1,3'ü Osmanlı İmparatorluğu'na gidiyor ve toplam Alman ithalatının sadece %0,7'si Osmanlı İmparatorluğu'ndan geliyordu. 1913 rakamları da oldukça benzerdir: Osmanlı İmparatorluğu'na 98,4 milyon altın mark değerindeki Alman ihracatı (değer sırasına göre)

48 Krş. Hermann Lorey, *Der Krieg in den türkischen Gewaissern*, 2 cilt, Berlin, 1928- 1938, c. I, 32 vd; Paul G. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation 1908-1914*, Cambridge, Mass., 1971, s. 314 vd; Djamal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919*, Londra, 1922, s. 83 vd.

49 Bkz. Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920*, Londra, 1976, s. 59 vd, 170 vd; Fischer, *Krieg*, s. 434 vd; Kent, bu kitapta s. 263.

yünlü kumaş, pamuklu kumaş, şarjör, makine, buğday unu ve diğer kalemlerden oluşuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithalatsa, esas olarak tütün, kuru üzüm, yün çuha, kuru yemiş ve benzeri ürünlerden ibaretti.[50]

1914 öncesi uluslararası ilişkilere yönelik geleneksel literatür, genellikle ve biraz da haklı olarak, hükümet politikalarına ve ekonomik çıkar gruplarının faaliyetlerine odaklanır ancak, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkileri hakkında bir değerlendirme, en azından bu dönemde Osmanlı topraklarında etkin olan birçok Alman dinsel, kültürel ve diğer özel çıkar gruplarını da kapsamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sayısız misyoner, hemşire, toplum araştırmacısı ve öğretmen tarafından Almanya'nın hem Protestanları hem Katolikleri temsil ediliyordu. Örneğin, Kaiserswerth Deaconesses 19. yüzyıl ortalarından beri Kutsal Topraklar'da etkindi ve 1902'de Jerusalems-Verein'in (Kudüs Birliği) denetiminde, 400'den fazla öğrencisi bulunan sekiz okul bulunuyordu. Hem Kutsal Topraklar'da hem Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde okullar, yetimhaneler, dispanserler ve hastaneler Evangelischer Bund (Protestan Birlik), özellikle Ermeniler arasında etkin olan Deutsche Orient-Mission (Alman Doğu Misyonu), Roman Catholic Palästinaverein (Filistin Birliği) ve diğer birçok dini örgüt tarafından da destekleniyordu.[51]

Osmanlı İmparatorluğu, birçok Alman Yahudi için de yeni bir önem kazanmıştı. 1890'larda Siyonist hareketin yaratıl-

---

50 Krş. Osman Nebioğlu, *Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische Wirtschaft*, Jena, 1941, s. 64 ve çeşitli yerlerde; M.L. Flanigam, "German eastward expansion, fact and fiction: a study in German-Ottoman trade relations 1890-1914", *Journal of Central European Affairs*, c. XIV, 1955, s. 321-333; Mejcher, "Die Bagdadbahn", s. 478 vd; Antoine Fleury, *La Pénétration allemande au Moyen-Orient 1919-1939*, Leiden, 1977, s. 22 vd.

51 Bkz. Earle, *Turkey*, s. 132 vd; Gotthard Jäschke, "Die christlische Mission in der Türkei", *Saeculum*, c. VII, 1956, s. 68-78; Kurt Galling vd (ed.), *Die Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, 6 cilt, Tübingen, 1957-1962 içinde ilgili başlıklar. Ayrıca bkz. Türkiye'deki Alman okullarıyla ilgili Nisan 1914'te kaleme alınan hükümet muhtırası. Kurt Düwell, *Deutschlands Auswartige Kulturpolitik 1918-1932*, Köln, 1976 içinde, s. 268 vd.

masından kısa bir süre sonra, Yahudi kökenli birçok Alman vatandaşı davanın tanıtımında önemli roller oynayacaklardı. Gerçekten de, 1904'te Theodor Herzl'in ölümünün ardından Dünya Siyonist Örgütü'nün (WZO) merkez bürosu, (yeni başkanı Litvanya doğumlu David Wolffsohn'un kereste işinde etkin olduğu yer olan) Köln'e ve daha sonra 1911'de, bir botanikçi olan Profesör Otto Warburg'un örgütün başkanlığını yürüttüğü Berlin'e taşındı.[52] 1908'de WZO genç bir Prusyalı avukat olan Arthur Ruppin'i Filistin bürosunun müdürü olarak Yafa'ya gönderdi. Oradaki işi zordu fakat çok başarılı da oldu;[53] gerçekten de Yahudiler Filistin'e yerleşmelerini herhalde herkesten çok ona borçludur.[54] 1901'de Kutsal Topraklar'da pamuk zengini James Smith ve ünlü gazeteci Paul Nathan tarafından kurulan Hilfsverein der Deutschen Juden de (Alman Yahudileri Yardım Birliği) etkindi. Doğu Avrupa ve Ortadoğu'daki Alman kültür propagandasının gönüllü bir aracı olan Hilfsverein, Yahudiler arasında eğitim programlarını destekledi; öğretimin en azından bir kısmı Alman dilinde yapılacaktı. Bu öğretim aracına destek, sonunda 1912'de, Hayfa'daki yeni bir teknik kolejde (Technikum) İbranicenin kullanılması konusunda Hilfsverein'i Filistinli Siyonistlerle çirkin bir çatışma içine soktu: Sonunda hem Alman hem Osmanlı makamlarının bulaştığı bir anlaşmazlık.[55]

Herzl'in imparator II. Wilhelm'e ve diğer Alman ileri gelenlerine yaklaşmasından beri, küçük fakat kendini adamış Alman Siyonistler grubu davalarına düzenli aralıklarla resmi hükümet desteği sağlamaya çalıştılar. Uzun bir süre destek çok sınırlı oldu. Savaş patlak verene kadar Alman hükümeti Filistin'deki ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer yerlerindeki

52 Bkz. Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism*, bl. 1,4 vd; Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen, 1969, s. 59 vd, 310 vd ve çeşitli yerlerde; Richard Lichtheim, *Rückkehr: Lebenserinnerengun aus der Frühzeit des deutschen Zionismus*, Stuttgart, 1970, bl. 1-11.

53 Bkz. *age.*, 153 vd; Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism*, s. 132 vd.

54 Walter Laqueur, *A History of Zionism*, New York, 1972, s. 152.

55 Bkz. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, s. 156 vd, 171 vd; Sechlin, *Deutsche Politik*, s. 302 vd; Eliav, *Juden Palästinas*, no. 203-204, 210, 213-226'da yeniden basılan belgeler.

Yahudi eğitim ve yardım programlarına zaman zaman destek verdi ve üst düzey bazı Alman şahsiyetler Kutsal Topraklar'da daha fazla Yahudi yerleşimi kurulmasına duydukları büyük sempatiyi ifade ettiler. Ancak siyasal Siyonizme verilecek açık destek nedeniyle Reich'ın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini tehlikeye sokmaya Berlin'de hiçkimse hazır değildi.[56]

Siyonistler Filistin'e büyük çapta Yahudi göçü rüyası görmekteyken, 1891'de kurulan aşırı milliyetçi Pan-Germen Birliği de, en azından bir süre, Anadolu'yu Alman çiftçiler için yerleşime açma rüyası görüyorlardı. Gerçi, yüzyılın başından itibaren Birlik Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun sürdüğünü ve güçlendiğini görme isteğini vurgulayan resmi devlet politikasıyla aynı çizgiye girdi. Üstelik, Bağdat Demiryolu projesinin önde gelen propagandacılarından biri olarak Paul Rohrbach, Osmanlıların çok sayıda Alman'ın ya da başka yabancıların aralarına yerleşmesine izin vermeye niyetli olmadıklarını Alman kamuoyuna sürekli anımsatıyordu.[57]

Baltık bölgesinden, teknik eğitim görmüş bir Alman olan Rohrbach 1890'ların sonunda Osmanlı İmparatorluğu hakkında araştırma yapmaya ve yazı yazmaya başlamıştı. Savaş öncesi Almanya'da diğer önde gelen "Doğu propagandacısı" Ernst Jäckh, ancak 1908'de Osmanlı Devleti'yle daha yakın bağlar kurulmasını savunmaya başladı. Bu girişimci Schwabenli gazeteci-bilim insanı, konuyla ilgili sayısız makale ve broşür yazmanın dışında, bir Alman-Türk Birliği (Deutsche-Türkische Vereinigung) yaratmak için özel ve devlet kaynaklı destek toplamaya da zaman buldu.[58] Kuruluşu resmi olarak Mart 1914'te tamamlanan Vereinigung yaklaşık 500 üye ile işe başladı fakat sonraki dört yıl içinde üye sayısı on kat arttı. Bir

56 Not 52'de sıralanan yazına ek olarak bkz. Peter Pulzer, Laman Cecil, Yehuda Eloni ve diğerlerinin yazıları, Werner E. Mosse ve Arnold Paucker (ed.), *Juden im Wilhelminischen Deutschland, 1890-1914*, Tübingen, 1976.

57 Bkz. Alfred Kruck, *Geschichte des Alldeutschen Verbandes, 1890-1939*, Wiesbaden, 1954, s. 38 vd; Paul Rohrbach, *Die Bagdadbahn*, 2. basım, Berlin, 1911, s. 7 vd, 10 vd.

58 Bkz. Henry Cord Meyer, *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945*, Lahey, 1955, s. 96 vd; Walter Mogk, *Paul Rohrbach und das "Grössere Deutschland"*, Münih, 1972, çeşitli yerlerde; ve Ernst Jäckh, *Der Goldene Pflug*, Stuttgart, 1954, s. 120 vd.

dizi programa, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman eğitsel ve kültürel nüfuzunu geliştirmeye kendini adayan Vereinigung, Deutsche Bank'tan Arthur von Gwinner ve Hitler'in gelecekteki Ekonomi Bakanı Hjalmar Schacht da aralarında olmak üzere çok sayıda tanınmış bankeri yönetim organına aldı. Vereinigung'un kuruluşu sırasında Alman kamuoyuna açıkladığı gibi Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reich'tan daha fazla öğrenciye ve okula sahip olan Fransızlara, İngilizlere, Amerikalılara ve İtalyanlara yetişmek için kat edecek uzun bir yolu vardı. Gerçekten de, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yaklaşık 1000 yabancı okuldan sadece 23'ü o sırada Almanca öğretim yapıyordu ve (yabancı okullara giden 90.000 öğrenciden) sadece 3000 dolayında öğrenci Alman kurumlarında eğitim görmekteydi.[59] Binbaşı Theodor Kübel'in Prusya Genelkurmayı'nın askeri karargâhında yaklaşık aynı sırada işaret ettiği gibi, bu durum Almanların inşa ettiği Bağdat Demiryolu'nun idare şekline de yansıyordu: Üst yönetim Almanlardan oluşsa da, çalışanların çoğu –Türkler, Rumlar ve Ermeniler– hiç Almanca bilmiyor, bütün işlemlerde Almanca yerine Fransızcayı kullanıyorlardı.[60]

Son olarak, 1896'dan 1910'a kadar Kahire'deki Alman başkonsolosluğunun kadrosunda çalışan Baron Max von Oppenheim hakkında da birkaç söz söylenmelidir. Oppenheim, başarılı bir arkeolog olmanın yanı sıra İslamiyet ve Araplar konularında da oldukça bilgiliydi. I. Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde Almanya'nın Ortadoğu politikalarının yürütülmesinde, özellikle İtilaf Güçleri'ne karşı cihat kışkırtıcılığı

59 Bkz. *WA*, "Chronik und Archivalien", c. III, 1914, s. 389; Jackh, *Goldene Pflug*, s. 130 vd; Meyer, *Mitteleuropa*, s. 219 vd; Lothar Rathmann, *Stossrichtung Nahost 1914-1918: Zur Expansionspolitik des deutschen Imprialismus im ersten Wetkrieg*, Berlin, 1963, s. 184 vd. Ayrıca bkz. Düwell'de çeşitli Alman okullarıyla ilgili istatistiki veriler, *Deutschlands Auswärtige Kulturspolitik*, s. 323, 326 vd.

60 Binbaşı Kübel, "Die Eisenbahnen der Türkei und ihre militarische Bedeutung", *VfTuH*, c. X, 1913, s. 344 vd. Bavyeralı bir subay olan Kübel, Liman'ın Türkiye'deki yeni misyonuna demiryolu şirketinin başkanı olarak katıldı ve hemen Anatolie'nin Alman müdürleriyle sert bir tartışmaya girdi. Bu siyasal "skandal" ve sonunda Kübel'in geri çağrılması konusunda bkz. Hallgarten, *Imperialismus*, c. II, s. 441 vd, 561 vd; ve Wallach, *Anatomie*, s. 147 vd.

yapmada ve bozgunculukta kilit şahsiyet olarak zaman zaman adı geçmiştir. Bununla birlikte öyle görünüyor ki, etkisi fiiliyatta oldukça sınırlıydı.[61] Gerçekten de, Cecil'in kısa bir süre önce işaret ettiği gibi, Baron Yahudi kökeni ve adı nedeniyle dışişlerinde yükselmekte güçlük çekti ve İstanbul'daki Alman büyükelçiliğinin savaş zamanı kayıtlarında, görüşlerine çok fazla itibar edilmediğine dair kanıtlar vardır.[62]

Son yıllarda, Wilhelm Almanya'sı çok kusurlu bir anayasal sisteme, modası geçmiş bir toplumsal düzene, çarpık bir değerler sistemine ve bir sürü yetersiz lidere sahip bir ülke olarak betimlenmektedir.[63] Dahası bazı tarihçiler (olasılıkla tam da bu yetersizlikler nedeniyle) Reich'ın savunma ve dış politikalarının (*Weltpolitik*'e, dizginsiz donanmacılığa dönüşle ve ordunun aşırı hırslı ve siyasal bakımdan tehlikeli savaş planının benimsenmesiyle dikkati çeken) özellikle beceriksiz ve son tahlilde, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sorumlu oldukları suçlamasında bulunmaktadırlar.[64]

Wilhelm Almanya'sının –Bağdat Demiryolu projesinin geliştirilmesinden, bazı durumlarda Hamid rejimine açık diplomatik desteğe kadar uzanarak– Osmanlı meselelerine giderek daha fazla bulaşması da aynı şekilde eleştirilmektedir. Gerçekten de, bazı tarihçilere göre 1890'lardan itibaren Berlin'in Osmanlı politikaları, Alman beceriksizliğinin (ya da kışkırtıcılığının) başlıca örneğini oluşturur. Özellikle, diğer birçok Avrupalı gücün (en başta Rusya'nın fakat Britanya ve Fransa'nın

61 Krş. Fischer, *Griff*, s. 136 vd ve çeşitli yerlerde; R. L. Melka, "Max Freiherr von Oppenheim: sixty years of scholarship and politica intrigue in the Middle East", *Middle Eastern Studies*, c. IX, 1973, 81-93; ve Wilhelm Treue, "Max Freiherr von Oppenheim; Der Archäologe und die Politik", *Historische Zeitschrift*, c. CCIX, no. 1, 1969, s. 37-74.

62 Bkz. Cecil, *German Diplomatik Service*, s. 101 vd; AA, Deutschland 122 No. 2, Wangenheim'den Zimmermann'a, 30 Ocak 1915, No. 260, aynı kişiden aynı kişiye, 5 Şubat 1915, No. 302.

63 Daha önce anılan Wehler'in (not 8) ve Röhl'ün (not 18) eserlerine ek olarak bkz. Erich Eyck, *Das Persönliche Regiment Wilhelms II*, Zürih, 1948 ve Michael Stürmer (ed.), *Das kaiserliche Deutschland: Politik und Gesellschaft 1870-1918*, Düsseldorf, 1970'teki bazı denemeler.

64 Özellikle bkz. Fritz Fischer'in n. 21 ve 24'te anılan eserleri. Ayrıca bkz. Imanuel Geiss, *German Foreign Policy 1871-1914*, Londra, 1976, bl. I, IV ve V.

da) bu bölgede geleneksel haklara ve çıkarlara sahip oldukları ve bu nedenle Ortadoğu'da başka bir rakibi hoş karşılamalarının beklenemeyeceği ithamında bulunmaktadırlar.[65]

Bariz anti-emperyalist görüşlere sahip bir İngiliz tarihçi, bir süre önce, I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda İtilaf Güçleri "İmparatorluğun [Osmanlı] en iyi kısımlarına dışarıdan asılmaktayken," Almanların "içeride tamamını ele geçirerek imparatorluğu bir arada tutmaya çalışmakta" olduklarını ileri sürdü.[66] Bu özlü gözlemlerde bir doğruluk payı vardır fakat hem İtilaf Güçleri'nin açgözlülüğünü hem de Berlin'in Osmanlı politikalarının tutarlılığını abartmaktadırlar.

Sık sık ileri sürüldüğüne göre, Almanlar ilke olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesinden yanaydılar ve onu sonunda Reich'ın esnek bir küçük ortağına ya da düpedüz bir uydusuna dönüştürmeyi umuyorlardı. Bu, iddia edildiği kadar açık bir olgu değildir. İmparator II. Wilhelm sultanın ülkesine güçlü bir kişisel ilgi duyduğu ve Reich için potansiyel yararını kabul ettiği halde, bu konudaki duygularını sadece hükümetteki bir avuç üst düzey yetkiliyle paylaşıyordu. Dahası, imparatorun kendisi, Türk "dostluğu"nun değeri konusunda sürekli fikir değiştirmiştir. Aynı şekilde, savaş öncesi yıllar boyunca Alman ordu ve donanmasındaki pek çok üst düzey yetkili, Osmanlılar ile bir ittifakın potansiyel jeopolitik avantajlarının farkında olsa da, Osmanlı ordusunu önemli bir Avrupa savaşına katkıda bulunmaya yetecek kadar eğitimli ve donanımlı saymıyordu. Bunların hepsi birlikte düşünüldüğünde şu sonuca varılabilir: 1914'ten önce Almanya'nın Osmanlı politikalarının göze çarpan tek değişmez unsuru, Osmanlı İmparatorluğu'yla Alman ticaretinin ve imparatorluktaki Alman yatırımlarının geliştirilmesiydi; Berlin'in tutumu diğer bütün konularda esnekti ve esnek kaldı.[67]

---

65 Krş Fischer, *Griff*, s. 36 vd; Fritz Klein vd, *Deutschland im Ersten Weltkrieg*, 3 cilt, Berlin, 1968-1969, c. I, s. 83 vd; ve Rathmann, *Berlin-Bagdad*, s. 8 vd.

66 W.W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, Londra, 1957, s. 32.

67 Krş. Alfons Raab, *Die Politik Deutschlands im Nahen Orient von 1878 bis 1908*, Viyana, 1936, bl. 2 vd; Meyer, *Mitteleuropa*, s. 72 vd ve çeşitli yerlerde; Charles D. Sullivan, "Stamboul crossings: German Diplomacy in Turkey, 1908-

1890'ların ortalarından 1908'e kadar Almanya'nın Sultan II. Abdülhamid rejimiyle ilişkileri genelde dostçaydı ve hatta zaman zaman içtenlikliydi. İstanbul'da Büyükelçi Marschall ve içeride II. Wilhelm tarafından desteklenen Wilhelmstmsse [Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu cadde], Bağdat Demiryolu projesini giderek ulusal bir mesele saydı ve dolayısıyla girişimi elinden geldiğince destekledi. Bu bağlamda Abdülhamid'in iyi niyeti elzem sayıldığı için, Alman hükümeti, Babıâli'ye iç reformları dayatmayı amaçlayan bazı Büyük Güçler'le ortak hareket etmekten de sürekli uzak durdu.[68]

1908 yazındaki Jön Türk devrimi, herkes gibi Almanları da gafil avladı. Büyükelçi Marschall Almanya'da tatildeydi, büyükelçiliğin birçok tercümanı ve diğer personeli aynı şekilde izindeydi; Pera'da görev başında bulunan en yüksek yetkili olan Alfred von Kiderlen-Wächter geçici olarak kendisini çok güç bir durumda buldu.[69] Devrimciler arasındaki pek çok asker Reich'la dostane ilişkilerin devamından yana sayılabilirdi ama Jön Türkler arasında bazı önde gelen şahsiyetler Almanya'nın daha önce Hamid rejimine verdiği desteğe kızgındı. Batılı Güçler'in liberal ilkelerinden ve özellikle de Britanya'dan yana olma eğilimindeydiler.[70]

Aynı yıl Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'teki "yönetim"ini doğrudan ilhaka çevirme kararı, Almanya'nın İstanbul'daki durumunu daha da tehlikeye soktu. Çünkü Osmanlılar, oldukça anlaşılır bir şekilde Berlin'in, baş müttefikinin i-

---

1914", doktora tezi, Vanderbilt Üniversitesi, Nashville, Tenn., 1977, s. 2,5 vd, 26 vd, 34 vd ve çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. Heerbert Feis, *Europe the World's Banker 1870-1914*, New Haven, Conn., 1930, çeşitli yerlerde; ve Schulte, *Vor dem Kriegsausbruch*'taki yakın zaman değerlendirmeleri, çeşitli yerlerde.

68 Bkz. Langer, *Diplomacy*, s. 318 vd, 362 vd ve çeşitli yerlerde; Raab, *Politik Deutschlands*, çeşitli yerlerde; Lindow, *Freiherr Marschall*, s. 33 vd; Sullivan, "Stamboul crossings", s. 51 vd.

69 Bkz. *GP*, c. XXV, bl. 2, no. 8875 vd; AA, Nachlass Bernhard von Bülow, Marschall'dan Schoen'e, 27 Temmuz 1908; II. Wilhelm'den Bülow'a, 25 Temmuz ve 29 Temmuz 1908; krş. Lindow, *Freiherr Marschall*, s. 101 vd.

70 Krş. Sullivan, "Stamboul crossings", s. 57 vd; A. S. Silin, *Ekspansiya Germanskogo Imperializme na Blizjem Vostoke nakanunye pervoi mirovoi voiny*, Moskova, 1976, s. 15 vd; Ernest E. Ramsaur, Jnr, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, NJ, 1957, çeşitli yerlerde; Ahmad, bu kitapta s. 19.

tiraz edilebilir politikalarından en azından kısmen sorumlu olduğunu savunuyorlardı. Ne var ki Wilhelmstrasse, özellikle Girit ve Makedonya sorunlarıyla bağlantılı çok usta bir diplomatik manevrayla Osmanlı başkentindeki konumunu yavaş yavaş düzeltti ve işin geri kalanını da, özellikle Nisan 1909 olayları sırasında İngilizlerin diplomatik gafları tamamladı. Mayıs'ta İstanbul'daki isyanın bastırılmasının ve Abdülhamid'in yerine kardeşi Mehmed'in geçirilmesinin ardından Jön Türkler, Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılmasına daha fazla Alman katılımını önererek ve o sırada Reich'ta orgeneral ve ordu müfettişi olan Baron von der Goltz'u bu amaçla tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na davet ederek, Almanya'ya yönelik yeni ve daha dostane tutumlarını gösterdiler.[71]

1910 yazında, hem İstanbul'da hem Bükreş'te[72] uzun deneyime sahip, güçlü iradeli bir Schwabenli olan Kiderlen-Wächter dışişleri bakanı oldu. 1909'da işini bırakmış olan Şansölye Bülow'dan farklı olarak, Kiderlen-Wächter Almanya'nın Habsburg İmparatorluğu'yla ittifakının Berlin'in diplomasisi içinde merkezi bir role sahip olduğunu düşünmüyordu, ayrıca ikili antlaşmalarla İtilaf'ı yumuşatma niyetindeydi. İlk önemli antlaşma 1910-1911'de Çarlık hükümetiyle yapıldı: Berlin, Rusya'nın Kuzey İran'daki nüfuz alanını tanıdı ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'a yönelik taleplerini desteklememeyi vaat etti; Ruslar ise Bağdat Demiryolu'na itirazlarından resmen vazgeçtiler ve Tahran'a bir bağlantı hattının kurulmasına razı oldular.[73] Babıali kendisinden habersiz yapılan bu anlaşmadan rahatsız oldu fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı

71 Bkz. Sullivan, "Stamboul crossings", s. 82 vd; Wallach, *Anatomie*, s. 91 vd; A.S. Silin, "Fon der Goltz i ego voennaya missiya v Turtsii", Akademya Nauk SSSR, *Germanskii imperializm i militarizm*, Moskova, 1965, s. 64 vd; krş. Ahmad, bu kitapta s. 19.

72 Mesleki yaşamı ve etkisiyle ilgili değerlendirmeler için krş. Gordon A. Craig, *From Bismarck to Adenauer: Aspects of German Statecraft*, gözden geçirilmiş basım, NewYork, 1965, s. 39 vd; Cecil, *German Diplomatic Service*, s. 309 vd ve çeşitli yerlerde.

73 Bkz. *GP*, c. XXVII, ksm. 2, bl. 218 ve 219; Bradford G. Martin, *German-Persian Diplomatic Relations 1873-1912* ('s-Gravenhage), 1959, s. 172 vd; I.I. Astaf'ev, *Russko-germanskie diplomaticheskie otnoşeniya 1905-1911 gg.*, Moskova, 1972, bl. 5; krş. Bodger, bu kitapta s. 125.

karşıya bulunduğu yeni meydan okumalar –özellikle İtalya'nın Libya'yı istilası– onları yeniden Almanya'nın kucağına itti. İtalya Üçlü İttifak içinde yer alan resmi bir müttefik olduğu için, Berlin'in savaşan iki tarafı bir araya getirme çabaları uzun süre başarısızlığa uğradı fakat Osmanlılar iyi niyet gösterdiklerini kabul ettiler.[74]

Osmanlı ordusu ve donanması İtalyanlara karşı en azından bir süre oldukça iyi dayandığı halde, Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşı ordudaki çok ciddi kusurları açığa çıkardı. Çok hızlı bir şekilde Çatalca hattına kadar püskürtülen Osmanlılar, 3 Aralık'ta bir ateşkes antlaşması imzaladılar. Askeri yenilgi, özellikle yabancı gazetelerde, Almanların Osmanlı ordusunun eğitiminde ve donatımında çok başarılı olamadıkları suçlamalarına da yol açtı.[75]

O sırada artık mareşal olan Baron von der Goltz, bu eleştirilere *Der jungen Türkei Niederlage und die Mögliehkeit ihrer Wiedererhebung* [1913; *Genç Türkiye'nin Hezimeti ve İmkân-ı itilâsı*, 1916] başlıklı bir yazıyla cevap verdi. Yazıda, II. Abdülhamid döneminde yıllarca süren kötü yönetimin birkaç yılda düzeltilemeyeceğini ve özellikle Osmanlı subay kadrosunun daha fazla ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.[76] II. Wilhelm ve Şansölye Bethmann Hollweg'e sunulan özel bir muhtırada, mareşal Osmanlıların yenilgisinin ve Balkanlar'daki yeni durumun, Habsburg İmparatorluğu'na daha fazla yük bindireceğine de işaret ediyordu. Bundan böyle İtilaf Devletleri'yle girilecek bir savaşta Avusturya yardımı, en iyi ihtimalle çok sınırlı olacaktı. Bu nedenle Reich, böyle bir savaşa şimdiye kadar yaptığından daha kapsamlı ve daha gayretle hazırlanmalıydı.[77]

---

74 Bkz. Martin, *German-Persian*, s. 189 vd; Albertini, *Origins*, c. I, s. 342 vd; Sullivan, "Stamboul crossings", s. 194 vd.

75 Bkz. *age.*, s. 296 vd; Wallach, *Anatomie*, s. 119; krş. Silin, "Fon der Goltz", s. 89 vd.

76 Bkz. Generalfeldmarschall Freiherr von der Goltz, "Der Jungen Türkei Niederlage", *Deutsche Rundschau*, c. CLIV, 1913, s. 161-196. Benzer eleştiriler için bkz. Bavyeralı Kurmay Yüzbaşı Kont Hans von Podewils'in makalesi, 'Taktisches vom thrazischen Kriegsschauplatz", *VfTuH*, c. X, 1913 içinde, s. 176 vd; ve von Lossow'un 19 Mayıs 1913 tarihli gizli raporu, Schulte, *Vor dom Kriegsausbruch içinde*, s. 133-137.

77 BA-MA, Nachlass Bruno von Mudra, N80/1, Goltz'un 17 Kasım 1912 tarihli,

Kâmil Paşa kabinesini uzaklaştırıp Miralay Enver Bey'in[78] de aralarında bulunduğu daha militan bir Jön Türk grubunu iktidara getiren 23 Ocak 1913 darbesi, Balkan devletleriyle düşmanlıkların yeniden başlamasına yol açtı. Ne var ki, Osmanlı ordusu bir kere daha yenilgiye uğradı ve 24 Mart'ta Edirne'nin teslim olmasıyla birlikte, elde bulunan kaleler peş peşe düştü.[79]

Yeni Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, bu gelişmelere tepkisini Osmanlı ordusunun ıslahına daha fazla Alman müdahelesini önererek gösterdi. Şevket Paşa'nın Berlin'le başlattığı görüşmeler, suikasta uğrayıp öldürülmesinden sonra Ahmed İzzet Paşa tarafından sürdürüldü ve sonunda General Liman von Sanders'in başkanlığında yeni ve daha büyük bir "misyon" gönderilmesiyle sonuçlandı. Aralarında birçok albayın da bulunduğu yaklaşık 40 subayla başlayan Liman von Sanders misyonuna, sonradan (Ağustos 1914'te) 40 kişi, savaş yıllarında ise yüzlerce kişi daha eklendi. 1913-1914'te gelen Alman subaylarından birçoğuna hem Harbiye Nazırlığı'nda hem kıtalarda önemli kurmay görevler verildi. Ancak Osmanlılar, pratikte bü-

---

"Betrachtungen über die politische Lage Europas nach dem Zusammenbruch der türkischen Herrschaft" başlıklı muhtırası, General Mudra'nın açıklamalarıyla. Herhalde feldmareşalin uyarıları Berlin'deki tartışmaları biraz etkilemiştir; bu konuda krş. Fischer, *Krieg*, s. 226 vd; John Röhl, "An der Schwelle zum Weltkrieg: Eine Dokumentation über den 'Kriegsrat' vom 8. Dezember 1912", *MGM*, c. XXI, 1977, s. 77 vd; Konrad H. Jarausch, *The Enigmatic Chancellor: Bethmann Hollweg and the Hubris of Imperial Germany*, New Haven, Conn., 1973, s. 134 vd.

78 Babıâli olayı ve özellikle Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın vurulması II. Wilhelm'i şok etti ve (daha önce Berlin'de Osmanlı askeri ataşesi olarak bulunduğu dönemde tanıdığı) Enver'le ilişkisini çok gerdi. Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 18 vd; *Kanner Tebliğleri*, c. II, "Unterredung mit Professor Lepsius am 4. Oktober ... (1915)"; ve *Tagebuch der Baronin Spitzemberg*, s. 562. Ayrıca bkz. AA, Deutschland 138, Bd 51, Souchon'dan II. Wilhelm'e, 28 Mayıs 1914.

79 Savaşın birinci raundunda olduğu gibi, bazı Alman subaylar yine Osmanlı ordusunun operasyonlarına aktif bir şekilde katıldılar. Bkz. Wallach, *Anatomie*, s. 114 vd; ve Binbaşı Franz Kari Endes'in eğlenceli hatıraları, "Maritime Erlebnisse einer Landratte: Aus meinen türkischen Tagebüchern 1913", *MR*, c. XXIX, 1924, s. 82 vd (daha sonra İsveç vatandaşlığına geçen Endres konusunda bkz. Trumpener, "German officers", s. 36; ve Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, çeşitli yerlerde). Ayrıca bkz. "Tatigeit türkischer Flugzeuge im Kriege 1912-13", *Militar-Wochenblatt*, c.XCVIII, 1913, s. 2236-2240.

tün komuta kademelerini ellerinde tuttukları için, Liman von Sanders'in misyonunun Osmanlı ordusunu ve dolayısıyla bir bütün olarak ülkeyi kontrol ettiği doğru değildir.[80]

1913'te ve 1914'ün birinci yarısında hem Fransa hem İngiltere Bağdat Demiryolu ve bununla bağlantılı sorunlarla ilgili olarak Almanya ile birçok antlaşma yapmış olsalar da, İtilaf Güçleri ile Alman-Avusturya bloku arasındaki gerilimler azalmadan sürüyordu.[81] Haziran 1914 sonlarında Saraybosna'da Arşidük Franz Ferdinand'ın suikasta uğraması, Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki gizli çatışmayı son noktaya getirdi ve hızla pek çok Avrupa devletini önemli bir çatışmanın içine çekti.[82] 22 Temmuz'da (o yılın başında Harbiye Nazırı olarak İzzet Paşa'nın yerini alan) Enver Paşa, Büyükelçi Wangenheim'e, kendisinin ve birçok meslektaşının Üçlü İttifak'ın "İtilaf'tan daha güçlü olduğuna ve bir savaşta galip geleceği"ne inandığını oldukça açık bir şekilde belirterek, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi bir müttefik olarak Üçlü İttifak'a katılmasını önerdi. Osmanlıların askeri açıdan hazırlıksız olduğunu bilen Wangenheim başlangıçta öneriyi reddetti fakat imparatorun kişisel talimatları üzerine görüşmeler birkaç gün sonra başladı ve 2 Ağustos günü, resmi bir ittifak antlaşması İstanbul'da gizli bir şekilde imzalandı.[83]

Osmanlı kabinesinin birçok üyesi ülkelerinin Almanya'yla aynı safta olmasını ne istiyordu ne de bundan haberdardı. Üstelik İttifak Güçleri karşısında saf tutan İtilaf koalisyonunun

---

80 Bkz. Wallach, *Anatomie*, s. 126 vd; Trumpener, *Germany*, s. 13, 69 vd ve çeşitli yerlerde; krş. Silin, *Ekspansiya Germanskogo Imperializma*, s. 207-218, 229 vd.

81 Bkz. Poidvein, *Les Relations*, s. 689 vd; R.T.B. Langhorne, "Great Britain and Germany, 1911-1914", Hinsley, *British Foreign Policy* içinde, s. 313 vd; Chapman, *Great Britain*, bl. 10; Fischer, *Krieg*, s. 431 vd. Ayrıca bkz. Ducruet, *Les Capitaux*, s. 217 vd.

82 Temmuz Krizi'yle ilgili yakın zaman değerlendirmeleri için krş. Fischer, *Krieg*, s. 663 vd; V.R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, Londra, 1973, bl.10; Dwight E. Lee, *Europe's Crucial Years*, Hanover, NH, 1974, bl. 13; L.C.F. Turner, *Origins of the First World War*, Londra, 1970, bl. 5-6. Ayrıca bkz. Ulrich Trumpener, "War premediated? German intelligence operations in July 1914", *Central European History*, c. IX, 1976, s. 58-85.

83 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 15 vd; krş. Weber, *Eagles*, s. 61 vd; Ahmad, bu kitapta s. 19.

beklenenden daha büyük ve güçlü olduğu da anlaşılmıştı. Bu nedenlerle, Babıâli Ağustos başında silahlı tarafsızlık tutumunu benimsedi ve sonraki birkaç ay boyunca buna sarıldı. Enver Paşa ve bazı astları Osmanlı ordusunu savaşa hazırlamak için çok çalışmış ve İttifak Güçleri'ne –özellikle Alman Akdeniz Filosu gemilerinin Boğazlar'a girmesine ve kalmasına izin vererek[84]– birçok önemli ödün vermiş olduğu halde Babıâli'yi "bekle, gör" politikasından ne Büyükeçi von Wangenheim ne de General Liman von Sanders vazgeçirebildi. Alman Akdeniz Filosu komutanı Amiral Wilhelm Souchon'un bir serbestlik elde etme çabaları da, aynı şekilde, o ayın başında Almanya ile bir ittifak antlaşmasını şahsen imzalamış olsa da, Sadrazam Prens Said Halim Paşa'nın da dahil olduğu Osmanlı kabinesi üyelerinin ateşli muhalefetiyle karşılaştı. Ağustos'un sonunda, Amiral Guido von Usedom'un komutasında, Alman kıyı savunma uzmanlarından oluşan bir görev kuvveti Boğazlar'a ulaşıp Çanakkale Boğazı'nı kapatma hazırlıklarına başlayınca, Almanya'nın İstanbul'daki konumu bir bakıma güçlendi. Ancak "bekle, gör" politikasının savunucuları, doğrudan müdahale karşıtlarıyla birlikte Osmanlı kabinesinde egemen olmaya devam ettiler. Her zamanki gibi dik kafalı olan General Liman von Sanders, kendisinin ve bütün misyonunun Almanya'ya geri çağrılmasını isteyerek bu duruma tepki gösterdi. Osmanlıların silahlı kuvvetlerini ve boş hazinelerini böyle bir savaşa hazır hale getirmek için zamana ihtiyaçları olduğunu Berlin'e sürekli hatırlatan Wangenheim, Sanders'in Türklere tahammülsüzlüğünü paylaşmıyordu. Büyükelçinin bekleme isteği Berlin'de kabul görmedi; Berlin, Richard von Kühlmann'ı hem Wangenheim'i hem Babıâli'yi kımıldatıp harekete geçirmek üzere özel elçi olarak İstanbul'a gönderdi. Sonunda birkaç araba yükü altın Alman hazinesinden Osmanlı hazinesine aktarıldıktan sonra –nakliyat iki tarafsız devletten, Romanya ve Bulgaristan'dan geçmek zorunda olduğu için, zor bir operasyondu–, Enver Babıâli'deki bazı meslektaşlarının gönülsüz desteğiyle Amiral Souchon'a Rusya'ya savaş açma yetkisi ver-

84 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 25 vd; ve "The escape of the Goeben and Breslau: a reassesment", *Canadian Journal of History*, c. VI, 1971, s. 171-187.

di.[85] Amiral'in Ekim sonundaki Karadeniz baskını, İstanbul'da önemli bir siyasal krize neden oldu. Sadrazam da aralarında olmak üzere, yaklaşık yarım düzine nazır istifa etme tehdidinde bulundu ve dördü Kasım başında gerçekten istifa etti. Yetenekli ve kurnaz Maliye Nazırı Cavid Bey de istifa edenler arasındaydı. Cavid Bey, Şubat 1917'ye kadar resmen bu göreve geri dönmeyecek fakat Almanlar, savaş yılları boyunca, onunla ve onun Osmanlı ekonomik ve mali çıkarlarını ateşli bir biçimde savunmasıyla uğraşmak zorunda kalacaklardı.[86]

Osmanlılar, İttifak Güçleri safında savaşa girmelerini izleyen bir yıl boyunca, yani 1915 sonbaharında Sırbistan'ın yenilgisine kadar, müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan coğrafi olarak kopuktular. Almanlar Çanakkale Savaşı sırasında ve öncesinde, az miktarda askeri malzemeyi ve küçük asker gruplarını tarafsız Romanya üzerinden kaçak olarak ulaştırmayı başarmış olsalar da, Osmanlılar ilk önemli mühimmat ve silah sevkıyatlarının Tuna üzerinden kendilerine ulaştırıldığı Kasım 1915'e kadar büyük ölçüde yalnız kaldılar. İki ay sonra, Ocak 1916 ortalarında Almanya'dan gelen ilk tren, geleneksel Balkan hattının onarılan Sırbistan kesimleri yoluyla İstanbul'a ulaştı.[87]

2 Ağustos 1914'te imzalanan gizli ittifak antlaşması, General Liman von Sanders ve misyonuna Osmanlı ordusunun "genel yönetimi konusunda nüfuz" sağlanmasını öngörmüştü. Almanlar savaş çabalarının denetimini Almanlara bırakmaya ne Enver Paşa'nın ne de Osmanlı ordusunun üst rütbeli subaylarının hazır olmadığını kısa sürede anladı. Liman von Sanders'e birçok saha komutanlığı verildi –önce İstanbul bölgesinde, ardından Gelibolu'da ve son olarak da 1918'de Filistin'de–, ancak

85 Krş. Trumpener, *Germany*, s. 32 vd; Ahmad, bu kitapta s. 19.

86 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 55 vd, 71, 274 vd ve çeşitli yerlerde.

87 Krş. Carl Mühlmann, *Oberste Heeresleitung und Balkan im Weltkrieg 1914-1918*, Berlin, 1942, s. 52 vd, 80 vd; Karl-Heinz Janssen, *Der Kanzler und der General: Die Führungskrise um Bethmann Hollweg und Falkenhayn, 1914-1916*, Göttingen, 1967, s. 41 vd; ve Gerard E. Silberstein, *The Troubled Alliance: German-Austrian Relations 1914-1917*, Lexington, Ky, 1970, s. 114 vd. Sorunun arka planı konusunda bkz. Ulrich Trumpener, "German military aid to Turkey in 1914", *Journal of Modern History*, c. XXXII, 1960, s. 145 vd.

Osmanlı ordusunun savaş çabalarının stratejik yönetimine katılma, Enver'in genel karargâhında bir akıl hocası ya da en azından bir baş danışman olarak çalışma istekleri Osmanlılar tarafından kesin bir tavırla geri çevrildi. Mareşal von der Goltz da daha iyi bir muamele görmedi. Aralık 1914'te tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na davet edilen von der Goltz, Osmanlı Yüksek Komutası'nın "özel danışman"ı olarak İstanbul'da birkaç ay geçirdi fakat Enver çok yaşlı, çok yumuşak ve zayıf muhakemeli bir adam, diyerek kısa sürede kendisinden bıktı. Yaşlı Alman mareşal, İstanbul'da geçirdiği altı aydan sonra, Osmanlı 6. Ordu'sunun sorumluluğunu üstlendiği Mezopotamya'da bir cepheye atanma kararını şevkle kabul etti fakat birliklerinin Kutü'l-Amare'de General Townshend'i esir almasından kısa süre önce, benekli hummadan öldü. Savaş yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen diğer ünlü Alman General Erich von Falkenhayn da, denetim altında tutuldu. Daha önce Prusya Savaş Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı yapmış olmasına rağmen General Erich von Falkenhayn, Filistin'deki F Ordu Grubu denilen Osmanlı kuvvetleri üzerinde etkili bir denetim kurma görevini zor buldu ve dokuz ay içinde Doğu Avrupa'da daha uygun bir komutanlığa geri döndü.[88]

Ordu ve kolordu düzeyinde pek çok Osmanlı kumandanlığı Osmanlı paşalarının elinde kalırken, Alman subaylara birçok önemli kurmay görevi verildi ve çok sık olarak, kimi önemli muharebe alanlarında alay, hatta tümen kumandanlığı yaptılar. Bu bakımdan 1917'ye kadar Sina Cephesi'nde birçok önemli görevde bulunan Bavyeralı Albay Baron Friedrich Kress von Kressenstein ve Rusya savaştan çekilinceye kadar Doğu Anadolu'daki Osmanlı 3. Ordu'su kurmay başkanlığı görevinde bulunan Prusyalı Binbaşı Felix Guse özellikle dikkate değer.[89] Bir Osmanlı ordu kumandanının kurmay başkanlığını yapan diğer bir Prusyalı binbaşı da Franz von Papen'di. Daha sonra

88 Bkz. Carl Mühlmann, *Das Deutsche-türkische Waffenbündnis im Wetkriege*, Leipzig, 1940, s. 285 vd ve çeşitli yerlerde; Trumpener, *Germany*, s. 68 vd ve çeşitli yerlerde; ve Wallach, *Anatomie*, s. 170 vd.

89 Baron Kress konusunda bkz. *age.*, 133 vd, 192 vd ve çeşitli yerlerde; ve anıları, *Mit den Türken zum Suezkanal*, Berlin, 1938. Guse konusunda bkz. hatıraları, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Freiden von Brest*, Leipzig, 1940.

1930'larda Weimar Cumhuriyeti'nin şansölyeliği ve Hitler'in birinci kabinesinde şansölye yardımcılığı görevlerinde bulunduktan sonra, bu sefer Üçüncü Reich'ın büyükelçisi olarak yine Türkiye'ye gelecekti.[90]

Enver Paşa, üst rütbeli bir Alman generalin kendi kurmay karargâhında olmasına izin vermek istemiyordu ama etrafına alt rütbeli Alman kurmay subayları toplamak konusunda herhangi bir çekincesi yoktu. Aralık 1917'ye kadar bir Alman albayı (daha sonra Tümgeneral) Friedrich Bronsart von Schellendorf'u kurmay başkanı olarak kullandı ve Osmanlı karargâhlarının birçok teknik bölümünü Alman subaylar yönetti. Bronsart Almanya'ya geri çağrıldığında yerini 1920'lerde Alman ordusunu yeniden inşa ederken yeteneklerini bir kez daha gösterecek olan birinci sınıf kurmay subay Tümgeneral Hans von Seeckt aldı. Gerçi, ne Bronsart'ın ne de Seeckt'in Osmanlıları fazla yönlendiremediği vurgulanmalıdır: Enver Paşa, onların tavsiyeleriyle ya da görüşleriyle hemfikir olmadığı zaman hiç tasalanmadan kendi bildiği yoldan gitti.[91]

Ağustos 1914'ten sonra modern Alman kruvazörü *Goeben* (daha sonra *Yavuz)* ve küçük kruvazör *Breslau* (daha sonra *Midilli*) ile güçlendirilen Osmanlı filosunda, Almanlar savaş yıllarında bir bakıma daha fazla hareket serbestisine sahip oldular. Ne var ki, modası geçmiş ve uyumsuz Osmanlı gemilerine komuta ettikleri için ne Amiral Souchon ne de ardılı Hubert von Rebeur-Paschwitz gözü pek manevralarla fazla bir sonuç alabildi. Ocak 1918'de *Midilli*'nin bir mayına çarpıp battığını ve *Yavuz*'un ağır yara aldığını ekleyelim. Savaştan sonra yeniden cilalanıp parlatılan bu eski Alman kruvazörü, yeni Osmanlı donanmasının bayrak gemisine dönüştürüldü ve yıllarca hizmet verdi. Sonunda 1970'lerde ıskartaya çıkarıldı.[92]

---

90 Bkz. Papen'in anıları, *Der Wahrheit eine Gasse,* Münih, 1952; Lothar Krecker, *Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg,* Frankfurt am Main, 1964, çeşitli yerlerde; ve Frank G. Weber, *The Evasive Neutral,* Columbia, Mo., 1979, s. 28 vd.

91 Bkz. Trumpener, *Germany,* çeşitli yerlerde; Wallach, *Anatomie,* bl. 6-8, çeşitli yerlerde; ve Hans Meier-Welcker, *Seeckt,* Frankfurt am Main, 1967, çeşitli yerlerde.

92 Bkz. Lorey, *Krieg in den türkischen Gewassem,* c. I; R.I. Lusar, "Die Verluste

Osmanlılar İttifak Güçleri'yle kader birliği ettikleri andan itibaren, Alman Yüksek Komutası (OHL) Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri enerjisini İttifak Güçleri'nin Avrupa'daki çeşitli operasyonlarını en etkili bir şekilde tamamlayacak görevlere yönlendirmek için elinden geleni yaptı. Enver Paşa, çoğu zaman bu alanda işbirliğine girdi ve hatta 1916'da yarım düzine Osmanlı tümenini Galiçya'da ve Balkanlar'da müttefiklerinin emrine verdi.[93] Bununla birlikte, Alman Yüksek Komutası'nın görüşleriyle ya da planlarıyla ne zaman anlaşmazlığa düşse, bildiğini okudu ve OHL'de ordu levazım daire başkanı olan otoriter General Erich Ludendorff bile, Osmanlı başkumandan vekilini aldığı bu tür tavırlardan caydıramadı. Enver'in fikri bağımsızlığı, askeri ve siyasi nedenlerle Almanların kendisinden istediğinden çok daha fazla Osmanlı birliğini Transkafkasya'ya gönderdiği 1918'de iyice açığa çıktı.[94]

Savaş dönemi boyunca Almanya'daki pek çok siyasi ve askeri lider Osmanlı İmparatorluğu'nu esas olarak askeri-stratejik bakımdan hesaba kattı. Berlin'in öncelikli kaygısı, Osmanlı ordularını savaş meydanında tutmak ve olabildiğince çok İtilaf birliğini oyalamalarını sağlamaktı. Bu yüzden, Ağustos 1914'ten sonraki Alman politikalarını karakterize eden, Babıâli'yi rahatsız edebilecek bir şey söylememek ya da yapmamak oldu. Osmanlılar Ekim 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdıklarında Almanlar bundan çok rahatsız oldular fakat kızgınlıklarını içlerine attılar.[95] Ertesi ay Babıâli, Osmanlı İmparatorluğu'na daha somut yararlar ve garantiler

---

der türkischen Kriegsmarine im Weltkriege", *MR*, c. XLI, 1936, s. 498 vd; Şemsi Bargut, "Die türkische Marine von 1945-1974", *MR*, c. LXXII, 1975, s. 65 vd; ve Martin Christoph Wanner, "Verbleib türkischer Kriegsschifte", c. LXXII, 1975, s. 418 vd.

93 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 62 vd ve çeşitli yerlerde; Mühlmann, *Waffenbündnis*, s. 241 vd; ve Reichsarchiv vd, *Der Weltkrieg 1914 bis 1918: Die militarischen Operationen zu Lande*, 14 cilt, Berlin, 1925-1944, c. XIII, s. 445 vd.

94 Krş. Trumpener, *Germany*, bl. 6; Werner Zürrer, *Kaukasien 19181921*, Düsseldorf, 1978, s. 28 vd; ve Winfried Baumgart, "Das Kaspi-Unternehmen: Grössenwahn Ludendorffs oder Routineplanung des deutschen Generalstabs?", *JfGO*, NS, c. XVIII, 1970, s. 47-126, 231-278. Arka plan konusunda bkz. Bihl, *Die Kaukasus-Politik*, c. I, çeşitli yerlerde.

95 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 38 vd; krş. Ahmad, bu kitapta s. 19.

sağlayacak yeni bir ittifak antlaşması talebinde bulunduğunda, Şansölye von Bethmann Hollweg başlangıçta bunu duymazlıktan gelecekti. Şansölyenin astlarına hatırlattığı gibi, "ittifaklar sisteminin çoğalması ve yayılması" savaşın patlak vermesine katkıda bulunmuştu ve "Türkiye ile resmi bir ittifak yapmaya ancak büyük bir gönülsüzlükle" karar verilmişti. Bu nedenle, bu ittifakın daha da genişletilmesi "aslında arzu edilen bir şey değildi."[96] Ne var ki, Babıâli konunun İttihat ve Terakki rejiminde bir bölünmeye neden olabileceğini belirtir belirtmez, Berlin'in muhalefeti çöktü ve Osmanlılar istediklerini elde etti.[97]

1915 baharında ve yazında Osmanlı otoriteleri doğu vilayetlerinde kitlesel ve çoğunlukla acımasız Ermeni tehciri programını başlattıklarında, Berlin'in netameli müttefikiyle dalaşmama isteği daha da aleni bir hale geldi. Bazı Alman görevliler Osmanlılara yönelik kaygılarını (ve tiksintilerini) açıkça dile getirdikleri halde, Berlin'de önde gelen kişiler bu konuda Babıâli'yle ipleri koparma riskine girmemeye kararlıydı ve sonunda "diplomatik baskı" politikasını benimsediler.[98] Filistin'deki Yahudi cemaatini taciz ve tehcirden korumaya yönelik resmi Alman çabaları biraz daha kuvvetliydi ve uzun vadede çok daha etkili oldu.[99] Gerçi Filistin'deki durumun o kadar vahim olmadığı vurgulanmalıdır: Yani, İttihat ve Terakki rejimi için Yişuv'a karşı baskıcı önlemler, Ermeni bölgelerinin "etkisizleştirilmesi" kadar önemli değildi ve bu nedenle Berlin, Yahudilere yapılan kötü muameleyle ilgili önerilerinde ve yorumlarında daha "cüretkâr" olabildi.[100]

---

96 AA, Deutschland 128 No. 5 secreta, Bd 5, Bethmann Hollweg'den Auswertige Amt'a, 5 Kasım 1914, No. 97.

97 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 60 vd, 108 vd; krş. Gerard E. Silberstein, "The Central Powers and the Second Turkish Alliance 1915", *Slavic Review*, c. XXIV, 1965, s. 77 vd; Bridge, bu kitapta s. 57.

98 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 204 vd; Avusturya-Macaristan hükümetinin benzer davranışı için krş. Bridge, yukarıda. Ermeni sorununun bütünü konusunda bkz. Gwynne Dyer, "Turkish 'falsifiers' and Armenian 'deceivers': historiography and the Armenian massacres", *MES*, c. XII, 1976, 99 vd.

99 Bkz. Zechlin, *Deutsche Politik*, s. 316 vd; Friedman, *Germany, Turkey, and Zionism*, s. 191 vd.

100 Bkz. Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, New Haven, Conn., 1930, bl. 17-18;

Berlin'in Babıâli'yi işbirliğine uygun bir ruh hali içinde tutma kaygısı, mali ve ticari ilişkiler alanında da kendini gösterdi. Savaş ilerledikçe Babıâli müttefiklerinden giderek daha fazla mali destek ve borç talebinde bulunuyor fakat Osmanlı bütçe ve para sistemlerinde reform yapılmasına ilişkin çeşitli Alman önerilerine de kulağını tıkıyordu. Babıâli genelde istediğini elde ediyordu. Gerçekten de, 1918'e gelindiğinde, Almanya'dan alınmış borç ve kredi yaklaşık 5 milyar markı buluyordu ve birçok Alman uzman, bu paraların hiçbir zaman geri ödenmeyeceğine inanıyordu.[101]

Hem devlet hem de özel gruplar düzeyinde Osmanlı İmparatorluğu'nda daha güçlü bir ekonomik konum elde etmeye yönelik Alman çabalarının da büyük ölçüde boşuna olduğu anlaşıldı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman demiryolu şirketlerinin, hizmetlerine yeterli bir karşılık alma çabaları çok az sonuç verdi ve Almanlar, Bağdat hattının tamamlanmasına Babıâli'nin mali katkısını sağlamaya çalıştıklarında da fazla sonuç alamadılar. Savaş yıllarında Toroslar'da, Amanos Dağları'nda ve Suriye çöllerinde gerçekleştirilen demiryolu inşaatının çoğunu, sonuçta Alman hükümeti ödedi.[102]

1917'den itibaren Berlin'in Osmanlı topraklarındaki Fransız ve İngiliz ekonomik girişimlerinin tasfiyesini sağlama ve Alman sermayesine yeni yatırım imkânları açma çabaları da, benzer şekilde Almanlara karşı savaşta başı çeken Cavid Bey'le birlikte Babıâli'nin katı muhalefetiyle karşılaştı.[103] İttihat ve Terakki rejiminin tutumu karşısında bazı Alman görevliler, özellikle ekonomik alanda Osmanlı İmparatorluğu'yla gerçekten sıkı ve uzun vadeli ilişkiler kurulmasının mümkün olamayacağı ve hatta istenir de olmadığı sonucuna vardılar. Büyükelçi von Kühlmann'ın Haziran 1917'de Şansölye von Bethmann Hollweg'e açıkladığı gibi, General Ludendorff'un ve diğerlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik gelişimine daha fazla Alman kat-

---

ve Yusuf Hikmet Bayur, *Türk inkılabı Tarihi*, 10 kısım halinde 3 cilt, Ankara, 1940-1967, c. III, ks. 3, s. 6 vd, 3 vd ve 44.

101 Bkz. Trumpener, *Germany*, bl. 8 ve çeşitli yerlerde.

102 Bkz. *age.*, bl. 9.

103 Bkz. *age.*, s. 330 vd ve çeşitli yerlerde.

kısına yönelik taleplerinin zorunlu kabul edilmemesi gerekirdi. Ludendorff'un öne sürmüş olduğu gibi, Osmanlı demiryolu sisteminin inşasında Alman sermayesine gelecekte özel bir rol verilip verilmeyeceği de kuşkuluydu. Gerçekten de, "mutlak zorunluluğun ötesinde Alman sermayesini her zaman riskli olan Türk kartına yatırmamızın gerçekten gerekip gerekmediği, benim fikrimce çok dikkatli tartışılmadan karar verilmemesi gereken bir sorudur..."[104] Kühlmann, savaş bittikten sonra "Türkiye ile mevcut düşmanlarımız arasında ekonomik ilişkilerin yeniden başlaması"nı önlemeye ya da engellemeye çalışmanın bir yararı olmadığını da düşünüyordu. Onların mali ve ticari nüfuzlarının yeniden canlanmasının Almanya'nın "Altın Boynuz'daki siyasal konumu"nu tehlikeye sokması mümkün değildi. Büyükelçi, "savaştan sonra Türkiye'yi sıkılmış bir limon gibi bir tarafa atmamızı isteyen belli kötümserlerin görüşü"nü paylaşmasa da, şu sonuca varıyordu: "Diğer yandan, önceki siyasal konumumuzu sürdürmek için gerekli olandan fazla milli kaynağı Türkiye'ye yatırmamızı tavsiye etmek istemiyorum..."[105]

Kühlmann sonraki aylar boyunca bu görüşlere sadık kaldı ve Ağustos 1917'de Dışişleri Bakanlığı'na atandığında bu görüşleri Berlin'e taşıdı. İstanbul'daki ardılı Kont von Bernstorff başlangıçta daha sert bir çizgi benimsedi. Birçok konuda Babıâli'nin işbirliğine uygun olmayan tutumundan rahatsızlık duyan ve Osmanlıların İttifak Güçleri'ne sağladığı askeri yardımın değerinden giderek kuşkuya düşen büyükelçi, Ocak 1918'de Şansölye Georg Count von Hertling'e "Türkiye'yi ekonomik olarak bize bağlamak için son bir girişim yapmanın zamanı gelmiştir," tavsiyesinde bulundu ve böyle bir girişimin kesinlikle gerektiğini açıkça belirtti:

> Türkiye'nin acınacak durumu nedeniyle şu anda yapmak zorunda kaldığımız büyük askeri, mali ve diplomatik fedakârlıklar, ancak Türkiye gelecekte ekonomisine egemen olmamıza izin verirse bir değer kazanacaktır. Ekonomik üstünlüğümüzü kabul etmemiş bir Türkiye'nin bize verecek fazla bir şeyi yoktur...[106]

104 AA, Türkei 152, Bd 94, Kühlmann'dan Bethmann Hollweg'e, 22 Haziran 1917.
105 Aynı yerde.
106 AA, Weltkrieg, 15, Bd 25, Bernstorff'tan Hertling'e, 26 Ocak 1918, No. 27.

Bekleneceği gibi, Kühlmann'ın beyan ettiği görüşler nedeniyle, Bernstorff'un tavsiyesi Berlin'de göz ardı edildi. Ludendorff'un ve Reich'ta etkili diğer şahsiyetlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla "daha yakın" bir ekonomik ilişki düşü görmeye ya da bunun için bastırmaya devam etmeleri ve bazı devlet memurlarının savaşın sonuna kadar bu konuda incelemeler ve raporlar yazmaları da bu sonucu değiştirmedi.[107] Toplamı içinde ele alındığında, savaş yıllarında Alman hükümet temsilciliklerinin ve özel çıkar gruplarının Osmanlı topraklarında Alman ekonomik nüfuzunu geliştirme çabalarının genelde başarısız olduğu söylenebilir. Bunun nedeni büyük ölçüde İttihat ve Terakki rejiminin çıkardığı çeşitli türden engeller olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'yla daha yakın bir bağlantının fiilen ne kadar istenir ve önemli olduğu konusunda Alman resmi çevrelerinde bir türlü görüş birliğine varılamaması da etken olmuştur.[108]

Alman yetkililer Transkafkasya'daki çıkar alanları ve diğer birçok konuda Osmanlılarla pazarlık yaparken, İttifak Güçleri'nin askeri durumu sürekli kötüleşmekteydi. Temmuz 1918'den itibaren Alman orduları Batı Cephesinde yavaş fakat emin bir şekilde geri püskürtülmekteydi. Eylül'de Makedonya Cephesine yapılan başarılı bir İtilaf taarruzu Bulgaristan'ı savaş dışı bıraktı ve Osmanlılar, General Allenby'nin kuvvetleri tarafından Filistin'den sürüldü. Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi Osmanlı İmparatorluğu da, barış yapmaya hazır olduğunu Ekim ayı başında Başkan Wilson'a bildirdi. Eşzamanlı olarak Osmanlı kabinesi baştan aşağı değiştirildi. Ekim ayı ortalarına gelindiğinde, İzzet Paşa yönetiminde yeni bir ekip hükümetin dizginlerini ele geçirmişti ve kısa süre sonra ateşkes görüşmeleri başladı. İzzet Paşa ve Babıâli'deki bazı arkadaşları, Almanları rahatlatırcasına işbirlikçi bir tutum gösterdiler: Berlin'i planlarından sürekli haberdar ettiler ve Alman askeri personelinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan çekilmeye başlanmasına izin verdiler. Dahası, 30 Ekim'de imzalanan Mondros

107 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 342 vd.

108 Bu sonuçlar, Fritz Fischer, Lothar Rathmann ve diğer birçok yazarın geliştirdikleri yorumlarla çelişir.

Mütarekesi'nde, İngilizlere hâlâ topraklarında bulunan Almanya ve Avusturya-Macaristan birliklerine çekilmeleri için yeterli zamanın verilmesini resmen kabul ettirdiler.[109]

Ertesi ayın başında, tahliye edilen birlikleri Karadeniz'den Rus limanlarına taşıyan gemilerin azledilen İttihat ve Terakki rejiminin birçok önde gelen şahsiyetini de (Enver, Talat ve Cemal paşalar da dahil) taşıdığı anlaşılınca, Berlin ile Babıâli arasındaki iyi ilişki epeyce gerildi. Alman hükümeti, mevcudiyetinin son haftasında, bu "kaçaklar"ı Türkiye'ye geri vermeyi reddetti ve çoğu sonunda Reich'a varmayı başardı (hem kendi ülkeleri hem İtilaf Güçleri tarafından arandıkları için bazıları kılık değiştirmişti).[110]

Mondros Mütarekesi Osmanlı hükümetini İttifak Güçleri'yle ilişkilerini kesmeye mecbur ettiği için, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman diplomatik büroları ve konsoloslukları yavaş yavaş kapatıldı. General Liman von Sanders, uzak savaş alanlarından gelmekte olan Almanya ve Avusturya-Macaristan askerlerinin tahliyelerini denetlemek için Ocak 1919 sonlarına kadar Boğazlar'da kalsa da, o yılın sonlarına gelindiğinde diplomatik personelin çoğu imparatorluktan ayrılmıştı.[111]

Çok yönlü iç sorunlarla ve İtilaf Güçleri'nin sert barış koşullarıyla karşı karşıya kalan Alman hükümetinin, sonraki birkaç yıl boyunca Türk meseleleriyle ilgilenmeye zamanı ya da fırsatı olmadı ve iki ülke arasında resmi diplomatik ilişkiler yeniden ancak 1924'te kuruldu.[112] Bir yıl sonra, Albay Willi von Klewitz de (sabık Prusya Kraliyet Ordusu'nun göğsü kalabalık subaylarından biri) aralarında olmak üzere, çok sayıda emekli Alman subayı çeşitli askeri akademilerde öğretmen olarak çalışmak üzere Türkiye'ye geldi. 1926'da, Koramiral Baron Ernst

109 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 352 vd; Gwynne Dyer, "The Turkish armistice of 1918", *MES*, c. VIII, 1972, s. 143 vd, 313 vd.

110 Bkz. Trumpener, *Germany*, s. 359 vd.

111 Alman personelin Türkiye'den çekilmesi konusunda bkz. AA, Deutschland 135 No. 1, Bd 6; Türkei 158, Bd 21'deki belgeler; ve [Otto] Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei*, Berlin, 1920, s. 398 vd; krş. Wallach, *Anatomie*, s. 246 vd.

112 Bkz. Gotthard Jäschke ve Erich Pritsch, "Die Türkei seit dem Weltkriege: Geschichtskalender 1918-1928", *Die Welt des Islams*, c. X, 1927-1929, s. 1 vd; Krecker, *Deutschland und die Türkei*, s. 11 vd.

von Gagern de aralarında olmak üzere, çok sayıda emekli deniz subayı da aynı şekilde Türkiye'de öğretim görevleri üstlendi.[113] Alman ve Türk askeri kurumları arasındaki özel ilişki, –Alman subayların patavatsız tarzları gibi bireysel nedenler ve başka çeşitli sorunlar yüzünden– savaş sırasında çok gerilmiş olsa da, böylelikle yeni dönemde de varlığını sürdürdü. Gerçekten de, 1930'larda, Reich'tan daha fazla ve daha üst rütbeli askeri öğretmenlerin gelmesiyle, bu ilişki daha da sıkılaştı.[114] Gelenler arasında Reichwehr'in üç yıldızlı emekli generali Hilmar Ritter von Mittelberger ve 1935'e kadar Varşova'da Alman askeri ataşesi olarak çalışan Korgeneral Max Schindler de vardı. Bugün bile I. Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşlığı unutulmamıştır.[115]

Gerek Sovyetler Birliği'nde gerekse başka yerlerdeki Marksist tarihçiler, Wilhelm Almanya'sının dış politikasını "özellikle saldırgan" diye tarif etmeyi ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkisini o çağdaki emperyalist sömürünün en kötü örneklerinden biri olarak görmeyi âdet edinmişlerdir. Birçok Marksist-Leninist yazar, 1914'e gelindiğinde "Alman emperyalizmi"nin Osmanlı topraklarında egemen konuma geldiğini ve savaş sırasında Almanların, Osmanlı toplumunun yoz ya da delalet içindeki unsurlarının yardımıyla, ülke üzerindeki denetimlerini artırıp ülkeyi bir uydu ve kurbanlık asker kaynağı haline getirmeyi başardıklarını öne sürmüştür.[116]

---

113 Bkz. BA-MA, N239/66, "Deutsche Marineherateraschaft in der Türkei 1925-1926"; ve B178, "Deutsche Offiziere in der Türkei", s. 45, 47. Klewitz konusunda bkz. Hanns Möller, *Geschichte der Ritter des Ordens pour le mérite im Weltkrieg*, 2 cilt, Berlin, 1935, c. I, s. 581 vd.

114 Bkz. "Deutsche Offiziere in der Türkei", s. 46 vd; ve BA-MA, Nachlass Hilmar Ritter von Mittelberger, N40/12 ve çeşitli yerlerde.

115 19. ve 20. yüzyılların yüzlerce Alman askeri danışmanının resimlerinin İstanbul'daki Savaş Müzesi'nde hâlâ sergileniyor olması dikkate değerdir. Basın haberlerine göre, yakın zamanda bir Batı Alman heyetini Türk Maliye Bakanı, şu anlama gelen sözlerle karşılamış: Savaş siperlerinde yan yana duran "babalarımız" gibi, şimdi de "oğullarımız" iş tezgâhlarında yan yana duruyorlar.

116 Krş. A.F. Miller, *Pyatidesyatiletye mladoturetskoi revolutsii*, Moskova, 1958, s. 4 vd; M.S. Lazarev, *Kruçenye turetskogo gospodstva na Arabskom vostoke 1914-1918 gg.*, Moskova, 1960, s. 54 vd, 66 ve çeşitli yerlerde; E.M. Şhukov (ed.), *Vsemirnaya istoriya*, 10 cilt, Moskova, 1955-1965, c. VII, s. 360 ve 572; G.Z. Aliev, *Turtsiya v period pravenya mladoturok 1908-1918 gg.*, Moskova, 1972,

"Alman emperyalizmi"nin 20. yüzyılın başında özellikle kötü –diğer ülkelerin emperyalizminden kesinlikle daha kötü– olduğuna dair hüküm, son zamanlarda, Hamburg Üniversitesi'nden Profesör Fritz Fischer'in izinden giden çok sayıda Batı Alman tarihçinin de desteğini almıştır. Bu tarihçiler mevcut belgeleri, Alman toplumunun önemli kesimlerinden gelen baskıları hesaba katan ya da bunlara yanıt veren II. Wilhelm hükümetinin Reich'ı bir "dünya gücü"ne dönüştürmek için 1914'te büyük bir savaşı kasten kışkırttığı yönünde okumaktadırlar. Dahası, Almanya'nın egemen çevrelerinin –Alman gücünü yayma ve Ortadoğu'da nüfuz sahibi olma da dahil– savaş öncesi tutkularının savaş yıllarında da Berlin'de egemen olmaya devam ettiği ve savaş amaçları konusunda Alman politikacılar, askeri şahsiyetler, diplomatlar ve devlet memurları arasında çıkan belli anlaşmazlıkların, nihai hedeflerden çok sadece taktik ve yöntem sorunları etrafında dönen önemsiz anlaşmazlıklar olduğu savunulur.[117]

Wilhelmci toplumun yayılmacı-emperyalist ruh hali ve Berlin'in I. Dünya Savaşı sırasındaki ve öncesindeki bazı politikalarının kışkırtıcı doğası kuşku götürmez olduğu halde, Marksist yazarların ve Fischer okulunun sunduğu dizginsiz Alman emperyalizmi tablosu, bazı bakımlardan, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olarak kesinlikle kötü çizilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce ve sonra Almanya'nın egemen çevrelerinde, dış politika sorunları üzerinde pek çok Marksist yazarın ve Fischer okulunun öne

---

s. 261 ve çeşitli yerlerde; Klein vd, *Deutschland im ersten Weltkrieg*, c. I, s. 83 vd ve çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. Rathmann, *Berlin-Bagdad*, çeşitli yerlerde; ve *Stossrichtung Nahost*, s. 19 vd ve çeşitli yerlerde.

117 Yukarıda not 21, 34 ve 64'te Fischer ve Geiss'in anılan eserlerine ek olarak bkz. Hartmut Pogge von Strandmann ve Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmögichen: Deutschland am Vorabend des ersten Weltkrieges*, Frankfurt am Main, 1965; Klaus Wernecke, *Der Wille zur Wetgeltung: Aussenpolitik und Oeffentlichkeit am Vorabend dess Ersten Weltkrieges*, Düsseldorf, 1970; ve Adolf Gasser, "Der deutsche Hegemonialkrieg von 1914", I. Geiss ve B.J. Wendt (ed.), *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhundirts*, Düsseldorf, 1973 içinde, s. 307 vd; krş. L.L. Farrar, Jnr, *Divide and Conquer: German Efforts to Conclude a Separete Peace, 1914-1918*, New York, 1978, s. 109 vd ve çeşitli yerlerde.

sürdüğünden çok daha az görüşbirliği vardı. Alman mali ve sınai kodamanları, Osmanlı topraklarında ve bu topraklarla ne yapılması gerektiği konusunda Dışişleri Bakanlığı ya da askeri yetkililerle sık sık anlaşmazlığa düştüler. Dahası, bizzat imparatorluk hükümeti içinde Osmanlı politikaları konusunda hemfikir olunması gerçekten de çok ender rastlanan bir durumdu. 1914'ten önce, yüksek mevkilerdeki bazı Almanlar Osmanlı İmparatorluğu'nu sağlığına tekrar kavuşması mümkün olmayan ve malları kısa sürede kapanın elinde kalacak hasta bir adam sayıyorlardı; bazılarıysa, Osmanlıların bir gün İtilaf'la çıkacak bir çatışmada önemli bir müttefik haline gelebileceğini düşünüyordu. Ne var ki, Osmanlılara dayatılması gereken taleplerle ilgili Alman düşünceleri ve hesapları zaman içinde hatırı sayılır ölçüde değişti ve bu da, ilgililer arasında daha fazla anlaşmazlığa yol açtı. Örneğin, 1914'teki Temmuz Krizi sırasında, İstanbul'daki Alman büyükelçisi Osmanlıların ittifak tekliflerine cevap vermeye hiç istekli değilken, imparator Osmanlıları kendi safına çekmeye can atıyordu, şansölyeyse bu konuda kayıtsızdı. Osmanlılarla işbirliğini Alman donanmasında hiç kimse fazla düşünmemişti ve benzer şekilde ordu da bu konuda hazırlıksızdı. Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke iyimser bir şekilde Osmanlıların çok kısa sürede devreye gireceklerini düşünüyor ve bu nedenle onlar için her türden hırslı projeler formüle ediyordu. Oysa General Liman von Sanders'in İttihat ve Terakki rejimine o kadar az güveni vardı ki, umutsuzca durgun Osmanlı sularından çıkmaya çalıştı. Gerçekten de, savaş boyunca çeşitli Alman ileri gelenleri Osmanlı İmparatorluğu konusunda o kadar farklı görüşlere sahipti ki, tutarlı bir politika geliştirmek pratikte imkânsızdı.[118]

Almanların kendi aralarında bölünmeleri ve müttefikleri olan Avusturya-Macaristan'la sık sık ters düşmeleri yüzünden, Berlin'den gelen çeşitli baskılara direnmek ya da bu baskıları savuşturmak ve ülkenin iç işlerinde denetimi sürdürmek İtti-

118 Bkz. Trumpener, *Germany*, çeşitli yerlerde. Ayrıca bkz. Ritter, *Staatskunst*, c. III ve IV; Wolfgang Steglich, *Die Friedenspolitik der Mittelmachte 1917-1918*, Wiesbaden, 1964; ve Baumgart, *Deutsche Ostpolitik*, çeşitli yerlerde.

hat ve Terakki rejimi için nispeten kolaylaştı. İttihat ve Terakki rejimi sık sık, I. Dünya Savaşı'na "yanlış taraf'ta –sonunda kaybedecek olan tarafta– girmek ve süreç içinde ülkeyi harabeye çevirmekle suçlanmıştır. Bu çok doğrudur ancak, rejimin önde gelen kişilerinin hiçbir zaman "Alman emperyalizminin uşak ruhlu aletleri olmadıkları ve imparatorluğu canlandırmak ve güçlendirmek istedikleri için o şekilde hareket ettikleri de eklenmelidir.[119] Korkunç bir yanlış hesap yapmışlarsa bile, Çarlık rejiminin, Habsburg Sarayı'nın ve bizzat Alman imparatoru da dahil olmak üzere başkalarının çok daha kötü yanlış hesaplar yaptıklarını da eklemek gerekir.

Almanya'nın 1880'lerden 1918'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarının siciline bakılsa, bu ülkede birçok ileri gelen siyasi ve askeri şahsiyetin, Reich'la yakın bir ilişkiyi neden arzu edilir ya da en azından diğer Büyük Güçler'den biriyle ilişkiden daha az sorunlu gördükleri açığa çıkar. İmparatorluk Almanya'sı 1880'lerden itibaren, çok bencil nedenlerle de olsa, çeşitli vesilelerle sultanın ülkesine epey siyasal destek verdi ve Osmanlı ordusunun modernleşmesine ve eğitimine içtenlikle yardım etmeye çalıştı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman firmaları tarafından finanse ve idare edilen –demiryolu yapımından tarımsal ıslah planlarına kadar uzanan– ekonomik projelerin en azından bazıları kesinlikle Osmanlıların yararınaydı. Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sırasında kötüye gitmesi ve sonunda çökmesinden Almanların ancak kısmen sorumlu tutulabileceği vurgulanmalıdır. Kuşkusuz, Almanlar Osmanlı müttefiklerine bazı kötü öğütler vermişler ve onlardan aşırı taleplerde bulunmuşlardı ancak İttihat ve Terakki rejiminin Osmanlı İmparatorluğu'nu sonunda çöküşe götüren sorunlara katkısı, Almanlarınkinden kesinlikle fazlaydı. Örneğin, Ermenilere karşı uygulanan "sindirme" programı, sadece Almanların gerekli gördüğünden daha kapsamlı ve daha acımasız olmakla kalmamış, zaten aşırı yük altında olan ülke ekonomisini topyekûn çöküşe doğru iten bir felakete dönüşmüştü. Aynı şe-

119 Krş. Ahmad, bu kitapta s. 19.

kilde, I. Dünya Savaşı'nın son yılında İttihat ve Terakki rejiminin Transkafkasya'da girişti̇ği̇, İtilaf Güçleri'nin daha fazla ilerlemesini durdurmak için Almanların acilen yedek kuvvete ihtiyaç duydukları muharebe meydanlarından yani Filistin ve Mezopotamya'dan önemli askeri kaynakları çeken yayılmacı atılımın, Almanların arzusu hilafına gerçekleşti̇ği̇ unutulmamalıdır. 1918 yazında, Alman Yüksek Komutası'nın karşı çıkmasına rağmen yapılan Bakû seferi, deyim yerindeyse, Osmanlı "emperyalizmi"nin son çılgınlığıydı. Bu operasyon, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman gücünün ve nüfuzunun çok belirli sınırları olduğunu da bize göstermektedir.

6

FRANSA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU

L. Bruce Fulton

Fransa 1898-1918 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunu güçlendirmek için etkin bir girişimde bulundu. İki devlet arasındaki güç dengesizliğini iyice sömürmeyi gerektiren yayılmacılığı, öncelikle Alman *Weltpolitik*'inin Yakındoğu üzerindeki etkisine bir yanıttı. Söz konusu dönemin büyük bir kısmında Fransız hükümetleri, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda artan etkinliğinin arkasında uzun vadeli bir tutkunun yattığına kanaat getirdiler. Daha büyük bir Fransız-Alman çekişmesi –ki başlıca alanı 1914'ten önce Akdeniz, daha sonra ise Batı Avrupa'ydı– tepkilerini artırdı.

1918'de Fransa, uzun süredir önemli çıkarlara sahip olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşik bir güçtü. Çıkarları öncelikle, çalışmaları önem bakımından gerileyen Katolik tarikatlarla ve önemi hızla artan ekonomik faaliyetle bağlantılıydı. 16. yüzyıldan beri Kilise koruyuculuğunu üstlenen Fransa, Katolik

misyonerlere ve Lübnan'ın Marunileri gibi Osmanlı Hıristiyan cemaatlere diplomatik destek veriyordu. Misyoner tarikatlar, bu koruyucu gücün yardımıyla kalabalık bir cemaate sahip olmuş, geniş bir okul ve hastane ağı yaratmışlardı. Bunun karşılığında dini görevliler Fransız dilinin yaygınlaşmasına önemli bir katkıda bulunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarında sayıları 750 bine varan Katolik bir cemaat oluşmasını sağlamıştı.[1]

19. yüzyılın sonunda Katolik tarikatların Katolikleştirme faaliyetleri daha önceki etkisini biraz yitirmişti ve daha sert bir Rum Ortodoks rekabetiyle karşılaşıyordu. Fransa'nın zararına, İtalyan ve Alman misyonerler arasında milliyetçi duygu yoğunlaşmaktaydı. Bu yüzden, Fransa'nın nüfuzu ekonomik çıkarlara daha bağlı hale gelmekteydi. 1860'lardan itibaren Fransız yatırımcılar Osmanlı tahvillerine o kadar ilgi göstermişti ki, 1898'e gelindiğinde Osmanlı borçlarının en az %50'sini ellerinde tutuyorlardı. Bu büyük sermaye hareketinin bir sonucu olarak, Fransız bankerler Osmanlı maliyesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yaşamı için yaşamsal önemde bir kurum olan Bank-ı Osmanî-i Şahane yönetiminde hâkim bir yer işgal eder duruma gelmişlerdi. 1863'te kurulduğu sırada Osmanlı Bankası daha çok bir İngiliz-Fransız girişimiydi. Ancak İngiliz yatırımcılar Osmanlı tahvillerine ilgi göstermekten vazgeçmişti, 1890'ların sonuna gelindiğinde de Osmanlı Bankası'nın operasyonları büyük ölçüde Paris'ten kontrol ediliyordu.

Fransa'nın mali üstünlüğü ticari alana uzanmadı. 1895'te %11,63 olan Osmanlı ithalatındaki payı, 1911'de %9,3'tü.[2] Ne var ki, 1898'e gelindiğinde Fransız sanayiciler varlıklarını hissettiriyorlardı. Özellikle Fransız demiryolu şirketlerinin önemi artmıştı. Selanik-İstanbul ve İzmir-Kasaba Demiryolu şirketleri, hatları başarıyla işletiyorlardı. Beyrut-Şam-Havran Şirke-

1 Dinsel himaye konusunda bkz. W.I. Shorrock, *French Imperialism in the Middle East: The Failure of the Policy in Syria and Lebanon, 1900-1914*, Madison, Wis., 1976, s. 11-64.

2 J. Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'Empire Ottoman, 1895-1914*, Paris, 1977, s. 515.

ti (BŞH) önemli bir Suriye demiryolu ağını işletmeye açmıştı. Mersin ile Adana arasındaki kısa fakat stratejik konumlu hattı bir Fransız işadamı yönetiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul, Beyrut, İzmir ve Selanik'teki başlıca liman işleri Fransızların elindeydi. Karadeniz kıyılarında, Société d'Héraclée demiryolu ile Zonguldak limanına bağlamayı önerdiği Ereğli havzasının kömür ocaklarını işletmeye başlıyordu. Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz fenerlerini bir Fransız şirketi yönetiyor, Beyrut'a gaz ve İstanbul'a suyu Fransızların denetimindeki firmalar sağlıyordu.[3]

Fransız hükümetleri Suriye'yi, İstanbul ve Boğazlar bölgesini azami önemde bölgeler olarak değerlendiriyorlardı. İstanbul hem Osmanlı başkenti hem Türk İmparatorluğu'nun iş merkezi olarak düşünülüyordu. Fransa Boğazlar'ın kapalı tutulmasından ve Akdeniz'deki mevcut deniz gücü dağılımının muhafazasından yanaydı. Suriye'de (Lübnan ve Filistin dahil) Fransız çıkarlarının belirgin bir yoğunlaşması vardı. Dahası Suriye bölgesi Fransız diplomasisi için geleneksel bir eylem alanı ve Fransız donanmasının ulaşabileceği bir topraktı. Bu yüzden Fransız politikacıları, Suriye'yi Fransa'nın bir gün toprak talebinde bulunabileceği ve bu nedenle Fransız nüfuzunun önceliğini sürdürmenin elzem olduğu olağanüstü siyasal önemde bir alan sayma eğilimindeydi.

1898'de Fransız çıkarlarının savunulması ve Fransız politikasının formülasyonu hâlâ büyük ölçüde Dışişleri Bakanlığı'na bırakılmaktaydı. Dışişleri bakanlarının gücü, bazen mensup oldukları hükümetin bileşimi ve parlamentodaki gücüyle kısıtlanıyordu. Yine de, Osmanlı meseleleriyle uğraşırken, Uzakdoğu ve Kuzey Afrika gibi alanlarla ilgili politikalarda ortaya çıkan bakanlıklar arası çekişmelerden uzaklardı. Fransız basını Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgilenmiyordu. Parlamento, özellikle Temsilciler Meclisi o kadar kayıtsız değildi. Geleneksel sağ, dine daha bağlı olduğu için Fransa'nın din koruyuculuğuna çok önem veriyordu. Çok büyük bölümü sosyalist milletvekillerinden oluşan aşırı sol, Osmanlı azınlıkların le-

3 Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kısmındaki Fransız ekonomik çıkarları konusunda yukarıdaki kaynakta zengin malzeme vardır.

hine etkin diplomatik müdahaleden yanaydı. Yine de Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili konularda parlamento görüşmeleri enderdi. Dahası, Cezayir milletvekili Eugène Etienne'in başını çektiği etkili sömürge partisi, öncelikle Fas'la ilgileniyordu. Asya meftunlarının sayısı sınırlıydı ve Yakındoğu'dan çok Uzakdoğu onlara çekici geliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız nüfuzu ekonomik faaliyetle özdeşleştikçe, bankerler ve sanayiciler politika oluşturmada daha fazla söz sahibi oldular. Maliye bakanları da, Fransız bankalarıyla ilişkileri ve yabancı tahvilleri Paris Borsası'na kotalamaktan sorumlu olmaları nedeniyle karar alma sürecine daha sık katıldılar. Ancak 1898'de Fransa'nın Osmanlı politikası hâlâ büyük ölçüde Dışişleri Bakanlığı'ndan çıkıyordu. Açık ki, en önemli kişi dışişleri bakanıydı fakat İstanbul büyükelçiliğinin, konsoloslukların ve Quai d'Orsay'in siyasi ve ticari seksiyonlarının politikayı belirlemede payları vardı. Geleneksel olarak İstanbul'da uzun süre çalışan Fransız büyükelçileri geniş yetkilere sahipti. Osmanlı meselelerine yatkınlıkları ve politika talimatlarını uygulamada kendilerine tanınan hatırı sayılır hareket serbestliği bu yetkilerini güçlendiriyordu. Konsoloslar birçok önemli işlevi yerine getiriyorlardı. Fransızların ve Fransız koruması altında olanların adına müdahalede bulunuyor; hem sulh hem ceza davalarına bakan konsolosluk mahkemelerine başkanlık ediyor; Fransız işadamlarına ve ticari seksiyona ayrıntılı bilgi veriyorlardı. Dışişleri bakanının önde gelen danışmanları olan siyasi ve ticari daire müdürleri, zamanlarının önemli bir kısmını Osmanlı ilişkilerine harcıyorlardı. Ne var ki, zaman zaman eşgüdümsüz çalışmaları ve işlerinin çakışması yüzünden 1907'de bir tek siyasi ve ticari müdür atandı.[4]

1898'e gelindiğinde çoğunun liberal, orta sınıf bir geçmişi olan Fransız politikacı ve diplomatlar Sultan II. Abdülhamid'in

4 Fransız karar alma süreci konusunda bkz. C. Andrew, *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale*, Londra, 1968, s. 53-77; C. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, "The French 'colonial party': its composition, aims and influence, 1885-1914", *Historical Journal*, c. XIV, no. 1 (1971), s. 99-128; P.G. Lauren, *Diplomats and Bureaucrats*, Stanford, Calif., 1976; F.L. Schuman, *War and Diplomacy in the French Republic*, Chicago, Ill., 1931, s. 18-45; Thobie, *Intérêts*, s. 22-34, 70-71.

rejimine biraz da tiksintiyle bakıyorlardı. Abdülhamid rejiminin otokratik doğasından, Makedonyalı ve Ermeni azınlıklara karşı tutumundan ve rüşvetle iş görülmesinden hoşlanmıyorlardı. Bazı Fransız diplomatlar açıkça sömürgeci bir çağın zihniyetini paylaşarak, Osmanlı politikacılara kesin bir üstünlük duygusuyla bakıyorlardı. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarlarının önemi, bu tür antipatikliği sınırlıyordu. Almanların kucağına atılmakla sık sık kınanmasına rağmen, Abdülhamid resmi düzeyde dost bir hükümdar olarak görülüyor ve Paris'teki Türk siyasi sürgünlere bir bakıma misafirperver davranılmıyordu. Jön Türk olduğu bilinenler polis gözetimi altında tutuluyor, gösteri düzenlemelerine fırsat verilmiyordu.[5]

Fransız hükümetleri 1890'larda ellerindeki diplomatik kaynaklardan fazla yararlanamamışlardı. Fransız sermayesinin Osmanlı hükümetine akışını kontrol etmek için çok az şey yapıldı. 1890'ların başında Osmanlı Bankası kendi borç iştiraklerini Borsa'ya kota ettirmekte güçlük çekmiyordu ve önemli 1896 borcunu, İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğine danışmadan görüşüp sonuca bağlayabildi. Bu arada, Fransa'nın Katolik çıkarlarını koruma ve kollaması da oldukça gevşemişti. İstanbul büyükelçiliği, Fransız hükümetinin Rusya'nın Rum Ortodoksluğu için yaptıklarıyla boy ölçüşememesinden yakınıyordu. Öyle de olsa, Fransız dışişleri bakanları genelde, Fransız sınai girişimlerini güçlendirmekten çok, tarikatların çalışmalarını desteklemeye ilgi gösterdiler.[6]

1898'de Almanya'nın diplomatik etkinliği Fransa'nın resmi tutumunda bir değişikliğe yol açtı. Fransız hükümetleri birkaç yıldır İstanbul'daki Alman nüfuzunun artmasından huzursuz oluyordu. Alman demiryollarının İzmit'ten Ankara ve Konya'ya uzatılmasından ve Sultan II. Abdülhamid ile Alman hükümeti arasındaki ilişkilerin içtenliğinden rahatsızdı. Ne var ki, Al-

5 Osmanlı siyasi sürgünlerine yönelik Fransız politikası konusunda bkz. AMAE, Turquie, NS 3, 4, 5.

6 Örneğin, 1894-1898 döneminde Dışişleri Bakanı olan Gabriel Hanotaux, Beyrut Tıp Fakültesi diplomalarını meşrulaştırmayı Mersin-Adana Demiryolu'nu uzatmaktan daha önemli sayıyordu (İstanbul'da büyükelçi olan P. Cambon'dan Hanotaux'ya mesajın notu, 27 Nisan 1898, *DDF*, 1. dizi, c. 14, no. 173).

manya diplomatik üstünlük için sistematik bir çabaya ancak 1898'de girebildi. Olağanüstü yetenekte bir diplomat olan Baron Marschall von Bieberstein'in İstanbul'a Alman büyükelçisi olarak yerleştirilmesi, Almanya'nın İskenderun limanını kiralamaya çalıştığına dair haberler ve Bağdat Demiryolu'na Alman ilgisinin yeniden canlanması Fransa'nın endişesini artırdı Dahası, Fransa'nın din koruyuculuğu Alman saldırısı altındaydı. Alman imparatoru Kutsal Topraklar'ı ziyaret etmeye karar vermişti ve hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile Vatikan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını teşvik ediyordu.

İlk şiddetli tepki, 1894-1898 arasında Fransız Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux'dan geldi. Ancak Haziran 1898'de Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmıştı ve Fransa'nın Osmanlı politikasını yeniden şekillendirmek büyük ölçüde ardılı Théophile Delcassé'ye kaldı. Çalışkan ve yurtsever bir kişi olan Delcassé, yetenekli bir dışişleri bakanı olduğunu çabucak kanıtladı. Hedeflerini dikkatle saptıyor ve ısrarla takip ediyordu. Göreve geldikten kısa bir süre sonra Akdeniz ve kıyılarıyla meşgul oldu. Bu yüzden, öncelikle Kuzey Afrika'yla ilgilenmesine rağmen, Almanya'nın Osmanlı ilişkilerine artan ilgisinden rahatsız oldu.[7] Temmuz 1898'de Fransa'nın din koruyuculuğunu savunma kararlılığını açıkça gösterdi. Oldukça kararlı bir konuşmada, Fransız ayrıcalıklarını koruma niyetini hem Temsilciler Meclisi'ne hem dolaylı bir şekilde Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. Ağustos sonunda Vatikan, Osmanlı İmparatorluğu'yla diplomatik ilişki kurmayacağına dair güvence vermişti.[8]

Bu ilk başarı Delcassé'nin ihtiyatı elden bırakmasına yol açmadı. Üç yıl sonra, Lorando-Tubini Olayı olarak bilinen Fransız-Osmanlı anlaşmazlığı Fransa'nın, koruduğu Katoliklere bağlılığını yeniden teyit etmesine olanak verdi. Kasım 1901'de Midilli adasına bir Fransız seferi, istenen sonuçlara

7 Delcassé ve politikaları konusunda bkz. Andrew, *Théophile Delcassé;* P. Guillen, "La politique de Delcassé et les relations Franco-Allamandes", *Revue d'Allemagne, c.* IV, no. 3 (1972), s. 455-464.

8 Andrew, *Théophile Delcassé,* s. 84-86; Delcassé'den Montebello'ya (St. Petersburg'da büyükelçi), 30 Temmuz 1898, *DDF,* I, 14, no. 271.

ulaştı. Temsilciler Meclisi'nde, Delcassé Fransa'nın manevi çıkarlarının sonunda güçlenmesini "Doğu güneşindeki yerimizin pekişmesi" diye betimledi.[9] Midilli imtiyazları böyle bir coşkuyu pek hak etmiyordu; fakat Delcassé 1898'de verilen sözleri açıkça somutlaştırmıştı.

Delcassé'nin dini ve kültürel yayılmaya ilgisi devam etse de, Bağdat Demiryolu projesi şekillendikçe dikkati giderek ekonomik sorunlara yöneldi. 1899 başlarında Almanlar, Fransızların ekonomik, siyasal ve stratejik önemini tanımakta gecikmediği bir imtiyazı elde etmeye hazırdı. Önerilen hat, Almanya'nın demiryolu ağını Anadolu'nun kalbinden geçirerek İstanbul-Bağdat yolunu 23 günden 2 güne indirecek ve yaklaşık 600 milyon franka mal olacaktı. Bunun ticari rekabetine çok az komşu demiryoludayanabilecekti.

Alman planı, başlangıçta Fransız diplomasisinden tepki gördü. Eninde sonunda Bağdat Demiryolu'na hizmet edecek olan Haydarpaşa limanı imtiyazını almaya çalışan Alman diplomatlar, İstanbul'daki Fransız büyükelçisi Paul Cambon'un inatçı muhalefetiyle karşılaştılar. İzmir-Kasaba Şirketi'nin müdürlerinden Fransız mühendis Cotard, bir Bağdat Demiryolu imtiyazı için Almanlarla rekabet etme niyetini ilan etti. Ne var ki, Nisan 1899'da Delcassé Bağdat Demiryolu'nu bir Fransız-Alman ortak taahhütü olarak tasarlamaya başlayınca, Fransa'nın direnişi son buldu. Delcassé Fransız işadamlarının girişimde eşit pay elde edebileceklerine ve sonuç olarak Fransa'nın nüfuzunun en azından Almanya'nınki kadar güçleneceğine inanmıştı.[10]

Delcassé, 1898'de Fransa büyükelçisi olarak Cambon'un yerini alan Ernest Constans'la yaptığı değerlendirmelerden sonra bu görüşü benimsedi. Meslekten diplomat olmayan Constans, yine de becerikli ve tanınmış bir politikacıydı.

---

9 *Journal officiel, Chambre des Députés*, 22 Ocak 1902. Lorando-Tubini olayı konusunda bkz. Shorrock, *French Imperialism*, s. 23-32.

10 Delcassé'nin düşüncesi üzerine: AMAE, Papiers Delcassé, c. 15; Delcassé'den Constans'a, 5 Şubat 1901, *DDF*, II, 1, no. 65; Delcassé'den Bompard'a (St. Petersburg'da büyükelçi), 11 Şubat 1903, *DDF*, II, 3, no. 76; *Journal officiel, Chambre des Deputes*, 25 Mart 1902.

1889'da Boulangist* harekete karşı mücadelelerinde Fransız Cumhuriyetçiler'e liderlik yapmış ve daha sonra cumhurbaşkanlığına oynayacak kadar güçlenmişti. İstanbul'a gitmek için yola çıktığında hâlâ ünlü bir parlamenterdi. Senato'daki sandalyesini koruyordu, hatırı sayılır bir parlamenter desteğine ve Fransız basınında taraftarlara sahipti. Özel olanakları, ustalığı ve şöhreti olağanüstü derecede bağımsız bir büyükelçi olmasını sağladı.

Constans'ın gerçekçiliği ve mali açgözlülüğü diplomasisini etkilemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nu ıslah planlarına kuşkuyla baktı ve Katolik kuruluşları savunurken özden çok görüntüye ağırlık verdi. Gerçekte ekonomik çıkarlara öncelik veriyor, öncelikle Fransız yatırımlarını güvence altına almakla ilgileniyordu. Bir ölçüde, hem işadamı hem büyükelçiydi. Kişisel servet peşindeydi; bu siyasal yaşamında da öne çıkan bir amaçtı.[11] Constans'ın özel kabinesine katılmadan önce Fransız cezaevlerinde çalışmış olan Léon Pissard'ı birlikte İstanbul'a getirdiğinde herhalde aklında kendi mali çıkarları vardı. Constans'ın desteğiyle Pissard, önemli bir makam olan Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin genel müdürü oldu ve Selanik-İstanbul Demiryolu şirketinin yönetim kuruluna alındı.

Constans, Bağdat Demiryolu planına Fransız katılımı konusunda coşkuluydu. İstanbul'daki Alman nüfuzunun gücünden etkilenmişti ve Almanya'nın eninde sonunda Bağdat Hattını tek başına inşa edebileceğine inanıyordu. Ayrıca, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın düşündüğü gibi, Bağdat girişiminde belki spekülatif bir çıkarı da vardı.[12] Pissard'ın sonunda Bağdat Demiryolu Şirketi'nin yönetim kurulunda yer alması, kuşkusuz bu konuyu akla getiriyor. 1899'un ilk aylarında Constans görüşlerini Delcassé'ye kabul ettirmeye çalıştı ve onun Bağdat Demiryolu hakkındaki tutumunu şekillendirmede epeyce başarılı oldu.[13]

---

* Almanya'ya karşı saldırgan ve öç almacı bir siyaset izleyen Fransız General Georges Ernst Jean Marie Boulanger'in (1831-1891) taraftarlarına verilen ad -çn.

11 Constans üzerine: Archives de la Préfecture de Police, Ba 1018, 1019; AMAE, Papiers Constans; Bibliothèque Nationale, NAF 24327 (Papiers Étienne).

12 Hardinge'in (daimi müsteşar) notu, 16 Aralık 1906, FO 371/144. Rus resmi basınında çıkan makaleler, Rus Dışişleri Bakanlığı'nın bu görüşü paylaştığını gösteriyordu.

13 Constans'tan Pichon'a (Fransız Dışişleri Bakanı), 13 Aralık 1906, AMAE, Tur-

Delcassé'nin Bağdat projesine tepkisi, Fransız kapitalizminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki baş temsilcileri olan Osmanlı Bankası ile Régie Générale des Chemins de Fer'in çok hoşuna gitti. Osmanlı Bankası'nın iniş çıkışları olmuştu fakat 1890'ların sonunda durumu sağlamdı. Faaliyet alanını 1863'ten beri epeyce genişletmişti. Devlet borçlarına başlangıçtaki ilgisi, ticari faaliyetlerinin genişlemesi ve bir temsilcilikler ağının yaratılmasıyla bir bakıma azalmıştı. 1880'lerde sınai yatırımlara ilgi duymuştu. BŞH'ye önemli bir borç vermiş ve İzmir-Kasaba Şirketi'nin, Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi'nin ve Beyrut Gaz Şirketi'nin hisselerini satın almıştı. Düyun-ı Umumiye Heyeti'ne bir temsilci atadı; bu durum, Osmanlı devlet gelirlerinin idaresine doğrudan katılmasını sağladı. Son olarak, Paris Haute Banque[14] tarafından da destekleniyor, Osmanlı topraklarında mali ve sınai yatırımlar için uluslararası rakiplerinden daha kolay sermaye bulabiliyordu.[15]

Régie Générale'nin kurucusu Kont Vitali Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük çaplı işler yaptı. Demiryolu yönetiminde ve inşasında uzman olan Vitali, hem İzmir-Kasaba hattını hem de İzmit'ten Ankara'ya Alman hattını inşa etmiş, ya da inşasına yardım etmişti. İzmir-Kasaba Şirketi'nin yaklaşık üçte iki hissesine sahipti, Paris bankalarıyla da iyi ilişkileri vardı. 1909'a kadar Düyun-ı Umumiye'de Fransa'nın baş temsilcisi olan Léon Berger de Vitali'nin ortakları arasındaydı. Vitali'nin siyasal ilişkileri de iyiydi. Üst düzey Osmanlı devlet memurları ve Fransız sömürge partisinin lideri Eugéne Etienne müttefikleri arasındaydı.[16]

1898'e gelindiğinde Osmanlı Bankası ile Régie Générale yakından bağlantılıydı. Tek amacı kâr olan güçlü bir grubu tem-

---

quie, NS 339.

14 1908'de Osmanlı Bankası'nın Paris Komitesi'nde Banque de France'ın yedi vekili vardı.

15 Osmanlı Bankası üzerine tek eser: A. Biliotti, *La Banque Impériale Ottomane*, Paris, 1909. Bununla birlikte, Thobie, *Intérêts*, ks. I, bl. 3 ve 6, ks. II, bl. 7'de çok yararlı malzeme vardır. [Ayr. Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999]

16 Vitali üzerine: P. Cambon'dan Gout'ya (Ticari İşler Müdür Yardımcısı) özel mektup, 24 Temmuz 1907, *DDF* II, 11, no. 91; Marschall'dan Bülow'a (Alman Şansölye), 17 Mart 1907, *CP*, no. 8582; Adam Block'tan (Düyun-ı Umumiye İdaresindeki İngiliz temsilci) Hardinge'e, 28 Mayıs 1908, FO 371/340.

sil ediyorlardı. Anadolu Demiryolu Şirketi'nin İzmit-Ankara hattının inşası sırasında fark ettiği gibi, Vitali pahalı bir elemandı. 1895'te büyük oranda ve akılsızca Güney Afrika altını hisselerinde spekülasyon yapan Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı borçlarından ve borç tahvillerinden kazanılabilecek büyük komisyonlara iştahı artmıştı. Yaptıkları ticari alışverişlerin siyasal sonuçlarını ne Vitali ne de Osmanlı Bankası finansörleri çok fazla düşünüyordu. Baron Marschall, Alman büyükelçisi olduktan birkaç yıl sonra bunları, uluslararası meselelere bütünüyle işadamlarının gözüyle bakan "paraya doymaz" insanlar olarak tarif ediyordu.[17]

Delcassé'nin Vitali'yi ve Osmanlı Bankası'nı Bağdat Demiryolu girişiminde Alman kapitalistlerle işbirliği yapmaya teşvik etmesi gerekmiyordu. Daha önemlisi, Fransa'nın düşmanlığından kaçınmak isteyen Alman hükümetinin, girişimde Fransız kapitalistlere bir yer vermeye hazır olmasıydı. Bağdat Demiryolu'nu, Fransız para piyasasına girmeden finanse etmek güç olacaktı. Fazla uzatmadan bir Bağdat imtiyazı almak için Almanya'nın Fransa hükümetinin iyi niyetine ihtiyacı vardı. Her şeyden öte, sahibi Fransız olan BŞH, Halep'ten geçmek üzere Rayak'tan Fırat üzerindeki Birecik'e bir hat inşa etme ve gerekirse İskenderun Körfezi'ne giden yan hatlar yapma hakkına sahipti. BŞH'nin imtiyazı, önemli ticaret yeri Halep'i Bağdat Demiryolu sisteminin içine almaya can atan ve İskenderun Körfezi'yle bir bağlantıyı, düşünülen hattın ekonomik yaşayabilirliği için elzem gören Alman plancılar için ciddi bir engeldi.

Nisan 1899'a gelindiğinde hem Fransız, hem Alman hükümeti Bağdat Demiryolu'na işbirlikçi bir yaklaşımdan yanaydı. Ancak kafalarında oldukça farklı amaçlar vardı. Osmanlı hükümeti tarafından desteklenen Almanya, girişimin Alman kapitalistler tarafından kontrol edilmesini istiyordu. Diğer yanda Delcassé'nin politikası, Fransız kapitalistler için eşit

17 Marschall'dan Bülow'a, 17 Mart 1907, GP, no. 8582. Adam Block da benzer bir görüşteydi ve 1908'de "Fransız finansçıların yurtseverlikleri yoktur," diyordu (Block'tan Hardinge'e mektup, 28 Mayıs 1908, FO 371/538). Büyükelçi Paul Cambon 1907'de Vitali'den "Fransız politikasının çıkarlarıyla hiçbir şekilde meşgul olmaz," diye bahsediyordu (Cambon'dan Gout'ya özel mektup, 24 Temmuz 1907, *DDF*, II, 11, no. 91).

bir pay elde ederek hattı uluslararası hale getirmekti.[18] Sonraki Fransız-Alman görüşmeleri resmi bir düzeyde gerçekleşmiş olsaydı, bu bağdaşmazlık hızla ortaya çıkardı. Ancak Delcassé, Bağdat Demiryolu'nun hükümetlerden çok kapitalistlerin işbirliğini gerektiren salt özel bir iş olmasını istiyordu. Resmi tarafsızlık Fransız katılımını Rus hükümetine ve Temsilciler Meclisi'ne açıklama görevini çok kolaylaştırırdı.[19] Böylece, İstanbul büyükelçiliği ve Quaid'Orsay'in ticâret seksiyonu tarafından dikkatle gözetlenen Fransız kapitalistlerin doğrudan Alman meslektaşlarıyla görüşmelerine imkân tanındı.

Bu yol, hepsi de Delcassé'nin saptadığından daha az katı koşullarla bir katılımı kabul etmeye hazır olan Osmanlı Bankası, Vitali ve Constans'a dayanıyordu.[20] Gerçekten de, Deutsche Bank'ın başını çektiği bir Alman grubuyla görüşmelerden sonra Osmanlı Bankası'yla Vitali, Delcassé'nin arzularına uymayan bir antlaşmayı 6 Mayıs 1899'da imzaladılar. Fransız grubu, "belirlenecek oranlarda" %60'ın Deutsche Bank grubuna ayrılmasına razı olurken %40'lık bir katılımı kabul etti.[21]

---

18 Thobie (*Intérêts*, s. 550-555), Delcassé'nin başlangıçta eşit olmayan bir katılımı onaylamaya hazır olduğunu ve Constans'ın 17 Haziran 1900 tarihli raporunu okuduktan sonra eşitlikte ısrar etmeye karar verdiğini öne sürer. Yine de Delcassé, eşitliğe bağlılığının Fransız-Alman görüşmelerinin başlangıcına kadar gittiğini birçok vesileyle ilan etmiştir. Bkz. AMAE, Papiers Delcassé. c. 15 (Maliye Bakanı Rouvier'nin 1 Ağustos 1903 tarihli mektubuna Delcassé'nin notu); Delcassé'den Rouvier'e gizli mektup, 13 Temmuz 1903, *DDF*, II, 3, no. 347 (mektupta Delcassé, "J'ai, des le debut, pose le principe de l'egalite" [En başından itibaren eşitlik ilkesini gündeme getirdim] diyordu). Constans'ın birçok mektubu başından beri eşitliğe bağlılığı kabul eder: Constans'tan Delcassé'ye, 21 Ocak 1902, AMAE, Turquie, NS 334; Constans'tan Delcassé'ye, 4 Haziran 1903, AMAE, Turquie, NS 356; Constans'tan Pichon'a, 30 Ağustos 1907, *DDF*, II, 11, no. 156.

19 Delcassé'nin, Aralık 1899'da Rus hükümetine sunduğu açıklamaya dikkat edin (Delcassé'den İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı Bapst'a, 21 Aralık 1899, *DDF*, I, 16, no. 35). Ayrıca bkz. Delcassé'nin Mart 1902'de Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşma (*Journal officiel, Chambre des Deputes*, 25 Mart 1902).

20 Constans'ın tutumu için bkz. Marschall'dan Bülow'a, 2 Şubat 1902, *GP*, no. 5247; Wangenheim'dan (İstanbul'daki Alman maslahatgüzarı) Bülow'a, 28 Nisan 1903, GP, no. 5264. Constans, eninde sonunda eşit olmayan katılımı savunuyordu (Constans'tan Delcassé'ye, 24 Ekim 1903, DDF, II, 4, no. 37).

21 Thobie (*Intérêts*, s. 549), 5-6 Mayıs antlaşmasının metninin elde bulunmadığını belirtir. Fakat *DDF*, I, 15, no. 184'te (ek) bir kopyası bulunuyor ve İngiliz versiyonuna (FO 78/5102) uygundur.

Delcassé, kendi eşitlik öğretisinden ayrılan bu durumdan haberdar edilmedi. Paris gazetelerinin yardımını alan Constans, eşitliğe benzer bir şeye ulaşıldığı izlenimini vermeyi başardı.[22] Mayıs antlaşmasından sonraki aylarda Fransız işadamları Fransa'nın genel çıkarlarına aldırmamaya devam ettiler. Osmanlı Bankası-Vitali birliği yüzünden Alman Anadolu Demiryolu Şirketi Osmanlı hükümetinden hem ön hem kesin imtiyazlar alabildi. Daha da ciddisi, Fransız görüşmeciler BŞH'nin pek çok ayrıcalığını bırakmak zorunda kaldılar. 1899'da iflasın eşiğine gelen BŞH, Osmanlı Bankası'nın arzularından bağımsız hareket edemiyordu. 1900'ün başında, Almanlar Bağdat Demiryolu için güneye doğru bir güzergâha kesin olarak karar verdiklerinde, Osmanlı Bankası BŞH'nin ağını Hama'dan öteye uzatmada fazla bir mali avantaj görmedi. Sonunda Osmanlı Bankası, Alman görüşmecileri hayrete düşürürcesine BŞH'nin Rayak-Birecik imtiyazlarının çoğundan vazgeçti. BŞH, sadece hattını Hama'nın ötesine uzatma hakkını değil, İskenderun Körfezi'ne gidecek yan hatlar için sahip olduğu önceliği de Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verdi.[23]

Almanların Osmanlı Bankası ve Vitali'den sağladığı işbirliği Constans'a da uzandı. İlk imtiyaz için Mayıs-Aralık 1899 aralığa kadar süren Alman-Osmanlı görüşmeleri sırasında, zaman zaman tarafsız kalma talimatlarına uydu. Ne var ki, diğer durumlarda Alman diplomasisine, Baron Marschall'ın deyimiyle "etkin destek" verdi.[24] Constans, Fransız işadamlarının uzlaştığını biliyordu fakat 1903'ten önce hiçbir muhalefette bulunmadı.[25]

---

22 Aşağıdaki mektuplara dikkat edin: Constans'tan Delcassé'ye, 7 Ekim 1899, *DDF*, I, 15, no. 274; Constans'tan Delcassé'ye, 21 Ocak 1902, AMAE, Turquie, NS 334. Paris basını konusunda bkz. L. Ragey, *La Question du Chemin de Ferde Bagdad*, Paris, 1936, s. 30-31. Quai d'Orsay'in belirsizliği için bkz. "Note pour la direction politique", 23 Mayıs 1899, *DDF*, I, 15, no. 184; "Note du Departement," 8 Şubat 1900, *DDF*, I, 16, no. 71. Delcassé'nin tutumu için bkz. Maliye Bakanı Rouvier'nin 1 Ağustos 1903'te kendisine gönderdiği mektuba notu, AMAE, Papiers Delcassé, c. 15.

23 Suriye demiryolu görüşmeleri konusunda bkz. Marschall'dan Bülow'a, 2 Şubat 1902, *GP*, no. 5247; Bompard'dan (İstanbul'da büyükelçi) Pichon'a, 15 Şubat 1910, AMAE, Turquie, NS 344.

24 Marschall'dan Hohenlohe'ye (Alman Şansölye), 23 Eylül 1899, *GP*, no. 3349.

25 Constans'tan Delcassé'ye, 30 Mayıs 1900, AMAE, Turquie, NS 167; Constans'tan Delcassé'ye, 28 Nisan 1902, AMAE, Turquie, NS 335.

Ocak 1902'de kesin bir imtiyazın alınmasından uzun süre önce, Bağdat Demiryolu konsorsiyumu projelendirilen hattın finansmanı sorunuyla boğuşuyordu. Osmanlı hükümetinin çıkardığı Bağdat Demiryolu tahvillerinin sağlam bir garantiyle desteklenmedikçe alıcı bulamayacağı açıktı. Ancak, böyle bir garanti sağlamak için Osmanlı hükümetinin ek bir gelir kaynağına ihtiyacı vardı. Osmanlı gümrük vergilerini yükseltmenin ortaya çıkaracağı güçlükler karşısında, Alman hükümeti ve Deutsche Bank gerekli geliri Osmanlı borçlarının birleştirilmesiyle sağlamaya karar verdi.

Düyun-ı Umumiye hisselerinin çoğunluğu Fransa'nın elinde olduğundan, bu operasyon büyük ölçüde Fransız bankerlerin ve diplomatların işbirliğine bağlıydı. Bu yüzden, Abdülhamid bir birleştirme önerisini hazırlamak üzere bir Fransız finansörü, Maurice Rouvier'i seçti. Bu zekice bir hareketti. La Banque Française pour le Commerce et l'Industrie'nin kurucusu Rouvier, Bağdat Demiryolu'na Fransız katılımından yanaydı ve Delcassé'nin eşitlik kaygısını paylaşmıyordu.[26] Rouvier, öncelikle bir işadamı olmasına rağmen, aynı zamanda deneyimli ve nüfuzlu bir parlamenterdi. Bu iki rolü birleştirmedeki başarısı, Haziran 1902'de Fransız maliye bakanı olduğunda yeniden sergilendi. Bakanlığa geri dönüşü, borçları birleştirme işini tamamlamasını önledi fakat plan, onun uzmanlığına borçlu Osmanlı hükümeti tarafından sonunda kabul edildi.

Son biçimiyle birleştirme planı, Osmanlı borçlarını oluşturan çeşitli tahvillerin birleştirilmesini gerektiriyordu.[27] Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılan gelirlerden elde edilen sabit bir yıllık gelir, yeni birleştirilen borçları ödemek için ayrılacaktı. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bırakılan devlet gelirlerinden elde edilen gelirin bu meblağı aşması durumunda, fazlalığın %25'i Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne geri verilirken, kalan miktar Osmanlı hükümetinin kullanımına

26 Rouvier'nin iş bağlantılarıyla ilgili bilgi için bkz. R. Poidevin, *Les Relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914*, Paris, 1969, s. 203-207.

27 Ne var ki, Türk ikramiye bonoları dahil edilmedi. Borçların birleştirilmesinin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Thobie, *Intérêts*, s. 236-256.

ayrılacaktı. Pek çok diplomat, nispeten müreffeh koşullarda, Osmanlı payının kısa sürede önemli miktarda devlet tahvili çıkarılmasına imkân tanıyacak kadar çok olacağı konusunda hemfikirdi.

Rouvier'in Maliye Bakanlığı'na geri dönüşü, Fransız kapitalistlerin Bağdat Demiryolu girişimine eşit konumda olmasa bile katılmalarına imkân tanımak isteyenlere cesaret verdi. Kuşkusuz, başlangıçta bu görüşün taraftarları Delcassé'ye tam eşitlikten daha azının kabul ettirilebileceğini ya da Delcassé ve onun eşitlik öğretisinin bir bakanlık krizi ortasında kaybolup gideceğini umuyorlardı. Fakat Mart 1902'de Delcassé Temsilciler Meclisi'ndeki bir konuşmasında, Bağdat Demiryolu girişimine Fransız katılımına resmi onay verilmesinin tam eşitliğin sağlanmasına bağlı olacağını belirttiğinde, bu umutların gerçekleşmesi zorlaştı. Delcassé, eşitliğin epey gerisinde duran Şubat 1903 iş antlaşmalarını reddederek, kararlılığını daha da belli etti. Sonuç olarak, Osmanlı Bankası ve Constans'ın önerisi üzerine, Almanlar yeni kurulan Bağdat Demiryolu Şirketi'ne eşitlikçi bir görünüm vermek için biraz çaba harcadılar.[28] Fakat sonunda ortaya çıkan 13 Haziran tarihli antlaşma Delcassé'yi kandıramadı ya da tatmin edemedi.

Delcassé, eşitliği Almanya'nın başlangıçta kabul ettiği[29] ve ulaşılamayan bir şey olarak düşünmeye devam etti. Bu kesinlikle yanlış bir düşünceydi ancak Fransız hükümetinin Osmanlı Borçları'nın birleştirilmesine karşı çıkarak planlanan Bağdat Demiryolu'na ciddi engel çıkarabileceğine kuşku yoktu. Delcassé'nin izlemeye karar verdiği yol buydu ve sonuç, Rouvier'le bir çatışmaydı. Osmanlı Bankası tarafından desteklenen maliye bakanı borçların birleştirilmesini bir oldubitti olarak sundu, Fransız tahvil sahiplerinin çıkarlarını gündeme getirdi ve –onun mali ferasetine sahip biri için kesinlikle kuşku duyulabilecek bir şeyi– borçların birleştirilmesi ile Bağdat Demiryolu arasında hiçbir bağlantı bulunmadığını ileri sür-

28 Wangenheim'dan Bülow'a, 25 Nisan 1903, GP, no. 5263; Wangenheim'dan Bülow'a, 28 Nisan 1903, *GP*, no. 5264.

29 Rouvier'nin 1 Ağustos 1903 tarihli mektubuna Delcassé'nin notu, AMAE, Papiers Delcassé, c. 15.

dü.[30] Rouvier ile Delcassé arasındaki anlaşmazlık, 28 Temmuz 1903'te toplanan önemli bir kabine toplantısında çözüldü. Sonuç her ikisi için de özellikle tatmin edici değildi. Fransız hükümeti borçların birleştirilmesine karşı çıkmamaya ya da geciktirmemeye karar verdi. Aynı zamanda, Rouvier'in arzularına son derece aykırı olarak, Bağdat Demiryolu Şirketi'nde Delcassé'nin Fransız-Alman eşitliği konusundaki ısrarını desteklemeye de razı oldu.

28 Temmuz tarihli kabine toplantısının ardından, Fransız ve Alman kapitalistler arasında görüşmeler yeniden başladı. Osmanlı borçlarının birleştirilmesinin sağlama alınmasıyla birlikte, Almanların Fransa'ya eşit katılım vermeye hiç de niyetli olmadığı açığa çıktı. 1 Ekim tarihli Brüksel Antlaşması, Fransız hükümetinin koyduğu koşulların hiçbirini karşılamadı. Constans ve Rouvier antlaşmanın kabulünden yana olmalarına rağmen,[31] Delcassé kabul etmedi ve Ekim 1903 sonunda Bağdat Demiryolu tahvilleri, Paris Borsası'na kotasyondan resmen mahrum edildi.

28 Temmuz tarihli kabine toplantısından sonra fiilen kaçınılmaz olan bu kararla ilgili açıklamalar, çoğunlukla Rusların Bağdat Demiryolu'na karşı çıktıklarını vurgulamaktadır.[32] Ancak Delcassé, Rus ittifakına sadık olsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız çıkarlarının Rus çıkarlarına tabi olmasını görmek istemiyordu. 1898'in sonunda Yakındoğu'da bağımsız bir politika izleme isteğinden ötürü Paul Cambon tarafından tebrik edilmişti;[33] üç yıl sonra, Lorando-Tubini Olayı sonuçlandırılırken Rusya'nın memnuniyetsizliğine cesaretle karşı koymuştu. Rus hükümetinin Bağdat girişiminden hiç de hoşnut kalmadığını gösteren basın kampanyası Delcassé'yi hiç etkilememiş ya da çok az etkilemişti.[34] Daha sonraki tavrını a-

30 Rouvier'den Delcassé'ye, 20 Temmuz 1903, AMAE, Turquie, NS 356.

31 Constans'tan Delcassé'ye, 24 Ekim 1903, *DDF*, II, 4, no. 37.

32 Örneğin Andrew, *Théophile Delcassé*, s. 236.

33 P. Cambon'dan (İstanbul'da büyükelçi) Delcassé'ye özel mektup, 13 Ekim 1898, *DDF*, I, 14, no. 436.

34 Rus basınının düşmanlığı özellikle 1901'in sonunda ve 1902'nin başında belirgin olmuştu. Yine de Delcassé, Kasım 1902'de, Bağdat Demiryolu'na yönelik Rus düşmanlığının canlanmasına şaşırdığını yazıyordu. Rus hüküme-

çıkça belli eden Mart 1902'deki meclis konuşmasını Rusya'nın Bağdat girişiminden yana olduğunu düşündüğü bir sırada yapmıştı. Aslında Delcassé'nin Bağdat Demiryolu'na karşı tutumunu belirleyen, eşit katılım ilkesine bağlılığıydı. Fransız-Alman görüşmelerinin başında eşitlik talebinde bulunmuş, mecliste bu konuda ısrar etmiş ve bu ilkenin 1903'teki bakanlık tartışmaları sırasında ihlal edilmesine karşı çıkmıştı.[35]

Her şeyi hesaba katarsak, 1899-190 döneminin Bağdat Demiryolu görüşmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarlarına ciddi biçimde zarar vermekteydi. Önce, 1893'ün Rayak-Birecik imtiyazı kaybedilmişti. Almanya Bağdat Demiryolu ana hattına hem Halep'i hem İskenderun Körfezi'ni bağlama hakkını elde etti. Fransa'nın güdük ve denize giden yan hatlardan yoksun Suriye demiryolu ağı, kasvetli bir ekonomik gelecek tehdidi altındaydı. Nihayet, Fransa'nın Kuzey Suriye'deki, belki de bütün Suriye'deki geleneksel hâkimiyeti tehlikeye düşmüştü. Dahası, Osmanlı Bankası'nın başını çektiği ticari grup, koparmayı reddettiği bağlar geliştirmişti. Bağdat Demiryolu konsorsiyumunda kalmayı ve yönetim kurulunda altı koltukla birlikte %30'luk bir payı kabul etmeyi tercih ettiler.

Delcassé'nin Bağdat Demiryolu'nda eşit pay almaya çalışma kararı, Alman ve Osmanlı niyetleri yeterince anlaşılmadan alınmıştı. Öyle de olsa, görüşmeleri Constans ve Fransız finansörlere bırakmamış olsaydı, bu ilk yanlış yargısının sonuçları sınırlı olurdu. Geriye dönüp baktığında, anlaşılır bir şekilde, her şeyden önce hükümet düzeyinde anlaşmaya varmaya çalışmamış olmasına üzülüyordu.[36] Sadece Fransız çıkarları zarar

---

tinin itirazlarını Nisan 1901'de gidermiş olduğunu sanıyordu (Delcassé'den Boutiron'a, St. Petersburg'da elçilik ataşesi, Kasım 1902, AMAE, Papiers Delcassé, c. 15).

35 W.I. Shorrock, Beyrut-Şam-Havran Şirketi'nin 1900-1901'de kabul ettiği antlaşmalardan Delcassé'nin duyduğu memnuniyetsizliğin, Bağdat Demiryolu tahvillerinin kotasyonuna karşı çıkma kararında önemli bir faktör olduğunu öne sürmüştür (*French Imperialism*, s. 143-146). Fransa'nın Kuzey Suriye'de sahip olduğu ya da bir zamanlar sahip olduğu demiryolu ayrıcalıklarına Delcassé'nin büyük önem atfettiğinden kuşku yok. Fakat 1903 Kasım'ına kadar kaybedildiklerine dair kesin kanıtlara sahip değildi ("Note du Département", 26 Kasım 1903, *DDF*, II, 4, no. 106).

36 Wangenheim'dan Bülow'a, 19 Mayıs 1903, *GP*, no. 5266.

görmekle kalmamış, Fransa Bağdat girişiminin süresiz ertelenmesini sağlamaya yetecek diplomatik kaynakları da çarçur etmişti. Almanya'nın BŞH'nin ayrıcalıkları olmadan yol alabilmesi kuşkuluydu. Osmanlı Borçları'nın başarıyla birleştirilmesi Fransız işbirliği olmadan mümkün olmazdı ve Deutsche Bank'ın başkanı Arthur Gwinner 1906'da şunu kabul ediyordu: Borçlar birleştirilmeseydi, Almanya Bağdat hattının ikinci zor kısmını finanse edemezdi.[37]

1903'ün sonunda, Alman kontrolünde bir Bağdat Demiryolu ihtimali epeyce artmış, sonuç olarak Fransız hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasını yeniden değerlendirmeye başlamıştı.

1903-1910 döneminde Fransa'nın Osmanlı politikasının tutarlılıktan yoksun olduğu zamanlar oldu. Karışıklığın bir kısmı, Delcassé'nin 1905'te görevden ayrılmasından, Fransız hükümetlerinin Britanya'yla *entente cordiale*'a [centilmenlik anlaşmasına] verdikleri önemden ve 1908 Jön Türk devriminden kaynaklandı. Yine de, Jön Türk rejiminin ilk iki yılı dışında, Bağdat Demiryolu'na çok şey borçlu olan Fransız politikasında bir tutarlılık vardı. 1903'ün sonuna doğru Fransız hükümeti, hattın hâlâ fiilen uluslararası hale getirilebileceğine karar verdi. 1903-1910 dönemi boyunca bu amacın peşinden gidildi ve aynı zamanda daha olumlu bir yanıt şekillendi: Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarlarının sağlamlaştırılması.

Kuşkusuz, 1903 sonrası yıllardaki Fransız politikasının hedefleri sadece bunlar değildi. Fransız hükümetleri din koruyuculuğunu sürdürmeye ve Makedonya reformu davasını ilerletmeye çalıştılar. Yine de her iki hedef de ikincil önemdeydi. Koruyuculuğun siyasi değeri açıkça azalıyordu. Fransız dışişleri bakanları bu eğilime inatla direndiler; ancak Temmuz 1904'te Papalık makamıyla ilişkiler kopunca bu daha da ivme kazandı. İtalyan rekabeti ve Kilise'nin politikaya karışmasına karşı çıkarılan 1901 Birlikler Yasası'yla Fransız misyonerlerin sayısındaki düşüş, zararı daha da artırdı.[38]

37 Gwinner'den Tschirschky'ye (Bakan), 10 Ekim 1906, *GP*, no. 8648.

38 Koruma konusunda bkz. Shorrock, *French Imperialism*, s. 33-64.

1903-1908 arasında Makedonya reformu önemli bir konuydu fakat Fransa'nın katkısı oldukça mütevazıydı. Balkanlar'da Rusya'yla uyum içinde olmaya can atan Fransız hükümeti, Makedonya jandarması ve mali yönetimiyle ilgili reformların geliştirilmesinde yüzeysel bir rolle yetindi. Dahası, Fransa'nın ekonomik çıkarları dışişleri bakanlarının reformist eğilimlerini bir ölçüde yumuşattı. 1905'te mali reform süreci başladığında, Fransız hükümeti Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilen Makedonya öşürü getirisini azaltacak denemelere itiraz etti. Bu gelir, iki Fransız demiryolu şirketini –Selanik-İstanbul ve İzmir-Kasaba– sübvanse etmek için kullanılıyordu.[39]

Fransız hükümeti öncelikle Bağdat Demiryolu'nu uluslararasılaştırmayı ve ekonomik genişlemeyi teşvik etmeyi amaçlayan bir politikayı hayata geçirmek için, resmi para piyasası üzerindeki denetimine güveniyordu. Bağdat Demiryolu tahvillerinin dikkate alınmamasını sürdürdü ve Osmanlı devlet tahvillerini daha çok talep etti. 1881'de Türk maliyesinin yeniden düzenlenmesinden beri, Fransız hükümeti Fransa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na sermaye akışına sistematik olarak karışmamıştı. Ne var ki, Aralık 1903'te Delcassé *laissez-faire* günlerinin bittiğini ilan etti.[40] Bundan böyle, Osmanlı hükümetinin, resmi para piyasasına girmek için kesin koşulları yerine getirmesi beklenecekti. Bu karar, padişahın memnuniyetsizliğinden ve önemli borç sözleşmelerini kaybetmekten endişe eden Osmanlı Bankası'nın hiç hoşuna gitmedi. Fransız diplomatlar da yanıt olarak Osmanlı hükümetinin mali ihtiyaçlarını ancak Fransız yatırımcılara başvurarak düzenli olarak karşılayabileceğine işaret ettiler.

Fransız hükümetleri, mali güçlerine ek olarak Fransa-Britanya *entente cordiale*'ı sayesinde başka bir diplomatik güç kaynağına da sahiptiler. Fransa Fas'ı elde etmeye yönelince ve Fransız-Alman ilişkileri bozulunca, Delcassé bu anlayışın

39 Pichon'dan Constans'a, 21 Eylül 1907, AMAE, Turquie, NS 360. Ayrıca bkz. Bridge, bu kitapta 57.

40 Delcassé'den Constans'a, 3 Aralık 1903, AMAE, Turquie, NS 356. Daha kategorik ifadeler için bkz. Delcassé'den Rouvier'ye, 28 Temmuz 1904, ve Delcassé'den Bapst'a, 1 Eylül 1904, AMAE, Turquie, NS 357.

mimarı oldu. Britanya'yla birlikte çalışmaya Delcassé kadar istekli olan dışişleri bakanları onu izlediler. 1906 sonundan 1911 başına kadar görevde kaldığı için aralarında en ünlüsü radikal bir politikacı olan Stephen Pichon'du. Delcassé kadar vizyon sahibi olmayan ve amaçlarında da o kadar sebat etmeyen deneyimli bir diplomat olan Pichon, Radikallerin lideri Georges Clemenceau'nun doğrudan etkisi altındaydı. 1906-1909 arasında başbakan olan patronu Clemenceau gibi, Pichon da Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuzunun *entente cordiale* ile önemli ölçüde güçlendirilebileceğini düşünüyordu.

Yakındoğu'daki amaçları bakımından Fransız hükümetleri *entente*'a öncelikle Bağdat Demiryolu'nu uluslararası hale getirmenin bir aracı olarak değer veriyorlardı. Fransa Britanya'nın muhtemel diplomatik desteğini ve Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi'ndeki Britanya temsilcisinin yardımını memnuniyetle kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan İngiliz yatırımları gerilemekte olsa da, Britanya'nın Düyun-ı Umumiye İdaresi başkanlığını Fransa'yla paylaşmasına imkân tanıyacak kadar önemliydi hâlâ. Fransız ve İngiliz temsilciler arasındaki etkili işbirliği dikkate alındığında, Bağdat hattının devamına önemli mali engeller çıkarabilme şansı vardı.

Fransız hükümeti önemli diplomatik araçlara başvurabildiği halde, politikasının hayata geçirilmesi hem Osmanlı Bankası'nın hem Constans'ın bağımsız hareketinden sürekli zarar görüyordu. Banka Almanlarla birlikte çalışma eğilimindeydi. Bağdat Demiryolu'na katılımına sadık kaldı. Deutsche Bank'ın rekabetinden ve Alman büyükelçiliğinin gücünden korkuyordu ve sonuç olarak, İngiliz kapitalistlerle işbirliği yapmak istemiyordu. Constans, zaman zaman Baron Marschall'la rekabet etse de, temelde Osmanlı Bankası kadar Almanya'yla da bir anlayış birliği arzusundaydı. Bağdat Demiryolu'yla ilgilenmeye devam etti ve Osmanlı yetkililerle ilişkilerinde Alman desteğinin avantajlarını hep takdir etti.[41]

41 Constans'ın Alman yanlısı eğilimleri Quai d'Orsay'le yazışmalarında zaman zaman görülüyordu. Bkz. Constans'tan Pichon'a, 11 Aralık 1906, *DDF*, II, 10, no. 354 ve Pichon'dan Constans'a özel mektup, 15 Aralık 1906, *DDF*, II, 10, no. 361.

Fransa, Bağdat Demiryolu politikasını 1903'ün sonunda Constans'ın hoşuna gitmeyecek şekilde yeniden tanımladı. Bundan böyle Fransız hükümetleri hattın inşasını önlemek için elinden geleni yapmaya niyetliydi. Zaman zaman Fransız finansörlerin 1900-1901'de devrettikleri Suriye Demiryolu ayrıcalıklarını geri almayı istediler. Ancak nihai amaçları, Bağdat Demiryolu'nda Alman kontrolüne son vermek ve Bağdat Demiryolu Şirketi'ni Fransa, Britanya, Almanya ve Rusya'nın eşit temsil edildiği uluslararası bir şirkete dönüştürmekti. Bu, açıkça iddialı bir politikaydı ancak Britanya ve Rusya'nın desteğine çok güveniliyordu.

1904-1906 döneminde, Bağdat Demiryolu'nun Konya'dan Bulgurlu'ya kadar olan birinci kısmı tamamlandıktan sonra, Fransız diplomatlar neler olup biteceğine bakma eğilimindeydi. Quai d'Orsay'da, Almanya'nın Toros Dağları'ndan geçen hattı inşa etmek için mali yardıma ihtiyaç duyacağı umuluyordu. Ne var ki, Deutsche Bank'ın başkanı Alfred von Gwinner Haziran 1906'da Paris'i ziyaret ettiğinde Almanya'nın dış yardım olmadan inşaatı yeniden başlatabilir durumda olduğunu bildirdiğinde Fransızların umutları sarsıldı.[42] Fransa, gerekli fonların ancak Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilen devlet gelirlerinin artan kısmıyla, Osmanlı borçlarının birleştirilmesiyle Osmanlı hükümetine verilen %75'iyle desteklenirse bulanabileceğini anlamakta gecikmedi. Alman finansörler bu yaşamsal gelir kaynağından yoksun bırakılmadıkça, Bağdat Demiryolu'nun devam etmesi fiilen kaçınılmazdı.

Demiryolu muhalifleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun artan mali güçlüklerine umut bağladılar. 1906'ya gelindiğinde Makedonya'daki kargaşa ve reformlar Osmanlı hazinesini ciddi biçimde yiyip tüketiyordu. Osmanlı hükümeti, güçlü Alman desteğiyle, para ihtiyacının önemli bir kısmını %3'lük bir ek gümrük vergisiyle karşılamayı önerdi. Ne var ki, %3'lük bir ek verginin sultanın Makedonya açığını tam kapatmayacağı genelde kabul ediliyordu. İngiliz hükümeti bu noktaya asılmakta gecikmedi. Önerilen ek verginin onaylanması karşılığında,

42 "Notes du Département" (her ikisi de 26 Haziran 1906 tarihli), AMAE, Turquie, NS 338.

denk bir Makedonya bütçesi talebinde bulundu. Osmanlı hükümeti, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni Makedonya'da öngörülen açığı kapatmaya davet ederek buna karşılık verdi. Sonuç, Aralık 1906 başlarında Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde önemli bir tartışmanın çıkması oldu. İngiliz temsilci Adam Block, Makedonya bütçesini denkleştirmek için, devredilen gelirlerin fazlasına başvurmanın zorunlu olacağını ileri sürdü. Almanların çok iyi farkında oldukları gibi, bu, Bağdat Demiryolu'na devam etme planlarına ciddi bir tehdiddi. Devredilen gelir fazlası kısmen de olsa yıllık bir sübvansiyonun ödenmesine ayrıldıktan sonra, Almanya'nın dışında bir Güç hak talep ettiğinde, Bağdat Demiryolu tahvillerinin garantisi olarak değerini kaybedecekti. Bu yüzden, Alman temsilci Baron Testa, Makedonya bütçesinin öşür idaresinden elde edilen gelirler ve daha önemsiz bazı devlet gelirleri kullanılarak denkleştirilmesi gerektiğinde ısrar etti.

Fransız hükümeti Block'un tezine güçlü, hatta belirleyici destek verebilirdi. Fransız tahvil sahiplerinin temsilcisi Kumandan Berger, Düyun-ı Umumiye İdare Heyeti'nin başkanıydı. Kuşkusuz, Bağdat Demiryolu Şirketi'nin hisselerine sahip birkaç seçkin kişiden biri olarak, Alman temsilciye yakınlık duyuyordu. Ancak böylesine siyasal önemi olan bir meselede Fransız hükümetinin arzularına saygı duymak mecburiyetinde kalacaktı. Block-Testa çatışması, Fransa'nın uzun süredir elde etmeye çalıştığı bir fırsattı.

Anlaşılacağı üzere Clemenceau bakanlığı kuvvetle Block tezinden yanaydı ve Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde Fransa-Britanya işbirliğini arzu ediyordu. Ama Clemenceau ve Pichon'un arzularını Constans boşa çıkardı. Fransız büyükelçi, Kumandan Berger'nin Alman temsilciyle birlikte çalıştığını Fransız hükümetine bildirmedi. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin 10 Aralıkta'ki hayati toplantısı öncesinde, Berger Baron Marschall'a ve Alman tutumundan yana bir beyanname hazırlığı içinde olan Osmanlı hükümetine yardımcı oldu.[43] 7 Aralık'ta Düyun-ı Umumiye'nin özel bir toplantısında,

43 Marschall'dan Bülow'a, 10 Aralık 1906, *GP*, no. 7649

Block'un önerisine açıkça karşı çıktı. Fransız hükümeti bu Fransız-İngiliz görüş ayrılığını, 9 Aralık'ta ve ancak Paris'teki İngiliz büyükelçisinin söylemesi üzerine öğrendi. Bunun üzerine Pichon, Constans'a acil bir telgraf gönderdi ve Berger'yi görüp 10 Aralık'taki toplantıda Block'la uyum içinde hareket etmesini isteme talimatını verdi. Constans mesajı vermesine verdi ama onu zorlamadı. İdare daha ziyada siyasal bir forum olarak toplandığında, Berger İngiliz temsilciye karşı çıkanların başını çekiyordu. Block toplantının ertelenmesini sağlamaya çalıştı fakat Osmanlı Bankası'nın resmi temsilcisi çekimser kalırken, beşe karşı bir oyla reddedildi.[44] Heyet, Alman-Osmanlı önerisini imzalamaya geçti.

Bu dikkate değer olay, Constans'ın hiç sevilmediği Londra'da kaçınılmaz olarak epeyce öfkeye neden oldu.[45] Beklenenden daha az olmasına rağmen, Paris'te de öfke vardı. Berger şiddetle azarlandı fakat Constans sadece yumuşak bir tavırla kınandı. Clemenceau'yla süregelen dostluğu bozulmadı; birkaç ay sonra da Pichon'la dostça yemek yiyordu.[46] Bununla birlikte, Makedonya bütçe açığı meselesinin Fransız politikası için acı bir geri adımı temsil ettiğinden kuşku duyulamaz. Ondan sonra, Fransa'nın Bağdat Demiryolu'nun uluslararası hale getirilmesindeki ısrarı artık gerçekçi görülmüyordu. Bağdat projesine karşı bu üç Güç'ün ittifakını sürdürmek çok daha zor bir iş haline gelmişti. Şubat 1907 başında Rus Dışişleri Bakanı İzvolskiy, Kuzey İran'da geniş bir hareket özgürlüğü karşılığında Rusya'nın Bağdat Demiryolu'na düşmanlığına son verme isteğini Almanya'ya bildirdi. Birkaç ay sonra Quai d'Orsay, Bağdat Demiryolu'nun, Almanya'nın kontrolünde bir kuzey kesimi ve Britanya'nın kontrolünde bir güney kesimi şeklinde bölünmesini tasarlayan bir İngiliz muhtırası aldı. Rusların

44 Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin 10 Aralık tarihli toplantısı üzerine bkz. (İstanbul'daki İngiliz büyükelçi) Bertie'den (Dışişleri Bakanı) Grey'e, 9 Aralık 1906, FO 371/144; Pichon'dan Constans'a, 9 Aralık 1906, AMAE, Turquie, NS 388. Ayrıca bkz. D. C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929, 167-168 ve Kent, bu kitapta 263.

45 Özellikle Hardinge'in 16 Aralık 1906 tarihli notası, FO 371/144.

46 Bkz. P. Cambon'dan Henry Cambon'a (oğlu), 9 Temmuz 1907, P. Cambon, *Correspondance*, 3 cilt (Paris, 1940-1946), c. II, s. 233.

ve İngilizlerin girişimleri Almanya için hemen kabul edilebilir gibi değildi ancak, Fransa'nın hayal kırıklığına uğrayacağının habercisiydi.

Bağdat Demiryolu projesi ilerledikçe, Fransız hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız girişimlerine giderek daha fazla ağırlık verdi. Bu politika, en çok Fransa'nın geleneksel üstünlüğünün tehlikede göründüğü Suriye'de barizdi. Fransız hükümetleri öncelikle Şam-Hama ve civarı olarak yeniden oluşturulan BŞH'nin demiryolu şebekesini güçlendirmekle ilgilendiler. Eski Rayak-Birecik imtiyazının olabildiği kadar çoğunu yeniden ele geçirmeye can atan Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı hükümetini Hama-Halep hattını geri vermeye zorladı. Sultanın Hicaz Demiryolu'nun rekabeti tehdidi altında olan Şam-Hama'nın Şam-Muzerib uzantısı için bir tazminat da almaya çalışıyordu.[47] Abdülhamid, 1905 borç senetlerini Paris Borsa'sına kota ettirmek için her iki talebi de karşılamak zorundaydı.

Quai d'Orsay'in uyanıklığı İstanbul Rıhtım Şirketi'ne de uzandı. 1891'de kurulan bu hatırı sayılır büyüklükteki girişim, İstanbul'da ve Galata'da depo ve rıhtımların yanı sıra iskeleler de inşa etmişti. Ne var ki, varlığı sorunlu olmuştu. Kuruluş dönemi 1894 depremiyle uzamıştı. Ardından, şirketi tekrar satın almak isteyen Osmanlı hükümetinin sistematik düşmanlığıyla karşılaşmıştı. 1901'e gelindiğinde şirketin idari müdürü Felix Granet şirketi satmaya hazırdı.[48] Quai d'Orsay'de şirketi Alman kapitalistlerin satın alacağı korkusu baş gösterdi. Fransız diplomatlar, giderek Almanların Viyana ile İran Körfezi arasında kesintisiz bir iletişim hattını kontrol etmek istediklerine inandılar.[49] Bu yüzden Delcassé, Rıhtım Şirketi'ni ekonomik durgunluktan kurtaracak diplomatik bir eyleme karar verdi. Kasım 1903'te, Fransız imtiyazının eksiksiz ve hemen yerine

47 Fransa'nın Suriye şebekesinin sorunları konusunda: Pean'dan (Beyrut'taki Fransız konsolosu) Delcassé'ye, 14 Şubat 1905, AMAE, Turquie, NS 358; Shorrock, *French Imperialism*, s. 147-148.

48 Rıhtım şirketi konusunda: "Note sur la Société des Quais de Constantinople", 6 Ağustos 1901, *DDF*, II, 1, no. 349; *Journal officiel, Chambre des Deputes*, 5 Kasım 1901; Thobie, *Intérêts*, s. 384-389.

49 Özellikle "Note pour la Ministre", 10 Kasım 1904, AMAE, Turquie, NS 357.

getirilmesini emreden bir padişah iradesi temin etti. Ancak Osmanlı yetkilileri bu iradeyi yürürlüğü koymayı reddetti. Suriye Demiryolları örneğinde olduğu gibi, Osmanlı direnişi ancak Fransa'nın mali gücüyle kırıldı. Rıhtımlar sorununun halli 1905 Fransız borçlarına bağlanınca, Rıhtım Şirketi tatmin edilebildi.

Bu şirketle birlikte, resmen Fransız ticareti de destekleniyordu. Quai d'Orsay, uzun süreden beri Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaretindeki nispi gerilemeden kaygılanıyor ve Fransız sanayiciler, girişimcilikten yoksunlukla eleştiriliyordu.[50] Büyükelçi Constans, Fransa'nın ticari performansının iyileştirilmesini özellikle istiyordu. 1903'ün sonlarında, Bağdat Demiryolu'yla ilgili Fransız-Alman görüşmelerinin başarısızlığı belli olunca, gelecekte Türkiye'ye verilecek bütün Fransız borçlarının bir kısmının, Fransa'dan sınai ürün satın alınmak üzere ayrılması gerektiğini ileri sürdü. Haziran 1904'te savını daha kesinleştirerek, yakında yapılacak borç görüşmelerinde Osmanlıların önemli miktarda Fransız yapımı top ve savaş gemisi sipariş vermesini önerdi.[51]Delcassé'nin onayıyla Babıâli'nin, Schneider'in Le Creusot fabrikalarından hem top hem destroyer satın almasını istedi. Constans, kendisinin kibarca "katılım"ını sağlamayı ve himayesindeki Pissard'ı yerel temsilcilerden biri olarak işe almayı kabul eden Fransız firmasıyla yakın ilişki içinde çalışıyordu.[52] 1904'ün sonunda Babıâli 4 destroyer satın almaya razı olmuştu. Ne var ki top satışını ayarlamak çok daha zor oldu. Almanya Osmanlı'nın neredeyse otuz yıllık top siparişini tekeline almıştı ve Constans'ın talebi, ülkelerinin tekelinin devamında ısrar eden Alman diplomatların ateşli tepkisine neden oldu. Yine de, yarı tehdit yarı tatlı dille Constans konuyu sallantıda tuttu. Sorun Mart 1905 so-

50 Constans'tan Delcassé'ye, 19 Eylül 1904, AMAE, Turquie, NS 356; Thobie, *Intérêts*, 73-75.

51 Constans'tan Delcassé'ye, 20 Haziran 1904, AMAE, Turquie, NS 357.

52 Bkz. Schneider'in İstanbul temsilcilerinden biri olan Crespi ile firmanın idari direktörü Gemy arasındaki yazışma (AMAE, Papiers Constans). İmzasız, fakat açıkça Crespi'den gelen bir mektup bu alışverişi açığa vuruyor, AMAE, Turquie, NS 358 içinde. Mektup "Schneider et Cie"ye hitaben ve 16 Nisan 1905 tarihlidir.

nunda Delcassé tarafından çözüldü. Daha ciddi bir Fransız-Alman çatışması Fas'ta gelişmişti; Delcassé Fransa'nın top hariç sınai ürün satın alınmasıyla yetinmesi gerektiğine karar verdi.[53] Sonuç olarak, 1905 borç antlaşması, toplam 60 milyon frankın 17 milyon frankının Fransız sanayi mallarının satın alınması için kullanılmasını şart koştu. Schneider sonunda yaklaşık 13.500.000 frank değerinde gemi teslim etti.

Son olarak, 1903-1908 döneminde Fransız hükümeti Société d'Héraclée'yi (Ereğli Şirketi) de şiddetle destekledi. Bu önemli madencilik şirketi, Zonguldak limanına yakın Ereğli Havzası'ndaki değerli kömür madenlerini ve ikisini birleştiren demiryollarını kontrol ediyordu. Ne var ki, istikrarlı olamamış ve 1906'da kaderini Kont Vitali ve Osmanlı Bankası'nın müşfik ellerine bağlamıştı. Vitali ve Osmanlı Bankası'nın yöneticileri, hızla Ereğli Şirketi'ni yutma ve Ereğli Havzası'nın kömür yataklarını tekelleştirme planlarını hazırlamıştı. Ancak önce Babıâli'den Ereğli Şirketi'nin taleplerini karşılamasını istediler; bu talepler mülkiyet haklarının açığa kavuşturulmasını, Zonguldak'ta bir gümrük oluşturulmasını ve her şeyden önce yüklü bir tazminatın ödenmesini kapsıyordu. Ondan sonra Osmanlı Bankası ve Vitali, şirketi İtalyan hak sahiplerinden satın alacak ve Ereğli kömür yataklarını konsolide etmek için yeni bir şirket kuracaklardı.[54]

Babıâli, Ereğli Şirketi'nin taleplerini karşılayacak durumda değildi. Aslında Osmanlı Bankası ile Vitali, 1907'de cömert oranlara varan resmi destek olmadan fazla ilerleme kaydedemezlerdi. Tam bir yıl boyunca, Osmanlı Bankası-Vitali planını desteklemesi sağlanan Constans, Ereğli Şirketi'nin taleplerini karşılaması için Osmanlı hükümetine yoğun baskı yaptı. Pichon açıkça Constans'ı destekliyordu ama 1908 Nisan ve Mayıs'ında Ereğli görüşmelerinin çetin evresinde büyükelçi inisiyatifi ele aldı. Bu yüzden Pichon, Constans'ın 21 Nisan'da Babıâli'ye Ereğli Şirketi'nin öfkesini yatıştırmasını talep e-

53 İstanbul'daki diplomatik anlaşmazlık konusunda bkz. AMAE, Turquie, NS 358.

54 AMAE, Papiers Constans; AMAE, Turquie, karton 48; Thobie, *Intérêts*, s. 406-415.

den bir ültimatom verdiğini Paris gazetelerinden öğrendi.[55] 5 Mayıs'ta Constans, Pichon'a ya da Denizcilik Bakanlığı'na danışmadan büyükelçilik gemisini bir bahriye kuvvetiyle birlikte Zonguldak'a gönderdi. Bu güç gösterişi ve bol bol dağıtılan bahşiş de kuşkusuz etkili olmuştu. Yine de, Fransa'nın mali gücüne başvurulmadan Osmanlı direnişinin üstesinden gelinmedi. Osmanlı Bankası yoksul Osmanlı hazinesine avans vermeyi reddetti ve Mayıs başında Pichon, sultanın büyükelçisini Fransız para piyasasını süresiz kapatmakla tehdit etti.[56] 18 Mayıs 1908'de Osmanlı hükümeti Ereğli Şirketi'nin taleplerini karşılamaya razı oldu.

Bu karar uygulanmadan önce Temmuz 1908'deki Jön Türk devrimi İstanbul'da önemli değişikliklere neden olmuştu: liberal eğilimli bir Osmanlı yönetiminin ortaya çıkışı ve Alman nüfuzunun azalması. Sonraki aylarda Fransa'nın beklentileri yüksekti. Jön Türk devriminde "liberal ve cumhuriyetçi Fransa'ya genel bir sempati hareketi"ni gören Pichon, Fransız hükümetinin İstanbul'da ayrıcalıklı bir konuma gelebileceğine inandı.[57] Yeni rejime bir iyi niyet gösterisi olarak 25 milyon franklık koşulsuz borç vermeye razı oldu.

Kısa sürede hayal kırıklığına uğradı. Jön Türk yönetiminin ilk yılında, Fransız-Osmanlı ilişkileri sürekli kötüleşti. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) iktidara geldiğinde, saray entrikalarına ve eski rejimin mali dalaverelerine bulaşmış olan Osmanlı Bankası ve Constans'a hiç yakınlık duymuyordu.[58] Dahası Jön Türkler'in yurtseverliği Pichon'un özlemleriyle çelişiyordu. İTC'nin liderleri ekonomik bakımdan bağımlı oldukları için öfke duyuyorlardı. Fransız sermayesinin hâkimiyetindeki ka-

55 Pichon'dan Constans'a, 22 Nisan 1908, AMAE, Turquie, karton 48. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda daimi müsteşar olan Hardinge'e göre, Constans'ın Ereğli işinde "büyük bir akçalı çıkarı" vardı (Bkz. K. A. Hamilton, "An Attempt to form an Anglo-French 'Industrial Entente'", *Middle Eastern Studies*, c. XI (1975), no. 1, s. 67. n. 23).

56 Pichon'dan Constans'a, 1 Mayıs 1908, AMAE, Turquie, karton 48.

57 Pichon'dan Constans'a, 26 Ocak 1909, AMAE, Papiers Constans.

58 Constans'a duyulan nefret konusunda bkz. AMAE, Papiers Constans; "Manifesto of Central Committee of Union and Progress" (Mart 1909), FO 371/761; *L'Humanité*, 4 Nisan 1909. Osmanlı Bankası'nın sevilmeyişi konusunda bkz. Constans'tan Pichon'a, 28 Ocak 1909, AMAE, Turquie, NS 362.

zançlı tütün gelirlerini idare eden Tütün Rejisi'ni çok eleştiriyorlardı. Osmanlı maliye nazırı açıkça Reji'ye saldırıp, faaliyetlerini araştırmak üzere bir komite kurduğunda Paris'te büyük bir şaşkınlığa neden oldu. Nisan 1909'da Pichon, Reji'nin kamulaştırılmasından korktu ve Constans'a güçlü bir protesto çekme talimatı verdi.[59] Aynı zamanda Fransız Maliye Bakanı Joseph Caillaux şiddetli bir krizden söz etti ve Reji'ye karşı Osmanlı düşmanlığının devam etmesi halinde Fransız para piyasasını tamamen kapatma tehdidinde bulundu.[60] Fransa'nın arzularına büyük ölçüde boyun eğildi ancak bedeli, Fransız-Osmanlı ilişkilerinin kötüleşmesiydi.

Fransa Jön Türkler'in gözde gücü olmayı açıkça başaramamıştı ve 1909 ortalarında Alman nüfuzunun yeniden canlanmasından kaygılanmaya başladı.[61] Britanya'yla geçici ayrılıklar giderildi ve Fransız hükümeti 1910'un borç görüşmelerinde yerini sağlamlaştırmaya gayret etti.[62] Babıâli'den önemli miktarda Fransız topu ve donanma araç gereci siparişi vermesi ve Fransız memurların mali denetimini kabul etmesi istendi. 1910'un sonunda Alman ve Avusturyalı finansörler borcu üstlenmeyi kabul edince, Osmanlı hükümeti bu keyifsiz durumdan kurtuldu. Osmanlı Bankası'nın düş kırıklığına uğrasa da, 1910 borcunun yitirilmesi Fransız politikası için tam bir yenilgi değildi. Borç görüşmeleri sırasında, Babıâli İzmir-Kasaba Şirketi'ne yeni bir imtiyaz verdi ve daha da dikkate değer olanı, Fransız topu ve donanma araç gereci sipariş etmeye söz vermesiydi. Bu vaatlerin yerine getirilmesi, 1903'ten beri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarlarını güçlendirmek için çok şey yapmış olan Fransa'nın mali gücünün bir kez daha kabul edilmesini ifade ediyordu.

Rusya ile Almanya Aralık 1910'da Postdam'da bir Bağdat Demiryolu antlaşması yaptılar. Bu antlaşma, Fransa'nın ulus-

59 Pichon'dan Viyana ve Berlin'deki büyükelçilere mesaj, 9 Nisan 1909, *DDF*, II, 12, no. 164; Pichon'dan Constans'a, 7 Nisan 1909, AMAE, Turquie, NS 362.

60 Caillaux'dan Pichon'a, 8 Nisan 1909, AMAE, Turquie, NS 362.

61 Constans'tan Pichon'a, 1 Haziran 1909, ve J. Cambon'dan (Berlin'deki büyükelçi) Pichon'a, 29 Ağustos 1909, *DDF*, II, 12, no. 206, 298.

62 Bkz. Marian Kent: "Agent of empire? The National Bank of Turkey and British foreign policy", *Historical Journal*, c. XVIII, no. 2 (1975), s. 367-389. Ayrıca bkz. Ahmad'ın ve Kent'in bu kitapta s. 19 ve 263.

lararasılaştırma politikası için kesin bir yenilgiydi ve Fransız siyasetçileri, Rusya örneğini izleyip Almanya'ya yanaşmaktan başka bir tercihlerinin olmadığını kabul ettiler. Bununla birlikte, Fransız hükümeti Bağdat projesine karşı çıkmaktan vazgeçme karşılığında önemli imtiyazlar koparmaya kararlıydı. Bu nedenle telafi edici bir antlaşma Fransız diplomatların temel kaygısı haline geldi. Ancak bu diplomatik çabayı, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç ve dış faktörler karmaşıklaştırdı. Dışta, yoğunlaşan Fransız-Alman düşmanlığı ve bunun sonucunda Fransa'nın Rusya ve Britanya'yla bağlarını sıkılaştırması, kaçınılmaz olarak Yakındoğu politikasını oluşturmayı güçleştirdi. İçte,1912-1913 Balkan Savaşları Ağustos 1914'ten önce Fransız politikasını önemli ölçüde etkilediği halde Fransa'da ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın safında I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra başlı başına önem kazanan ilhakçı düşüncelere yol açtı.

Postdam antlaşmasının ardından, Fransız tazminatları sorunu açıkça gündeme geldi. Bir Humus-Bağdat Demiryolu imtiyazı, bazı diplomatlara çekici gelse de, açıkça yetersizdi. Osmanlı hükümeti tarafından beğenilmedi; kilometre garantisi olmadığında ekonomik olarak da sağlam değildi. Bu yüzden 1911-1914 döneminde Fransız hükümetleri daha sağlam bir programı gerçekleştirmeye çalıştılar. Kuzey Anadolu'da bir demiryolu şebekesini ele geçirmeye, Suriye'deki Fransız demiryollarını güçlendirmeye, Karadeniz ve Suriye kıyılarında limanlar inşa etmeye karar verdiler. Fransa Alman hükümetiyle, eninde sonunda kendi kazançlarını onaylayacak ve Fransız ve Alman kapitalistler arasında rekabeti önleyen sınai nüfuz alanlarının yaratılmasına yol açacak bir antlaşma istiyordu.

Fransa'nın ekonomik ayrılıkçılığı, Temmuz 1909'da İstanbul'daki Fransız büyükelçisi olarak Constans'ın yerine geçen Maurice Bompard'ın düşüncesine çok şey borçluydu. Bompard, Quai d'Orsay'nin Ticaret Seksiyonu'nun başında bulunmuş ve St. Petersburg'da büyükelçi olarak beş zor yıl geçirmiş deneyimli bir diplomattı. Constans'tan farklı olarak, Almanya'yla işbirliğine karşıydı. Metz şehrinde doğduğu için 1871'de kaybedilen bölgeleri unutmamıştı. Dahası, Osmanlı

İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarlarının Fransız-Alman işbirliği sonucunda zarar gördüğüne inanıyordu.[63] Bu nedenle, ayrı sınai faaliyet bölgelerinin kurulmasından yanaydı. Fransız sinai hareketi Bağdat Demiryolu şebekesinin bulunduğu alandan dışlanırken, Almanlar Suriye'de, Karadeniz'in hinterlandında, hatta olasılıkla Güneybatı Anadolu'da rekabete girmekten uzak duracaktı.[64]

Bompard'ın *"chacun chez soi"* [herkes evine] politikası, Fransız-Alman ilişkilerinin sorunlarına uygundu. Alman kapitalistlerle işbirliğinden uzaklaşmakta olan Osmanlı Bankası için de kabul edilebilir olmuştu. Osmanlı Bankası, daha Mayıs 1911'de Bağdat Demiryolu Şirketi'nin rolünü yeniden değerlendirmekteydi. Deutsche Bank, %30'luk mali katılımını eksiksiz gerçekleştirmesini istemişti. Osmanlı Bankası, Delcassé resmi para piyasasını açmadıkça bunu yapmak istemiyordu. Fransız hükümeti, zaman zaman şaşırtıcı derecede tereddüt etse de, bu adımı atmayı reddetti.[65] 1912'nin sonuna gelindiğinde Osmanlı Bankası Bağdat girişiminden çekilmeye hazırdı ve Deutsche Bank'la ilişkileri giderek kötüleşiyordu.[66] *"Chacun chez soi"* ilkesi, pek çok Fransız politikacısının onayını aldı ancak, Fransız çıkarlarını güçlendirmek için önce ne yapılması gerektiği konusunda yaygın bir anlaşmazlık vardı. Bompard kendi payına, Karadeniz'in iç kesimlerine uzanacak ve sözde Ermeni vilayetlerine yayılacak geniş bir demiryolu şebekesi

63 Bompard'dan Pichon'a, 12 Şubat 1911, *DDF*, II, 13, no. 151; M. Bompard, "L'entrée en guerre de la Turquie", *La Revue de Paris*, 1 Temmuz 1921, s. 61-85 ve 15 Temmuz 1921, s. 261-288.

64 Bompard'dan Cruppi'ye (Dışişleri Bakanı), 5 Mayıs 1911, *DDF*, II, 13, no. 282; İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğinden nota, 8 Mayıs 1911, *DDF*, III, 6, no. 518; Bompard'dan Pichon'a, 31 Mayıs 1913, *DDF*, III, 7, no. 5.

65 Tereddüt dönemi konusunda: "Note du Département", 29 Şubat 1912, *DDF*, III, 2, no. 128; Jean Gout'nun (Levant Müdür Yardımcısı) notası, 20 Mayıs 1912 ve "Note pour le Ministre", 18 Eylül 1912, *DDF*, III, 3, no. 23, 426; Bompard'dan Poincaré'ye (Dışişleri Bakanı), 6 Ekim 1912, *DDF*, III, 4, no. 73. Fransa'nın reddetmesi konusunda bkz. 1 Temmuz 1912'de Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan toplantıyla ilgili *compte rendu*, *DDF*, III, 7, no. 246.

66 Boppe'den (İstanbul'da maslahatgüzar) Doumergue'e (Dışişleri Bakanı), 9 Şubat 1914, *DDF*, III, 9, no. 249; Boppe-Doumergue, 29 Aralık 1913, *AMAE*, Turquie, karton 48 (Almanların Ereğli havzasının kömür yataklarıyla ilgilenmesi üzerine).

inşa etmeyi öneriyordu. Bağdat Hattını dünyanın en itibarlı hattı olarak görüyordu ve önem bakımından değilse bile, büyüklük bakımından Bağdat Hattına eşdeğer Fransız hatları inşa etmeye can atıyordu.[67] Ne var ki, diğer diplomatlar Suriye'deki Fransız demiryolu şebekesinin kuzeye doğru genişletilmesine öncelik verilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Artık Bağdat Demiryolu'nun varlığının hissedildiği Kuzey Suriye'deki Fransız nüfuzunun geleceğinden kaygılanıyorlardı. 1910'un sonunda, ana hattın Kuzey Suriye'nin başlıca kenti Halep'ten geçeceği açıktı. Halep'ten Mezopotamya ve Amanos Dağları'na doğru inşaat devam etmekteydi. Mart 1911'de alınan imtiyazlar, Almanların İskenderun'da bir limanda işe başlamalarına ve İskenderun'u Osmaniye'de Bağdat Hattı'na bağlamalarına imkân tanıdı. Böyle bir faaliyet hem Fransız diplomatlar, hem Fransız sömürge partisi tarafından oldukça huzur bozucu sayıldı. 1900-1901 Suriye Demiryolu anlaşmalarının önemi, ilk kez herkesçe kabul ediliyordu. Londra'daki büyükelçilikten Paul Cambon, "Suriye'deki Fransız çıkarları için kökten zararlı ... anlaşılmaz kapitülasyonlar"dan söz ediyordu.[68] Comité de l'Asie Française, aylık bülteni aracılığıyla 1900-1901'in "skandal teslimiyetler"ini kınadı ve yeniden görüşme talebinde bulundu.[69]

1911-1912 yıllarında Bompard'ın tezi üstün geldi ve Fransa, varlığını sürdürebilecek bir Karadeniz demiryolu şebekesi edinmeye yoğunlaştı.[70] Ancak Balkan Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'daki topraklarının çoğundan yoksun bırakınca Bompard'ın düşüncesi yeniden sorgulandı. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne böylesine yıkıcı bir darbe, hem resmi hem gayriresmi Fransız kamuoyunu epeyce etkiledi. İmparatorluğun ayakta kalıp kalamayacağı kuşkuları, Fran-

67 Bompard'dan Pichon'a, 30 Aralık 1910, ve Bompard'dan Cruppi'ye, 2 Mart 1911 *DDF*, II, 13, no. 109, 168.

68 P. Cambon'dan Pichon'a, 17 Mart 1910, AMAE, Turquie, NS 344.

69 *Bulletin du Comité de l'Asie Française*, Şubat 1911.

70 Bompard'dan Poincaré'ye, 12 Mayıs 1912, *DDF*, III, 3, no 264; Pichon'dan (Paris'teki Rus büyükelçisi) İzvolskiy'e mektup, 17 Haziran 1913 ve Delcassé'den (St. Petersburg'da büyükelçi) Pichon'a, 30 Haziran 1913, *DDF*, III, 7, no. 138, 239. Ayrıca bkz. Bodger, bu kitapta s. 125.

sız politikacılar arasında yeni tartışmalara yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını, tartışmaya katılanlardan çok azı arzuluyordu. Akdeniz'de yeni bir güç dağılımı, ister Almanya'nın ister Rusya'nın avantajına olsun, Fransa'nın hoşuna gitmeyecekti. Toprak bölüşümü, Fransa'nın ticari faaliyetinin dağınık niteliğine ve Osmanlı Bankası'nın özel statüsüne uygun olmazdı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan Güçler'in, çoğunlukla Fransız yatırımcılardan alınan borçları geri ödemeye hazır olacaklarının hiçbir garantisi de yoktu. Son olarak, bir paylaşımın Fransız Kuzey Afrika'sının Müslümanları arasında huzursuzluğa yol açacağı korkusu da vardı.

Yine de, Fransızların arzularına rağmen bir Anadolu'yu parçalama yarışı pekâlâ çıkabilirdi. Sonuç olarak, daha canlı bir Suriye politikasını savunanlar ek destek kazandılar. Suriye'deki Fransız varlığını güçlendirmek için daha fazla çalışılmazsa, bir paylaşım durumunda Fransa'nın gerekli payı alamayacağını savunuyorlardı. Suriye'de bir yer ayırmaya yönelik bu kararlılığa herkes katılmıyordu. Bompard, Fransa'nın yoğun bir şekilde Fas'la uğraştığına ve Suriye'yi işgal etmenin ve savunmanın pahalı olacağına işaret ediyordu.[71] Bompard'ın savını, St. Petersburg'a büyükelçi olarak devlet hizmetine geri dönen Delcassé de bir ölçüde destekliyordu. Delcassé'ye göre, Fransa'nın doğal genişleme alanı Kuzey Afrika'ydı ve İskenderun'un güneyinde kalan Suriye'yi işgal etmeyi kârlı olmayan dikkat dağıtıcı bir iş görme eğilimindeydi.[72] 1914'ün başında dışişleri bakanı olan Gaston Doumergue, Delcassé ile hemfikirdi.[73] Ne var ki, Fransız diplomatların, politikacıların ve gazetecilerin büyük çoğunluğu Suriye'yi değerli bir kazanım ya da en azından zorunlu bir tazminat sayıyorlardı. Bölgede daha fazla diplomatik faaliyet, nüfuzlu Cambon kardeşler ve sömürge partisi tarafından teşvik edildi.[74] Başka bir baskı grubu, Comité de Défense des Intérêts Français en Orient da

71 Thobie, *Intérêts*, s. 707 (n. 383 dahil).

72 Delcassé'den Doumergue'e, 7 Ocak 1914, *DDF*, III, 9, no. 31.

73 Doumergue'den Delcassé'ye, 14 Ocak 1914, *DDF*, III, 9, no. 79.

74 Thobie, *Intérêts*, s. 709; *Bulletin du Comité de l'Asie Française*, Aralık 1912, Mayıs ve Haziran 1913.

onlara katıldı. 1911'in sonunda eski dışişleri bakanlarından Alexandre Ribot liderliğinde kurulan bu örgüt, "Fransa'nın Doğu'daki manevi, siyasi ve ekonomik durumunu koruma ve geliştirme"ye adanmış bir örgüttü. Örgütün üyeleri arasında, Pichon ve Raymond Poincaré ile Louis Barthou gibi önde gelen politikacılar da vardı.[75]

1913'te Dışişleri Bakanı Pichon çoğu zaman "Suriyeciler"e direndi ancak Barthou'nun başında bulunduğu ve Cumhurbaşkanı Poincare'nin desteklediği Bakanlık, sonunda Fransız poitikasının vurgusunu değiştirmeye karar verdi. Diplomatların ve kabine üyelerinin önemli bir toplantısı 6 Kasım 1913'te başkanlık sarayında yapıldı. Bu konferans görüşmelerin resmi düzeyde yeniden başlatılmasına ve Fransa'nın başlıca amacının, Kuzey Suriye'deki demiryolu ayrıcalıklarının yeniden kazanılması olmasına karar verdi. Fransız temsilciler, Şam-Hama Şirketi'nin hareket alanını kuzeye doğru, İskenderun'dan başlayıp Halep üzerinden Meskene'ye uzanan bir çizgi boyunca genişletmeye çalışacaklardı. Kuzey Suriye'deki Fransız nüfuzunu istenen düzeyde güçlendirmek için Karadeniz şebekesini ya da bir kısmını feda etmeye yetkili olacaklardı.[76]

Fransa'nın şimdi Almanya'dan talepleri artmıştı. Daha iyi pazarlık edecek konuma gelmişti. Balkan Savaşları Osmanlı maliyesini hasara uğratmıştı. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin devredilen devlet gelirlerinden elde ettiği gelir, Bağdat Demiryolu tahvillerini garanti etmeye artık yetmiyordu.[77] Yeni bir garantiyi mümkün kılacak bir tarife artışı, Fransa'nın rızasını almayı gerektirecekti. Fransa'nın demiryolu tutkularına set çekebilen Osmanlı hükümetinin Fransız yardımına acilen ihtiyacı vardı. Son olarak Britanya, Almanya'yla sürdürülen paralel görüşmeleri Fransız görüşmecilerin işini kolaylaştıracak şekilde ağırdan almaya razı olmuştu.[78]

---

75 Comité de Défense [Savunma Komitesi] konusunda bkz. *Bulletin du Comité de l'Asie Française*, Haziran 1913; Shorrock, *French Imperialism*, s. 60.

76 6 Kasım 1913'te Elysée Sarayı'nda yapılan toplantıyla ilgili tutanak, *DDF*, III, 8, no. 445.

77 Bompard'dan Pichon'a, 1 Nisan 1913 ve 4 Nisan 1913, *DDF*, III, 6, no. 159 ve 196; İstanbul'daki Fransız büyükelçiliğinden nota, 8 Mayıs 1913, *DDF*, III, 6, no. 518.

78 P. Cambon'dan Doumergue'e, 10 Aralık 1913, *DDF*, III, 8, no. 604.

İki üst düzey görevli ve büyükelçi Jules Cambon'un Fransa'yı temsil ettiği Fransız-Alman görüşmelerinin yeni raundu hem uzun hem zor oldu. İki ülke arasındaki gergin ilişkiler dikkate alındığında bir düşmanlık havası kaçınılmazdı. Ocak 1914'ün sonunda Şansölye Bethmann Hollweg, Alman hükümetinin kızgınlığını açıkça ifade etti. Cambon'la uzun süren bir görüşmede, Fransız ve Alman sömürge imparatorlukları arasındaki eşitsizlikten, Almanya'nın "güneşte bir yer" arzusundan, "büyüyen her varlık"ın hakkı olan genişleme hakkından söz etti. Almanya'nın Küçük Asya üzerindeki büyük planlarına Fransızların muhalefetinden yakındı ve bu düşmanlığın devam etmesi halinde, Fransa'nın başka yerlerde de rekabet bekleyebileceği uyarısında bulundu. "İnanın bana, gerçekleri dikkate almaz ve ayrılıklarımızı bir tarafa bırakmazsak, tehlikeli olur," diyerek bitirdi.[79] Alman meselelerinde bilgili bir gözlemci olan Cambon derinden etkilendi. 1911'de İkinci Fas Krizi başlamadan kısa süre önce Bethmann'ın benzer bir dil kullandığını hatırladı. 5 Şubat'ta kayzer, Fransız delegelere nutuk çekmek üzere bizzat konferans masasına geldi.[80] Fakat o sırada Fransız hükümeti Bethmann'ın uyarısını dikkate almış ve taleplerini azaltmaya karar vermişti.

Sonuçta ortaya çıkan antlaşma Fransa'ya bazı avantajlar getirdi. Suriye'de, Hama-Halep ve Trablusşam-Humus hatlarına geniş korunma alanları verildi. Almanya, Fransa'nın önerdiği Karadeniz Demiryolu ağının çoğunu kabul etti ve sınai nüfuz alanlarının belirlenmesine razı oldu.[81] Ne var ki, Fransa en çok arzu ettiği şeyi elde etmemişti: Fransız kapitalistlerin Hama-Halep Hattını denize bağlamalarına ve kuzeye doğru bir ek yapmalarına izin veren bir antlaşma.

Özetle Fransa, başlangıçta Bompard tarafından önerilen programı gerçekleştirmişti. Ayrıca, Osmanlı hükümetinin Alman piyasasının kapasitesini aşan mali ihtiyaçları sayesinde, Fransa 1914'te top, denizaltı ve destroyerleri de kapsayan büyük bir sınai sipariş alabildi. Bunlar önemli kazanımlar olduk-

79 J. Cambon'dan Doumergue'e, 28 Ocak 1914, *DDF*, III, 9, no. 177.

80 R. Poincaré, *Au service de la France*, 10 cilt, Paris, 1926-1933, c. IV, s. 15-17.

81 Bu anlaşmanın ayrıntıları için bkz. Thobie, *Intérêts*, s. 679-682.

ları halde, Kilikya'da ve Kuzey Suriye'de Fransız nüfuzunu gölgede bırakan Bağdat Demiryolu üzerindeki Alman kontrolünü dengelemiyorlardı. Fransızların Mersin-Adana Hattını 1906'da Deutsche Bank satın almıştı. Bağdat Demiryolu Halep'e ulaşmıştı, Hama-Halep Hattından farklı olarak da denize bağlanabilirdi. İskenderun'da Almanya önemli bir liman inşa ediyordu ve limanı savaş gemilerini barındıracak şekilde planlamıştı. Uzun vadede, Şam-Hama Şirketi'nin Suriye ağının Alman rekabetine dayanıp dayanamayacağı kuşkuluydu. Son olarak, Bağdat Demiryolu ağına sahip olmak, bir toprak paylaşımı olursa Almanya'nın Anadolu'nun büyük bir kısmını istemesine imkân tanıyacaktı.

Bağdat Demiryolu'nun devam etmesi, bütün önemine rağmen, Almanya'nın Abdülhamid saltanatının sonlarında sahip olduğu diplomatik nüfuzunu tekrar kazanmasına yetmemişti. Jön Türk liderliği bölünmüştü,[82] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı liderleri, Üçlü İtilaf Güçleri'yle yakınlaşmayı tasarlamış görünüyorlar. Yaşamsal mali kaynaklara ve Rus tehdidini bir ölçüde gemleme imkânına sahip olan Fransa da ilgi görüyordu. Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Temmuz 1914'te Siyasi ve Ticari İşler Direktörü Pierre de Margerie tarafından kabul edildiği Quai d'Orsay'yi ziyaret etti. Cemal Paşa, Yunanlar ve Osmanlıların kavgaya tutuştuğu Ege'de Fransız desteği karşılığında hükümetinin "Üçlü İtilaf'a yöneleceğini" belirtti.[83] Bu öneri, Fransız diplomatların Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkileri düzeltmeye çalıştıkları bir sırada yapıldı. Bir Fransız-Osmanlı "dostluk komitesi" 1914'ün başında Bompard'ın onayıyla oluşturulmuştu. Cemal Paşa'nın Fransa'ya ziyareti, Fran-

82 Bkz. U. Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918,* Princeton, NJ, 1968, s. 19-20; Stanford ve E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c. II, Cambridge/New York, 1977, s. 310.

83 "Note du Département" (Margerie tarafından), 13 Temmuz 1914, *DDF,* III, 10, no. 504. Ayrıca bkz. B. Auffray, *Pierre de Margerie, 1861-1942,* Paris, 1976, s. 265. Savaş sonrası anılarında Cemal Paşa, Fransa'ya bir ittifak teklif ettiğini söylemiştir [Cemal Paşa, *Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919,* Londra, 1932, s. 106]. Fakat Margerie'nin yazılı raporunun da açığa çıkardığı gibi Cemal Paşa, Osmanlı politikasının yeni bir yöneliminden ve bir ittifaktan çok bir yakınlaşmadan söz ediyordu.

sız hükümetinin daveti üzerine gerçekleşmişti.[84] Bu nedenle, Cemal'in daha sonra iddia ettiği gibi, Margerie'den zımni bir hayır cevabı almış olması olası değildir. Üstelik, Fransız hükümetinden üzerinde düşünülmüş bir yanıt beklenemezdi. Cemal Paşa'nın Quai d'Orsay'e ziyareti, Fransız Başbakan ve Dışişleri Bakanı René Viviani'nin Rusya'ya gidişinden iki gün önce, 13 Temmuz'da gerçekleşti. Viviani geri döndüğünde, I. Dünya Savaşı'na sadece üç gün kalmıştı. Bu yüzden, Cemal Paşa'nın Margerie ile görüşmesinin 2 Ağustos 1914 tarihli Alman-Osmanlı askeri ittifakıyla sonuçlanması şaşırtıcı olurdu.[85]

Bu paktın imzalandığı Paris'te 9 Ağustos'ta öğrenilince, İtilaf Güçleri Osmanlı tarafsızlığını devam ettirmeye çalıştılar. İmparatorluğun toprak bütünlüğünü güvence altına almayı teklif etmelerine rağmen, Bompard'ın kafasında herhalde daha çok, Jön Türklerin ancak Avrupa savaşının seyri Üçlü İtilaf'ın lehine olursa tarafsızlığı tercih edecekleri düşüncesi vardı. Hem savaş öncesinde Alman subaylara verilen ayrıcalıkların hem de 1914 ittifakının altında yatan Alman askeri gücüne bu inançla savaşmak zordu.[86] Osmanlı halkına ancak resmi gazete bildirileriyle ulaşılabilirdi; İtilaf bu tanıtım aracını doğru dürüst kullanamamıştı. Fransız Savaş Bakanlığı'nın çıkardığı bildiriler, Berlin'den gelenlerden daha kısaydı ve ustaca tasarlanmamıştı. Bu yüzden, Osmanlı okurları Rusya'nın Ağustos sonunda Tannenberg'deki yenilgisinden Fransa'nın Eylül başında Marne'deki başarısından daha çok haberdar oldular.[87] Eylül ilerledikçe Fransız diplomatlar Jön Türk lider-

84 19 Şubat 1914 tarihli bir Quai d'Orsay *Note du Département*'ı Dışişleri Bakanlığı görevlilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatta kalma becerisine yeniden güven duyduklarını öne sürüyordu (AMAE, Turquie, NS 300). Ayrıca bkz. Bompard'dan Doumergue'e, 21 Nisan 1914, AMAE, Turquie, NS 186.

85 Krş. Cemal Paşa, *Memories*, s. 107-113 ve Feroz Ahmad, "Great Britain's relations with the Young Turks, 1908-1914", *Middte Eastern Studies*, c. II, no. 4 (1966), s. 325. Bkz. Trumpener, bu kitapta s. 175.

86 Fransız askeri ataşesi Yarbay Maucorps, 1914 Ağustos'unun başında bu güçlüğe işaret etti (Maucorps'tan Savaş Bakanı Messimy'ye, 9 Ağustos 1914, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 849). Ayrıca bkz. Bompard'dan Viviani'ye, 8 ve 9 Ağustos 1914, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 845 ve Bompard, "L'entrée en guerre", s. 62, 279.

87 Bompard'dan Delcassé'ye, 30 Ağustos 1914, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 845; Bompard, "L'entrée en guerre", s. 271-272.

lerinin Alman zaferinden giderek daha fazla emin olduğunu düşündüler.[88] 26 Eylül'de Çanakkale Boğazı'nın kapatılması, Osmanlı'nın tarafsızlık günlerinin sayılı olduğunun işaretiydi. Ekim sonuna gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu kesin olarak I. Dünya Savaşı'na bulaşmıştı ve nihai anlamda talihi, Alman Reich'ının savaş çabalarına bağımlı hale gelmişti.

Fransa bir süre Jön Türkler'i tekrar barışa kazanmayı umut etti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Fransız çıkarlarının büyüklüğü, savaşan taraf olarak harekete geçmenin önünde güçlü bir engeldi. Fransız bakanlar, Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşlarının kesinlikle savunma nitelikli ve özünde Jön Türk hükümetine karşı olduğu görüşünü savunuyorlardı.[89] Resmen savaş ilan edilmedi. Belirgin bir sömürgeci duygu patlaması da yoktu. Aralık 1914'te Comité de l'Asie Française, Kilikya ve Kuzey Suriye'deki mevcut demiryolu düzenlemelerinin yeniden gözden geçirilmesini talep etmekle yetindi.[90]

Fransız hükümeti, başlangıçtaki ılımlılığını sürdüremedi. Boğazlar'ın kapatılması, İngiliz baskısı ve her şeyden öte Batı Cephesi'ndeki açmaz Fransa'yı bir Çanakkale saldırısına katılmaya ikna etti. Fransa bunun sınırlı bir operasyon olmasını istedi. Yeniden Dışişleri bakanı olan Delcassé, Fransız-İngiliz hedefinin Çanakkale'yi delip geçmek ve askeri harekâtı Anadolu'ya yaymadan İstanbul'u işgal etmek olduğunu açıkladı.[91] Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen dağılmasını kesinlikle istemiyordu. Yine de, zafer durumunda İstanbul'da geçici bir Müttefik rejimine ihtiyaç duyulacağını öngörüyordu. 9 Şubat 1915'te, İngiliz-Fransız deniz saldırısı başlamadan on gün kadar önce İngiliz Dışişleri bakanıyla "çıkar bölgeleri"nin paylaşımını görüştü.[92]

Bir ay sonra, Rusya İstanbul'u isteyince Fransa'nın muhafazakârlığı daha da azaldı. Rusya'nın Osmanlı başkentini ve İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında toprak isteyen ünlü no-

88 Delcassé'den Bompard'a, 28 Eylül 1914; Bompard, "L'entrée en guerre", s. 28.

89 Delcassé'den Savaş Bakanı Millerand'a, 28 Nisan 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 850.

90 *L'Asie Française*, Aralık 1914.

91 Delcassé'den Millerand'a, 28 Nisan 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 850.

92 P. Cambon'dan Delcassé'ye, 4 Mart 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 850.

tasını Delcassé 6 Mart'ta aldı. Bu istek, bütünüyle beklenmedik olmasa da, epeyce karışıklığa neden oldu. Delcassé hemen karşı çıktı ve olağandışı bir adım atarak cumhurbaşkanını doğrudan Petrograd'a yazmaya ikna etti.[93] Poincaré mektubunda, Rus özlemlerini tatmin etmek için Fransa'dan İstanbul'daki çıkarlarını feda etmesinin beklenemeyeceğini ileri sürdü. Rusya'nın bu derece yaşamsal bir yeri alması, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması anlamına gelirdi ve Fransa'nın bunu "arzulaması için hiçbir nedeni" yoktu.[94] Poincaré'nin protestosu boşunaydı. Gönderildikten iki gün sonra, Britanya Rusya'nın talebini kabul etti. Delcassé, canı oldukça sıkılsa da,[95] aynı yoldan gitmek zorunda kalacağına karar verdi. Ne var ki, Rusya muzaffer bir Fransız-İngiliz kuvvetinin İstanbul'da geçici bir savaş yönetimi kurmasına razı oluncaya kadar, kararını yürürlüğe koymadı. Bu geçici yönetimin sağladığı şemsiye altında Fransa'nın mali, sınai ve kültürel çıkarlarının yeniden sağlamca yerleşebileceğini umuyordu.[96]

İstanbul'un Rusya'ya armağan edilmesi, Delcassé'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun altüst oluşunu ciddi biçimde düşünmeye sevk etti. İstanbul'un elinden gitmesini telafi etmek üzere, Rus hükümetinden Kilikya ve Suriye'de tam hareket özgürlüğünü istedi. Öncelikle Bağdat Demiryolu şebekesinin orta kesimiyle ilgileniyor ve Suriye'yi de kapsayan, İskenderun Körfezi'nin kıyı bölgesini gerçek çekim merkezi yapacak bir Fransız sömürgesi tasarlıyordu.[97] Yine de, Delcassé ve ar-

93 Poincaré, *Au service de la France*, c. IV, s. 92. Delcassé, 7 Mart'ta (Rus Dışişleri Bakanı) Sazonov'a verdiği yanıtta, savaş bitinceye ve Müttefikler bir barış antlaşmasının koşulları konusunda anlaşıncaya kadar Boğazlar ve İstanbul sorununda bir karara varılmaması gerektiğini ileri sürdü. (Delcassé'den P. Cambon'a, 10 Temmuz 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 851).

94 Poincaré, *Au service de la France*, c. IV, s. 94.

95 Delcassé'den P. Cambon'a, 11 Mart 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 851.

96 Siyasi ve Ticari İşler Direktörü Berthelot'nun notası, 9 Mart 1915 ve Delcassé'den P. Cambon'a, 11 Mart 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 850. Rusya'nın toprak taleplerini kabul etmeyi 12 Nisan 1915'e kadar erteleyen, öncelikle Delcassé'nin geçici Müttefik rejimine ayrıntılı biçim verme kararlılığıydı.

97 AMAE, Papiers Delcassé, c. 25 (Delcassé'den Londra ve Roma büyük elçiliklerine ilginç bir mektubun kopyası, 20 Mart 1915).

kadaşları Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam anlamıyla vazgeçmemişlerdi. 28 Nisan 1915'te, Fransa'nın Rusya'nın toprak talebini kabulünden sonra, Fransız hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen parçalanmasını istemediğini savaş bakanına kesin bir şekilde hatırlattı.[98]

Köklü değişime bu muhalefet, Fransız-Osmanlı Savaşı'nın yoğunlaştığı 1915 yazına kadar terk edilmedi. Yaklaşık 40 bin askerden oluşan iki Fransız tümeni, Nisan sonu ve Mayıs başındaki Gelibolu çıkarmasına katıldı. Çıkan ağır çatışmada Fransız zaiyatının 26.500 kişi olduğu hesaplandı. Bu kayıplar ve Müttefik güçlerin yenilgisi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Fransız tutumunu daha da sertleştirdi. Temmuz 1915'e gelindiğinde, Comité de l'Asie Française, açıkça Kilikya'nın ve Filistin'i de kapsamak üzere Suriye'nin ilhak edilmesi çağrısında bulunuyordu.[99] Lyon ve Marsilya ticaret odaları ve Ağustos'un sonunda Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu da komiteyi destekledi.[100]

Bu iç ve dış baskılar altında Fransız hükümeti, Kilikya'nın ve Suriye'nin ele geçirilmesini amaçlayan ilhakçı bir politika benimsedi.[101] Ekim 1915'te Fransa'ya Britanya'yla bir toprak antlaşması yapma fırsatı verildi. İngiliz hükümeti Yakındoğu'da yeni bir askeri harekât alanı açmak ve Anadolu'da bir Arap krallığı yaratarak Osmanlı yönetimine karşı bir Arap ayaklanması başlatmak istiyordu.[102] Britanya Fransızların onayı karşılığında Kilikya ve Suriye'yi görüşmeye razı oldu. Kasım'da Fransa temsilcisi, sömürge partisinde aktif meslekten bir diplomat olan Georges-Picot yeni emperyal mülkün sınırlarını saptamak üzere Londra'ya gitti. Görüşmeler sonuçlandığında,

98 Delcassé'den Millerand'da, 28 Nisan 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 850.

99 *L'Asie française,* Nisan-Temmuz sayısı, 1915.

100 C. M. Andrew ve A. S. Kanya-Forstner, "French colonial party and French colonial war aims, 1914-1918", *Historical Journal, c.* XVII, no. 1 (1974), s. 83.

101 Briand'dan Georges-Picot'ya, 2 Kasım 1915, AMAE, Grande Guerre, Turquie, 850.

102 Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920,* Londra, 1969, s. 36-37; Marian Kent, "Asiatic Turkey, 1914-1916", ed. F.H. Hinsley, *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977), s. 436-451; Kent, bu kitapta s. 263.

Picot kendisinin ve yeni Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın başlangıçta arzuladıkları kadar çok şey elde etmemişti. Picot, Filistin'in büyük bölümünde uluslararası bir yönetimi kabul etmeye yönlendirildi. İç Suriye, Fransız nüfuz alanı olarak kabul edilmesine rağmen, Mekke Şerifi'nin hükümranlığı altına verildi. Diğer yanda Picot, Delcassé'nin hazırladığı sömürge tasarısına büyük ölçüde uygun imtiyazlar elde etti. Fransa'ya Kilikya'nın, İskenderun'un, Kuzey ve Orta Suriye kıyılarının doğrudan yönetimi vaat edildi.

Fransız-İngiliz antlaşması ya da genelde bilinen adıyla Sykes-Picot Antlaşması Şubat 1916'da onaylanıp yürürlüğe girdi. Fransız hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkımına katılmak zorunda kalmıştı fakat coşkuyla değil, istemeye istemeye. Hem savaşın kaderi hem savaş sonrası antlaşmalar bu tutumu kısa sürede haklı çıkardı. I. Dünya Savaşı'nın son iki yılında Fransa Batı Avrupa'da o kadar meşguldu ki, Filistin ve Mezopotamya'daki İngiliz askeri harekâtına asgari yardım dışında bir şey sunamadı. 1918'de Filistin ve Orta Suriye'de İngilizlere eşlik eden Fransız kuvveti hiç de heybetli değildi. 3000 Senegalli ve 3000 Ermeni'ye ek olarak, muharebede kullanılmayacakları teminatı verilen 800 Fransız'dan oluşuyordu.[103] 1918 Ekim'inin sonunda Osmanlı hükümeti ateşkes istediğinde, Fransa'nın bölgedeki varlığı oldukça cılızdı. 8 Ekim'de Beyrut'a asker çıkarmasına rağmen, Suriye ve Filistin İngiliz işgal kuvvetlerinin kontrolündeydi. Sonuç olarak, İngiliz hükümeti Filistin'de uluslararası bir yönetime izin verecek ya da Suriye'deki Fransız otoritesine kolaylık sağlayacak durumda değildi.

1918'in sonunda Osmanlı İmparatorluğu son buldu, I. Dünya Savaşı'nın bir zaiyatı oldu. Daha sonra Yakındoğu meselelerinin yeniden düzenlenmesinin Fransa için bir tür son söz olduğu anlaşıldı; burada Fransız hükümetleri Fransa'nın savaş amaçlarını gerçekleştirmeye ve 1914-1918 döneminde yitirilen nüfuzu yeniden kazanmaya çalıştılar ama boşuna. Daha özel olarak Fransa Sykes-Picot Antlaşması'nın eksiksiz

103 Andrew and Kanya-Forstner, "The French colonial party and French colonial war aims", s. 101.

uygulanmasını sağlamaya, savaş öncesi ekonomik çıkarları yeniden tesis etmeye ve tazminatlarını almaya soyundu. Ancak Almanya'nın saf dışı bırakılsa da, artık önemli mali rezervlere dayanmayan Fransız hükümetlerinin azalan gücü, Türklerin canlanması ve Fransız-İngiliz çekişmesinin yeniden çok daha keskin ortaya çıkması bu amaçlara tatmin edici bir şekilde ulaşılmasını önledi.

Fransa, Sykes-Picot Antlaşması'nın sınırlı uygulanmasını sağladı. Filistin 1918'in sonunda İngilizlere terk edilirken, yeniden canlanan Türkiye de Delcassé'nin emperyal vizyonunu yok etti. 1921'in sonunda Fransız hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'nın başını çektiği ulusal hareketle anlaşınca, ekonomik bakımdan Picot'nun 1916'da kazandığı en seçkin toprak olan Kilikya'yı terk etti. Kuşkusuz Fransa, 1920'de hem kıyıda hem iç bölgelerde doğrudan kontrolü ele geçirmiş olduğu Suriye'de daha başarılı olmuştu. Yine de, 1921 Fransız-Türk antlaşmasında Fransız hükümeti Kuzey Suriye'nin önemli bir kısmını, çoğu Bağdat Demiryolu Hattını izleyen kısmını teslim etmişti. Suriye, Türk toprağında olduğu ilan edilen hatta gelmeden bitiyordu. Dahası, Fransa'nın Suriye'de egemenliği devam etse de, Arap milliyetçilerle başı dertteydi ve Milletler Cemiyeti'nin hukuki sınırlamalarına tabiydi.[104]

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen ekonomik çözüm, Fransa'nın amaçlarına uygun değildi. Fransız tahvil sahipleri önemsiz bir tazminat aldılar. Kabul etmek gerekir ki, Osmanlı borçlarının Fransız ve İngiliz hâkimiyeti altında kurulan devletlere ayrılan kısmı hemen geri ödendi. Ancak Müttefikler borçların üçte ikisinin Türkiye'nin sorumluluğu olduğunu ilan ettiler. Bunun sadece küçük bir oranı toplandı. 1928'de, uzun görüşmelerden sonra savaş öncesi borçlarda Türkiye'nin payı yaklaşık %52 düşürüldü. Ondan sonra ödeme başladı fakat 1930'ların buhranı yüzünden kısa sürdü. 1933'te Türkiye'nin, Müttefikler tarafından başlangıçta saptanan ra-

104 Fransa'nın Kilikya ve Suriye'deki kaderi konusunda bkz. Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middte East;* J. Pichon, *La Partage du Proche Orient,* Paris, 1938, s. 232; H.M. Sachar, *The Emergence of the Middle East, 1914-1924,* New York, 1969, s. 427-429.

kamın yaklaşık %12'sini ödemesi konusunda anlaşıldı.[105] Bu arada, Suriye dışında Fransız girişimleri gerilemekteydi. 1923 Lozan Konferansı'nda, Türkler savaş öncesi imtiyazların devam etmesini ilke olarak kabul etti fakat bu girişimlerden çok azı eski zenginliklerine tekrar ulaşabildi. Osmanlı Bankası 1925'te statüsünü yenilemeyi başarsa da, önemli ölçüde Türk kontrolünü kabul etmek zorunda kaldı. İzmir-Kasaba ve Ereğli şirketleri yeniden çalışmaya başladı; ancak, savaş öncesinde sahip olduklarından daha elverişsiz koşullarda. Ünlü bir girişim hiç gerçekleşmedi: Bompard'ın Karadeniz Demiryolları. Türkler bu imtiyaza şiddetle karşı çıkıyorlardı ve Fransa, Lozan'da kimi enerjik protestolara rağmen, sağlam bir taahhüt elde edemedi.[106] 1911-1914 döneminin yoğun diplomatik çabası boşa gitmişti. Karadeniz şebekesinin inşası I. Dünya Savaşı'yla kesintiye uğramıştı ve son durumu, 45 kilometre uzunluğunda tek bir hattan ibaretti.

1898 ile 1918 döneminde Fransa'nın Osmanlı politikasını kuşkusuz çeşitli güçler ve baskılar şekillendirmişti. Ancak Alman *Weltpolitik*'nin ilerlemesinden duyulan kaygı, Fransız politika üreticilerinin zihninden hiç çıkmadı. Bağdat Demiryolu, Almanya'nın sivil ve askeri Osmanlı liderleri üzerindeki nüfuzu ve nihayet Alman-Osmanlı askeri ittifakı Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yerleşik konumuna meydan okumuştu. Sonuç olarak, Fransız politikası çoğunlukla savunmacı ya da karşı taaruzcu oldu; Fransa, Alman girişimlerine ya da Alman başarılarına karşılık verdi.

Weltpolitik'in temel tezahürü olarak Bağdat Demiryolu projesi, bu dönemde Fransız hükümetlerini çoğu zaman meşgul etti. 1899-1903 döneminde Delcassé bu girişimi, Fransa ve Almanya'nın eşit temelde işbirliği yapacakları ortak bir atılım olarak kurmaya çalışmıştı. Ancak 1903'ün sonunda Fransız-Alman görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, yeni

105 Türkiye ile mali anlaşma konusunda bkz. J. Thobie, *Phares Ottomans et emprunts Turcs, 1904-1961*, Paris, 1972.

106 Fransız girişimleri konusunda: AMAE, Levant, Turquie, 297 (Lozan Konferansı); 427 (La Société d'Heraclee); 446 (La Société des Quais de Constantinople); 489 (Karadeniz demiryolları); ayrıca R. de Gontault-Biron ve L. le Reverend, *D'Angora à Lausanne*, Paris, 1924.

bir rekabet dönemini başlattı. Ondan sonra Fransa Bağdat Demiryolu'nu engellemeye ve yeni imtiyazlar peşinde koşup mevcut girişimlerini güçlendirerek bu kaybını telafi etmeye çalıştı. Bu politika, kaçınılmaz olarak Fransız-Alman ilişkilerine zarar verdi; 1914'ün başında, neredeyse önemli bir diplomatik krize yol açacaktı.

Fransa'nın mali gücü, 1903-1914 döneminde başarılı bir yayılmacı güç olmasına imkân vermişti. Ne var ki, bir bütün olarak alındığında, Bağdat Demiryolu'nun tehdidiyle başa çıkamamıştı. Fransa'nın bundaki başarısızlığı başlangıçta Delcassé'nin yanlış bir yargısından kaynaklandığı halde, esas neden politikada eşgüdüm olmamasıydı. 1899-1903 döneminin yaşamsal görüşmeleri sırasında Fransız işadamları ile Fransız hükümeti çoğunlukla farklı telden çaldılar. Kuşkusuz ikisi arasında bir ayrılık kaçınılmazdı ancak Osmanlı Bankası ve yan kuruluşları ticareti yurtseverlikle uzlaştırmak için Alman meslektaşlarından çok daha az çaba harcamış gibi görünüyorlar. Öyle de olsa, Büyükelçi Constans'ın izlediği epeyce bağımsız çizgi olmasaydı, Fransız politikası daha etkili olurdu. Talimatlara uyup denetleme görevini yerine getirseydi, Osmanlı Bankası ile Vitali'nin görüşmeleri, kuşkusuz Fransız hükümetinin arzularına uygun olurdu. 1906'nın sonundaki Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde aldığı talimata uygun olarak Fransız-İngiliz birliğinden yana çalışmış olsaydı, Bağdat Demiryolu'nun devamı önünde ciddi bir mali engel çıkacaktı. Constans, Alman diplomasisinin işini diğer önemli meselelerde olduğu gibi, bu meselede de mali ödül beklediğini gösterir tarzda kolaylaştırdı. 1909'da Constans'ın olağandışı büyükelçiliği konusunda sosyalist Jean Jaures, Fransa'nın, "Hamid'in *ancien régime*'inin en iğrenç operasyonlarına bulaşmış" ve İstanbul'da kalması "tarihimizin skandallarından biri" olan bir kişi tarafından temsil edildiğini yazıyordu.[107] Paul Cambon, Jaures'den çok farklı siyasal eğilimlere sahip olmasına rağmen, 1909'un başında bir dostuna şunları yazıyordu: "Türkiye'de Fransa'yı temsil eden şu yaşlı haydudun yürekler acısı teslimiyetini size anlatmak istemiyorum; çok üzücü."[108]

107 *L'Humanite*, 28 Nisan 1909.

108 P. Cambon'dan Xavier Charmes'a, 8 Şubat 1909, Cambon, Correspondance, c. II içinde, 75.

1915'e kadar Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasından yanaydı ve Osmanlı hükümetinin otoritesini daha fazla azaltmayı istemiyordu. Yine de politikasının yayılmacı niteliği, çoğunlukla bu sonucu doğurmuştu. Fransız hükümetleri Osmanlı yönetimini zayıflatan ticari çıkarları sürekli destekledi. Örneğin, Osmanlı Bankası'nın borç operasyonlarıyla meşguliyetinin ve Şam Hama Demiryolu Şirketi'nin kilometre garantilerine yaslanmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik refahıyla bağdaşması zordu. Ayrıca Fransa, zaman zaman fonları alıkoyarak ve borçları büyük sinai siparişlere bağlayarak da Osmanlı'nın mali güçlüklerini artırdı. Fransız diplomatların Katolikleri sürekli korumaları dikkate alındığında da, Fransa 1898-1914 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine açıkça katkıda bulundu. Fransa'nın politikasının ikirciklilliği Balkan Savaşları'ndan sonra daha da belirginleşti ancak savaş öncesi tutkuları ile savaş sırası radikalizmi arasında büyük bir uçurum varlığını sürdürdü. Bu uçurum, ancak Avrupa'da mücadele ve Çanakkale'de askeri yenilgiyle kapandı. Fransa sonunda bir paylaşım politikasına ancak 1915 yazından sonra boyun eğdi ve kararlı bir toprak ve mali çıkar sağlama çabası içine girdi. Yakındoğu'da daha sonraki askeri çabaları fazla önemli değildi. Yine de Fransa'nın Batı Avrupa'da Almanya'ya karşı yürüttüğü savaşın, Osmanlı İmparatorluğu için önemli sonuçları oldu; imparatorluğun 1918'deki çöküşüne yol açan, büyük ölçüde İttifak Güçleri'nin askeri yenilgisidir.

7

BÜYÜK BRİTANYA VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU 1900-1923

Marian Kent

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Britanya'nın çıkarları öncelikle Mezopotamya'da ve Basra Körfezi'nde yoğunlaşmıştı. Hindistan'ın savunulması ve genel olarak imparatorluğun doğusuyla iletişim için yaşamsal sayılan bir alanda üstünlüğünü sürdürme kaygısı güden Britanya, çıkarlarını bölgede eskiden beri süregelen ticari ve siyasi hâkimiyetini savunarak sağlayabilirdi. Bölgedeki diğer yabancı ticari çıkarlar engellenmiyordu ancak, bu çıkarları Britanya'nın siyasal hâkimiyetini gasp etmek için bölgede eskiden beri ticaret yapmanın sonucunda ortaya çıkan yerel siyasi nüfuzla ya da doğrudan askeri harekâtla kullanma girişimi, hoş görülemezdi. Lord Lansdowne Mayıs 1903'te Lordlar Kamarası'ndaki konuşmasında, Britanya'nın dostu Büyük Güçler'i, özellikle

de Rusya'yı bu konuda uyardı.[1] Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, altı ay sonra Basra Körfezi şeyhlerine Britanya'yla yaptıkları mütarekeyi, bağımlı ilişkilerini hatırlatıp Dışişleri Bakanı'nın uyarısının altını çiziyordu:

> Modern zamanlarda başka bir Güç bu sularda yüzünü göstermeden önce biz buradaydık. Kargaşayla karşılaştık, düzeni yarattık. Tehdit altında olan ve korunması gereken sizin güvenliğiniz kadar bizim ticaretimizdir de. Bu kıyılardaki her limanda hâlâ İngiltere Kralı'nın tebaası oturuyor ve ticaret yapıyor. Büyük Hindistan İmparatorluğu, ki onu savunmak bizim görevimizdir, sizin kapı komşunuzdur. Sizi komşularınızın elinde yok olmaktan kurtardık. Bu denizleri bütün milletlerin gemilerine açtık ve bayraklarının barış içinde dalgalanmasını mümkün kıldık. Toprağınızı ele geçirmedik ya da alıkoymadık. Bağımsızlığınızı yok etmedik aksine koruduk. Şimdi yüzyıllık bu pahalı ve muzaffer girişimi ziyan etmeyeceğiz. Bu suların barışı korunmalıdır. Bağımsızlığınız savunulmaya devam edilecektir ve İngiliz hükümetinin nüfuzu her şeyin üstünde olmalıdır.[2]

Başlangıçta bayrak ticaretin ardından gelmişse bile, şimdi bayrak ticaret sayesinde ayaktaydı ve bu dayanağa gelen herhangi bir zarar, üstyapıyı çökertirdi. Ocak 1909'da, Almanya Britanya'nın Basra Körfezi'ndeki kara koyunu olarak Rusya'nın yerini aldığında, İmparatorluk Savunma Komitesi'nin alt komitesi şunu bildiriyordu: "Britanya'nın Körfez'deki siyasal üstünlük iddiaları, esas olarak bugüne kadar hâkim olagelmiş ticari çıkarlarımıza dayanır ve cüretkâr bir Alman politikasının sonucu olarak ticaretimiz örselenirse, siyasal nüfuzumuz da o oranda azalır."[3] Curzon, Mart 1911'de Lordlar Kamarası'na

---

1 PD, H of L., 4. dizi, c. CXXI (1903), st. 1348. Ayrıca bkz. B. C. Busli, *Britain and the Persian Gulf 1894-1914*, Berkeley, Calif., 1967, s. 255-257.

2 Dışişleri Bakanlığı "Memorandum respecting British interests in the Persian Gulf", 12 Şubat 1908, FO 881/9161; FO Confid. Print no. 9953* ve Cab 16/10'a ek 2 dahil; Curzon'un konuşması, Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, 3 cilt, Londra, 1928, c. II, s. 316'da da aktarılıyor. Ayrıca bkz. Lord Newton, *Lord Lansdowne: A Biography*, Londra, 1929, s. 243.

3 "Report of the Sub-Committee of the Committee of Imperial Defence on the Baghdad Railway, Southern Persia, and the Persian Gulf", 26 Ocak 1909, Cab. 16/10.

"Körfez, Hindistan'ın deniz sınırının bir parçasıdır ... sadece yerel itibarımızı zedeleyeceği için değil, binlerce mil öteye uzanacak etkiye sahip olacağı için de Körfez sularında herhangi bir rakip ya da üstün siyasal çıkarın gelişmesine izin vermemek Britanya politikasının temel ilkesidir,"[4] diye ilan ettiğinde, böyle bir siyasal nüfuz azalmasının yol açacağı daha büyük sonuçları ifade ediyordu.

Siyasal ve stratejik mülahazalar, her şeyden önce, Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarını İngiliz dış politikasının daha geniş çerçevesine oturtuyordu. Britanya'nın büyüklüğü donanma üstünlüğüne, ticari gücüne ve özellikle imparatorluk tacının incisi Hindistan'ı da kapsayan çok yaygın stratejik konumuna dayanıyordu ve Britanya'nın Avrupa Büyük Güçler'i arasında olması bu gücü yansıtıyordu. 1914'e kadar Britanyalı liderler esas olarak Britanya'nın gücünün azalmasına izin vermemekle değil, artan Alman tehdidine karşı statükoyu ve dolayısıyla Avrupa barışını korumakla ilgilendiler.[5] Avrupa'nın bu sorunları Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki işlerine de yansıyordu. Alman tehdidini engellemenin anahtarı Fransa'yla ve daha sonra Rusya'yla *itilaf* ise, savaş öncesi yıllarda Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasının da amacı aynıydı. İngiliz politikası Almanya'yı makul sınırlar içinde tutmaya, Fransız ile Rus çıkar alanlarına tecavüz etmeyerek İtilaf Güçleri'nin dayanışmasını sürdürmeye; aynı zamanda, Rusya'nın güneye geleneksel baskısını da sınırlamaya çalıştı. Daha genel olarak Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını önleme kaygısındaydı. Böyle bir dağılma toprak hırsını harekete geçirir ve Britanya'nın, Büyük Güç nüfuz alanlarının yerleşik coğrafi yapbozundaki konumunu kısmen altüst edecek bir Güçler arası savaşı teşvik ederdi.

---

4 PD, H of L, 5. dizi, c. VII (1911), st. 587-588. Ayrıca bkz. Dışişleri Bakanlığı'nın Sir Louis Mallet'e taslak gönderisi, FO 371/2125, no. 33655. Taslak, Dışişleri Bakanlığı'nda Yardımcı Kâtip Alwyn Parker tarafından hazırlandı.

5 Örneğin bkz. Zara Steiner, "The Foreign Office under Sir Edward Grey, 1905-1914", ed. F.H. Hinsley, *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge, 1977 içinde, s. 48-49.

I. Dünya Savaşı'na kadar Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu politikasını yürüten mekanizma, öncelikle Dışişleri Bakanlığı ve konsolosluklar dahil diplomatik servisti. Ticari konuların söz konusu olduğu yerlerde Ticaret Kurulu'na da danışılıyor, kurulun uzman ajansı Ticari İstihbarat Komitesi'nden yararlanılıyordu. Hindistan hükümeti de işin içindeydi. İran'daki konsolosluk ve Bağdat konsolosluğunun bir kısmı da dahil olmak üzere Basra Körfezi'nin yanı sıra, Basra Körfezi şeyhleriyle ilişkiler de Hindistan hükümetinin yönetim alanı içindeydi.[6] Bölgeye sevk edilen ve savaş sırasında Mezopotamya muharebesini yürütecek olan "D" kuvvetleri, 1916'ya kadar Hindistan tarafından yönetildi. Dahası Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili tüm siyasi kararlarda Londra'daki Hindistan Bakanlığı'na danışılırken, Genel Vali olarak Curzon'un yerine geçen Penshurst'lu Lord Hardinge, Dışişleri Bakanlığı'nda müsteşar ve Dışişleri Bakanı olarak Sir Edward Grey'in en güçlü danışmanı olma evreleri arasında bu görevi yürüttü.

Varlığının son yirmi yılında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik İngiliz politikasını yürüten dört bakandan her biri, sonradan gelenler için bu politika üzerinde belirgin bir iz bıraktı. 1905'e kadar dışişleri bakanı olan Lansdowne, görüldüğü gibi, Basra Körfezi'nde "elinizi çekin" politikasının temellerini attı.[7] Halefi Grey, 1905'ten Aralık 1916'ya kadar görevde kaldı. Britanya İmparatorluğu'na daha fazla toprak kazandırmaya karşı çıkan Grey'in Britanya'nın Türk politikası üzerindeki kalıcı işareti, Osmanlı İmparatorluğu'nu, eski bir Basra konsolosunun şaka yollu tabiriyle "şefkat alanları"na bölmeye yönelik savaş dönemi planlarına izin vermek oldu.[8] Grey'in yerine ge-

6 D.C.M. Platt, *The Cinderella Service: British Consuls since 1825*, Londra/New York, 1971, s. 131-132.

7 Lansdowne'un Körfez'e yönelik politikası, Curzon tarafından hem kitabı *Persia and the Persian Question*, Londra, 1892'de, hem de Hindistan Bakanı'na (Lord George Hamilton) 615 nolu gönderisinde, 21 Eylül 1899, *BD*, c. IV, no. 319, s. 356-363, öngörülmüştü. Lansdowne'un Dışişleri Bakanlığı konusunda ayrıca bkz. Zara Steiner, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*, Cambridge, 1961, bl. 2.

8 Sir Reader Bullard, *The Camels Must Go*, Londra, 1961, s. 61.

çen ve Ekim 1919'a kadar görevde kalan Lord Balfour, Balfour Bildirgesi'ni ve bunun sonucunda Filistin üzerinde İngiliz kontrolünü miras bıraktı.[9] En büyük emperyalist Curzon, Dışişleri Bakanlığı sırasında, Türklerin Avrupa ve Anadolu'da kaybettikleri toprakların tamamını geri aldıkları ve Curzon'un başarısından memnun döndüğü Lozan'daki barış antlaşmasını yeniden görüşmekle ilgilendi.[10]

I. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'daki büyükelçiler, Dışişleri Bakanlığı'ndaki şefleri tarafından, 1908-1909'da kısa bir dönem dışında Alman yanlısı ve İngiliz karşıtı olan iki rejimin güç diplomatik koşullarında İngiliz çıkarlarını geliştirmek için ihtiyaç duyulan kişiler olarak kabul ediliyorlardı. Temmuz 1898'den 1908'de ölümüne kadar büyükelçilik makamını işgal eden Sir Nicholas O'Conor, bu dönemin en başarılı görevlisi sayıldı; amaçlarının birçoğuna ulaşmasa da, İngiliz çıkarlarını öne çıkarmada becerikli ve etkili oldu.[11] Sonraki beş yıl süresince O'Conor'un yerine geçen, daha az esnek ve daha az kavrayışlı olan Sir Gerard Lowther, büyükelçilikte talihsiz bir "Türk karşıtı atmosfer" geliştiren ve sonuçta Britanya'nın önceki iyi konumuna zarar veren "büyük bir hüsran" sayıldı.[12] Lowther, "politikalarını sultan ve şürekasına bağlayan Alman dostlarımızın hayal kırıklığına uğradığı ve topun ayağımıza"[13] geldiği Jön Türk devrimi sırasında İstanbul'daydı fakat şansını ve Ekim 1913'te işini kaybetti. Lowther'in yerine geçen Sir Louis Mallet, atandığı sırada Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi'ne başkanlık eden, müsteşar yardımcısı Grey'in eski

9 Örneğin bkz. Grey ile O'Conor arasındaki özel haberleşme, 17 ve 25 Aralık 1907, *BD*, c. V, no. 174 ve 276, s. 219-221.

10 Lord Hardinge'den (Hindistan Genel Valisi) Sir Thomas Sanderson'a (o sırada emekli, 1906'ya kadar Dışişleri Bakanlığı'nda Daimi Müsteşar) özel mektup, 22 Mayıs 1913, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Hardinge MSS, 93/11/26.

11 Örneğin bkz. Grey ile O'Conor arasındaki özel haberleşme, 17 ve 25 Aralık 1907, *BD*, c. V, no. 174 ve 276, s. 219-221.

12 (Hindistan Genel Valisi) Lord Hardinge'den (o sırada emekli, 1906'ya kadar Dışişleri Bakanlığı'nda Daimi Müsteşar) Sir Thomas Sanderson'a özel mektup, 22 Mayıs 1913, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi, Hardinge MSS, 93/11/26.

13 (İstanbul büyükelçiliğinde Baş Dragoman) G.H. Fitzmaurice'den (Grey'in Özel Sekreteri ve sırdaşı) William Tyrrell'e özel mektup, 25 Ağustos 1908, *BD*, c. V, no. 210 Ed. Add. s. 268-269.

özel sekreteriydi ve şefiyle daha uyumluydu. Kendi öncelinin tam tersiydi ve Baş Tercüman Vekili Andrew Ryan'a göre, Jön Türk liderlerini dostluk ve sevecenlikle yatıştırma niyetindeydi.[14] Ancak sevecenliğin de sınırları vardı, Mallet Osmanlıların 1914'te Britanya'ya karşı savaşa girmesini önleyemedi.

Eton ve Oxford'un oyun alanlarından çekip alınan ve İstanbul'un berbat sahasında oynamaya gönderilen çok yetenekli birçok kişi büyükelçiye yardım ediyordu. Savaş öncesi yılların bu tür ast diplomatik personeli arasında, Maurice de Bunsen, Percy Loraine, Alexander Cadogan, George Clerk, George Kidston, Lancelot Oliphant, Harold Nicolson, George Young, Mark Sykes ve George Lloyd da vardı. Sonraki mesleki yaşamlarında hemen hemen hepsi epeyce öne çıkacaklardı. Bu anlatımda biraz öne çıkan George Lloyd (daha sonra Mısır'da Yüksek Komiser, ardından Sömürge Bakanı, Dolobran'lı Lord Lloyd), 1908'de Britanya'nın Mezopotamya'daki ticari politikası için kilit önemde bir rapor hazırlayacak ve savaş sırasında, diğer faaliyetlerinin yanı sıra Arap Bürosu'nda çalışacaktı.[15] De Bunsen (1906 ile 1914 arasında Sir Maurice de Bunsen olarak Madrid ve Viyana Büyükelçisi) 1915'te Osmanlı'nın Asya'daki topraklarında İngiltere için arzu edilen şeyleri araştırmak için kurulan komiteye başkanlık edecekti.[16] 1916'da Mark Sykes (daha sonra Yarbay Sir Mark Sykes, milletvekili ve Arap meselelerinde Savaş Bakanlığı danışmanı) Sykes-Picot Antlaşması'nı hazırlayanlardandı.[17] Sonradan ateşli bir Siyonist olarak, Şubat 1919'da ölümüne kadar Paris Barış Konferansı'na katılan Dışişleri Bakanlığı heyetinde yer aldı. Harold Nicolson (1927'de müsteşarken diplomatik görevinden istifa edip siyasete girmiş, tarih ve diplomasi üzerine birbiri ardına yazdığı yazılarıyla tanınmıştı) 1922-1923 Lozan

14 Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, Londra, 1951, s. 84.

15 Nicolson, iki kitabında her iki konferansın da birinci elden anlatımını yazdı: *Peacemaking 1919* (Londra, 1953) ve *Curzon: The Last Phase, 1919-1925* (New Yorl, 1934).

16 Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920*, Londra, New York, 1976, s. 121-122; ve aynı yazar, "Asiatic Turkey, 1914-1916", Hinsley, *British Foreign Policy*, s. 443-444.

17 Kent, *Oil and Empire*, s. 122-124; "Asiatic Turkey", s. 447-451.

Konferansı'na ve Paris Barış Konferansı'na katılan İngiliz heyetlerinin üyesiydi.[18]

Bu dönemde İstanbul büyükelçiliğindeki iki mevki özel ilgiye değer: ticari ataşe ve dragoman. Ticari ataşe, elçiliğin ticari işlerine yardımcı olacaktı: özel ve yıllık raporlar yazmak, konsoloslara, tüccarlara, imalatçılara ve gemicilere tavsiyede bulunmak ve yardım etmek, gümrük hareketlerini gözetlemek ve parasal meseleleri halletmekten, İngiliz maden ve sanayi imtiyazlarına ve girişimlerine "göz kulak olma"ya kadar her şeyi kapsayan bir görev.[19] Bu dönem boyunca, 1897'den 1914'e kadar ticari ataşeliği bir tek kişi, Ernest Weakley doldurdu. Bir ticari ataşenin görevleri o kadar genişti ki, özellikle bazı meselelerde Weakley, politikalar kararlaştırılırken dayanılan bilgi ve öğütlerin şefine ve onun aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na sunulmasında önemli bir rol oynuyordu. İngiliz çıkar gruplarına Mezopotamya'da bir petrol imtiyazı alma üzerine Osmanlı hükümetiyle uzayıp giden görüşmeler işte böyle bir meseleydi.[20] Ne var ki, bütün bu çabaları 1908'de verilen bir nişan dışında fazla iltifat görmedi. Savaştan sonra Mezopotamya petrolü pazarlıklarında uzman sayıldı ve yeni kurulan Petrol İdaresi'nde Dışişleri Bakanlığı'nın bağlantı subayı oldu fakat Dışişleri Bakanlığı heyetiyle birlikte, bu pazarlıkların çok önem kazandığı Paris Barış Konferansı'na gönderilmedi.

Bu yüzyılın ilk yirmi yılında İstanbul büyükelçiliğinde özel ilgiye layık diğer mevki dragomanlıktı. Tercümanlık kadar Doğu Sekreterliği görevini de yürüten dragoman, diplomatik Birinci Sekreter rütbesine kadar çıkabilirdi[21] ve büyükelçinin çok bilgili, önemli bir danışmanıydı.[22] Gerçekten de, bu göre-

18 Nicolson, iki kitabında her iki konferansında birinci elden anlatımını yazdı: *Peacemaking 1919* (Londra, 1953) ve *Curzon: The Last Phase, 1919-1925* (New York, 1934).

19 Atanmak üzere olan bir ticari ataşeye talimatları içeren "muhtıra" 1909 FO Confid. Print, no. 9421.

20 Örneğin bkz. haberleşmede yansıyan görüşleri, FO 371/1486, no. 53729, 55372 ve 55479; FO 371/1760, no. 4977 ve 4984 ve FO 195/2449, dosya 18 içinde.

21 Ryan, *Last of the Dragomans*, s. 152-153.

22 Örneğin bkz. Lamb ile Fitzmaurice'in yazdığı kabul edilen 1906 Yıllık Türkiye Raporu'ndaki bölümler, *BD*, c. V, s. 7-20, 24-29.

vi yürütenlerden biri olan Andrew Ryan bu rolü "bir anlamda Türklerle ilişkide büyükelçinin en yakın arkadaşı" olarak betimliyordu ya da ardılı Gerald Fitzmaurice'in dediği gibi, "bir dragoman şefiyle kaynaşmıştır."[23] Özellikle Mallet'nin yönetiminde, kıdemli ve yetenekli bir diplomat yardımcının yokluğunda bu yaşamsaldı.[24]

Savaştan önce baş dragomanlık görevini Adam Block (1894'ten 1903'e kadar), Harry Lamb (1903'ten 1907'ye kadar) ve Gerald Fitzmaurice (1908'den 1920'ye kadar) yürüttü. Andrew Ryan çoğunlukla Fitzmaurice'a vekâlet ediyordu ve 1920'nin sonunda, müsteşarlık rütbesiyle asaleten atandı. Ne var ki Fitzmaurice Osmanlı meselelerine o kadar hâkimdi ki, hastalığına ve yokluğuna rağmen görevini uzun süre sürdürdü. Örneğin, O'Conor'ın ölümünden sonra 12 Nisan 1908 tarihli mektubu tatsız terimlerle Britanya'nın Osmanlı politikasının ölümcül çelişkilerine dikkat çekmekle kalmıyor, O'Conor'dan sonra büyükelçi olacak kişi için aranması gerektiğini düşündüğü kişilik özelliklerini de saptıyordu.[25] Savaşın patlak vermesinden hemen önce, Fitzmaurice yokken Mallet'nin yardımcılığını yapmanın dışında Ryan'ın esas katkıları, Lozan Konferansı'nda, Curzon'ın ayrılmasından sonra İngiliz baş görüşmeci ve Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold'un yardımcılığını yaptığında oldu.[26]

Bu dört adamdan en alışılmadık olanı Adam Block'tu. Block 1903'te konsolosluk yaşamından ayrılmasına rağmen, büyükelçilik ve Dışişleri Bakanlığı'yla ilişkiyi sürdürdü. Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdare Heyeti'nde İngiliz tahvil sahiplerinin temsilcisi, İdare Heyeti'nin yedek başkanı ve İstanbul'daki İn-

23 Ryan, *Last of the Dragomans*, s. 124; Fitzmaurice'ten Tyrrell'e özel mektup, 25 Ağustos 1908, *BD*, c. V, no. 210, s. 268.

24 Örneğin bkz. Sir Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople*, Londra, 1916, s. 344-347'deki yorum.

25 Fitzmaurice'ten Tyrrell'e özel mektup, 12 Nisan 1908, *BD*, c. V, no. 196, s. 147-148. Bu, Grey'in özel sekreterine "özel" bir mektup olmasına rağmen, Dışişleri Bakanı'na gösterileceğini biliyordu.

26 Ryan, *Last of the Dragomans*, s. 174-198. Rumbold'la ilgili olarak daha sonra şunları yazacaktı: Yüksek Komiser "zekiliğe karşıt olarak sağlam niteliklerin örneğiydi. "Burnunun ucundan ötesini fazla görmediği söylenebilir, fakat burnunun dibinde olanı da tam görüyordu" (*age.*, s. 152).

giliz Ticaret Odası'nın başkanı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz ticari çıkar gruplarının gereksinmeleri konusunda ayrıntılı bilgiye sahip olacak ideal konumdaydı.[27] Bir Osmanlı devlet memuru olarak Düyun-ı Umumiye'deki konumu, Dışişleri Bakanlığı'nın dönemle ilgili belgelerinin gösterdiği gibi, onu Dışişleri Bakanlığı'na bilgi vermek ve tavsiyede bulunmaktan alıkoymamış görünüyor.[28] Dışişleri Bakanlığı'nın oldukça önemli saydığı bir yazısı, "Fransa ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ekonomisine girişi" üzerine 1906 tarihli muhtırasıydı. Bu muhtırada, Britanya'nın aşınan konumunu düzeltmek için adım atması gerektiğinde ısrar ediyordu.[29] 1908-1909'da, müdürlerinden biri olduğu British Bank of Turkey'in kurulmasında etkili olduğunda, kendi tavsiyelerine uymuştu.[30] Savaş sırasında ticaretle ilgili birçok önemli görevde bulundu ve sonunda Abluka Bakanlığı'nın (Harry Lamb ve Andrew Ryan'ın da çalıştığı bakanlık) maliye dairesinin denetleyicisi oldu ve Ryan'la birlikte Lozan Konferansı'na katılan İngiliz heyetinin bir üyesiydi.[31] Ondan sonra iş yaşamına geri döndü.

Dragomanlığın da içinde bulunduğu konsolosluk, Britanya'nın denizaşırı daireleri arasında yine de bir Külkedisi'ydi; toplumsal statüsü daha düşüktü, sadık hizmetin ödülleri azdı. Andrew Ryan'ın, dairedeki arkadaşlarını "çok belirgin bir şekilde aşağı türden, diplomasinin sırlarına saygısız ve Olympus'un diliyle *Morbus consularis* ya da *l'esprit capitulaire* olarak bilinen bir hastalığa yakalanmaya eğilimli

27 E. G. Mears'a göre (*Modern Turkey*, New York, 1924, s. 350), İstanbul Ticaret Odası'nın kayıtlı yaklaşık 600 üyesi vardı ve sadece İstanbul'da değil, Balkan devletlerine, güney Rusya'ya, Transkafkasya'ya ve Levant'a kadar uzanan önemli bağlantıları bulunan bir örgüttü. *Board of Trade Journal*'ın gösterdiği gibi, Türklerle ilgili bilginin çoğu, İstanbul Ticaret Odası aracılığıyla alınıyordu. Block konusunda ayrıca bkz. aşağıda not 50 ve Fulton, bu kitapta s. 219.

28 Örneğin bkz. Hardinge'e mektubu, 21 Haziran 1908, Osmanlı gümrük vergilerini yükseltme önerisi ve öteki konular üzerine, FO 371/762, no. 23941. Sir Edwin Pears'ın Block'un eylemleriyle ilgili görüşü sadakatini gösterir fakat yanıltıcıdır; Pears, *Forty Years*, s. 346.

29 452 nolu gönderiye ekli, gizli, Lowther'dane Grey'e, 3 Temmuz 1906, *BD*, c. V, no. 147, s. 174-184.

30 Marian Kent, "Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British foreign policy", *Historical Journal*, c. XVIII, no. 2 (1975), s. 370-371.

31 *Ryan*, Last of the Dragomans, *s. 117-118.*

insanlar," diye alayla betimlemesi, kuşkusuz, Dışişleri'ndeki ve diplomasideki biraderlerinin konsolosluk dairesiyle ilgili genel görüşlerini yansıtıyordu.[32] Ryan, konsolosluk hizmetinden diplomatik hizmete, arka kapıdan da olsa ender görülen bir geçişi başardı ve çalışma yaşamını Cidde ve Dıraç'ta iki ortaelçilikle (önemsiz ve canını çok sıkan iki görevle) bitirdi. Sadece diğer iki Ortadoğu konsolosu benzer bir ilerleme kaydetti. Biri, 1914'te Basra'da konsolos vekilliğinden 1920'de Bağdat'ta askeri vali ve 1936-1946 döneminde Cidde ve Tahran'da ortaelçiliğe terfi eden, Levant Bürosu'nda da çalışmış olan Sir Reader Bullard'dı. Diğeri, Hindistan yönetiminin hizmetinde Basra Körfezi'nde ve Mezopotamya'da geçirdiği yıllarda eşsiz bir ün kazanmış olan Sir Percy Cox'tu. 1899-1904 arasında Muskat'ta konsolos ve siyasal temsilci olan Cox, Bushire'de başkonsolos oldu ve 1909'dan savaşa kadar Basra Körfezi'nde "siyasi sakin"di; bu yıllarda Körfez şeyhleriyle neredeyse bir büyükelçi gibi ilişki kurdu. Savaş sırasında Hint "D" kuvvetlerinde baş siyasi subaydı; savaştan sonra Tahran'da ortaelçi vekili ve 1920-1923 arasında Mezopotamya'da yüksek komiserdi.[33]

Konsolosluk dairesinin işi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz ticari çıkarlarını geliştirmek bakımından son derece önemliydi. Bir yanda, Britanya uyruklarını ve İngiliz koruması altındaki kişileri (büyük ölçüde Britanya'nın kapitülasyonlarının verdiği yetki temelinde) ilgilendiren konuların ve ticari meselelerin, özellikle gemilerin limanlardaki hareketlerinin günlük yönetimi vardı. Diğer yanda, konsolosun en önemli görevi, bölgesindeki ticaretle ilgili yıllık (istatistiklerle tamamlanmış) raporları, zaman zaman ticaret ve genel çıkarlarla ilgili özel raporları göndermekti. Bu raporlar elden geçirildikten sonra İngiliz ticaret topluluğunun hizmetine sunuluyordu. Bir konsolosluğun ticari, siyasi ve hukuki işlevleri arasındaki denge, bulunduğu alanın özelliğine göre değişiyordu.[34]

---

32 *Age.*, s. 48; ayrıca bkz. s. 251-252. Levant Bürosu'ndan bir diğer emeklinin benzer duyguları için bkz. Laurence Grafftey-Smith, *Bright Levant* (Londra, 1970), s. 13. Her ikisi, Platt, *Cinderella Service*, s. 2'de de aktarılıyor.

33 Cox'un bir biyografisi için bkz. Philip Graves, *The Life of Sir Percy Cox* (Londra, 1941).

34 "Duties of His Majesty's Consular Officers", Dışişleri Bakanlığı Muhtırası, 17

Ticari İstihbarat Şubesi ve haftalık yayını *Board of Trade Journal* aracılığıyla Ticaret Kurulu da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz ticaretine doğrudan yardımcı oluyordu. Her iki organ da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve başka yerlerdeki ticari fırsatlar konusunda konsolosluk raporlarından, özel raporlardan, İstanbul Ticaret Odası'ndan ve diğer kaynaklardan elde edilen hatırı sayılır miktarda bilgiyi tüccarlara ulaştırıyordu.[35] Bu şekilde sağlanan "istihbarat"ın bir kısmı, 1908'in sonlarında "bahşiş alan Türk gümrük memurlarının bu kökleşmiş alışkanlıklarının kökünü kazımak için sert önlemler alınmıştır,"[36] diyen rapordaki gibi umut vaat eden fakat yanıltıcı olan bilgileri içerdiği gibi, George Lloyd'un 1908 tarihli, "Mezopotamya'daki İngiliz ticaretinin durumu ve geleceği üzerine rapor"undaki duyarlı tavsiyeyi de içerebiliyordu.[37]

Bu nedenle ticaret, bazı kişiler pek incelmiş ilgi alanlarının aşağısında görse de, Britanya'nın Mezopotamya ve Basra Körfezi'ndeki konumunun temeliydi ve Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dış politikasının "temel dayanağı"nı temsil ediyordu. Hatta bazı bakımlardan, stratejik amaçların ticari çıkarların korunmasıyla sağlandığı bölgede Britanya diplomasisinin "dili" haline geldi. Bunun başlıca örneği, Bağdat Demiryolu'yla ilgili uzun süren görüşmelerdi. Demiryoluyla ilgili siyasi görüşmeler başka eserlerde uzun uzadıya ele alınmıştır;[38] bu makale,

---

Mart 1913, Confid. Print no. 10344; Platt, *Cinderella Service*, bl. 4; ve sözü edilen otobiyografik anlatımlar. Ayrıca bkz. Fulton, bu kitapta s. 219.

35 1897'de kurulan Ticari İstihbarat Şubesi, ticaret istatistikleri, gümrük yönetmelikleri, farklı yerlerde belirli işlerle uğraşan yabancı firmaların listeleri, tekliflere açık sözleşmeler, arz kaynakları ve fiyatlar, ticari gezi yönetmelikleri vb konularda ticari bilgi toplama, düzenleme ve yayma merkeziydi. Basinghall'daki bürolarında bir numune salonu vardı ve kayıtlı İngiliz müşterilere gizli bilgi de sağlıyordu. Sir H. Llewellyn Smith, *The Board of Trade* (Londra, 1928), s. 70-80; ayrıca *Board of Trade Journal*'ın sonraki sayılarındaki tarifnameler. Platt, ticari diplomasi sorunuyla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme sunar: *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy* (Oxford, 1968), s. 102-140, 371-397.

36 *Board of Trade Journal*, Ekim-Aralık 1908, s. 283. Ayrıca bkz. Ahmad, bu kitapta s. 19.

37 *Board of Trade Journal*, Ekim-Aralık 1908, s. 71.

38 Özellikle Maybelle K. Chapman'ın klasik kitabı, *Great Britain and the Baghdad Railway 1888-1914*, Smith College Studies in History, c. XXXI (Northamp-

soruna farklı bir açıdan, İngiliz politikasının temel stratejik ve siyasi amaçlarına ulaşmak için kullanılan daha kapsamlı "ticari" yöntemler açısından yaklaşacaktır.

Ne var ki, bu türden bütün çıkarların temelinde, Britanya'nın o zamanın Osmanlı hükümetiyle ilişkileri yatıyordu.[39] 1905'ten 1916'ya kadar hem padişahın saltanat dönemi hem Jön Türk rejimi süresince görev yapan İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, ülkesinin her iki rejimle ilişkilerini yetersiz buluyordu. Bu sadece Türklerin kusuru değildi. Grey daha sonra, Sultan "Abdülhamid ve iğrenç şürekası"ndan[40] söz edecekti ama Grey'in büyükelçilerinin yüzyılın başında izlemek zorunda oldukları politika İngiliz hükümetlerini padişaha sevdirecek gibi değildi. En deneyimli İngiliz dragoman Gerald Fitzmaurice'in Nisan 1908'de belirttiği gibi:

> Son birkaç yıl boyunca Türkiye'deki politikamız, eğer politika diyebilirsem, sultanın amaç ve eğilim olarak düşmanca saydığı bir çizgi izlerken (Makedonya'da, Ermenistan'da, Türk-İran sınırında vb) ticari çıkarlarımızı geliştirme gibi imkânsız bir işe kalkışmak olmuştur ve bu bir süre devam edecektir. Bu iki çizgi taban tabana zıttır, dolayısıyla birbiriyle bağdaşmaz. Saltanat ile hilafetin birleştiği, ekonomi öncesi kavramların geçerli olduğu, iyice merkezileşmiş bir teokraside, her büyük ticari vb imtiyaz, görünüşte dostlara –söylemeye gerek yok, bizim dahil edilmediğimiz bir kategori– bahşedilen bir ihsan-ı şahane olarak görülür ... buradaki herhangi bir Britanya büyükelçisi, bir yandan sultanı reform önerileriyle dürtmek zorunda kalırken, diğer yandan da ticarette tamamen sultanın iyi niyetine bağlı olan başarılar elde etme gibi, imkânsız denemezse de, iki arada bir derede bir konumda kalacaktır.[41]

---

ton, Mass., 1948). Konuyla ilgili daha yeni yazılar için bkz. Richard M. Francis, "The British withdrawal from the Bagbdad Railway project in April 1903", *Historical Journal*, c. XVI, no. 3 (1973), s. 168-178; Marian Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914", Hinsley, *British Foreign Policy*, s. 150-154. Ayrıca bkz. Trumpener, ve Fulton, bu kitapta s. 175 ve 219.

39 Daha fazla ayrıntı için bkz. Kent, "Asiatic Turkey", s. 148-150.

40 Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years, 1892-1916*, 2 cilt (Londra/New York, 1925), c. I, s. 174.

41 Fitzmaurice'ten Sir William Tyrrell'e (Grey'in özel sekreteri) özel mektup, 12 Nisan 1908, *BD*, c. V, no. 196, s. 247-248.

Dolayısıyla, Almanya'nın Osmanlılara bu denli ahlaki olmayan yaklaşımının padişaha daha sevimli gelmesi şaşırtıcı değildi.[42]

Jön Türk devrimi bu durumu geçici olarak tersine çevirdi. 1876 Anayasası'nın 23 Temmuz 1908'de yeniden ilan edilmesi üzerine İngiliz hükümeti hemen resmi tebriklerini sundu ve Grey İstanbul'daki büyükelçisi Sir Gerard Lowther'a Britanya'nın yeni rejime sempatisini ve desteğini gösterme talimatı verdi.[43] Ne var ki, yeni rejim giderek askeri bir despotizmi andırır hale geldikçe her ikisinin de kuşkuları arttı. Dahası, İngiliz hükümeti yeni rejime sempatisi ve desteği olsa da, birçok pratik ve önemli sorunda yeni rejim karşısındaki tutumunu değiştirmedi. Bu durum –devrimin ilk ve İngiliz yanlısı günlerinden bu yana üyeleri bir hayli değişmiş olan– yeni rejime, hayal kırıklığı yaratan bir engelleme ve iç işlerine müdahale gibi göründü.[44] Britanya'nın bu kısa süreli gözde konumu yüzünden zarara uğramasına şaşmamak gerekiyordu. I. Dünya Savaşı çıktığında, Almanya en azından Osmanlı ordusuyla yakın bağlantısı sayesinde –bazı subaylar Jön Türk rejiminin nüfuzlu üyeleriydi– bu yeri yeniden doldurmuştu. 1914 tarihli gizli Osmanlı-Alman askeri ittifakı, bu tersine dönüşün vardığı noktanın işaretiydi.[45]

Mali bakımdan Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki payı, diğer Büyük Güçler'e göre nispeten küçüktü. 1914'te Osmanlı Devlet Borçları'ndaki payı sadece %15'ti; özel girişimlerdeki payı ise %14. Her iki durumda da Almanya ve Fransa'nın

---

42 Örneğin bkz. *Twenty-Five Years*, 1892-1916, c. I, s. 133, 172-174, 211-212, 257-260.

43 1908 Türkiye Yıllık Raporu, *BD*, c. V, s. 251; Grey'den Lowther'a özel mektuplar, 21 Temmuz ve 23 Ağustos 1908, *age.*, c. V, no. 204, s. 263-264 ve no. 208, s. 266-267.

44 Gönderi no. 521 gizli, Lowther'dan Grey'e, 30 Temmuz 1910, *BD*, c. IX, bl. I, no. 161, s. 180-183. Britanya yeni rejime Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne karışıyor görünmüştü; Girit, Mısır, İran'la sınır ilişkileri, Osmanlıların bir İngiliz savaş gemisi satın alma isteğinde ise engelleyiciydi. Osmanlı gümrük vergilerinin artmasına izin verme karşılığında istenmeyen koşullar dayatmakta da Büyük Güçler arasında önde geliyordu. Son olarak, yeni rejimin Kanun-ı Esasi'ye aykırı ve kısıtlayıcı eylemlerine karşı Britanya kamuoyunda ortaya çıkan eleştiriler açısından da mantıksız görülüyordu.

45 Bkz. Trumpener, bu kitapta s. 175.

oldukça gerisindeydi.[46] Yüzyılın başından itibaren alınan birçok borçtan sadece ikisi –1909'da Türkiye Milli Bankası ile İstanbul Belediyesi borcu ve 1913'te Milli Banka ve Armstrong Vickers aracılığıyla donanma borcu– İngiliz kurumları aracılığıyla elde edildi ve ikisi de nispeten küçüktü.[47] Aslında Dışişleri Bakanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nda daha fazla İngiliz yatırımı görmek istese de, Grey İngiliz finansörleri "kendi bankalarının çıkarı bakımından mali olarak sağlam ya da Türkiye için istenir" saymadıkları için, Osmanlıya borç vermek üzere teşvik etmeye hazır değildi.[48] Dahası, savaş öncesi yıllardaki sürekli kaygısı, yerleşik Fransız mali çıkarlarına boyun eğmek anlamına gelse de, Fransa'yla siyasi *ittifak*'ını onunla Osmanlı İmparatorluğu'nda mali bir *ittifak* ile tamamlamaktı. Bu durumun önemli bir örneği, Dışişleri Bakanlığı'nın 1910'da Türkiye Milli Bankası'nı Osmanlılara borç vermekten alıkoymasıydı; sonunda Alman ve Avusturya çıkar grupları bu işi üstlendi.[49] Savaş öncesi yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz yatırımı, Türkiye Milli Bankası ve Armstrong Vickers'in gemi inşası, dok, tersane ve cephanelik yapımı için yaptığı sözleşmeler dışında, İzmir-Aydın Demiryolu, Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Taşımacılığı Şirketi, İstanbul Telefon Şirketi[50] ve çok sayıda diğer gemicilik, taşımacılık, madencilik, mühendislik, sigorta, ithalat ve ihracat girişimlerini kapsıyordu.[51] Bu girişimlerden bazıları, Mezopotamya ve

46 Z.Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, gözden geçirilmiş 2. basım (Leiden, 1980), s. 67; rakamlarını, Mears, *Modern Turkey*, s. 357'ye dayandırır. Yüzyılın bitiminden önce Britanya'nın ikinci durumda olduğuna dikkat edin. Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*'daki (Chicago, III./Londra, 1966) bir Türk kaynağına dayanan rakamlar biraz farklıdır (s. 94).

47 Kent, "Agent of Empire?", s. 381, 388. Ayrıca bkz. Issawi, *Economic History*, s. 104-106. İstanbul Belediye borcunu atlamıştır.

48 Grey'in tutanağı, tarihsiz, fakat 14 Eylül 1909 ya da sonrası, FO 371/762, no. 33649. Ayrıca bkz. Kent, "Agent of Empire?", s. 374.

49 *Agm.*, s. 374-381. Ayrıca bkz. bu kitapta Ahmad s. 19, Bridge s. 57 ve Fulton, s. 219.

50 Sir Adam Block İstanbul Telefon Şirketi'nin başkan yardımcısı ve Osmanlı Doklar, Tersaneler ve Bahriye İnşaatı Şirketi'nin müdürüydü. Bu imtiyaza Babıâli'deki Alman engeli konusunda bkz. Mallet'den Grey'e mektuplar, 6 ve 25 Kasım, 3 Aralık 1913, FO Confid. Print 1913, 10485, no. 54, 82 ve 92.

51 W.W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War* (Londra, 1957), s. 19.

Basra Körfezi'nde Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özel ilgi alanlarında faaliyet yürüttükleri için İngiliz hükümetini diğerlerinden daha çok ilgilendiriyordu.

1906'da Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kesimindeki ticari "riski", Basra Körfezi'ne giren ve çıkan toplam ticaretin %79'unu oluşturan İngiliz ve Hint payıydı; gerçi bunun içinde İngilizlerin net payı sadece %28'di.[52] Bu %28'in 2,25 milyon sterlini temsil etmesi, bunun yaşamsal ulusal önemde bir ticaret olmadığını açıkça gösterir. Yine de, 1903'te 2,2 milyon sterlin değerinde olan Bağdat ve Basra ticaretinin önemli kısmının İngiliz ve Hint tüccarların elinde oluşu, Osmanlı ve Alman hükümetlerini bu dönem boyunca Bağdat Demiryolu'nun Mezopotamya ve Körfez'deki İngiliz çıkarlarını tehdit ettiği konusunda pataklamak için sopa olarak kullanıldı. Körfez iç-dış ticaretinde önceki yıllarda %2 civarında olan Alman payı 1906'da %4'e yükselirken, İngiliz payı %34'ün altına düşmüştü. Bu eğilim 1914'e kadar sürdü. 1914'e gelindiğinde Osmanlı ithalatındaki İngiliz payı üçte bir azalmışken, Alman payı üç kat artmıştı.[53]

Diğer yanda, Basra Körfezi'ndeki deniz nakliyatı 1906'da İngilizlerin çok daha güçlü olduğunu gösteriyordu. Körfez'deki toplam deniz nakliyatının %85'lik İngiliz ve Hint payı önceki on yıl boyunca korunmuştu fakat Alman payı da, İngiliz hükümetini bir bakıma telaşa düşürecek şekilde, bu dönemde %l'den %10'a yükselmişti. Ayrıca Almanlar daha düşük navlun ve daha güvenilir teslimat tarihleri de önermekteydiler.[54] Hem

52 "Memorandum on the position of British Trade in the Persian Gulf", Board of Trade, 1908 FO Confid. Print no. 9953; Ocak 1909 Cab. 16/10'a ek 8 olarak da bulunuyor, bkz. özellikle s. 245-246. Basra Körfezi'ndeki deniz ticaretinin toplam değeri (Güney İran limanlarındaki ticaret dahil) 8.205.000 sterlindi. Bunun 6.467.000 sterlini İngiliz ve Hint payıydı.

53 Aynı yerde; ayrıca *BD*, c. VI. no. 250, s. 355-356, no. 352, s. 468-472 ve no. 414'ün ilişiği, s. 550-553. Ayrıca bkz. Harshlag, *Introduction*, s. 80, Mears, *Modern Turkey*, s. 349'dan aktarma yapar.

54 1908 Ticaret Kurulu Muhtırası; ayrıca Deniz istihbarat Müdürü'nün "Basra Körfezi'nde ticaret ve gemicilik" muhtırası, 1908, FO Confid. Print no. 9953'e ek olarak da bulunuyor; ayrıca Cab. 16/10'da. Körfez'de iş yapan beş İngiliz gemicilik şirketinden üçü, "Birlik" ya da "Gemicilik Topluluğu" olarak birlikte çalışıyorlardı. Bunlar, Anglo-Algerian Shipping Co. (Messrs Strick & Co. Ltd

Britanya'nın ve hem Hindistan'ın Körfez ticaretini oluşturan ana mallar 1906'da 1 milyon sterlin değerindeki Manchester pamuk ürünleri olduğu için, deniz hatları ve Manchester pamuğu ticareti Mezopotamya'nın ve Körfez'in ekonomik yaşamında İngiliz hükümetini ilgilendiren hâkim çıkarlar arasındaydı.[55]

Bunlara iki önemli çıkar daha eklenebilir. Körfez'den Orta Mezopotamya'ya temel karayolu ulaşımı Basra'dan Bağdat'a giden güzergâhtı. George Lloyd'un işaret ettiği gibi, "ulaşımı kontrol eden ticareti de kontrol eder"di ve bu güzergâhta ve Karun Irmağı üzerinde bir British Lynch firması olan Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Taşımacılığı Şirketi, 19. yüzyıl ortalarından itibaren posta imtiyazı dahil nakliyeciliğe egemen olmuştu.[56] Bu bölgede olmasa da İngiliz hükümetini ilgilendiren diğer önemli konu Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan son İngiliz demiryoluydu. Anadolu'da daha önce Britanya'nın tekelinde olan demiryolu işletmeciliğinin diğer bütün hatları Fransız ya da Alman gruplara satılmıştı.[57] Kalan son demiryolu sadece 570 kilometre uzunluğunda olan, fakat nispeten kalabalık ve verimli yerlerden geçen İzmir-Aydın Hattıydı.[58]

İngiliz hükümeti için Mezopotamya ve Körfez ticaretindeki temel sorun, Alman rekabeti karşısındaki kayıtsızlıktı. İngiliz tüccarların çeşitlenme ve böylece Alman rekabetini yenme isteksizliğinden tiksinen George Lloyd, "İngiliz ticareti Bağdat

---

tarafından idare edilen), Bucknall Lines ve West Hartlepool Steam Navigation Co.'ydu. Dördüncü şirket, British Indian Steam Navigation Co., Bombay'dan posta imtiyazına sahipti; beşinci şirket, Messrs Andrew Weir & Co. idi.

55 Ticaret Kurulu Muhtırası, 1908.

56 *Age.;* ayrıca "Report upon the conditions and prospects of British trade in Mesopotamia", Özel Komiser George Lloyd tarafından Ticaret Kurulu Ticari İstihbarat Danışma Komisyonu'na sunuldu, 1908, FO Confid. Print 9324A, s. 64-65. Ayrıca bkz. Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq* (Princeton, NJ, 1978), s. 238-239, 242.

57 Mersin-Adana, İzmir-Kasaba ve İzmir-Aydın hatlarını İngilizler inşa etmiş, finanse etmiş ve idare etmişti; Haydarpaşa-İzmit Hattı ise birkaç yıllığına İngiliz uyruklarına kiralanmıştı. 1857'den beri Euphrates Valley Railway Co. (Fırat Vadisi Demiryolu Şirketi) İskenderun'dan Basra'ya bir demiryolunun imtiyazını almıştı fakat plan yüzyılın sonunda rafa kalkmıştı. Bu konularla ilgili ilginç bir yorum, Dışişleri Bakanlığı'nın Mallet için hazırladığı taslak gönderi (not 4 yukarıda). Fulton, bu kitapta s. 219.

58 Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 155; ayrıca bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

pazarında tek ayak üstünde duruyor," diye yakınıyordu.[59] Dahası, İngiliz ticareti Mezopotamya'da kendisine hizmet edecek İngiliz bankalarından yoksundu, sadece fiilen bir Fransız kurumu olan Osmanlı Bankası vardı. Bölgedeki tek gerçek İngiliz bankası, Osmanlı Bankası'nın zorla Bağdat ve Basra'dan attığı İran Bankası'ydı ve bunlardan her biri kendi bölgesinde diğerini temsil ediyordu.[60] Banka'nın Basra Körfezi'ndeki ana şubesi Buşeyr'deydi; politikasının gereksiz ölçüde korkakça, faiz oranlarının aşırı yüksek olduğu, zaman zaman içine düştüğü nakit sıkıntısının da yerel işletmeleri felç ettiği söyleniyordu.[61] Grey 1905'te Dışişleri Bakanı olduğunda şöyle yazıyordu:

> Türkiye'deki ticari girişimlerden ne kadar bütünüyle dışlandığımızı ve orada ayak basacak sağlam yer edinmenin ne kadar umutsuz olduğunu ... görmekten acı duyuyorum ...
>
> O zamandan beri [Ağustos 1908'e kadar] pek zavallı birtakım finansörlerin ticari girişimleri ele geçirdiklerini görüp hayal kırıklığına uğramaktayım. Sanırım eski rejim altında bu kaçınılmazdı çünkü yöntemleri, en iyi finansörleri cezbetmiyordu...[62]

Grey'in birkaç yıl sonra Türkiye Milli Bankası'nın kurulmasını ve o sırada Majestelerinin Posta İdaresi'nin sekreteri olan Sir Henry Babington Smith'i bankanın başkanı olmaya teşvik etmesi bu yüzdendi.[63]

İngiliz hükümetinin İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konumuna Almanların nasıl bir tehlike oluşturduğunu ve buna karşı koymak için ne yapmak gerektiğini saptama çabaları, 1905-1909 döneminde billurlaştı. 1904'te Bağdat Demiryolu'nun mevcut Anadolu Demiryolu sistemine eklene-

59 George Lloyd'un "rapor"u, s. 4.

60 Bank-ı Osmani-i Şahane konusunda bkz. "The Imperial Ottoman Bank", Hazine Muhtırası, 23 Aralık 1918, FO Confid. Print no. 11054; D.C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire* (New York, 1929), çeşitli yerlerde; Kent, "Agent of Empire?"; Fulton, bu kitapta s. 219.

61 George Lloyd'un "rapor"u, s. 5; Ticaret Kurulu Muhtırası, 1908.

62 Grey'den Lowther'a özel mektup, 23 Ağustos 1908, *BD*, c. V, no. 208, s. 267.

63 Kent, "Agent of Empire?", s. 370-372.

cek birinci kısmının "büyük bir ihtişam ve törenle"[64] resmen açılması, kuşkusuz bu çabalara bir ivme kazandırdı. George Lloyd'un bilgi derleme misyonu ve raporu dışında, 1907-1909 dönemindeki ilgili hükümet daireleri çok sayıda ayrıntılı muhtıra ve rapor hazırladı. Dışişleri Bakanlığı,[65] Ticaret Kurulu,[66] Donanma Bakanlığı[67] ve İmparatorluk Savunma Komitesi,[68] hepsi Britanya'nın Basra Körfezi'ndeki ve Mezopotamya'daki çıkarlarına Alman tehdidini incelediler. İmparatorluk Savunma Komitesi'nin özetlediği sonuç şuydu: Ticari hâkimiyet, siyasal hâkimiyetin anahtarıdır ve Almanya'nın yöntemi de budur. Ne var ki, bu taktikle savaşmak ancak benzer bir taktikle mümkündü; herhangi bir doğrudan siyasal eylem ters tepki doğurmaya mahkûmdu.[69] Dışişleri Bakanlığı'nın belirttiği gibi:

> ... Basra Körfezi'nin bütün tarihi ... göstermiştir ki, ticari zenginlik kaçınılmaz olarak siyasal hegemonyaya yol açar ve bu koşullarda, siyasal gerekçelerle Basra Körfezi'nde İngiliz girişimini kolaylaştırmak ve mevcut konumumuzu zayıflatmak için sürdürülen çabaları boşa çıkarmak için olağanüstü önlemler almanın gerekip gerekmediğini ciddi biçimde düşünmek gerekir...[70]

Aslında bir teamül yaratılmıştı. Ekim 1907'de Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Bakanlığı ve Donanma Bakanlığı arasında fikir alışverişinin bir sonucu olarak, o ay Kuveyt şeyhiyle gizli

---

64 "The development of railway interests in Turkey, and the negotiations concerning the Baghdad Railway", Dışişleri Bakanlığı Muhtırası, tarihsiz, FO Confid. Print no. 10890, s. 11. İmzasız olmasına rağmen, bu muhtıradaki ifade tarzının, yine imzasız fakat Alwin Parker'in olduğu bilinen ve *The Quarterly Review*, c. 228 (Ekim 1917)'de yayımlanan "Bagbdad Railway negotiations" konulu makaleyle benzerliği, yazarın aynı kişi olduğunu gösterir; bazı ifadeler, Dışişleri Bakanlığı'nın Mallet'ye taslak gönderisiyle de aynıdır.

65 Dışişleri Bakanlığı Muhtırası, 12 Şubat 1908, FO 881/9161.

66 Ticaret Kurulu Muhtırası, 1908; ve "British and German shipping in the Persian Gulf", Ticaret Kurulu Muhtırası, 23 Aralık 1908, imzalayan A. Wilson Fox.

67 Deniz İstihbarat Direktörü Muhtırası, "Trade and shipping in the Persian Gulf."

68 "Report of the Sub-Committee of the Committee of Imperial Defence on the Baghdad Railway", Dışişleri Bakanlığı Muhtırası, tarihsiz, FO Confid. Print no. 10890, s. 11.

69 *Age.*, s. vii ve bkz. s. 172-173.

70 FO "Memorandum respecting British interests in the Persian Gulf", s. 58.

bir antlaşma yapıldı.[71] Bu anlaşmayla Britanya, şeyhin Bağdat Demiryolu'nun son durağı olarak kullanılmaya uygun bir toprağı üzerinde kontrol sağlayabiliyordu.

1907'den savaşın patlak verdiği 1914'e kadar İngiliz hükümetinin ticari stratejisi üç yönlüydü. Birinci taktik, Alman ve Osmanlı hükümetlerine, Bağdat Demiryolu'nun Britanya'nın yerleşik ticari çıkarlarına tehdit oluşturduğu hakkında sürekli yakınmaktı. Bu çıkarlar, tekrar tekrar değerli Bağdat-Basra ticareti, Basra'ya giren deniz ticareti, Hindistan'dan posta ticareti, Mezopotamya ırmakları üzerinde nakliye işi ve Hintlilerin dini yerlere ziyareti olarak tanımlanıyordu.[72] Tersine, "neredeyse kaçınılmaz olarak zarlar ... büyük yerel demiryolu örgütlenmesiyle ve güçlü yöneticilerle desteklenen Alman ticaretinden yana atılmıştı."[73] Dışişleri Bakanlığı, demiryolunu Türk hükümetinin kilometre garantilerine dayandırmanın "mücavir bölgelerde başka demiryolu imtiyazları vermemenin ... Türk maliyesinin çıkarına olduğu" anlamına geleceğini söylemekten bıkmadı.[74] 1909-1910'da Britanya Osmanlıların gümrük vergilerini %4 yükseltme talebini, demiryolu hattına tatminkâr bir katılım elde etmedikçe kabul etmeyi reddetti; gerekçesi ek gümrük gelirlerinin "ya doğrudan ya da öteki

71 *Age.*, s. 11 ve Emperya Savunma Komitesi Alt Komite Raporu, s. x; ayrıca bkz. Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 152 ve Bush, *Britain and the Persian Gulf*, bl. 10.

72 Bunlar Britanya'nın İtilaf ortakları Fransa ve Rusya'ya, ayrıca Osmanlı Devleti'ne ve Almanya'ya söylendi. Örneğin bkz. *BD*, *c.* VI, no. 250, 292, 352 ve 414'ün ilişiği. No. 352 Grey'in önemli bir politik bildirişiydi, taslağı Mayıs 1909'dan itibaren Ticaret Kurulu'nun katılımıyla hazırlanmıştı. Bununla birlikte, Lowther, taslakla ilgili görüşleri istendiğinde, Dışişleri Bakanlığı'nın İngiliz ticaretine olası zarar konusunda gereğinden fazla kötümser olduğunu ifade eden ama Hardinge ve Grey tarafından "yararsız" sayılan ve genelde dikkate alınmayan ayrıntılı bir cevap yazdı; 27 Mayıs ve 19 Haziran 1909 tarihli yazışma, FO 371/762, no. 20209. Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan diğer yazışmaların bir sonucu olarak, Lowther'a resmi olarak gönderilen mesaj, tamamen farklı çizgideydi ve taslaktaki malzeme, daha sonra kullanılmak üzere saklandı; *BD*, c. VI, s. 371-375.

73 Grey'den Sir E. Goschen'e (Berlin'de büyükelçi) 23 Kasım 1910 tarih ve 312 nolu gizli gönderiye ekli Dışişleri Bakanlığı gizli "Muhtırası", *age.* Ayrıca bkz. Trumpener, bu kitapta s. 175.

74 *BD*, c. VI, no. 414'ün ilişiği, s. 551 ve Grey'den Lowther'a 107 nolu gizli gönderi, 20 Nisan 1910; no. 352, s. 468-472.

gelirleri serbest bırakarak, Mezopotamya'daki yerleşik ticari çıkarlara, şu anda kontrol edilse de, zarar verecek olan demiryolunun uzatılmasını kolaylaştırmak için kullanılacağıydı."[75] Bu ticaretin %65'i İngiliz olduğu için, artan gümrük harcının esas yükünü de İngiliz ticareti çekecekti.[76] Bu sav, kuşkusuz Bağdat Demiryolu konusunda tatminkâr bir uzlaşmaya varmanın –Grey'in kelimeleriyle– bir kaldıracıydı. Grey'in Dicle Vadisi'nden aşağı inen alternatif bir hat için bir "koruyucu" imtiyaz talebi de öyleydi.[77] Nisan 1910'da Osmanlı büyükelçisine resmen söylediği gibi, İngiliz katılımı olmazsa Bağdat Demiryolu "Mezopotamya ticareti bakımından bu ülkenin ekonomik konumunu ciddi biçimde değiştirecekti ve gerçekten de değiştirme niyetindeydi; Basra Körfezi'ndeki siyasal durum İngiliz çıkarlarının zararına olacak ve Hint İmparatorluğu'na da önemli etkide bulunacaktı."[78]

Sonunda 12 Ağustos 1913'te Britanya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan sözleşme, Britanya'nın ticari ve siyasi çıkarlarını kesinlikle çok tatminkâr bir şekilde sağlama aldı.[79] Dahası, 1912 ortalarında Şattülarap'ın Basra'ya doğru

75 Grey tarafından Lowther'a ve Osmanlı büyükelçisine (Tevfik Paşa) defalarca ifade edildi, *age.*, no. 292, 324, 340, 350, 352, 377, 388. Ayrıca bkz. Grey'den Tevfik Paşa'ya nota, 23 Eylül 1909 ve Lowther'dan Grey'e 840 nolu gönderi, 11 Ekim 1909, FO Confid. Print no. 9566, no. 118 ve 208.

76 Grey'den Goshen'e mektup, 5 Mayıs 1910, *BD*, c. VI, no. 361, s. 478-479; Grey, *Twenty-Five Years*, c. I, s. 245'de tekrar basıldı.

77 Grey'den Lowther'a 61 nolu telgraf, 4 Nisan 1910, *BD*, c. VI, no. 340, s. 446-447 ve Grey'den Tevfik Paşa'ya muhtıra, 30 Nisan 1910, *age.*, c. VI, no. 357, s. 424. Grey'in kendisi 1911 Ocak başındaki tutanağında "kaldıraç" ifadesini kullanır, *age.*, c. X, bl. 2, s. 16. Gümrük vergilerindeki artış, Mısır'ın borç alma gücü üzerindeki kısıtlamaları kaldırmanın bir kaldıracı olduğu gibi, artık Kuveyt'in statükosunun kabulünü sağlamanın da bir kaldıracıydı. Ayrıca bkz. Eyre Crowe'un (o sırada kıdemli kâtipti fakat 1912'de Dışişleri Bakanlığı'nda yardımcı müsteşar oldu) tutanağı, 27 Mart 1911, Grey tarafından paraf edilmiş ve yine "kaldıraç" terimini kullanıyor.

78 Grey'den Lowther'a Nisan 1910 tarih ve 96 nolu gizli gönderide bildiriliyor, *age.*, c. VI, no. 350, s. 466-467, Lowther'dan hem sadrazama hem hariciye nazırına okuması istenmişti; ayrıca bkz. 107 nolu gizli gönderisi, 20 Nisan 1910, *age.*, c. VI, no. 352, s. 468-472. Lowther'ın gönderiyi okuması için bkz. no. 359, s. 475-477 ve Osmanlı Hariciye Nazırı'nın buna resmi yanıtı için bkz. no. 378, s. 493-494.

79 Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 153-154.

uygun bir su yolu haline getirilebileceği, böylece Kuveyt'in değil Basra'nın demiryolu terminali olacağı keşfedilince Britanya'nın pazarlık gücünün azaldığı düşünülürse, sözleşmenin koşulları İngiliz görüşmeciler için son derece önemli bir başarı sayılabilir.[80] Esas onur, Dışişleri Bakanlığı'nda uzun ve son derece karmaşık demiryolu ve bağlantılı pazarlıkların ayrıntılarını hazırlayan, arka planda küçük bir memur olan Alwyn Parker'ındı.

Bu arada İngiliz hükümetinin, Alman rekabetine karşı izleyeceği ticari stratejinin iki taktiği daha vardı. Birincisi, İngiliz tüccarları ve gemicileri yöntemlerini düzeltmeye ve daha rekabetçi olmaya ikna etmekti. George Lloyd'u hayal kırıklığına uğratmış olan tüccarların yanı sıra 1908-1909 hükümet raporları da, Körfez'de İngiliz gemi taşımacılığındaki pek çok kusurun düzeltilmesinin bizzat gemicilere bağlı olduğu sonucuna varıyordu. Ne var ki, Ticaret Kurulu'ndan gelen somut önerilerle karşılaştıklarında bunları çoğunlukla tüccarlar gibi gemiciler de geri çevirdi. Kurul, Körfez ticaretinde çalışan üç İngiliz denizyolu şirketinden oluşan "Birliği" Alman Hamburg-Amerika denizyolunun 1908'de yaptığı kâr paylaşma önerisini geri çevirmeye zorladı ama başaramadı.[81] Denizyolu şirketleri, devlet sübvansiyonu olmadan navlun ücretlerini düşürmeyi de reddettiler. Her şeyden önce, Almanların kendi hükümetlerinden şu ya da bu biçimde yardım aldıklarına inanılıyordu.[82] Ne var

80 "The prospects of British trade in Mesopotamia and the Persian Gulf", Ortak Ticaret Komiserleri R. E. Holland ve J. H. Wilson'ın raporu (Delhi, 1917), FO Confid. Print no. 10988, s. 95.

81 Ticaret Kurulu Muhtırası ve A. Wilson Fox muhtırası; ayrıca bkz. Bush, *Britain and the Persian Gulf*, s. 373-374.

82 Ticaret Kurulu Muhtırası, 1908, bölüm 4 ve imparatorluk Savunma Komitesi Alt Komite raporu, s. viii. Dahası, Holland ve Wilson'ın 1917 raporu, "Result of a preliminary examination of Messrs Wönckhaus' office records seized in the Gulf" (Messrs Wönckhaus'un Körfez'de ele geçirilen büro kayıtlarının ilk incelemesinin sonucu) üzerine ek XXII'te, "bütün önemli kayıtlar ve defterler ... başarıyla yok edilmiş gibi" görünmesine rağmen, şirketin "Alman hükümetinden açıkça destek aldığını ve Bağdat Demiryolu girişiminde önemli bir rol aldığını" belirtiyordu (s. 153). Bu, Eugene Staley, "Business and politics in the Persian Gulf: the story of the Wönckhaus firm", *Political Science Quarterly*, c. XLVIII, no. 3 (1933), s. 367-385'teki sözlü anlatımın zıddıdır. Aynı 1917 raporunda, ek II, "The operations of the Hamburg-America Steamship Company

ki, Körfez'e çalışan İngiliz denizyolu şirketlerine savaş öncesi yıllarda böyle bir yardım yapılmıyordu.[83] 1913-1914'e gelindiğinde toplam Körfez ticaretindeki İngiliz ve Hint payı hâlâ %83'tü ancak Alman rekabeti belirli alanlarda hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmişti.[84] Özellikle, P. & O. denizyolu şirketinden Lord Inchcape'in hükümete söylediği gibi, İngiliz gemi sahipleri Alman deniz hatlarıyla ("Alman sübvansiyonları nedeniyle") başarılı bir şekilde rekabet edememiş ve yüksek navlun ücretleriyle bunun üstesinden gelmek zorunda kalmıştı.[85]

George Lloyd'un raporu, "dünyanın Hindistan İmparatorluğu'muzun yaşamıyla bu kadar yakından bağlantılı bir bölgesinde İngiliz ticaretinin ve çıkarlarının yayılması"nın desteklenmesinde doğrudan devlet müdahalesini de önermişti.[86] Lloyd'un işaret etiği gibi, "Ticaret ve siyaset her yerde birbiriyle yakından bağlantılıdır: Türkiye'de de birbirinden ayrılmaz."[87] Ancak doğrudan ticari müdahale hükümetin ticari stratejisinde üçüncü taktik olsa da, bir *laissez-faire* hükümeti için çok sert bir silahtı.[88] Bağdat Demiryolu için kararlılıkla pazarlık etmenin ve 1908'de Osmanlı gümrük idaresine bir İngiliz danışman vermenin –ki, bu büyük ölçüde siyasal bir hareketti–[89] dışında, Dışişleri Bakanlığı'nın yapabileceği fazla bir şey yoktu. 1907'de Ticaret Kurulu'nun

---

in the Persian Gulf" (Hamburg-America Buharlı Gemi Şirketi'nin Basra Körfezi'ndeki operasyonları), s. 75-82.

83 Holland ve Wilson'ın 1917 raporu, s. 78, Hindistan hükümetinin 23 Mayıs 1912 tarihli ve 62 nolu gönderisine atıf yapar, ayrıca s. 79-80 Sir Percy Fox'un sübvansiyon önerdiğine (Nisan-Temmuz 1913) fakat Hindistan hükümetinin Ticaret Kurulu'nun fikrini kabul edip sübvansiyonları savunmadığına işaret eder.

84 *Age.*, s. 79-81 ve istatistik Tabloları, s. 146-147. Almanlar, Körfez'deki şeker ticaretinin hemen hemen tamamını ele geçirmişti; 1913'te denizyolu Londra'ya çalıştığı halde, İngiliz şirketleri Hamburg ve Anvers'den yük almaktan vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Arabistan'daki rekabet konusunda bkz. aşağıda not 94.

85 Lord Inchcape'ten mektup, 13 Aralık 1913, *age.*, s. 80-81.

86 Lloyd George'un raporu, s. 68.

87 *Age.*, s. 31.

88 Bu türden aktif hükümet müdahalesinin güçlükleri, Platt, *Finance, Trade and Politics*, s. 114, 117-118, 123-124'te açıklanıyor. Özellikle kendi istihbarat ağlarına sahip büyük firmaların, en çok küçük firmalara yardımcı olabilecek bu tür hükümet müdahalelerini desteklemek istemediklerini betimler.

89 Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 163.

Bağdat'ta bir şube açmaya ikna etmek için Hint ve Doğu bankalarının müdür ve yöneticileriyle görüşmesini istemişti ancak bankalar devlet sübvansiyonu olmadan bunu yapmayacaktı.[90] Türkiye Milli Bankası, Dışişleri Bakanlığı'nın yakından teşvikiyle 1909'da İstanbul'da kuruldu fakat bu Bağdat sorununu çözmedi; Alman nüfuzundan çok Fransız nüfuzunu savuşturmak amaçlanmıştı. Bakanlığın teşviği devam etmedi ve hem Banka hem Dışişleri Bakanlığı birbirlerini düş kırıklığına uğrattı.[91] Dışişleri Bakanlığı İngiliz çıkar gruplarının Mezopotamya'nın hemen her yerinde petrol imtiyazı almalarına yardım etmek için büyük diplomatik çabalar harcadı. Ancak bu, ticari gerekçelere değil stratejik gerekçelere dayandırıldı, sonunda Alman çıkarlarını da kapsaması gerekti ve savaş patlak verdiği sırada imtiyaz fiilen hâlâ alınmamıştı.[92] Dışişleri Bakanlığı 1909'da Babıâli'yi, Lynch firmasının Dicle ve Fırat üzerindeki eski tekelini yeniden elde etmesine izin vermeye zorladı. Ancak şirketin eski tekelci yüksek navlun ücretlerinin yeniden başlamasının belirtisi gibi görünen bu planla ilgili haberlere karşı yerel protesto o kadar güçlüydü ki, Osmanlı kabinesi istifa etti. En azından Dışişleri Bakanlığı Türklere bu konuda daha fazla baskı yapmayı kısmen bıraktı ve plan gündemden düştü.[93] Sonuç olarak, Lynch firmasına İngiliz desteği, hükümetin firmanın meziyetlerine inancından çok, Alman rekabetinden duyduğu kaygının doğrudan bir yansıması idi. Dışişleri Bakanlığı'nın (Hindistan Bakanlığı'nın olmasa da) Mayıs 1914'te firmaya sağlanan eski sübvansiyonu yeniden verme ve firmaya iki yıl süresince yılda 2000 sterlin ödeme kararı bu kaygıya atfedilebilir.[94] Neyse ki o sırada savaş çıktı.

---

90 Ticaret Kurulu Muhtırası, s. 250-251.

91 Kent, "Agent of Empire?", s. 377-389.

92 Kent, *Oil and Empire*, bl. 3-6, Fritz Fischer, *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*'te (Düsseldorf, 1969) verilen anlatımı düzeltir.

93 Batatu, *Old Social Classes*, s. 237, 275-276; ayrıca Holland ve Wilson'ın 1817 raporu, ek VII, "Navigation on the Tigris and Euphrates", s. 94.

94 *Age.*, s. 81, 133. Almanlar rakip şirketi Karun Irmağı'nda çalıştırmayacaklarını açıkça ifade etmişlerdi. Bunun üzerine 1912'de Dışişleri Bakanlığı firmayı yeniden yapılandırarak ederek "pekiştirme"sini Lord Inchcape'ten istedi. Mayıs 1914'te, Buşeyr'den ve Arabistan'dan Alman ihracatı İngilizlerinkiyle fiilen eşitlenmişti. Arabistan, petrol alanlarına ve Mezopotamya'ya yakınlığı nedeniyle İngiliz hükümeti için özellikle hassas bir alandı. Türklerin sürekli

I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda Mezopotamya ve Basra Körfezi dışında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz çıkarı, esas olarak, imparatorluğun batısındaki uluslararası siyaset oyunuyla ilgiliydi. Bu bölge, İstanbul'daki egemen rejimle ilişkileri ve Süveyş Kanalı ile Doğu'ya ulaşma dışında İngiliz hükümetinin öncelikle ilgilendiği bir alan değildi. Bu nedenle hükümet Büyük Güçler arasındaki nüfuz dengesini ve Balkanlar'daki toprakları olsa da olmasa da Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumaya çalışırken, aynı zamanda Balkanlar'daki uluslararası krizde genel olarak aracı bir rol oynayabildi. Bu, Britanya'nın 1908 Bosna ilhakı krizine,[95] 1911 Trablusgarp Savaşı'na,[96] 1912-1913 Balkan Savaşları'na[97] hatta I. Dünya Savaşı'ndan önce Büyük Güçler arasındaki önemli diplomatik krize –Liman von Sanders olayına–[98] yönelik tutumu için de geçerliydi. Liman von Sanders olayı, her şeyden önce bir Rus-Alman meselesiydi ve bir İngiliz amiral Osmanlı donanmasını yeniden örgütlemekle meşgulken, Britanya bir Alman generalin Osmanlı ordusunu yeniden örgütlemekle görevlendirilmesini kolay kolay protesto edemezdi. Süregelen Makedonya reformu sorununda Britanya'nın rolü, Avusturya ve Rusya'dan sonra sadece ikincildi. Makedonya'daki özgül karışıklık da Osmanlı İmpatorluğu'nun istikrarını sürekli tehdit ediyordu ancak doğrudan İngiliz çıkarları söz konusu değildi.[99] Kamu-

---

tekrarladığı ittifak tekliflerini İngilizlerin reddetmesi konusunda bkz. Ahmad, bu kitaptaki makalesi.

95 Bkz. D. W. Sweet, "The Bosnian Crisis", Hinsley, *British Foreign Policy* içinde, s. 178-192 ve F.R. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-14: A Diplomatic History* (Londra, 1972), s. 111-138; ayrıca Grey, *Twenty-Five Years*, c. I, s. 168-186. Ayrıca bkz. Bridge, bu kitapta s. 57.

96 Bkz. C. J. Lowe, "Grey and the Tripoli War, 1911-1912", Hinsley, *British Foreign Policy* içinde, s. 315-323. Ayrıca bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

97 Bkz. R. J. Crampton, "The Balkans, 1909-1914", Hinsley, *British Foreign Policy*, s. 256-270; ayrıca bkz. Grey'in Avam Kamarası'ndaki konuşması, 12 Ağustos 1913, Paul Knaplund, *Speeches on Foreign Affairs 1904-1914 by Sir Edward Grey*(Londra, 1931), s. 208-224 ve *Twenty-Five Years*, c. I, bl. 14. Ayrıca bkz. Bodger, bu kitapta s. 125.

98 Britanya'nın bu diplomatik karışıklıktaki rolü konusunda bkz. Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 159-162. Ayrıca bkz. Bodger ve Trumpener, bu kitapta s. 125 ve 175.

99 Bkz. Bridge, *Great Britain and Austria-Hungary*, s. 5-10 ve çeşitli yerlerde; ayrıca "Relations with Austria-Hungary and the Balkan States, 1905-1908",

oyundan ve özellikle siyasi, dini ve akademik bir insani yardım grubu olan Balkan Komitesi'nden[100] gelen baskılar altında, hem Landsdowne hem Grey Britanya'nın çıkarlarına zarar vereceğini bile bile Makedonya reformunu sultana dayatmak zorunda kaldılar, çabaları da büyük ölçüde boşa çıktı.[101]

Balkan çatışmaları Britanya'nın denizlerdeki konumunu doğrudan tehdit ediyordu. 19. yüzyıl ortalarından itibaren Boğazlar'daki İngiliz politikası, bütün Büyük Güçler için eşit biçimde değiştirilmedikçe statükoyu korumaktı.[102] Bu politika Ekim 1908'de yeniden teyit edildi ve I. Dünya Savaşı'na kadar sürdürüldü. Donanmasının Karadeniz'e geçmesinde Britanya'nın hiçbir stratejik çıkarı yoktu, gerçi 1911-1914 arasında Boğazlar'dan yaptığı ticari deniz taşımacılığı bir dizi Balkan kriziyle zaman zaman tehdit edildi. 1912'nin başında Osmanlı Devleti Boğazlar'ı kapatınca, bu tehdit Boğazlar'ın gemilerin ve içindeki insanlar ile bozulabilir malların hiç durmadan geçişine izin verecek şekilde, geçici de olsa Boğazlar'ın yeniden açılması için Britanya'nın Osmanlılara baskı yapmasına yol açtı.[103] Britanya, Osmanlı'nın kendi savunması için gerekli gördüğü bu tür önlemler alma hakkını, tarafsızların haklarına zarar vermediği sürece, hiçbir zaman tartışma konusu yapmadı.[104]

Balkan krizleri sırasında Britanya'yı en doğrudan ilgilendiren şey, Doğu Akdeniz'deki hâkim konumuydu. Dışişleri

---

Hinsley, *British Foreign Policy*, s. 166-174; ayrıca Grey'in 1 Ağustos 1907'de Avam Kamarası'ndaki ve 19 Aralık 1907'de Berwick-on-Teed'deki konuşması, Knaplund, *Speeches*, s. 36, 42. Ayrıca bkz. Fulton, bu kitapta s. 219.

100 Balkan Komitesi'yle ilgili ayrıntılar için bkz. T. P. Conwell-Evans, *Foreign Policy from a Back Bench 1904-1918* (Londra, 1932).

101 Lansdowne'un biyografi yazarı Makedonya reformu planını "devasa bir sahtekârlıktan biraz daha iyi," diye tanımlıyor ve şunları yazıyordu: "Etkili bir reform her önerildiğinde, Selanik'te tek kuşku öneriye önce Rus temsilcinin mi, yoksa Avusturya temsilcisinin mi karşı çıkacağıydı." (Newton, *Lord Lansdowne*, s. 302-303); krş. Bridge, bu kitapta s. 57.

102 Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 156-159. Bu İngiliz çıkarını Rusya'nınkiyle karşılaştırın: Bodger, bu kitapta s. 125.

103 Grey'den Lowther'a 260 nolu telgraf, 30 Nisan 1912 ve cevabi telgraf, no. 402, 1 Mayıs 1912, *BD*, c. IX, bl. 1, no. 390 ve 402, s. 390-391.

104 Grey'den Sir Fairfax Cartright'a (Viyana'da büyükelçi) 77 nolu gönderi ve 130 nolu telgraf, 22 ve 25 Kasım 1912, *age.*, c. IX, bl. 1, no 317 ve 320, s. 328, 330.

Bakanlığı'nın Mayıs 1912'deki bir muhtırasında resmen ifade ettiği gibi, "Büyük Britanya'nın bu sularda [Doğu Akdeniz'de] açıkça sahip olduğu deniz gücünün, İstanbul'da sahip olduğu konumun yaratılmasında oynadığı rolün önemi büyüktü..."[105] İtalya'nın Ege Adaları'nı işgali üzerine çıkan uzun krizde Britanya'nın Akdeniz egemenliği tehdit altında gibiydi.[106] Adalar'ın özgül, kısa vadeli amaçlarla diğer Büyük Güçler tarafından geçici olarak işgal edilmesi başka bir şeydi. Ancak Donanma Bakanlığı'nın Haziran 1912'de Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği gibi, "hiçbir Deniz Gücünün Malta'nın doğusunda herhangi bir toprağı ya da limanı, böyle bir liman tahkim edilmiş bir deniz üssüne dönüştürülebilir durumdaysa, sürekli işgal altında tutmaması ... doğal olarak [İngiliz politikasının] ... başlıca unsurlarından biri olmuştur."[107] Bu nedenle İtalyan işgali "Mısır'daki konumumuzu tehlikeye sokacak, Karadeniz ve Levant ticaretimiz üzerindeki denetimi kaynağında yitirmemize neden olacak ve savaşta Süveyş Kanalı üzerinden Doğu'ya giden yolumuzu İtalya'nın ve müttefiklerinin operasyonlarına açık hale getirecekti..." Dolayısıyla, Britanya'nın bu konuda arabuluculuğa –başarısız da olsa– sıvanması için önemli sebepler vardı.[108]

I. Dünya Savaşı Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini dramatik bir şekilde değiştirecekti çünkü her iki ülke için de ilişkilerindeki eski kısıtlamalara artık gerek kalmamıştı. Türkler kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdılar, İngiliz ticari kuruluşlarına el koydular, Boğazlar'ı mayınladılar ve sonunda Çanakkale savunmasını yarma girişimleri

105 "Memorandum on the effect of a British evacuation of the Mediterranean on questions of foreign policy", FO, 8 Mayıs 1912, *BD*, c. X, bl. 2, no. 386, s. 588.

106 Bkz. Crampton, "The Balkans, 1909-1914"; R.J. Bosworth, "Britain and Italy's acquisition of the Dodecanese 1912-1915", *Historical Journal*, c. XIII, no. 4 (1970), s. 683-705 ve aynı yazar, *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge, 1979), bl. ix ve bu kitapta s. 89.

107 "Italian occupation of Aegean Islands and its effect on naval policy", Tuğamiral E.C.T. Troubridge'in (Donanma Bakanlığı, Kurmay Başkanı) muhtırası, 29 Haziran 1912, *BD*, c. IX, bl. 1, no. 430, s. 413-415. Ayrıca bkz. Nicolson'ın ekteki tutanağı (tarihsiz).

108 Bkz. Crampton, "The Balkans, 1909-1914", s. 266-269.

üzerine İngilizlere aşağılayıcı bir yenilgi yaşattılar.[109] İngiliz kuvvetleri Mezopotamya'da ve daha sonra Filistin'de askeri bir harekâta giriştiler çünkü subaylara, Osmanlı halkının iyi niteliklerine rağmen "tabi ırklara karşı zalim, geri, kıskanç ve kıt zekâlı" oldukları ve "manevi cesaretleri" olmadığı için de "hükümetin emirlerine sefilce boyun eğdikleri" söylenmişti.[110] Böyle bir halk, tabi halkları elinden kaçırmayı açıkça hak ediyordu; savaşın ortalarına gelindiğinde bu kaderle karşılaşmaları sağlandı.[111]

Türkiye'nin toprak bütünlüğü hakkının inkârı, gerçekten de, Britanya'nın savaş öncesi politikasında önemli bir değişikliği ifade ediyordu. Savaş öncesi yıllarda Balkanlar'daki İngiliz politikasında görüldüğü ve Grey'in diğer Büyük Güçler'e, İngiliz kamuoyuna ve bizzat Osmanlılara sık sık tekrarladığı gibi, Britanya'nın politikası Osmanlı İmparatorluğu'nu mümkün olduğu ölçüde en azından dış tehditlerden korumak olmuştu zira bu Britanya'nın kendi çıkarına uygundu.[112] Ancak 1914 Eylül'ünün ortalarına gelindiğinde, (o sırada Donanma Bakanlığı'nın birinci lordu) Churchill gibi Grey de, Osmanlı Devleti'nin tarafsız olduğu halde İngiliz uyruklarına ve İngiliz çıkarlarına "o kadar rezilce davranması" yüzünden "cezalandırılması gerektiğini" düşünüyordu.[113]

---

109 Türkiye ile savaş için bkz. Ulrich Trumpener, "Liman von Sanders and the German-Ottoman alliance", *Journal of Contemporary History*, c. I, no. 4 (1966), s. 179-192; Kent, "Asiatic Turkey", s. 436-438 ve Trumpener, bu kitapta s. 125.

110 "D" Kuvvetleri Baş Siyasi Subay Dairesi [Sir Percy Cox], *A Sketch of the Political History of Persia, Iraq and Arabia, with Special Reference to the Present Campaign* (Kalküta, 1917), (Sadece Resmi Kullanım için), s. 40.

111 Savaş sırasında bölgedeki İngiliz politikası için bkz. B.C. Bush, *Britain, India and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley, Calif., 1971), bl. 1-5; ayrıca Kent, "Asiatic Turkey", s. 436-451, ve *Oil and Empire*, bl. 7.

112 Bkz. Kent, "Constantinople and Asiatic Turkey", s. 154-156. Fakat I. Balkan Savaşı'nda Grey'in Edirne'yi Bulgarlara bırakmaları için Osmanlılara samimi tavsiyesine de dikkat edin; Ahmad, bu kitapta s. 19.

113 Churchill'den Grey'e 16 Eylül 1914 tarihli mektupta Grey'in düştüğü not (tarihsiz), Grey MSS, FO 800/87. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, c. III, 1914-1916 (Londra, 1971), s. 211'de bu, Kitchener'a atfedilir. Ayrıca bkz. Cd 7628, Mise. no. 13 (1914), "Türkiye ile ilişkilerin kopmasına yol açan olaylarla ilgili yazışmalar." O sırada Basra Konsolos Vekili olan Sir Reader Bullard, *The Camels Must Go*, s. 84-89'da kendi hikâyesini anlatır.

Böyle bir "ceza"nın nasıl verileceği, Osmanlılarla savaşın ilk yılında anlaşılacaktı. Britanya 5 Kasım'da Osmanlılara resmen savaş ilan etmeden önce bile, kabine 20 Ekim'de imparatorluğun toprak bütünlüğünü savunma formülünden vazgeçtiğinin işaretini verdi. 2 Kasım tarihli kabine toplantısında Grey bunu tekrarladı ve St. Petersburg'daki Rus hükümetine telgrafla bildirdi.[114] Britanya aynı zamanda, Hindistan hükümetinin Körfez ve Arap şeyhlerine Türklere ya da herhangi bir yabancı güce karşı İngiliz desteği sözü vermesini sağlayarak Basra Körfezi ve Arabistan'daki nüfuzunu güçlendirmeye çalıştı. Harekât bu bölgelerin Osmanlı egemenliğinden ayrılmasını hızlandıracak ve daha sonra Britanya'nın Araplara vaat ettiklerinin temelini oluşturacaktı. 6 Kasım'da, "D" kuvvetlerinin başlangıçta sınırlı ve büyük ölçüde siyasal amaçlarla Basra Körfezi'nde karaya çıkmasıyla ve üç hafta sonra Basra'nın ele geçirilip işgal edilmesiyle bu temel güçlendirildi.[115] Böylece Britanya Basra Körfezi'ni ve Mezopotamya'ya ana çıkışı kontrol edebiliyordu. Nehirlerden yukarı çıkış, Osmanlıların karşı harekâtına cevap verme gereği ve başarının kazandırdığı ivmenin bileşimiyle mümkün oluyor, felaketle biten Çanakkale muharebesinden sonra Müslüman kamuoyunu etkileme ihtiyacı da buna ekleniyordu ancak 1915'in sonunda Kutü'l-Amare'deki geri çekilme, ilerleyişi bir yıl durdurdu.

Çanakkale başarısızlığı sadece Britanya'nın Osmanlılara yönelik askeri politikasını etkilemekle kalmadı, İtilaf Devletleri'nin savaştan sonra Osmanlı topraklarını elde tutmaya yönelik tutumlarında da büyük değişikliklere yol açtı. Britanya hükümeti, Boğazlar'ın ve İstanbul'un geleceğinde Rusya'nın çıkar önceliğini 14 Kasım 1914'te resmen kabul et-

---

114 Bodleian Library, Oxford, Asquith MSS, Kral'a Kabine Mektupları, 1913-1914, c. 7, 3 Kasım 1914 toplantısı; ayrıca Gilbert, *Churchill*, c. III, s. 217 ve J. A. Spender ve C. Asquith, *Life of Herbert Henry Asquith, Lord Oxford and Asquith* (Londra, 1932), c. II, s. 129.

115 Kuvvet gönderme kararının ayrıntıları için bkz. Tuğgeneral F. J. Moberly, *Official History of the Great War: The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, 4 cilt (Londra, 1923-1927), c. I, s. 89-106. Çıkarma özellikle yerel Arap halkın Türklere karşı İngilizleri desteklemesini sağlamayı ve Britanya'nın Hindistan'daki Müslüman uyruklarına cesaret vermeyi amaçlıyordu.

mişti.[116] Savaş Konseyi'ndeki bütün arkadaşları gibi Grey de (saldırı başarısızlıkla sonuçlanıncaya kadar), başarılı olduğunda Osmanlı'nın çöküşünü getireceği, yeni İtalyan ve Balkan müttefikleri Britanya'nın safına kazandıracağı ve sallantılı bir müttefik olarak gördüğü Rusya'ya moral güç vereceği beklentisiyle, Şubat 1915'teki Çanakkale saldırısını desteklemişti. Ancak Rusya'nın Britanya'yı saldırıya iten nedenler konusunda duyduğu kuşku, 4 Mart'ta, İngiliz ve Fransız çıkarlarının garanti edilmesi karşılığında Boğazlar'ın ve İstanbul'un ilhakı talebini getirdi.[117] Kabine savaşın kazanılması halinde bu talebi, bir bakıma istemeden, kabul edecekti.[118] Birkaç ay önce, Basra'nın geleceği tartışıldığında, Grey Genel Vali'nin Basra'yı ilhakını yasaklamıştı çünkü bu, "fethedilen toprakların İtilaf güçleri tarafından işgali savaşın bitimindeki nihai anlaşmaya kadar geçicidir ilkesine aykırı" olurdu.[119] Basra, Hindistan için ağız sulandıran bir erikti; ağacı sallayıp eriği düşüren de kendi birlikleriydi. Genel Vali, sadece "Körfez'deki konumumuzu kesin bir şekilde sağlamlaştırmakla kalmayacak," diye ileri sürüyordu, diğer yararların yanı sıra "Bağdat Demiryolu'na" da son verecekti.[120] Rusya kesin ilhakçı talep-

116 Winston Churchill, *The World Crisis*, 5 cilt (Londra, 1923-1932), c. II, s. 197-198.

117 Savaş Konseyi tartışmaları, 19 ve 24 Şubat ve 3 Mart 1915, Cab. 2/1 ve 2; Hankey ve Kitchener'ın muhtırası, 17 Şubat, 4 Mart ve 28 Mayıs 1915, Balfour MSS, c. 49703, fol. 167; Cab. 24/1, G. 10. ve Asquith MSS, c. 129, fol. 89. Ayrıca bkz. Lo- we, "Italy and the Balkana", Hinsley, *British Foreign Policy* içinde, s. 412-414 ve aynı yazar, "The failure of British diplomacy in Balkans, 1914-1916", *Canadian Journal of History*, c. IV, no. t (1969), s. 77-80; Grey, *Twenty-Five Years*, c. II, s. 180- 183; J. T. Shotwell ve F. Deak, *Turkey at the Straits* (New York, 1940), s. 98-102; Paul Guinn, *British Strategy and Politics, 1914-1918* (Oxford, 1965), s. 56. Ayrıca bkz. Bodger ve Fulton, bu kitapta s. 125, 219.

118 Bodleian Library, Oxford, Asquith MSS, Kral'a Kabine Mektupları, 1915-1916, c. 8, 9 ve 10 Mart 1915 toplantıları. Ayrıca bkz. Lowe, "Italy and the Balkans", s. 418.

119 Hindistan Bakanından Genel Valiye telgraf, gizli, 16 Aralık 1914, Asquith MSS, c. 125, fol. 23 "Précis of correspondance regarding the Mesopotamian expedition its genesis and development", II, Moberley, *Official History*, c. I, s. 140'da sözü edilir fakat aktarılmaz. Bu telgrafın dayandığı Grey'in tutanağı (tarihsiz), Genel Validen Crewe'ye 5 Aralık 1914 tarihli bir telgrafla ilgiliydi, FO 371/2144.

120 Hardinge'den Sir Valentine Chirol'a (*The Times*'ın dış haberler editörü) özel mektup, 2 Aralık 1914 ve Sir Arthur Nicolson'a (Dışişleri Bakanlığı Daimi Müs-

lerde bulunduğuna göre, Dışişleri Bakanlığı tereddüt etmeyi bırakabilirdi.

Sonraki on altı ayda, Temmuz 1916'ya kadar, Britanya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toprak ihtiyaçlarını, Fransız ve Arap isteklerini de hesaba katarak tanımlamaya çalıştı. De Bunsen Komitesi'nin Osmanlı'nın Asya'daki topraklarıyla ilgili karmaşık araştırma ve görüşmeleri, Hüseyin-McMahon haberleşmesi ve Sykes-Picot Antlaşması iyi biliniyor.[121] Bu görüşmeler, ayrıca 1915 ve 1916'da İtalyan ve Balkan müttefikleri Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa sokma çabaları,[122] Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş sırasındaki İngiliz politikasının iki açık ilkesini ortaya çıkardı. Birincisi, Britanya savaştan sonra Bağdat ve Basra vilayetlerini kendi kontrolüne almak ve Rus, Fransız ve İtalyan müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgeleriyle ilgili hak taleplerini desteklemek zorundaydı. İkincisi, Araplar Mekke Şerifi Hüseyin'in yönetiminde Osmanlılara etkili bir şekilde başkaldırdıkları ve böylece hem kendilerine hem de Britanya'nın savaş çabalarına yardımcı oldukları sürece, Britanya Arapların Osmanlı'dan bağımsızlığını desteklemek zorundaydı. Böylece Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüyle ilgili savaş öncesi politikası, savaşın daha ikinci yılı bile dolmadan tersine döndü. Yine de kontrol etmeyi tercih ettiği alan hâlâ Britanya'nın Doğu'daki stratejik çıkarları için yaşamsal olduğu savunulan alandı: Basra Körfezi'ne hâkimiyetiyle Mezopotamya.

---

teşarı) özel mektup, 4 Şubat 1915, Hardinge MSS, 93/11/263 ve Public Record Office, Londra, 290 ve Nicolson MSS, 19151. Ayrıca bkz. Busch, *Britain, India and the Arabs*, s. 15-23.

121 Örneğin bkz. Kent, "Asiatic Turkey", s. 442-451; Issiah Friedman, "The Hussein-McMahon correspondance and the question of Palestine", *Journal of Contemporary History*, c. V, no. 2 (1970) ve Toynbee'nin yorumları ve Friedman'ın yanıtı, *age.*, c. V, no. 4 (1970); Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth* (Cambridge, 1976).

122 Özellikle bkz. C. J. Lowe, "Britain and Italian intervention 1914-195", *Historical Journal*, c. XII, no. 3 (1969), s. 533-548; ayrıca aynı yazar, "The failure of British diplomacy" ve "Italy and the Balkans, 1909-1914". Londra Antlaşması Cmd 671, Mise, no. 7'de bulunuyor: 26 Nisan 1915'te Fransa, Rusya, Büyük Britanya ve İtalya Arasında İmzalanan Antlaşma. İtalyan'ın isteklerini Fransa ve Britanya'nın niyetlerine uydurmanın kimi güçlükleri, Savaş Kabinesi'nin 2 Ağustos 1917 tarihli toplantısının tutanaklarında görülüyor, Cab. 23/13, s. 61. Ayrıca bkz. Bosworth, bu kitapta s. 89.

Savaşın son yılına gelindiğinde, Britanya Filistin'i de istiyordu. Sykes-Picot Antlaşması'na göre çokdinli niteliğinden ötürü Filistin'in savaştan sonra uluslararası denetim altında olması kararlaştırılmıştı. Ancak ertesi yıl savaşın doğurduğu ihtiyaçlar bu kaderi değiştirecekti. Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirgesi'yle, Britanya artık İngiliz kontrolünde olacak bir alanda güvenilir bir Yahudi varlığını güvenceye almaya çalıştı. O sırada böyle bir kararın çeşitli nedenleri vardı;[123] fakat en zorlayıcı neden stratejikti. Filistin, Curzon'un belirttiği gibi, tekrar Türkiye'nin, özellikle Almanya'nın egemen olduğu bir Türkiye'nin eline geçmesine izin verilmemesi gereken "Mısır ve Süveyş Kanalı'na açılan askeri kapı"ydı.[124] Filistin harekâtı ilerledikçe İngilizler Filistin'de uluslararası bir rejimin uygulanamayacağını anladılar.[125] İşte bu yüzden işgal altındaki Filistin'de, göstermelikten öte bir İtilaf katılımından kaçınma kararı alınmıştı. Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda tek başına İngiliz kontrolü sağlandı.[126]

Savaşın sonunda Britanya'nın Sykes-Picot Antlaşması hakkındaki düşünceleri epeyce değişikliğe uğramıştı. Britanya'nın Filistin'i uluslararası hale getirme politikası değişmekle kalmamış, gizli anlaşmalardan Rusya da çekilmiş ve ayrı bir barış yapmıştı. Hemen hemen eşzamanlı olarak Balfour Bildirgesi'ni ve Sykes-Picot Antlaşması'nın ayrıntılarını öğrenen Arap liderliğinin yaşadığı düş kırıklığı, ilacın biraz tatlılaştırılmasını zorunlu hale getirdi.[127] Sonuç olarak, 1918 yılı boyunca İngiliz

123 Bu nedenlerin bir özeti için bkz. Isaiah Friedman, *The Question of Palestine, 1914-1918* (Londra, 1973), s. 286-291. Bölgedeki Alman çıkarları konusunda bkz. Trumpener, bu kitapta s. 125.

124 "German and Turkish territories captured in the war", Curzon'un muhtırası, 5 Aralık 1917, Cab. 24/4, G. 182; aktaran Friedmen, *Question of Palestine*, s. 165. Curzon'un Barış Koşullarına Dair Toprak Talepleri Alt-Komitesine yeni atanan Leopold Amery ve General Smuts Nisan 1917'de benzer görüşleri belirtmişti; oysa 10 Ağustos 1917'de bu tür savlar Savaş Kabinesi'nin Mısır Seferi Kuvvetler Başkomutanı General Allenby'ye Türklere karşı topyekûn bir saldırı başlatma talimatının temelini oluşturuyordu; *age.*, s. 172-174, 186.

125 *Age.*, s. 168-169.

126 *Age.*, s. 285-286. Ayrıca bkz. Jukka Nevakivi, *Britain, France, and the Arab Middle East, 1914-1920* (Londra, 1969), s. 51-58, 94, 100-101.

127 *Age.*, s. 59-84; Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab Independence*, 2. basım (New York, 1977), s. 22-23, 46-47, 186-188.

ve Fransızların Arap toprakları politikasını yorumlayan bir dizi açıklama yapıldı.[128] O yılın Kasım ayındaki Fransız-İngiliz Bildirgesi'nin, haklı olarak "Sykes-Picot Antlaşması'yla çelişmediği, sadece en hassas ayrıntıları –aslında, İngiliz-Fransız vesayetini– gizlediği"[129] söylendi. Arap topraklarındaki İtilaf amaçlarının Wilson'un, neredeyse cennet vaat eden kendi kaderini belirleme hakkı terimleriyle tanımlanmasının, yanılsamanın artık sürdürülemediği savaş sonrası yıllarda Arap-İtilaf ilişkilerine zarar vermesi şaşırtıcı değildi.

Başka bir konuda –Musul'un Fransa'ya armağan edilmesinde– Britanya, Sykes-Picot Antlaşması'nı yetersiz görüyordu. Bu da bizi, Britanya'nın savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik çıkarları sorununa getirir. Whitehall'un düşüncelerine hemen hemen Osmanlı'daki savaş süresince ekonomik kazanç değil, strateji mülahazaları egemen oldu. Körfez'deki ve Abadan'daki petrol tesislerinin savunulması, Hindistan hükümetindeki politikacıları için olduğu kadar Whitehall'daki politikacılar için de öncelikli bir amaç değildi; sadece talihsiz bir zorunluluktu.[130] Picot ile anlaşmayı yürüten Sir Mark Sykes Fransızlardan elde edilebilecek en iyi koşulların Bağdat ve Basra vilayetleri üzerinde İngiliz kontrolü olduğuna ve her durumda Britanya'nın bölgedeki öz çıkarlarını güvenceye alacağını iddia ediyordu. Whitehall, bu iddiayı kabul ettiğinde Musul vilayetindeki petrolün ve diğer avantajların farkındaydı.[131] Osmanlı topraklarında her türden yeni imtiyazların elde edilmesi

128 Bkz. Nevakivi, *Britain, France, and the Arab Middle East*, ek B ve Cmd 5964, Mise, no. 4 (1939), Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli parçalarının gelecek statüsüyle ilgili Majestelerinin Hükümetinin adına yapılan beyanlar. Mart 1917'de Bağdat'ın ve Aralık 1917'de Kudüs'ün ele geçirilmesi üzerine İngiliz hükümetinin bildirgelerinde bir teamül saptanmıştı, bkz. Nevakivi, *Britain, France, and the Arab Middle East*, s. 60.

129 *Age.*, s. 82.

130 Kent, *Oil and Empire*, s. 118-119.

131 *Age.*, s. 122-123. Her Büyük Güç'ün diğerlerinin alanındaki hakları ve ayrıcalıklarıyla ilgili karşılıklı güvenceler, Sir Arthur Hirtzel'in (Hindistan Bakanlığı, Siyasi ve Gizli Daire, Sekreter) belirttiği gibi, "pazarlığa malzeme" sağlamak için 15 Mayıs 1916 Grey-Cambon mektuplarında belirtilmişti (*age.*, s. 124). Hindistan Bakanı Sir Austen Chamberlain adına gönderilen Hirtzel'in mektubu petrol ve dini çıkarlardan eşit ağırlıkla söz ediyordu.

ya da dağıtılması, Dışişleri Bakanlığı'nın Barış Konferansı'na kadar kabul ettiği gibi, barış anlaşması öncesi bir siyasi kaygı değildi.[132] Diğer yandan, savaş kazanıldıktan sonra Alman çıkar gruplarının İngiliz denetimine girecek Türk topraklarından kovulacağı da biliniyordu.[133] Ancak savaş amaçlarının ciddiyetle ele alındığı son savaş yılında Mezopotamya'nın temel ekonomik değeri –muhtemel zengin petrol yatakları– Türk savaşının gidişatını belirgin bir şekilde etkiledi. O zaman bile, aslında sadece mütareke sırasında Musul'un alelacele işgal edilmesinin siyasal gerekçesi buydu.[134]

Britanya'nın savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasında herhangi bir tutarlılık varsa, bu politikanın farklı veçhelerinden ve evrelerinden sorumlu birçok birbiriyle çatışan yetkililer olduğu göz önüne alındığında buna şaşmak gerekir. Bu yıllarda Dışişleri Bakanlığı'nın Whitehall kurullarındaki nüfuzu kuşkusuz giderek azalmıştı. Başlangıçta bunun nedeni, Grey'in askeri meselelerdeki yeteneğine fazla güvenmemesi, Osmanlı meselelerinde de siyasal görüşmeler üzerindeki denetimini yitirmesiydi.[135] Ancak Aralık 1916'dan itibaren Dışişleri Bakanlığı, Balfour'un yönetiminde bile, diplomasi üzerindeki eski kontrolünü tekrar ele geçiremedi. Donanma ve Savaş Bakanlığı'nda Churchill'in ve Kitchener'in hâkim kişilikleri ayrıca Askeri İstihbarat Dairesi'ne bağlı Sir Mark Sykes gibi müşavirler, siyasal tavsiye hatta pazarlık boşluğunu doldurdu.[136] Mart 1916'da Savaş Kabinesi, Dışişleri Ba-

132 Örneğin, Dışişleri Bakanlığı'nın petrol imtiyazlarıyla ilgili tutumunu alın (ne var ki sonunda Fransa'yla savaş sonrası uzlaşmak zorunda kalınmıştı); *age.*, s. 128-129, 145.

133 *Age.*, s. 113, 129.

134 Savaş Kabinesi toplantılarının tutanakları, 3, 21, 24, 25, 26, 31 Ekim 1918, Cab. 42/14, Mins 482A, 489A, 490A, 491A, 491B, 494A; ayrıca Moberly, *Official History*, c. IV, s. 320-321, 324-328; Kent, *Oil and Empire*, s. 125-127; V. H. Rothwell, "Mesopotamia in British war aims, 1914-1918", *Historical Journal*, c. XIII, no. 2 (1970), s. 286-294.

135 Keith Robbins, Sir Edward Grey (Londra, 1971), s. 301-304; Kent, "Asiatic Turkey", s. 445-451; Zara Steiner, "The Foreign Office and the war", Hinsley, *British Foreign Policy* içinde, s. 516-531.

136 Sykes da Arap Bürosu'nun birinci direktörü olarak düşünülüyordu (bkz. aşağıda) fakat Hindistan ona "güvenmediği" için itirazda bulundu; bkz. Hardinge'den Nicolson'a özel mektup, 18 Şubat 1916, Nicolson MSS 1916 I; ayrıca aktaran Busch, *India and the Arabs*, s. 102.

kanlığı ve Hindistan Bakanlığı mensuplarından oluşan, başlangıçta Mezopotamya Danışma Komitesi, ardından Ortadoğu Komitesi ve son olarak da Doğu Komitesi olarak bilinen, gelecekte Ortadoğu'nun yönetimiyle ilgilenecek bir komite kurdu. Ne var ki, komite etkili olmadı. Dışişleri Bakanlığı'nda Yardımcı Müsteşar olan Sir Robert Cecil, komitenin işlevini Balfour'a alaylı bir dille, "esas olarak ... George Curzon ile Mark Sykes'in konu hakkında ne kadar az bilgiye sahip olduklarını birbirlerine açıklamalarını sağlayan" komite olarak tarif ediyordu.[137] Dahası, 1916 Haziran ve Temmuz'unda, Çanakkale ve Mezopotamya muharebelerinin kötü yönetildiği hakkında kamuoyunda yükselen eleştirilerin yarattığı atmosfer içinde, Savaş Bakanlığı Mezopotamya'daki askeri operasyonların yönetimini Hindistan'dan aldı.[138]

Bu sırada, Britanya'nın savaş sırasındaki Arap politikasını gerçekten etkileyen özel bir örgüt kuruldu. Şubat 1916'da Kahire'de, mevcut Sudan İstihbarat Dairesi'nin[139] yönetiminde, Arap topraklarında siyasal istihbarat toplamayı ve bu istihbaratı bölgede, Londra'da ve Hindistan'da rakip birçok yetkiliye ulaştırmayı koordine etmek için özel bir Dışişleri Bakanlığı kurumu, Arap Bürosu, kuruldu. Yerel, İngiliz ve İtilaf yanlısı propagandayı koordine etmesi de amaçlanıyordu. Topladığı bilgiler Kahire'deki Yüksek Komiser Sir Henry McMahon aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'na iletilse de, kuruma Kahire ve Sudan kurumlarındaki tanınmış ve güçlü askerler egemendi. Dışişleri Bakanlığı, Arap isyanı ve Arap Bürosu'nun desteklediği savaş sonrası Arap bağımsızlığına destek vaatlerinden giderek daha fazla huzursuzluk ve kuşku duyduğu halde,

137 Cecil'den Balfour'a özel mektup, 8 Ocak 1918, British Museum, Balfour MSS, c. 49738. Ayrıca bkz. Busch, *Britain, India and the Arabs*, s. 141, 207-208.

138 Bkz. Cab. 24/2, G.51 ve 52; ve Morberly, *Official History*, c. II, s. 287 ve ek XVIII.

139 "Establishment of an Arab Bureau in Cairo", Tuğgeneral G.M.W. Macdonogh'un (Askeri İstihbarat Direktörü) başkanlık ettiği bakanlıklar arası bir konferansın tutanakları ve konferansla ilgili rapor, 7 Ocak 1916; Cab. 4/6 no. 1. Ayrıca bkz. FO Confid. Print 10812*, s. 44-45 ve bürounun ilk direktörü D. G. Hogarth'ın *Arab Bulletin*'in (bürounun yayını) tarihiyle ilgili raporu, yayının 100. sayısında, 20 Ağustos 1918, FO 882/27. Ayrıca bkz. Busch, *Britain, India and the Arabs*, s. 98-109, 202, 205.

Büro'nun Arap meselelerindeki uzmanlığını fazla sorgulayamadı.[140] Mart 1917'de Bağdat'ın düşüşünden Ekim 1920'ye kadar Mezopotamya'da aktif sivil görevli olan A. T. Wilson'ın verdiği hüküm bütünüyle haksız değildi: "Kahire'deki Arap Bürosu, Majestelerinin hükümetinin Suriye halkına felaket, Filistin Araplarına hayal kırıklığı ve Hicaz'a yıkım getiren bir politika benimsemesine yardım ettikten sonra, 1920'de ardında kederli bir aile bırakmadan öldü."[141]

Savaştan sonra Britanya'nın yeni Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikası, savaştan öncekiyle aynı temel kurala dayandı: Britanya'nın Doğu'daki imparatorluğuyla stratejik iletişimini güvence altına almak. Ancak savaş öncesi yıllarda olduğu gibi, temel politika amaçlarına doğrudan ulaşmak mümkün değildi. Bu, eğer Kıbrıs, Mısır ve Aden'i kontrol etmenin yanı sıra manda altındaki iki ülkenin, Irak ve Filistin'in (ve bilindiği gibi 1921'de manda altına giren Ürdün'ün)[142] sorumluluğunu, masrafını ve sıkıntısını üstlenmek anlamına geliyorsa, yapılması gerekiyordu. Ne var ki, zaman hükümetin mali sıkıntı içinde olduğu, Churchill'in pratikte değil, teoride doğru bir şekilde işaret ettiği gibi "Ortadoğu'da olup biten her şeyin masrafların azaltılmasından sonra geldiği" bir dönemdi.[143] Bu nedenle manda yönetiminin masraflarını karşılamaya ve donanmaya yakıt sağlamaya yardım etmek için Irak petrolü gibi ekonomik bir nimet elde edilirse, o zaman temel politika iki kat haklı görülürdü. Dahası Osmanlı hükümetiyle hâlâ bir barış antlaşmasına varmak gerekiyordu ve bu, Britanya'nın savaş sırasında tersine dö-

140 Kent, "Asiatic Turkey" ve Elie Kedourie, "Cairo and Khartoum on the Arab Question 1915-1918", *Historical Journal*, c. VII, no. 2 (1964), s. 280-297.

141 John Marlowe, *Late Victorian: The Life of Sir Arnold Talbot Wilson* (Londra, 1967), s. 249.

142 Ürdün'ün ayrı bir devlet olarak kurulmasının nedenleri konusunda bkz. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, c. IV, 1917-1922 (Londra, 1975), s. 538, 553-554, 559- 562; A.S. Klieman, *Foundations of British Policy: The Cairo Conference of 1921* (Baltimore, Md, 1970), s. 115-119, 230-235; Viscount Samuel, *Memoirs* (Londra, 1945), s. 160-161; ayrıca "Report on the Middle East Conference Held in Cairo and Jarulsalem, March 12 to 30, 1921", FO Confid. Print no. 11683*, s. 7-8 ve CO 732/1, 2'deki belgeler.

143 Churchill'den özel sekreteri Archibald Sinclair'e not, 12 Kasım 1921, Gilbert, *Churchill*, c. IV, s. 638.

nen Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle ilgili politikasını pekiştirdi. Şimdi, Osmanlı'nın Arap topraklarının ayrılmasından sonra geriye kalan topraklarının bütünlüğünü savunmaya bile fazla ilgi gösterilmiyordu. Dahası, Britanya Osmanlı'nın bölgedeki en sert hasmı Yunanistan'ın, kendi toprak açlığını bastırmak için Osmanlı'nın Avrupa ve Anadolu'da elinde kalan topraklarını elde etmeye çalışmasını destekliyordu. Britanya'nın Ortadoğu'daki emperyal görevleri öyle bir zamanda artmıştı ki, yeni milliyetçilik ve kendi kaderini tayin hakkı akımları, manda altına alınmış yeni ülkelerde düzenli bir yönetimin sağlanmasını zorlaştırıyordu. Bu akım, geriye kalan Türk toprağında, İngiliz aslanıyla karşı karşıya gelecek ve savaş sonrası niyetlerinden birçoğunu bozacak milliyetçi bir devrimi getirecekti. Bu tür sorunlar, Osmanlı ile kalıcı bir barış antlaşması yapılmasını 1923 ortalarına kadar geciktirdiyse de, İtilaf Devletleri arasındaki kavga ve güvensizlik de kısmen bu gecikmenin sebebiydi.

Bu yıllarda Britanya'nın Ortadoğu'ya yönelik politikasını tasarlayanların sayısı ve bunların çoğunlukla birbiriyle çelişen ilkeleri bu politikasının oluşturulmasını karmaşık hale getirdi. Ocak 1919'dan itibaren dışişleri bakanı vekili ve o yılın Ekim ayından itibaren asli dışişleri bakanı olan Curzon, Britanya'nın dış politikasını yönlendirmeye çalışırken sürekli engellendi. Öncelikle Başbakan Lloyd George'un müdahalesiyle karşılaştı; Paris Barış Konferansı sırasında bu konferansa katılan Dışişleri Bakanlığı heyeti tarafından da önemli ölçüde kaale alınmadı. Heyete (Ekim 1919'da görevden ayrılıncaya kadar resmi dışişleri bakanı) Balfour başkanlık ediyordu. Mallet ve Harold Nicolson gibi yetenekli yardımcıları vardı. Aslında hükümetin politika oluşturan bir koluydu. Bu heyetin kararları Dışişleri Bakanlığı'nın resmi onayını gerektirse de, bu onay alınmaya çalışıldığında Londra'daki Curzon ve arkadaşlarının kendilerini onay vermiş durumda bulmaları olasıydı. Ganimetin ülkeler manda altına alındıktan önce mi yoksa sonra mı paylaşılması gerektiği gibi konularda iki grup arasında açık görüş ayrılıkları çıktığında, bu, politikacılar arasında epeyce anlaşmazlığa neden olacaktı.[144]

144 Kent, *Oil and Empire*, s. 141-145. Ayrıca bkz. Nicolson, *Curzon*, s. 71-75, 110 ve *Peacemaking*, s. 314.

Britanya'nın savaş sonrası politikasının belirlenmesinde kilit isimlerden biri de Winston Churchill'di. 1920'nin sonuna kadar Savaş Bakanı ve ardından, özellikle yeni manda topraklarının idaresini kontrol ve politikayı koordine etmek için oluşturulan Ortadoğu Dairesi'ni[145] bünyesinde barındıran Sömürge Bakanı olarak, Churchill savaştan hemen sonraki yıllarda Britanya'nın Ortadoğu politikasından büyük ölçüde sorumluydu. Yine de, Türk barış antlaşması Lloyd George'un ilgilendiği bir konuydu; politikası hem Churchill'in hem de Curzon'un politikasına taban tabana zıttı, ama Churchill İngiliz koalisyon hükümetinin düşmesine sebep olan Çanakkale krizinde Lloyd George'un safına geçti. Daha önceki politika belirleyicilerden sadece Curzon daha sonraki yeni hükümette iktidarda kaldı ve sonunda Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'yla sonuçlanan barış görüşmelerinde İngiliz tarafını yöneten kişi öncelikle oydu.

24 Nisan 1920'de San Remo'da Fransa'nın Suriye, Britanya'nın Mezopotamya ve Filistin mandasını almasını öngören antlaşmaya varıldığında (Britanya özellikle Balfour Bildirgesi'ni savunuyordu),[146] İngiliz görüşmeciler Fransızlarla savaş sonrası uzun ve meşakatli görüşmelerinin bir evresini tamamlamış oldular.[147] Britanya'nın Mezopotamya ve Filistin'deki öncelikleri savaşın ilk yıllarından beri epeyce değişikliğe uğramıştı. Stratejik ve ekonomik arzular şimdi Whitehall'daki değerlendirmeleri eşit ölçüde etkiliyor, emperyal sorumluluk anlayışı da büyük ölçüde savaş sırasında fethedilen alanlardaki İngiliz sivil yönetimin mirasından kaynaklanıyordu. Memnuniyetsiz Arap kabilelerin sakinleştirilmesi ise ancak üçüncül bir ihtiyaçtı. "İngiliz

145 Bkz. özellikle Gilbert, *Churchill*, c. IV, Bl. 29; ayrıca çok fikir verici Report of Inter-Departmental Committee on the Middle East, 31 Ocak 1921, CO 732/3 no. 8389.

146 San Remo Anlaşması Cmd 675, Mise. no. 11 (1920)'dedir, Memorandum of Agreement between M. Philippe Berthold, Directeur des Affaires Etrangeres, and Professor Sir John Cadman, Director in Charge of His Majesty's Petroleum Department. Ayrıca bkz. Cmd 1785. League of Nations. Mandate for Palestine ... December 1922, s. 2.

147 Bkz. özellikle Nevakivi, *Britain, France, and the Arab Middle East*, çeşitli yerlerde; Kent, *Oil and Empire*, Bl. 8 ve ek IV; ve *DBFP*, c. IV, Bl. 2 ve 4, c. VII, Bl. 1.

nüfuzu altında birbirine bitişik alanlar zinciri"yle imparatorluktaki iletişimi güçlendirme arzusu, 1919'un sonunda Genelkurmay tarafından açıklanmıştı:

> Gelecekte bu zincirin Batı'dan Doğu'ya bir demiryolu ve hava iletişimi hattıyla güçlendirilmesi umuluyor çünkü bunun, Doğu'daki en büyük mülkümüz olarak zincirin en değerli son halkasına benzetebileceğimiz Hindistan'daki konumumuzu güçlendireceği düşünülüyor.[148]

Britanya'nın Ortadoğu konusunda Fransa'yla savaş sonrası pazarlıklarında ekonomik amacı, Britanya'nın gelecekteki petrol arzını güvenceye almaktı. Britanya'nın görüşmecileri, Musul'un *de facto* askeri işgalini yeni Irak devletinin ayrılmaz bir parçası olarak *de jure* onaylanmasını sağlamaya kararlıydılar. Fransa, Sykes-Picot Antlaşması'yla kazandığı Musul "hak"kından vazgeçmenin karşılığında İngiliz kontrolündeki Irak devleti imtiyazı resmen verdikten sonra, bölgedeki petrol imtiyazını işletecek petrol şirketine ortak olacaktı.[149] Petrolün Fransız kontrolündeki Suriye üzerinden ve İngiliz kontrolündeki Hayfa limanında Akdeniz'e açılan güvenli bir yoldan, bir demiryolunun eşlik ettiği boru hattıyla taşınması garanti ediliyordu. O yılın başlarından Whitehall'daki bakanlıklar arası bir toplantıda belirtildiği gibi, ekonomi ile strateji içiçe geçmişti:

> Mısır'a bağlanmak üzere Bağdat'tan Akdeniz kıyısına uzanan boru hattını ve buna paralel demiryolu ulaşımını yeterince korumak için, İngiliz kontrolündeki toprağın bütün sınırı, Sykes-Picot Antlaşması'nda düşünülenin çok ötesinde kuzeye doğru itilmedikçe, İngiliz çıkarları ... Hindistan'ın sol yakasında yeterince korunamaz...[150]

---

148 "Memorandum by the General Staff on Mesopotamia", Savaş Bakanı (Churchill) tarafından 12 Kasım 1919'da Kabine'ye iletilen muhtıra, Cab. 24/93, CP 120 Secret, app. I; Dışişleri Bakanlığı'nın böyle bir plana itirazlarına rağmen, 29 Ekim 1919'da Savaş Bakanlığı'nda yapılan bakanlıklar arası bir toplantıda bu planın askeri önemi kabul edildi, FO 371/4231, no. 148291.

149 Bkz. 17 Şubat 1920'de Downing Street 10'da yapılan itilaf devletleri konferansında Lloyd George ile Berthold arasındaki tartışma, *DBFP*, c. VII, no. 12, s. 103-107; ve Kent, *Oil and Empire*, s. 151-155.

150 Bakanlıklar arası bir toplantının muhtıra, Hardinge tarafından, 26 Şubat 1919, "The Future of Baghdad Railway", FO 608/231 no. 2633. 1915'te Hin-

San Remo'da manda yönetimi hakkında verilen hükmün 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de (protestolar altında) imzalanan Türk barış antlaşmasına eklenmesi ve Milletler Cemiyeti'nin 22 Temmuz 1922'de manda koşullarını onaylaması[151] arasında geçen iki yılda, Britanya manda altındaki toprakların idaresi ve bunlara yönelik politikanın üstyapısını tanımlama işiyle uğraştı.[152] Özel olarak bu işle görevlendirilen Churchill, "'Manda,' 'Mandater' ve benzeri şeyler"in "modası geçmiş zırvalar" olduğunu ve "bir iki yıl içinde mandaların ve Milletler Cemiyeti'nin muhtemelen ortadan kalkacağını" kişisel olarak düşünebilirdi,[153] bakan yardımcısı Sir John Shuckburgh da "belli bir gerçekdışılık havasının ortalığı sardığını" kabul edebilirdi[154] fakat bunlar fetih hakkıyla kazanılmış topraklardı[155] ve padişahçı ya da milliyetçi hiçbir Türk rejimi bunların kaybına karşı çıkmaya hazır değildi.

Ne var ki Türkler İtilaf Güçleri'nin eski Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölümleriyle ilgili savaş sonrası ayarlamalarına karşı çıktılar. Bu topraklar Avrupa ve Anadolu'da

---

distan Genel Valisi olarak Britanya'nın İran petrolüne mali açıdan bulaşmasından ve bununla bağlantılı emperyal yükümlülüklerden duyduğu yoğun hoşnutsuzluğunu yazıya dökenin Hardinge olması ironiktir; Hardinge'den Chirol'a özel mektup, 21 Nisan 1915, Hardinge MSS 93/11/325 ve Nicolson'a özel bir mektupta daha resmi bir şekilde tekrarlandı, 26 Nisan 1915, *age.*, 93/11/327.

151 Sèvres Anlaşması, Cmd 964'tedir, Treaty series no. 11 (1920), Treaty of Peace with Turkey. Signed at Sevres, August 10 1920. Ayrıca bkz. Cmd 1195, Mise. no. 4 (1921), Franco-British Convention of December 23 1920, on Certain Points Connected with Mandates for Syria and the Lebanon, Palestine and Mesopotamia; ve Cmd 1500, Mandates. Final Drafts of the Mandates for Mesopotamia and Palestine ... August 1921. Ve bkz. Curzon'dan Hardinge'e 3435 nolu gönderi, 29 Aralık 1921, FO Confid. Print no. 11942, no. 316, s. 429.

152 Örneğin bkz. Gilbert, *Churchill,* c. IV, çeşitli yerlerde ve ek ciltler 2 ve 3; Kleiman, *Foundations;* Busch, *Britain, India and the Arabs,* Bl. 7-9; Cmd 1700, Palestine. Correspondance with the Palestine Arab Delegation and the Zionist Organization, Haziran 1922.

153 Churchill'den Sir Archibald Sinclair'e mektup, 9 Temmuz 1921, Gilbert, *Churchill,* c. IV, s. 798.

154 Shuckburgh'un Churchill'e notu, 28 Temmuz 1921, CO 732/2, no. 37194.

155 Churchill'in Arap heyetine cevabı, 28 Mart 1921, Gilbert, *Churchill,* c. IV, s. 565. Curzon aynı görüşü ertesi yıl Fransız büyükelçisine ifade etti; Curzon'dan Hardinge'e 990 nolu gönderi, 6 Nisan 1921, CO 732/1, no. 17713. Ayrıca bkz. Hubert Young, *The Independent Arab,* (Londra, 1933), s. 277.

ayrılması ya da yabancı, özellikle Yunan nüfuzu altına sokulması tasarlanan alanları ve Musul'u kapsıyordu. Britanya'nın politika belirleyicilerinden birçoğu, İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi ve Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine izin verilmesindeki haksızlığı ve tehlikeyi kabul ediyordu.[156] Churchill ve Genelkurmay, Yunan koşullarını, İstanbul'daki İtilaf kuvvetleri Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'in de ifadesiyle "yıllarca kanayacak bir yara, belki de kuşaklar boyunca Küçük Asya'da kan dökülmesine yol açacak sürekli bir huzursuzluk kaynağı," diye niteliyordu.[157] Churchill ve Sir Henry Wilson'ın başkanlığını yaptığı Genelkurmay, Britanya'nın Türk politikasının Türkleri muhtemelen Bolşeviklerin kollarına atacağına ve bu durumun, Ortadoğu'nun tamamında ve Hindistan'da İngiliz politikası için ciddi sonuçlar doğuracağına inanıyordu.[158] Başkan Wilson ve Lord Balfour gibi, Türklerin İstanbul dahil Avrupa'dan kovulması gerektiğine inanan Curzon bile, Yunanların Küçük Asya'da bir kuşak oluşturmalarına izin verme kararı karşısında dehşete düştü.[159]

---

156 Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minör 1919-1922* (Londra, 1973), s. 74-79; Yunanlılara İzmir'i verme (ismen Türk egemenliği altında olmasına rağmen) konusunda, *DBFP*, c. VII, no. 20, s. 186-188, no. 26, s. 238-239, no. 29, s. 229-234; B.C. Bucsh, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918- 1923* (New York, 1976), 86-98 ve Bl. 4. Ayrıca bkz. Cmd 963, Treaty series no. 12, 1920, Trepartite Agreement between the British Empire, France and Italy respeeting Anatolia. Signed at Sevres, August 10 1920, *DBFP*, c. VIII, no 13 ve 19, s. 132-136, 141-143, 210-214 ve ilgili yazışma, Adın. 116/3240.

157 Amiral Sir John de Robeck'ten Curzon'a mektup, 9 Mart 1920, *DBFP*, c. XIII, no 17, s. 18, ayrıca no. 32, s. 48 ve no 513, s. 765. Churchill ve Genelkurmay'ın görüşü konusunda bkz. "Turkey", 7 Haziran 1920 tarihli kabine muhtırası, Cab. 24/107, aktaran Gilbert, *Churchill*, c. IV, s. 485-486; "General Staff memorandum on the situation in Turkey" (gizli), 15 Mart 1920, Cab. 24/101, CP 966 ve DBFP, c. XIII, no. 23, s. 38; "General Staff memorandum on the Turkish Peace Treaty" (gizli), 1 Nisan 1920, *age.*, no. 40, s. 54-57 ve Churchill'in kabine muhtırası, "Greek territorial claims in Turkey", Aralık 1920, Cab. 24/116, CP 2275, app. D, s. 7-8. Ayrıca bkz. Churchill, *The World Crisis*, c. V, *The Aftermath*, s. 388 ve Smith, *Ionian Vision*, s. 122-123

158 Bkz. Gilbert, *Churchill*, c. IV, s. 477-478, 485 ve ek cilt 2, s. 991-992, 1114-1116, 1122-1 123, 1245-1250, 1260-1261; C.E. Callwell, *Field Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries, 2* cilt (Londra, 1927), c. II, s. 244. Churchill, *Aftermath*, s. 419.

159 Ronaldshay, *Curzon*, c. III, s. 262-263, 266, 270-271; Nicolson, *Curzon*, s. 106-107; Wilson'ın görüşleri konusunda bkz. "Notes of a meeting held at President

Ancak Türk barışıyla ilgili İngiliz politikasına Yunan taraftarı olan Lloyd George egemendi. Yunan Başbakanı Venizelos gibi o da, Türklerin askeri ve moral olarak, "Akdeniz'de geleceğin gücü" olduğuna inandığı Yunanlara karşı duramayacaklarına ikna olmuştu ve hükümetteki arkadaşları arasındaki konumu öyleydi ki, muhalif görüşlerin onun istediği kararlar üzerinde fazla etkisi olmuyordu.[160] Türkleri İstanbul'dan mahrum etmeme kararı, Ocak 1920'de aksi yönde epeyce tartışmadan sonra alınmıştı[161] ve iki ay sonra, kentin ismen uluslararası fakat önceleri fiilen İngilizler tarafından işgali, özünde, öncelikle Türk hükümetini İtilaf Güçleri'nin barış koşullarını kabul etmeye zorlamak için alınan bir *ad hoc* önlemdi.[162] Bu durumun, Mustafa Kemal'in milliyetçi hareketinin daha da güçlenmesine yol açması hiç de şaşırtıcı değildi. Kabine, Britanya'nın İstanbul'da kalmasını şu gerekçelerle savunuyordu: "Osmanlı ile Barış Antlaşması konusunda benimsenen çok güçlü, hatta dramatik politika göz önüne alınırsa, Mustafa Kemal gibi bir haydudun önünde İstanbul'dan çekilmek, Doğu'daki itibarımıza sarsıcı bir darbe vuracaktır."[163]

Eylül 1922 Çanakkale krizine kadar olan dönemde bu politika devam ettirildi. Bu dönemde Curzon, Türklerin İtilaf

---

Wison's house ... June 25", *DBFP*, c. IV, s. 426, s. 644; Balfour'un görüşleri konusunda bkz. "The future of Constantinople. (Note by Sir Maurice Hankey)" (gizli), 6 Ocak 1920, Cab. 24/95, CP 390; Clemenceau'nun görüşleri konusunda bkz. "Notes of a conversation at 10 Downing St.... on Thursday, December 11, 1919 ..." *DBFP*, c. II, no. 55, s. 727-733. 235

160 Bu sonucu gösteren yukarıdaki belgeler dışında ayrıca bkz. çağdaşlarının belirlemeleri, örneğin Churchill, *Aftermath* içinde, s. 414-417; krş. Başbakan ve imparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson'ın birbirleriyle ilgili kuşkulu görüşleri, Callwell, *Wilson*, c. II içinde s. 243 ve Lord Ridell, *Intimate Diary of the Peace Conference and After, 1918-1923* (Londra, 1933), s. 208)

161 "Memorandum by Earl Curzon on the future of Constantinople", *DBFP*, c. IV, no. 646, s. 92-1000; ayrıca bkz. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets*, 3 cilt (Londra, 1970-4), c. II, s. 142-143 ve Nicolson, *Curzon*, s. 112-115.

162 Downing Street 10'da toplanan İtilaf Konferansları, 5, 8 ve 10 Mart 1920, *DBFP*, c. VII, no. 38, s. 300-306, no. 50, s. 411-423, no. 55, s. 450-457; ayrıca no. 36 ve 37, s. 291-299. Ayrıca bkz. Smith, *Ionian Vision*, s. 120 ve Busch, *Mudros to Lausanne*, s. 112-115.

163 17 Haziran 1920 kabine toplantısının tutanakları, Cab. 23/22; aktaran Gilbert, *Churchill*, c. IV, s. 487.

Devletleri'nin sadece önemsiz konularda ödün verdiği Sèvres Anlaşması'nı onaylaması gereğini ısrarla savundu. Curzon aynı zamanda, milliyetçilerle yapılan Franklin-Bouillon Antlaşması'yla Fransa'nın ayrılması ve yeni Fransız Başbakanı Poincare'le meşakkatli, kişisel görüşmelerinin güçlüğüyle epeyce dağılmış olan birleşik İtilaf cephesini savunmaya da çalıştı.[164] Bu arada İtilaf Devletleri Yunanistan'a ya mali yardıma[165] ya da askeri malzeme sağlamaya son verme konusunda anlaşmıştı; 1922'nin ortalarında Fransa ve İtalya'nın Türk milliyetçilere gizlice yardım ettikleri, İngiliz politikacılarının malumuydu.[166] Diğer yanda Lloyd George, Yunan askeri ilerlemesini teşvik etmeyi sürdürdü.[167]

Eylül 1922'de Yunan ordusunun çökmesi ve İzmir ile Boğazlar'ın etrafındaki "tarafsız bölge"ye Türk ordusunun ilerleyişiyle birlikte, Britanya'nın politika belirleyicileri Türkiye'den taleplerini değiştirmek zorunda kaldılar.[168] Türk-

---

164 Anlaşma, Cmd 1556, Turkey no. 2 (1921). Dispatch from His Majesty's Ambassador at Paris, enclosing the Franco-Turkish Agreement signed at Angora on October 20, 1920 olarak basılmıştır ve *DBFP*, c. XVII, no. 502, s. 564-569'dadır; antlaşmayla ilgili olarak Britanya ile Fransa arasındaki yazışmalar konusunda bkz. Cmd 1570, Turkey no. 1 (1922). Correspondance between His Majesty's Government and French Government respecting The Angora Agreement of October 20, 1921; ve *DBFP, c.* XVII, no. 432, 434 ve 436'daki yazışmalar, s. 461-469; CO 732/2, no. 55227 ve 55726. Curzon ile Poincare'nin tartışmaları konusunda bkz. *DBFP, c.* XVII, no. 496 ve 627, s. 536-556 ve 813-817. Ayrıca bkz. Nicolson, *Curzon*, s. 260-264, 273-274.

165 Curzon ile Earl Granville arasında 218, 319 ve 320 nolu telgraflar (21 Ağustos 1917'den itibaren, "H. M. Minister to the King of the Hellenes", Atina), 2-3 Aralık 1920, *DBFP*, c. XII, no. 457, 460 ve 461, s. 533-535. Ayrıca bkz. Smith, *Ionian Vision*, s. 166-168 ve Churchill, *The Aftermath*, s. 412.

166 Bkz. *DBFP*, c. XVII, no. 112, 130, 517, 684, 729, 738 ve 746, s. 130, 150-152, 595-598, 883-884, 920, 930-931, 937-938; CO 732/2, no. 63244; Ronaldshoy, *Curzon*, c. III, s. 283. Dışişleri Bakanlığı'nın endişelerinden biri de, silahların Irak'ta Britanya'ya karşı kullanılmasıydı.

167 Mart'taki ilerleme konusunda Smith, *Ionian Vision*, s. 192-197 ve Roskill, *Hankey*, c. II, s. 223-224; Hankey de sonuçla ilgili kendi "ciddi yanılgıları"™ kaydediyor ve Lloyd George'un "çok yorgun ve hasta" göründüğünü belirtiyordu. Ayrıca bkz. FO 371/6466, no. E2960 ve FO 371/7853, no. E415. Lloyd George'un 4 Ağustos 1920'de Avam Kamarası'ndaki konuşması üzerine bkz. *PD, H of C*, 5. seri, c. 157, col. 1997-206, özellikle 2004; *DBFP, c.* XVII, no. 727, s. 918-919; Nicolson, *Curzon*, s. 270 ve Smith, *Ionian Vision*, s. 282-283.

168 Çanakkale krizi ve özellikle Britanya'nın kabine tartışmaları ve Dominyonlarıyla ilişkileri konusunda bkz. Gilbert, *Churchill*, c. IV, s. 820-862 ve ek cilt 3,

lerle savaşmayı sadece Fransa ve İtalya değil, Dominyonların da çoğu reddediyordu ve Ortadoğu'daki İngiliz onuru ve askeri üstünlüğü ağır tehdit altındaydı. Britanya'nın itibarı söz konusu olunca Churchill hemen Lloyd George ile "militanlar"ın safına geçti ve Curzon'un yokluğunda ve onun görüşlerinin aksine 16 Eylül'de basına verdiği kavgacı demeç,[169] kendisinin ve başbakanın Britanya'nın boyun eğmeyip savaşacağı görüşünü belirtiyordu. Savaş Bakanlığı'nın İtilaf İşgal Kuvvetleri Genel Komutanı General Sir Charles Harington'a açıkladığı gibi:

> Bütün politikamızın temeli Gelibolu Yarımadası ve Boğazlar'ın özgürlüğüdür. Bunun için Çanakkale'nin elde tutulması çok önemlidir. Askeri öneminden tamamen ayrı olarak, imparatorluğun itibarı bakımından muazzam önemi olan bir konu haline gelmiştir... Çanakkale'de bir darbe, yalnızca Britanya'ya bir darbe olduğu halde, İzmit ve İstanbul bütün İtilaf Devletleri'ni etkileyen ve uluslararası sonuçları olan konulardır...[170]

Britanya'nın "tek amacı"nın "Britanya İmparatorluğu'nu etkilediği kadar dünyayı da ilgilendiren Boğazlar'ın gelecekteki özgürlüğünü her türlü tehlikeden uzak tutmak olduğu" hakkında, biraz farklı bir versiyonla Birleşik Devletler hükümeti de bilgilendirildi.[171]

Britanya, Çanakkale krizinde neredeyse savaşa girecekti. Bundan dönülmesinin nedeni, bölgede bulunan Harington ve Yüksek Komiser Horace Rumbold'un ılımlı kararları olduğu kadar, Curzon'un Poincare ile uzun ve zor görüşmelere devam etmesiydi. Curzon'un birleşik İtilaf cephesini kurtarma ça-

---

Eylül-Kasım 1922. Britanya'nın krizle ilgili diplomatik çabaları için bkz. *DBFP*, c. XVII, Bl. 1. Ayrıca bkz. Roskill, *Hankey*, c. II, s. 283-295 ve aynı yazar, *Naval Policy between the Wars*, 2 cilt (Londra, 1968-1976), c. I, s. 199-200.

169 Churchill, *The Aftermath*, s. 452-454. Ayrıca bkz. Curzon'dan Rumbold'a telgraf, numarasız, özel ve gizli, 16 Eylül 1922, *DBFP*, c. XVIII, no. 32, s. 29-30.

170 Crowe'den (Paris'teki büyükelçi) Hardinge'e telgraf no. 312, Acil, Çok Gizli, 21 Eylül 1922, *age.*, no. 43, s. 62-63. Crowe, 1920'den beri Dışişleri Bakanlığı'nda daimi müşteşardı.

171 Curzon'dan (Washington'daki büyükelçi) Sir Auckland Geddes'e telgraf no. 290, Gizli, 26 Eylül 1922, *age.*, no. 60, s. 102. Amerikan yanıtı için bkz. *age.*, no. 3.

baları[172] sonunda Mudanya'da bir konferans öneren Türklere 25 Eylül tarihli ortak bir İtilaf notası verildi[173] ve Fransızları buna bağlı tutmayı başardı[174] (Fransızlar ne yaparsa İtalyanlar onlara uyuyordu). Harington ve Rumbold 30 Ekim'deki İngiliz ültimatomunun yürürlüğe girmesini geciktirerek Mustafa Kemal'le görüşmelere devam ettiler ve sonunda Türkleri Mudanya'da konferans masasına getirdiler; bu, 11 Ekim Sözleşmesi'yle sonuçlandı.[175] Kabine Sekreteri Sir Maurice Hankey bu gergin günlerle ilgili olarak günlüğüne, Kabine'de sadece savaştan konuşulduğunu yazıyordu. Lloyd George, Churchill ve diğerleri, diye yazıyordu Hankey, Kemal'in konferansı kabul etmesinden "korkuyorlardı" çünkü bu, Türkleri Avrupa'ya geri getirmek ve her iki tarafın gözünden düşmek, yani Britanya için ödün vermek anlamına geliyordu.[176]

Ne var ki barışın bedeli buydu. Türkiye ile nihai barış antlaşması 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalandı ve ertesi ay Ankara'daki Meclis tarafından onaylandı; Sultan, konferans başlamadan önce bir İngiliz gemisiyle Türkiye'yi sessizce terk etmiş-

---

172 20, 22 ve 23 Eylül'de Quai d'Orsay'de toplanan konferansların notları ve Hardinge'den Crowe'a telgraf, numarasız, 23 Eylül, *age.*, no. 41, 42, 48, 51 ve 52, s. 38- 50, 50-61, 66-85, 88-96, 96-97. Kabine, "Mösyö Poincare'yle ıstıraplı görüşme"lerindeki "kararlılığından ve sabrından" ötürü Curzon'u resmen tebrik etti, *age.*, no. 49, s. 85-86.

173 Bkz. *age.*, no. 51-52, s. 93 n. 8, 96-97.

174 6 ve 7 Ekim'de Quai d'Orsay'de toplanan konferansların notları, *age.*, no. 106-108, s. 155-176; Crowe'dan Hardinge'e tegraf no 369 ve Curzon'dan Başbakan'a telefon mesajı, 7 Ekim 1922, *age.*, no. 109-110, s. 176-177; Cmd 1641, Mise, no 3 (1922). Pronouncement by Three Allied Ministers for Foreign Affairs respeeting the Nears Eastern Situation. Paris, Mart 27, 1922.

175 Curzon'dan Hardinge'e 30 Eylül 1922 tarih ve 332 nolu telgraftaki ültimatom (Savaş Bakanlığı telgrafı no. 91255), *DBFP*, c. XVIII, no. 78, s. 117-118; ayrıca bkz. Gil-bert, *Churchill*, c. IV, s. 841-842 ve Harington'un 1 Ekim tarihli yanıtı için s. 849- 850. Kabinede Curzon ültimatomun iptalini savundu, fakat Chamberlain, (Donanma Bakanlığı'nın birinci lordu) Lord Lee, Lord Birkenhead ve Churchill karşı çıktı; Gilbert, *Churchill*, c. IV, s. 844-845. Sözleşme konusunda bkz. Rumbold'dan Curzon'a telgraf no. 554, Çok Acil, 11 Ekim 1922, *DBFP*, c. XVIII, no. 119, s. 186-187 ve Gilbert, s. 860-861. Hardinge'e tebrikler konusunda bkz. *DBFP*, c. XVIII, no. 119 n. 3 ve 4, s. 187.

176 Roskill, *Hankey*, c. II, s. 289-290. "Militanlar" (Hankey'in duruma uygun terimi) Sir Robert Horne'u ve Frederick Guest'i de kapsıyordu.

ti.[177] Churchill Lozan Antlaşması'na "Sèvres Antlaşması'nın şaşırtıcı bir karşıtı," dedi[178] fakat Britanya'nın birçok politikacısı için, ne kadar karşıt olursa olsun, fazla şaşırtıcı bir tarafı yoktu. Britanya, birçok taviz pahasına da olsa, artık iyice azalmış da olsa temel politik amaçlarına ulaşmıştı. Türkiye, Boğazlar'ın serbestliğini ya da askerden arındırılmasını gözetmek zorundaydı ancak, artık uluslararası gözetim komisyonu ya da bölgesi yoktu.[179] Dahası, Meriç Irmağı'na kadar daha önce Yunanlara verilen toprakların tamamını geri aldı ve Doğu bölgeleri de Türkiye'den koparılmadı. İroniktir, bu koşullar, neredeyse tamı tamına, 1919 başlarında Donanma Bakanlığı'nın desteklediği İngiliz Genelkurmayı'nın savunduğu koşullardı.[180] Britanya, kapitülasyonlardan ve Türk maliyesini denetleme çabalarından vazgeçmeye razı olmak zorunda kaldı.

Curzon, müttefiklerinin desteğinden mahrum olarak her gün Türklerle görüşmeye kıyasla, Sisifos ile taşını hafif bir iş olarak görüyordu.[181] Sonuç olarak, Musul Sorunu'nu barış görüşmelerinin dışında tutabilmiş olmayı İngiliz politikası için bir zafer sayıyordu. Musul Sorunu'nun çözümü önce ayrı Türk-İngiliz görüşmelerine, görüşmelerde bir sonuca varılamazsa Milletler Cemiyeti'ne bırakıldı. Yine de bu sorun Lozan görüşmelerini sıkıntıya sokuyordu zira petrolle ilgili imaları

177 Görüşmeler ve Anlaşma konusunda bkz. *DBFP*, c. XVIII, Bl. 2-4; Cmd 1814, Turkey No. 1 (1923). Lausanne Conference on Near Eastern Affairs 1922-1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace; Cmd 1929, Treaty Series No. 16 (1923). Treaty of Peace with Turkey and other instruments signed at Lausanne on July 24 1923 Cmd 1946, Treaty Series No. 17 (1923). Notes exchanged between the British and French Delegates at Lausanne regarding Certain Concessions in Territories detached from Turkey. Signed at Lausanne, July 24 1923. Ayrıca bkz. Roskill, *Naval Policy*, c. I, s. 200-201 ve Ryan, *Last of the Dragomans*, s. 169-170.

178 Churchill, *The Aftermath*, s. 465.

179 Ayrıca bkz. "Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the freedom of the Straits", FO, 15 Kasım 1922, *DBFP*, c. XVIII, ek I, s. 974-983. Boğazlar antlaşması konusunda Churchill şunları yazıyordu: "Tarihi önemi olan Boğazlar'ın kontrolü, en sahte sebeplerle Türklere geri verildi", *The Aftermath*, s. 465; editörün notuyla karşılaştırın, *DBFP*, cit XVIII, s. 7-8.

180 Churchill'in kabine muhtırası, Aralık 1920, "Greek territorial claims in Turkey" ve Genelkurmay muhtırası, "General Staff desiderata regarding territorial adjustments", 19 Şubat 1920, Cab. 24/116, CP 2275, ek D, s. 7-8.

181 Curzon'dan Crowe'a telgraf no. 198, 12 Ocak 1923, FO 839/17, no. 1032.

çok açıktı.[182] Ne var ki, Britanya'nın San Remo ve sonrasındaki amaçlarına rağmen, Milletler Cemiyeti ancak 1925'te Musul'u Irak'a verdi; yaklaşık on yıl sonra boru hattından petrol akmaya başlayacaktı.

Harold Nicolson Britanya'nın Lozan öncesi Türk barış politikasını daha sonra "çırpınan bir tavuğu ince kâğıda sarmaya çalışmak,"[183] diye tarif ettiyse de, bu politikayı o sırada hükümetteki amirleri için daha kabul edilebilir terimlerle rasyonelleştirmişti:

> Yunanistan'a desteğimizi teşvik eden düşünce duygusal bir dürtü değil, tarihsel politikamızın doğal ifadesiydi: Hindistan'ı ve Süveyş Kanalı'nı koruma. Bir yüzyıl boyunca Doğu Akdeniz'deki birinci savunma hattı olarak Türkiye'yi desteklemiştik. Türkiye güvenilmez olduğunu kanıtlamıştı ve ikincisine, Salamis'ten İzmir'e uzanan hatta el attık... Bu yüzden Sèvres Antlaşması başarılı olsaydı, muazzam bir kazanç olacaktı.[184]

Sèvres Antlaşması başarılı olmadı ve başarısızlığı Türkiye'de Osmanlı yönetiminin sonunu getirdi. Britanya'nın bu sonuca katkısı kısa vadede gerçekten de çok açıktı. Müttefikleri Fransa ve İtalya'nın yenik ve sallantıdaki Osmanlı rejimine nefret edilen bir antlaşmayı dayatmalarına yardım etmekle kalmadı, Türkiye'nin geleneksel düşmanı Yunanların Anadolu'yu istila etmesini de destekledi. O sırada İstanbul'un işgali gibi diğer olaylarla birlikte bu, milliyetçi duygu ve örgütlenmenin pekişmesine yardımcı oldu. Müttefiklerin Türk milliyetçileriyle uluslararası bir antlaşmayı görüşüp imzalaması (biraz utançla da olsa, padişahın ülkeden kaçmasına yardım ederken), devrimci bir rejimi ulusal bir hükümete dönüştürdü. Savaştan hemen sonraki yıllarda Britanya, eski Osmanlı İmparatorluğu'nu dilimleyip kendisine ve müttefiklerine ayırmıştı. Öyle ki, 1920'den sonra, Musul hediyesi dışında, Büyük Güçler'in üze-

182 Örneğin bkz. FO 371/9085-9'daki belgeler.

183 Nicolson, *Peacemaking*, s. 340.

184 "Memorandum by Mr Nicolson on future policy towards King Constantine", 20 Aralık 1920, *DBFP*, *c.* XII, no. 488, s. 55. Muhtıra Fransız ve İtalyan politikasının özetlerini de kapsıyordu.

rinde kavga etmeleri için kalan tek şey, Avrupa ve Anadolu'da bir parça topraktı: Osmanlılar hâlâ vardıysa da imparatorluk yok olmuştu.

Uzun vadede, bir imparatorluğun uzun süredir beklenen çöküşünün sorumluluğunu Britanya'ya yüklemek zordur. Aslında, bir önceki yüzyılda olduğu gibi 1914 öncesi yıllarda da Britanya'nın açık politikası Türkiye'nin bağımsızlığını ve imparatorluğun en azından orta ve Asya kısımlarının toprak bütünlüğünü korumaktı. Bu, Britanya'yı imparatorluğu kendi amaçları uğruna kullanmaktan ve böylece birçok bakımdan Türk otoritesini fiilen zayıflatmaktan alıkoymadı. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alabileceğini almaya ve bunu Büyük Güç siyaseti oyununda bir piyon olarak kullanmaya koyulan bireysel bir Büyük Güç olarak, Britanya Osmanlı otoritesinin zayıflamasından diğer Büyük Güçler'den daha fazla sorumlu değildi hatta bazılarından daha az sorumluydu. Jön Türkler'in yükselişinin gösterdiği gibi, milliyetçi güçlerin bir şekilde ortaya çıkması, er geç zayıf sultanı devirmesi olasıydı. Tesadüfen Osmanlılar kadar Britanya'nın da hayatta kalmak için uğraştığı bir savaşta Britanya kazandı ve galibin geleneksel ödülünü almaya ve müttefiklerini de ödüllendirmeye çalışırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yardım etti.

KAYNAKÇA

Her bölümle ilgili notların tam olması nedeniyle aşağıdaki kaynakça kısadır ve ikincil kaynakları bakımından seçicidir. Aktarılan eserlerin çoğu İngilizcedir; ancak bölümlerde özel olarak kullanılan ve konuyla ilgisi bulunan İngilizce olmayan bazı eserler de dahil edilmiştir. Bölüm 4'ün notlarında da işaret edildiği gibi, Ekim Devrimi'nden önceki onyıllarda izlenen Rus dış politikasını araştıran Batılı araştırmacılara Sovyet arşivlerine ulaşma izni verilmediği ve bu nedenle iki savaş arasında Sovyetler Birliği'nde yayınlanan seçici malzemeye, eski Çarcı memurların ve göç eden bilim insanlarının eserlerine ve diğer Büyük Güçler'in diplomatik belge derlemelerinde yayınlanmış malzemeye bağımlı oldukları anımsanmalıdır.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Basılmamış Belgeler

(a) Avusturya
Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Viyana
Administrative Regisratur

Politisches Archiv
Nachlass Aehrenthal
Nachlass Berchtold
Nachlass Mensdorff

(b) Britanya
Public Record Office, Londra
Donanma Bakanlığı kayıtları:
Secretary's Department — Adm. 116

Kabine Kayıtları:
Committee of Imperial Defence
Memoranda, Mise — Cab. 4
Committee of Imperial Defence
Ad Hoc Sub Committee of Inquiry — Cab. 16
Cabinet Minutes — Cab. 23
Cabinet Memoranda — Cab. 24.

Sömürge Bakanlığı Kayıtları:
Original correspondance, Middle East, 1921- — CO 732

Dışişleri Bakanlığı Kayıtları:
Embassy and Consular, 1906-, Turkey — FO 195
Political — FO 371
Peace Conference of 1919-1920 — FO 608

Özel koleksiyonlar:
Grey papers
Nicolson papers — FO 800
Eastern Conference, Lausanne, 1922-3 — FO 839
Confidential Print, Numerical Series — FO 881
Arab Bureau Papers — FO 882

Bodleian Library, Oxford
Asquith papers

British Museum, Londra
Balfour papers

Cambridge University Library, Cambridge
Hardinge papers

(c) Fransa
Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris
Grande Guerre, Turquie
Levant, Turquie
Turquie

Papiers Constans
Papiers Delcassé

Archives de la Préfecture de Police, Paris

Bibliothèque Nationale, Paris
Papiers Etienne

(d) Almanya
(Amerika Birleşik Devletleri'ndeki derlemeler dahil)

Auswärtiges Amt, Bonn
Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mikrofilm dosyaları, 1867-1920
Nachlass Miquel, Hans von
Nachlass Weitz, Paul

Bundesarchiv, Koblenz
Nachlass Bülow, Bernhard von

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg
Nachlass N40, Mittelberger, Hilmar Ritter von
Nachlass N227, Morgen, Curt von
Nachlass N80, Mudra, Bruno von

Hoover Library, Stanford University
The Papers of Dr. Heinrich Kanner of Vienna

Yale University Library
Ernst Jäckh papers

(e) İtalya
Archivio Centrale della Stato, Roma

Archivio storico, Ministero degli Affari Esteri, Roma
Archivio riservato di gabinetto
Archivio di gabinetto
Archivio politica

Basılı Belge Derlemeleri

Adamov, E.A (ed.), *Evropeiskie derzhavy i Turtsiia vo vremia mirovoi voiny: Konstantinopol'i prolivy. Po sekretnym dokumentam byvshego Ministerstva inostrannykh del,* 2 cilt (Moskova, 1925-1926).

_____, *Razdel aziatskoi Turtsii po sekretnym dokumentam Biblioteki Ministerstva inostrannykh del* (Moskova, 1924).

Anderson, M.S., *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (Londra, 1970).

British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, ed. G.P. Gooch ve H.W.V. Temperley, 11 cilt (Londra, 1926-1938).

I documenti diplomatici italiani, 4. seri, cilt XII ve 5. seri cilt I, ed. A. Torre, (Roma, 1954-1964).

Documents diplomatiques français, 1871-1914 (Paris, 1929-1955)

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Seri I (Londra, 1947-1972), cilt II ve IV, ed. E.L. Woodward ve R. Butler; cilt VII, XII ve XIII, ed. R. Butler ve J.P.T. Bury; cilt XVII ve XVIII, ed. W.N. Medlicott, D. Dakin ve M.E. Lambert.

Die Grosse Politik der Europaischen Kabinette, 1871-1914, ed. Johannes Lepsius, A. Mendelssohn-Bartholdy ve Friedrich Thimme, 40 cilt (Berlin, 1922-1927).

Ebel, Gerhard (ed.), *Botschafter Paul Grafvon Hatzfeldt: Nachgelassane Papiere*, 2 cilt (Boppard, 1976).

Eliav, Mordechai (ed.), *Die Jndcn Palestinas in der deutschen Politik: Dokumente aus dem Archiv des deutschen Konsulats in Jerusalem 1842-1914, 2* cilt (Tel Aviv, 1973).

Hurevitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East, 2* cilt (Princeton, NJ, 1956).

Mezhdunarodyne otnosheniia v epokhu imperiaizma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv 1878-1917, Seri II, cilt 18-20; Seri III, cilt 1-6 (Moskova, 1931-). Almanca çevirisi: Hoetzsh, O. (ed.), *Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus* (Berlin, 1931-).

Vietsch, Eberhard von (ed.), *Gegen die Unvernunft: Der Briefivechselztvischen Paul Graf Wolff Matternich und Wilhelm Solf 1915-1918* (Bremen, 1964).

Resmi Dergiler

Board of Trade Journal

Command Papers, House of Commons: Cd 7628; Cmd 671, 675, 963, 964, 1195, 1500, 1556, 1570, 1641, 1700, 1785, 1814, 1929, 1946, 5964.

Journal officiel, Chambre des Députés, Paris.

Krasnyi arhiv, Tsentral'nyi arhiv: RSFSR, Moskova, cilt VI, 1924; XVIII, 1926; XLVI-XLVIII, 1931; LVIII, LXI, 1933; ve LXIX, LXX, 1935.

Parliamentary Debates, House of Commons

Parliamentary Debates, House of Lords

İKİNCİL KAYNAKLAR

Kitaplar ve Tezler

Ahmad, Feroz, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914* (Oxford, 1969).

Albertini, Luigi, *The Orgins of the War of 1914*, 3 cilt (Londra, 1952-1957).

Albrecht-Carri, R., *Italy at the Paris Peace Conference* (Hamden, Conn., 1966).

Allen, W.E.D. ve Muratoff, P., *Caucasian Battlefields: A History of Wars on the Turko-Caucasian Border, 1828-1921* (Cambridge, 1953).

Anderson, M.S., *The Eastern Question, 1774-1923* (Londra, 1966).

Andrew, C., *Théophile Delcassé and the Making of the Entente Cordiale* (Londra, 1968).

Askew, William C., *Europe and Italy's Acquisition of Libya, 1911-12* (Durham, NC, 1942).

Atatürk, Kemal, *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk 1927*, yeni basım (İstanbul, 1963).

Auffray, B., *Pierre de Margerie, 1861-1942* (Paris, 1976).

Balfour, Michael, *The Kaiser and His Times* (New York, 1972).

Barker, A. J., *The Bastard War: The Mesopotamian Campaign of 1914-1918* (New York, 1967).

Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and the Revoutionary Movements of Iraq* (Princeton, NJ, 1978).

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, 10 bölüm halinde 3 cilt (Ankara, 1940-1967).

Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal, 1964).

Bernstorff, Johann Graf, *Erinnerungen und Briefe* (Zürich, 1936).

Bestuzhev, I. B., *Bor'ba v Rossii po voprosam vneshnei politiki, 1908-1910* (Moskova, 1961).

Bihl, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmachte*, Kısım 1, *Ibre Basis in der Orient-Politik und ihre Aktionen 1914-1917* (Viyana, 1975).

Biliotti, A., *La Banque Imperiale Ottomane* (Paris, 1909).

Blaisdell, D.C., *European Financial Control in the Ottoman Empire* (New York, 1929).

Bosworth, Richard J.B., *Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War* (Cambridge, 1979).

Braude, B. ve Lewis, B. (ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, 2 cilt (New York, 1982).

Bridge, F. R., *From Sadowa to Sarajevo* (Londra, 1972).

_____, *Great Britain and Austria-Hungary 1906-1914: A Diplomatic History* (Londra, 1972).

Bullar, Sir Reader, *The Camels Must Go* (Londra, 1961).

Busch, B.C., *Britain and the Persian Gulf 1894-1914* (Berkeley, Calif., 1967).

_____, *Britain, India and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley, Calif., 1971).

_____, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923* (New York, 1976).

Calhwell, C.E., *Field-Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries*, 2 cilt (Londra, 1927).

Cambon, P., *Correspondance*, 3 cilt (Paris, 1940-1946).

Cecil, Lamar, *The German Diplomatic Service, 1871-1914* (Princeton, NJ, 1976).

Chapman, Maybelle K., *Great Britain and the Baghdad Railway 1888-1914*, Smith College Studies in History, cilt XXXI (Northampton, Mass., 1948).

Churchill, Winston S., *The World Crisis*, 5 cilt (Londra, 1923-1931).

Ciasca, R., *Storia coloniale dell'Italia contemporanea* (Milan, 1938).

Comvell-Evans, T.P., *Foreign Policy from a Back Bench 1904-1918* (Londra, 1932).

Craig, Gordon A., *From Bismarck to Adanauer: Aspects of German Statecraft*, gözden geçirilmiş basım (New York, 1965).

Crampton, R.J., *The Hallow Détente: Austro-German Relations in the Balkans 1911-1914* (Londra, 1980).

Dakin, D., *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913* (Selanik, 1966).

Dallin, A. vd (ed.), *Russian Diplomacy in Eastern Europe, 1914-1917* (New York, 1963).

Davison, Roderic, "Turkish diplomacy from Mudros to Lausanne," ed. G. Craig ve F. Gilbert, *The Diplomats 1919-1939* içinde, cilt I (Princeton, NJ, 1953).

Decleva, E., *Da Adua a Sarajevo: la politica estera italiana a la Francia, 1896-1914* (Bari, 1971).

Del Boca, A., *Gli italiani in Africa orientale:dall'unita alla marcia su Roma* (Bari, 1976).

Demirhan, Gen. Pertev, *General Feldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz... Aus meinen personlichen Erinnerungen* (Göttingen, 1960).

Djemal Pasha, Ahmed [Ahmed Cemal Paşa], *Memories of a Turkish Stateman*, 1913-*1919* (Londra, 1922).

Ducruet, Jean, *Les Capitaux européens au Proche-Orient* (Paris, 1964).

Earle, E.M., *Turkey, the Great Powers and the Baghdad Railway: A Study in Imperialism* (New York, 1924).

Feis, Herbert, *Europe the World's Banker 1870-1914* (New Haven, Conn., 1930).

Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire: The Sublime Porte 1789-1922* (Princeton, NJ, 1980) [Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996]

Fischer, Fritz, *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914-18* (Düsseldorf, 1961); İngilizce çeviri: *Germany's Aims in the First World War* (New York, 1967).

_____, *Krieg der Illusionen: Die deutsche Politik von 1911 bis 1914* (Düsseldorf, 1969); İngilizce çeviri: *War of Illusions* (New York, 1973).

Fleury, Antoine, *La penetration allemande au Moyen-Orient 1919-1939* (Leiden, 1977).

Florinsky, M., Russia: *A History and an Interpretation, 2* cilt (New York, 1947).

Friedman, Issiah, *Germany, Turkey, and Zionism 1897-1918* (Oxford, 1977).

_____, *The Question of Palestine, 1914-1918* (Londra, 1973).
Geiss, Imanuel, *German Foreign Policy 1871-1914* (Londra, 1976).
Geyer, D., *Der Russische Imperialismus* (Göttingen, 1977).
Giessler, Klaus-Volker, *Die Institution des Marineattaches im Kaiserreich* (Boppard, 1976).
Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill,* cilt III, 1914-1916, cilt IV 1917-1922 ve *Companion Volumes* c. IV.'e, no 2 ve 3 (Londra, 1971-1975).
Gontauld-Biron, R. de ve Le Reverend, L., *D'Angora à Lausanne* (Paris, 1924).
Gothaischer Genealogischer Hofkalender nebst Diplomatisch-statitisticschem Jahrbuch (Gotha, 1871-1919).
Gottlieb, W.W., *Studies in Secret Diplomacy during the First World War* (Londra, 1957).
Grafftey-Smith, Laurence, *Bright Levant* (Londra, 1970).
Grey of Fallodon, Viscount, *Twenty-Five Tears, 1892-1916,* 2 cilt (Londra/New York, 1925).
Gurko-Kriazhin, V. A., *Blizhnii Vostok i derzhavy* (Moskova, 1925).
Hallgarten, George W. F., *Imperialismus vor 1914,* 2. bs., 2 cilt (Münih, 1963).
Haslip, Joan, *The Sultan: The Life of Abdul Hamid II* (Londra, 1958).
Helmreich, E.C., *The Diplomacy of the Balkan Wars* (Cambridge, Mass., 1938).
Helmreich, Paul, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-20* (Columbus, Ohio, 1974).
Hershlag, Z.Y., *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East,* gözden geçirilmiş 2. bs. (Leiden, 1980).
Hinsley, F.H. (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, 1977).
Hohorst, Gerd vd (ed.), *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1870-1914* (Munich, 1975).
Hopwood, D., *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914* (Oxford, 1969).
Hovanissian, R., *Armenia on the Road to Independence* (Berkeley, Calif., 1967).
Howard, Henry N., *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1919-1923* (Norman, Okla., 1931; yeni basım, New York, 1966).
Hunczak, T. (ed.), *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution* (Rutgers, NJ, 1974).
Issawi, Charles (ed.), *The Economic History of the Middle East, 1800-1914* (Chicago, Ill./Londra, 1966).
_____, *The Economic History of Turkey, 1800-1914* (Chicago, Ill./Londra, 1980).
Jany, Curt, *Die Königlich Preussische Armee und das Deutsche Reichsheer 1807-1914* (Berlin, 1933).
Jelavich, Barbara, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question,* 1870-1887 (Bloomington, Ind., 1973).
Kalmykov, A.D., *Memoirs of a Russian Diplomat* (New Haven, Conn., 1971).

Katkov, G. ve Futrell, M., "Russian foreign policy, 1880-1914," G. Katkov vd., *Russia Enters the Twentieth Century* içinde (Londra, 1971), s. 9-33.

Kedourie, Elie, *In the Anglo-Arab Labyrinth* (Cambridge, 1976).

Kent, Marian, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920* (Londra/New York, 1976).

Kinross, Lord, *Atatürk* (Londra, 1964).

Klein, F., "Probleme des Bündnisses zwischen Oesterreich-Ungarn und Deutschland am Vorabend des ersten Weltkrieges," ed. F. Klein, *Oesterreich-Ungarn in der Weltpolitik* içinde (Berlin, 1965), s. 155-162.

Knaplund, Paul, *Speeches on Foreign Affairs 1904-1914 by Sir Edward Grey* (Londra, 1931).

Kühlmann, Richard von, *Erinnerungen* (Heidelberg, 1948).

Kurat, A.N., *Türkiye ve Rusya: XVIII Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)* (Ankara, 1970).

Langer, W.L., *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (New York, 1968).

Laue, T.H. von, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia* (New York, 1963).

Lauren, P.G., *Diplomats and Bureaucrats* (Stanford, Calif., 1976).

Lederer, I. J. (ed.), *Russian Foreign Policy: Essays in Historical Perspective* (New Haven, Conn., 1962).

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, 2. bs. (Londra, 1968).

Liman von Sanders, Otto, *Fünf Jahre Türkei* (Berlin, 1920).

Lindow, Erich, *Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel, 1897-1912* (Danzig, 1934).

Löding, Dörte, *Deutschlands und Oesterreich-Ungarns Balkanpolitik von 1912 bis 1914 unter besonderer Berücksichtigung ihrer Wirtschaftsinteressen* (Hamburg, 1969).

Lorey, Hermann, *Der Krieg in den türkischen Gewassern*, 2 cilt, *Der Krieg zur See 1914-1918* (Berlin, 1928-1938).

LoWe, C.J. ve Marzari, F., *Italian Foreign Policy, 1820-1940* (Londra, 1975).

Macartney, M.H.H. ve Cremona, P., *Italy's Foreign and Colonial Policy 1914-1937* (Londra, 1938).

Malgeri, F., *La guerra libica (1911-1912)* (Roma, 1970).

Maltese, P., *La terra promessa: la guerra italo-turca e la conquista della Libia, 1911-1912* (Milano, 1968).

Mantegazza, V., *Italiani in Oriente: Eraclea* (Roma, 1922).

_____, *Il Mediterraneo e il suo equilibrio* (Milano, 1914).

_____, *La Turchia liberale e le questioni balcaniche* (Miland, 1908).

Mears, E. G. (ed.), *Modern Turkey* (New York, 1924).

Meyer, Henry Cord, *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945* (Lahey, 1955).

Miège, J. -L., *L'Imperialisme colonial italien de 1870 à nos jours* (Paris, 1968).

Miller, Margaret, *The Economic Development of Russia, 1905-1914* (Londra, 1926).

Moberly, F.J., *Official History of the Great War: The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, 4 cilt (Londra, 1923-1927).

Mogk, Walter, *Paul Rohrbach und das 'Grössere Deutschland'* (Munich, 1972).

Möhring, Rubina, "Die Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und dem osmanischen Reich 1908-1912," doktora tezi, Viyana Üniversitesi, 1978.

Mühlmann, Carl, *Das deutsch-türkische Waffenbundnis im Weltkrieg* (Leipzig, 1940).

_____, *Oberste Heereseitung und Balkan im Weltkrieg 1914-1918* (Berlin, 1942).

Mulligan, R.J.J., "Great Britain, Russia and the Turkish Straits, 1908-1923," lisansüstü tezi, Londra Üniversitesi, 1953.

Musulin, A. von, *Erinnerungen eines österreichisch-ungarischen Diplomaten* (Münih, 1924).

Nebioğlu, Osman, *Die Auswirkungen der Kapitulationen auf die türkische Wirtschaft* (Jena, 1941).

Nevakivi, Jukka, *Britain, France, and the Arab Middle East, 1914-1920* (Londra, 1969).

Nicolson, Harold, *Curzon: The Last Phase, 1919-1925* (New York, 1934).

_____, *Peacemaking 1919* (Londra, 1933).

Novichev, A.I., *Ocherki ekonomiki Turtsii do mirovoi vomy* (Moskova, 1937).

Okyar, Osman ve İnalcık, Halil (ed.), *Social and Economic History of Turkey (1271-1922)* (Ankara, 1980).

Pears, Sir Edwin, *Forty Years in Constantinople* (Londra, 1916).

Pichon, J., *La Partage du Proche Orient* (Paris, 1938).

Platt, D.C.M., *The Cinderella Service: British Consuls since 1825* (Londra/New York, 1971).

Poidevin, Raymond, *Les Relations économiques et financières entre la France et l'Allemagne de 1898 à 1914* (Paris, 1969).

Poincaré, R., *Au Service de la France*, 10 cilt (Paris, 1926-1933).

Pomiankowski, Joseph, *Der Zusammenbruch des ottomanischen Reiches* (Viyana, 1928).

Portal, R., "The Industrialization of Russia," ed. H.J. Habakkuk ve M.M. Postan, *The Cambridge Economic History of Europe* içinde, cilt VI, kısım 2 (Cambridge, 1965), s. 801-872.

Raab, Alfons, *Die Politik Deutschlands in Nahen Orient von 1878 bis 1908* (Viyana, 1936).

Raabe, Ingrid, *Beitrage zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Frankreich und Oesterreich-Ungarn 1908-12* (Viyana, 1971).

Raffalovich, A., *Russia: Its Trade and Commerce* (Londra, 1918).

Ragey, L., *La Question du Chemin de Fer de Bagdad* (Paris, 1936).

Ramsaur, Ernest E., *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton, NJ, 1957).

Rathmann, Lothar, *Berlin-Bagdad: Die imperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands* (Berlin, 1962).

Reichsarchiv vd., *Der Weltkrieg 1914 bis 1918: Die militarischen Operationen zu Lande,* 14 cilt (Berlin, 1925-1944).

Rich, Norman, *Friedrich von Holstein: Politics and Diplomacy in the Era of Bismarck and Wilhelm II,* 2 cilt (Cambridge, 1965).

Ridell, Lord, *Intimate Diary of the Peace Conference and After, 1918-1923* (Londra, 1933).

Ritter, Gerhard, *Staatskunst und Kriegshandwerk: Das Problem des 'Millitarismus' in Deutschland,* 4 cilt (Munich, 1954-1968).

Robbins, Keith, *Sir Edward Grey* (Londra, 1971).

Röhl, John, *Germany without Bismarck: The Crisis of Government in the Second Reich, 1890-1900* (Berkeley ve Los Angeles, Calif., 1967).

Romano, S., *Guiseppe Volpi: industria e finanza tra Giolitti e Mussolini* (Milan, 1979).

Ronaldshay, Earl of, *Life of Lord Curzon,* 3 cilt (Londra, 1928).

Rosen, Friedrich, *Aus einem diplomatischen Wanderleben,* 2 cilt (Berlin, 1931).

Rosen, Baron R., *Forty Years of Diplomacy,* 2 cilt (Londra, 1922).

Roskill, Stephen, *Hankey, Man of Secrets,* 3 cilt (Londra, 1970-1974).

_____, *Naval Policy between the Wars,* 2 cilt (Londra, 1968-1976).

Rossos, A., *Russia and the Balkans, 1909-1914* (Ann Arbor, Mich., 1971).

Ryan, Andrew, *The Last of the Dragomans* (Londra, 1951).

Sachar, H.M., *The Emergence of the Middle East, 1914-1924* (New York, 1969).

Sarkissian, A.O., "Concert diplomacy and the Armenians, 1890-1897," ed. A.O. Sarkissian, *Studies in Diplomatic History and Historiography in Honour of G. P. Gooch* içinde (Londra, 1962), s. 48-75.

Sazonov, S.D., *Fateful Years, 1909-1916: Reminiscences* (Londra/New York, 1928).

Schmidt-Richberg, Wiegand vd., *Vor der Entlassung Bismarcks bis zum Ende des Ersten Weltkrieges, Handbuch zur deutschen Militargeschichte,* cilt V (Frankfurt, 1968).

Schmidt, B.E., *The Annexation of Bosnia, 1908-1909* (Cambridge, 1937).

Schulte, Bernd F., *Vor dem Kriegsausbruch 1914: Deutschland, die Türkei und der Balkan* (Düsseldorf, 1980).

Schuman, F.L., *War and Diplomacy in the French Republic* (Chicago, Ill., 1931).

Shatsillo, F.F., *Ruskii imperializm i razvitie flota* (Moskova, 1968).

Shaw, Stanford ve Shaw, E. K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* cilt II (Cambridge/New York, 1977).

Shorrock, W.I., *French Imperialism in the Middle East: The Failure of Policy in Syria and Lebanon, 1900-1914* (Madison, Wis., 1976).

Shotwell, J.T. ve Deak, F., *Turkey at the Straits* (New York, 1940).

Silberstein, Gerard E., *The Troubled Alliance: German-Austrian Relations 1914-1917* (Lexington, Ky., 1970).

Silin, A.S., *Ekspansiya Germanii na Blizhnem Vostoke v kontse XIX veka* (Moskova, 1971).

Smith, C.J., *The Russian Struggle for Power, 1914-1917: A Study of Russian Policy during the First World War* (New York, 1956).

Smith, Eliane D., *Turkey: Origins of the Kemalist Movement (1919-1922)* (Washington, DC, 1959).
Smith, Sir H. Llewellyn, *The Board of Trade* (Londra, 1928).
Smith, Michael Llewellyn, *Ionian Vision: Greece in Asia Minör 1919-22* (Londra, 1973).
Stavrou, T.G., *Russian interests in Palestine, 1882-1914* (Selanik, 1963).
_____(ed.), *Russia under the Last Tsar* (Minneapolis, Minn., 1969).
Steiner, Zara, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914* (Cambridge, 1969).
Stieve, F., *Izvolsky and the World War* (Londra, 1926).
Sullivan, Charles D., "Stamboul crossings: German diplomacy in Turkey, 1908-1914," doktora tezi, Vanderbilt Üniversitesi, Nashville, Tenn., 1977.
Thaden, E.C., *Russia and the Balkan Alliance of 1912* (University of Park, Pa., 1965).
Thayer, J.A., *Italy and the Great War: Politics and Culture* (Madison, Wis., 1964).
Theodoli, A., *A cavallo di due secoli* (Roma, 1950).
Thobie, J., *Intérets et imperialisme français dans l'Empire Ottoman, 1895-1914* (Paris, 1977).
_____, *Phares Ottomans et emprunts Turcs, 1904-1961* (Paris, 1972).
Trumpener, U., *Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918* (Princeton, NJ, 1968).
Turkish National Commission for UNESCO, *Atatürk* (Anharn, 1963).
Wallach, Jehuda L., *Anatomie einer Militarhilfe: Die preussich-deutschen Militarmissionen in der Türkei, 1835-1919* (Düsseldorf, 1976).
Weber, Frank G., *Eagles an the Crescent: Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918* (Ithaca, NY/Londra, 1970).
Webster, R.A., *L'imperialismo industriale italiano 1908-1915* (Turin, 1974).
Williams, Beryl J., "The Revolution of 1905 and Russian foreign policy," C. Abramsky ve Beryl J. Williams (ed.), *Essays in Honour of E. H. Carr* içinde (Londra, 1974), s. 101-125.
Williamson, John G., *Karl Helfferich, 1872-1924: Economist, Financier, Politician* (Princeton, NJ, 1971).
Wolf, J.B., *The Diplomatic History of the Baghdad Railroad* (Columbia, Miss., 1936).
Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri* (İstanbul, 1979).
[Yalman], Ahmed Emin, *Turkey in the World War* (New Haven, Conn./Oxford, 1930).
Zoli, C., *La guerra turco-bulgara* (Milan, 1913).

Makaleler

Ahmad, Feroz, "Great Britain's relations with the Young Turks 1908-1914," *Middle Eastern Studies*, cilt II, no. 4 (1966), s. 302-329.

Albrecht-Carri' R, "Italian foreign policy, 1914-1822 *Journal of Modern History,* cilt XX, no. 4 (1948), s. 326-339.

Andrew C. ve Kanya-Forstner, A. S., "The French 'colonial party': its composition, aims and influence, 1885-1914", *Historical Journal,* cilt XIV, no. 1 (1971), s. 79-106.

Anonim (Alwin Parker), "The Bagdad Railway negotiations", *Quarterly Review,* cilt CCXXVIII (1917), s. 487-528.

Bosworth, R.J., "Britain and Italy's acquisition of the Dodecanese 1912-1915", *Historical Journal,* cilt XIII, no. 4 (1970), s. 683-705.

Bridge, F.R, "Trade venientibus ossa: Austro-Hungarian colonial aspirations in Asia Minör, 1913-14", *Middle Eastern Studies,* cilt VI (1970), s. 319-330.

Carlgren, W.M., "Informationsstycken fran Abdul Hamids senare regeringsar", *Historisk Tidskrift,* cilt XV (1952), s. 1-35.

Carmel, Alex, "The political significance of German settlement in Palestine, 1868-1918", *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte,* Beiheft 1 (1975), s. 45-71.

Charykov, N.V., "Sazonov", *Contemporary Review,* cilt CXXXIII, no. 3 (1928), s. 284-288.

Cole, S. M., "Secret diplomacy and the Cyrenaican settlement of 1917", *Journal of Italian History,* cilt II, no. 2 (1979), s. 258-280.

Cunsolo, R. S., "Libya, Italian nationalism, and the revolt against Giolitti", *Journal of Modern History,* cilt XXXVII, no. 2 (1965), s. 186-207.

Davison, R.H., "The Armenian crisis, 1912-1914", *American Historical Review,* cilt LIII, no. 3 (1948), s. 481-505.

Dyer, Gwynne, "The Turkish armistice of 1918", *Middle Eastern Studies,* cilt VI-II (1972), s. 143 vd, 313 vd.

_____, "Turkish 'falsifiers' and Armenian 'deceivers': historiography and the Armenian massacres", *Middle Eastern Studies,* cilt XII (1976), s. 99-107.

Flanigam, M.L., "German eastward expansion, fact and fiction: a study in German-Ottoman trade relations 1890-1914", *Journal of Central European Affairs,* cilt XIV, no. 4 (1955), s. 321-333.

Folco, A ve Biagini M., "La rivoluzione die Giovani Turchi nel carteggio degli addetli militari italiani", *Rossegna Storica del Risorgimento,* cilt LXI (1974).

Franchetti, L., "L'Italia e L'Asia Minöre", *Nuova antologia,* no. 1087, 1 Mayıs 1917, s. 109-113.

Francis, Richard M., "The British withdrawal from the Baghdad Railway project in April 1903", *Historical Journal,* cilt XVI, no. 3 (1973), s. 168-178.

Friedman, Issiah, "The Hussein-McMahon correspondance and the question of Palestine", *Journal of Contemporary History,* cilt V, no. 2 (1970), s. 83-122.

Grishina, M., "Chernomorskie prolivy vo vneshnei politiki Rossii, 1904-1907", *Istoricheskie zapiski,* cilt XCIX (Moskova, 1977), s. 145-148.

Grunwald, Kurt, "Pénétration pacifique -the financial vehicles of Germany's 'Drang nach dem Osten'", *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte,* Beiheft 1 (1975), s. 85-103.

Guillen, P., "La politique de Delcassé et les relations Franco-Allemandes", *Revue d'Allemagne,* cilt IV, no. 3 (1972), s. 455-464.

Hamilton, K.A., "An attempt to form an Anglo-French 'Industrial Entente'", *Middle Eastern Studies,* cilt XI, no. 1 (1975), s. 47-73.

Heslop, Derwent G., "The Bagdad Raihvay", *The Engineer,* Kasım-Aralık 1920, s. 469-480, 523-527, 601-603.

Hoffmann, Walter, "Deutsche Banken in der Türkei", *Weltwirtschaftliches Archiv,* cilt VI (1915), s. 410-421.

Honig, N., "Schiffahrt und Schiffahrtpolitik der Türkei", *Weltwirtschaftliches Archiv,* cilt VII (1916), s. 79-92.

Jaschke, Gotthard, "Die christliche Mission in der Türkei", *Saeculum,* cilt VII (1956), s. 68-78.

Kahan, A., "Government policies and the industrialization of Russia", *Journal of Economic History,* cilt XXVII, no. 4 (1967), s. 460-477.

Kedourie, Elie, "Cairo and Khartoum on the Arab Question 1915-18", *Historical Journal,* cilt VII, no. 2 (1964), s. 280-297.

Kent, Marian, "Agent of empire? The National Bank of Turkey and British foreign policy", *Historical Journal,* cilt XVIII, no. 2 (1975), s. 367-389.

Kerner, R.J., "The mission of Liman von Sanders", *Slavonic Review,* cilt VI, no. 16 (1927), s. 12-27; no. 17 (1927), s. 344-363; no. 18 (1928), s. 543-560; cilt VII, no. 19 (1928), s. 90-112

Kerner, R. J., "Russia and the Straits Question, 1915-1917", *Slavonic and East European Review,* cilt VIII, no. 24 (1930), s. 589-600..

Kerner, R.J., "Russia, the Straits and Constantinople, 1914-1915", *Journal of Modern History,* cilt I, no. 3 (1929), s. 400-415.

Köymen, Oya, "The advent and consequences of free trade in the Ottoman Empire", *Etudes Balkaniques,* cilt II (1971).

Langer, W. G., "Russia, the Straits Question and the origins of the Balkan League, 1908-1912", *Political Science Quarterly,* cilt XLIII, no. 3 (1928), s. 321-363.

Lowe, C. J., "Britain and Italian intervention of 1914-1915", *Historical Journal,* cilt XII, no. 3 (1969), s. 533-548.

McLean, D., "British finance and foreign policy in Turkey: the Smyrna-Aidin Railway settlement 1913-1914", *Historical Journal,* cilt XIX, no. 2 (1976), s. 521-530.

Mandelstam, A. A., "La politique russe d'accès à la Méditerranée au XXe siècle", *Academie de Droit International. Receuil des cours,* cilt I (Paris, 1934), s. 597-802.

Manuel, F. E., "The Palestine question in Italian diplomacy, 1917-1920", *Journal of Modern History,* cilt XXVII, no. 3 (1955), s. 263-280.

Mejcher, Helmut, "Die Bagdadbahn als Instrument deutschen wirtschaftlichen Einflusses im Osmanischen Reich", *Geschichte und Gesellschaft,* cilt I, no. 4 (1975), s. 447-481.

Melka, R. L., "Max Freiherr von Oppenheim: sixty years of scholarship and political intrigue in the Middle East", *Middle Eastern Studies,* cilt IX (1973), s. 81-93.

Moselv, P., "Russian policy in 1911-12", *Journal of Modern History,* cilt XII, no. 1 (1940), s. 69-86.

Pick, Walter, "Der deutsche Pionier Heinrich August Meissner-Pascha und siene Eisenbahnbauten im Nahen Osten *1901-1917*", *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, cilt IV (19757, s. 257-300.

Pönicke, Herbert, "Heinrich August Meissner-Pascha und der Bau der Herschas-und Bagdadbahn", *Welt als Geschichte*, cilt XVI (1956), s. 196-210.

Popov, A., "Ot Bosfora do Tikhogo Okeana", *Istorik Marksist*, cilt XXXVII (1954), s. 3-28.

Renzi, W. A., "Great Britain, Russia and the Straits, 1914-1915", *Journal of Modern History*, cilt XLII, no. 1 (1970), s. 1-20.

Rothwell, V. H., "Mesopotamia in British war aims 1914-1918", *Historical Journal*, cilt XIII, no. 2 (1970), s. 273-294.

Silberstein, Gerard E., "The Central Powers and the Second Turkish Alliance 1915", *Slavic Review*, cilt XXIV, no. 1 (1965), s. 77-89.

Smith, C. J., "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: the British promise of November, 1914", *American Historical Review*, cilt LXX, no. 4 (1965), s. 1015-1054.

Sontag, J. P., "Tsarist debts and Tsarist foreign policy", *Slavic Review*, cilt XXVI-II, no. 4 (1968), s. 529-541.

Staley, Eugene, "Business and politics in the Persian Gulf: the story of the Wönckhaus firm", *Political Science Quarterly*, cilt XLVIII, no. 3 (1933), s. 367-385.

Stanley, W. R., "Review of Turkish Asiatic railways to 1918: some political-military considerations", *Journal of Transport History*, cilt VII, no. 3 (1966), s. 180-204.

Sumner, B. H., "Tsardom and imperialism in the Far East and Middle East, 1880-1914", *Proceedings of the British Academy*, cilt XXVII (Londra, 1941), s. 25-65.

Thaden, E. C., "Charykov and Russian foreign policy at Constantinople in 1914", *Journal of Central European Affairs*, cilt XVI, no. 1 (1956), s. 23-44.

Toscano, M., "Le origini diplomatiche dell'art. 9 del patto di Londra relativo agli eventuali compensi all'Italia in Asia Minöre," *Storia e Politica*, cilt IV, no. 3 (1965).

Toynbee, Arnold, "The McMahon-Hussein correspondance: comments and a reply", Issiah Friedman'ın yanıtıyla birlikte, *Journal of Contemporary History*, cilt V, no. 4 (1970), s. 185-201.

Trumpener, Ulrich, "The escape of the Goeben and Breslau: a reassesment", *Canadian Journal of History*, cilt VI (1971), s. 171-187.

_____, "German military aid to Turkey in 1914", *Journal of Modern History*, cilt XXXII, no. 2 (1960), s. 145-149.

_____, "German officers in the Ottoman Empire, 1880-1918", *Jahrbuch des Instituts für Deutsche Geschichte*, Beiheft 1 (1975), s. 30-43.

_____, "Liman von Sanders and the German-Ottoman alliance", *Journal of Contemporary History*, cilt I, no. 4 (1966), s. 179-192.

_____, "War premediated? German intelligence operations in July 1914", *Central European History*, cilt IX (1976), s. 58-85.

Zechlin, Z., "Die Turkischen Meerengen - ein Brennpunkt der Weltgeschichte", *Geschichte in Wissenschaft und Uterricht*, cilt XVII, no. 1 (1966), s. 1-31.

Zotiades, G., "Russia and the question of the Straits and Constantinople during the Balkan Wars", *Balkan Studies*, cilt II, no. 2 (Selanik, 1970), s. 285-298.

DİZİN

Abadan 294
Abbazia 117
Abdülaziz 61
Abdülhamid II 16, 22, 23, 26, 27, 30-33, 45, 47, 51, 54, 62, 91, 99, 178, 198, 199, 200, 222, 223, 231, 241, 252, 274
Adana 180, 188, 221, 223, 252, 278
Aden 297
Adriyatik 64, 93, 105, 110, 111, 119, 121, 159
Aehrenthal 60, 62, 64-75, 106, 136, 312
Afganistan 133
Afrika 13, 92, 96, 99, 120, 177, 221, 224, 228, 249
Agadir 103
Ahmed İzzet Paşa 186, 201
Ahmed Muhtar Paşa 24
Ahmed Nesimi 24
Ahmed Rıza 32, 34
Ahmed Rüstem Bey 27
Ahmed Tevfik Paşa 23
Âli Paşa 22, 24
Allenby (General) 211, 293
Alman-Türk Birliği (Deutsche-Türkische Vereinigung) 194
Almanya 15-17, 30-33, 35, 36, 38-42, 47, 48, 53, 55, 59, 60, 67, 72, 74, 77-82, 84, 92, 93, 98, 109, 112, 114, 115, 117, 127, 132, 134, 140, 142, 147-150, 152-154, 160, 161, 163-165, 169, 173, 176-179, 181, 183, 184, 186, 187, 189-192, 194-200, 202-204, 206, 207, 209-214, 216, 219, 223-226, 228, 232, 234, 235, 237-242, 245, 246, 249-252, 258, 259, 261, 264, 265, 271, 275, 280, 281, 293, 313
Amerika 27, 31, 41, 44, 46, 49, 104, 150, 283, 313
Anadolu Demiryolu Şirketi 181, 228, 230
Ankara 19, 22, 26, 27, 34, 42-44, 52, 174, 179, 188, 209, 223, 227, 228, 306, 315, 318, 319
Ankara Antlaşması 44
Antalya 90, 112, 113, 115, 116, 118, 122
Arabistan 13, 284, 285, 290
Arap Bürosu 268, 295-297
Araplar 195, 292
Ardanuç 166
Arjantin 115
Armstrong Vickers 276
Arnavutlar 75
Arnavutluk 17, 45, 61, 64, 65, 69, 73, 74, 76, 78, 89, 90, 97, 99, 105, 110-112, 117, 121
Artin Dadyan Paşa 23
Artvin 166
Asya 29, 40, 79, 112, 115, 116, 129, 131, 133, 142, 145, 156, 162, 166, 167, 169, 174, 179, 180, 220-222, 251, 268, 292, 302, 309
Avrupa Devletler Konseyi 66, 67, 86
Avusturya 13, 17, 20, 30, 33, 39, 41, 44, 58-64, 66-72, 74-87, 92, 93, 97, 101, 103, 106, 109, 111-113, 115, 117, 118, 125, 128, 132-134, 138, 142, 143, 147, 148, 151, 155-159, 162, 171, 191, 198-200, 202, 204, 208, 211, 212, 215, 276, 286, 287, 311
Avusturya-Macaristan 13, 17, 20, 33, 41, 44, 58-61, 62-64, 66-69, 71, 72, 74-87, 106, 109, 111-113, 117, 128, 134, 191, 198, 199, 202, 204, 208, 211, 212, 215
Avusturya-Sırbistan Savaşı 39
Azeriler 151

Bağdat 16, 31, 78, 82, 131, 132, 142, 144, 152, 153, 162, 180, 184, 187-190, 194-196, 198, 199, 202, 209, 224-242, 245-248, 250, 252, 255, 258-260, 266, 272, 273, 277-279, 281-285, 291, 292, 294, 297, 300
Bağdat Demiryolu 16, 31, 78, 131, 132, 142, 144, 152, 153, 162, 187, 189, 190, 194-196, 198, 199, 202, 224-226, 228-242, 245-248, 250, 252, 255, 258-260, 273, 277, 279, 281-284, 291
Bağdat Demiryolu Şirketi 226, 232, 233, 238, 239, 247
Bakû 138, 151, 217
Balfour, Arthur (Lord) 121
Balfour Bildirgesi 267, 293, 299
Balkanlar 13, 17, 30, 45, 49, 54, 58, 67, 76, 81, 90, 96, 97, 103, 106, 107, 125, 128, 129, 134, 136, 142, 144, 147, 148, 156-158, 160, 172, 199, 200, 207, 236, 286, 289
Balkan Savaşları 37, 50, 54, 59, 64, 76, 99, 109, 110, 112, 117, 150, 162, 186, 246, 248, 250, 261, 286
Ballhausplatz 64, 69, 72, 80, 85, 86
Baltalimanı Antlaşması 28
Baltık 146-149, 194
Banco di Roma 95
Barthou, Louis 250
BASF 176
Basra 180, 183, 188, 263, 264, 266, 272, 273, 275, 277-284, 286, 289-292, 294
Basra Körfezi 263, 264, 266, 272, 273, 275, 277, 279, 280, 282, 284, 286, 290, 292
Bayer 176
Bekir Sami 26, 27, 43
Belçika 120
Benckendorff 165
Berchtold 62, 67, 68, 74-77, 79-82, 112, 117, 312
Berger, Leon 227, 239, 240
Berlin Antlaşması 33
Berlin Kongresi 19, 59, 104, 125, 128, 130, 138, 149
Bernhard 179, 198, 313
Bertolini, Pietro 108
Bethmann 114, 179, 188, 200, 201, 204, 208-210, 251
Beyrut 180, 187, 220, 221, 223, 227, 234, 241, 257
Beyrut Gaz Şirketi 227
Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi 227
Beyrut-Şam-Havran Şirketi (BŞH) 220, 234
Bingazi 105
Birecik 228, 230, 234, 241
I. Balkan Savaşı 36, 159, 183, 289
I. Dünya Savaşı 9, 11, 14, 17, 27, 30, 38, 86, 87, 95, 104, 107, 108, 115, 116, 149, 163, 175, 182, 184, 187, 189, 190, 195-197, 213, 214, 216, 217, 246, 253, 254, 257, 259, 266, 267, 275, 286, 287, 288
Birleşik Devletler 41, 115, 175, 182, 305
Bismarck 30, 126, 177, 180, 181, 199, 316, 320
Bitlis 169
Block, Adam 227-240, 270, 271, 276
Boğazlar 17, 64, 75, 106, 126-133, 136-141, 146-150, 154-161, 163-167, 169-172, 174, 203, 212, 221, 254, 255, 287, 288, 290, 291, 304, 305, 307
Boğazlar Sorunu 129, 130, 132, 149, 156, 157, 161, 163, 166, 172
Bolşevik Devrimi 50
Bolşevikler 20, 44, 170
Bompard, Maurice 20, 44, 170
Borsig 189
Bosna-Hersek 33, 68, 101, 109, 157, 198
Bozcaada 167
Breslau (daha sonra *Midilli*) 164, 203, 206, 324
Brest-Litovsk 41, 49, 170
Briand, Aristide 256, 257
Britanya 10, 25, 30, 31, 33-37, 39-42, 44, 46, 49, 56, 59, 60, 65-68, 70, 82, 91-93, 96, 98, 123, 127,

133, 134, 140, 147-150, 155, 156, 161, 163, 164, 167, 176, 177, 191, 196, 198, 235-240, 245, 246, 250, 255, 256, 263-268, 270-278, 280-283, 286-309, 312
British Bank of Turkey 271
Bronsart 206
Buchlau Antlaşması (1909) 157
Bulgaristan 67, 75, 78, 81, 128, 129, 142, 159, 165, 166, 168, 203, 211
Bulgarlar 36, 129, 159
Bulgurlu 238
Bullard, Read (Sir) 266, 272, 289
Burian 63, 82-85
Buşeyr 279, 285

Cadogan, Alexander 268
Caillaux, Joseph 245
Calice 62, 63
Cambon, Paul 223, 225, 227, 228, 233, 240, 245, 248-251, 254, 255, 260, 294, 316
Caneva (General) 104
Cavid Bey 39, 48, 54, 55, 204, 209
Cecil, Robert (Sir) 180, 194, 196, 199, 296, 316
Cemal Paşa 38, 252, 253, 316
Cezayir 222
Chester grubu 153
Churchill, Winston 133, 289-291, 295, 297, 299-307, 316, 317
Ciano, Galeazzo 89, 90
Cidde 272
Clemenceau 237, 239, 240, 303
Clerk, George 268
Colosimo, Gaspare 120
Comité de Défense des Intérêts Français en Orient 249
Comité de l'Asie Française 248, 254, 256
Confindustria 89, 102
Constans 93, 225, 226, 229, 230, 232,234, 236-240, 242-246, 260, 313
Corradini, Enrico 98, 100, 103
Cotard 225
Cox, Percy (Sir) 272, 289
Craponne, Luigi Bonnefon 102
Czernin 82-84

Çanakkale 82, 159, 166-168, 203, 204, 254, 261, 288, 290, 291, 296, 299, 303-305
Çanakkale Boğazı 159, 166, 167, 203, 254
Çanakkale Savaşı 82, 204
Çarikov, N.V. 137, 138, 148, 149, 154, 155, 158

Damat Ferid Paşa 26
De Bunsen Komitesi 292
de Bunsen, Maurice 268
De Giorgis (General) 91
Delcassé, Theophile 222-237, 241-243, 247-249, 253-260, 313, 315, 323
de Margerie, Pierre 252, 315
de Robeck (Amiral) 302
De Robilant 91
Deutsche Bank 187, 191, 195, 229, 231, 235, 237, 238, 247, 252
Deutsche Levante-Linie 189
Deutsche Orientbank 187
Deutsche Orient-Mission (Alman Doğu Misyonu) 192
Deutsche Verein vom Heilingen Lande (Kutsal Topraklar'daki Alman Birliği) 178
Dıraç 272
Dicle ve Fırat Buharlı Gemi Taşımacılığı Şirketi 276, 278
Dikov (Amiral) 147
di Misurata, Giuseppe Volpi (Kont) 89
di San Giuliano, Antonino 101
Diyarbakır 132, 153, 154
Doğu Akdeniz 21, 90-93, 96, 98, 102, 110, 115, 116, 118, 119, 123, 138, 166, 287, 288, 308

Doğu Sekreterliği 269
Doğu Sorunu 13, 19, 20, 31, 65, 107, 125-128
Doktor Nazım 32, 34, 201
Doumergue, Gaston 247, 249, 250, 251, 253
Dresdner Bank 187
Dünya Siyonist Örgütü (WZO) 193
Düsseldorf Rheinische Metalhvaren- und Maschinenfabrik 190
Düyun-ı Umumiye 14, 15, 52, 53, 60, 78, 91, 95, 108, 144, 145, 226, 227, 231, 236-240, 250, 260, 270, 271

Edirne 36, 63, 76-78, 83, 159, 201, 289
Edward VII 19, 68, 157
Ege Adaları 93, 288
el-Hums 105
Enez-Midye Hattı 165, 167
Enver Paşa 38, 39, 54, 163, 184, 202, 203, 204, 206, 207
Ereğli 89, 93, 115, 221, 243, 244, 247, 259
Ereğli Şirketleri 89, 93, 115, 221, 243, 244, 247, 259
Erhard, Heinrich 190
Eritre 96, 103, 116
Ermeniler 46, 129, 151, 192, 195
Ermenistan 79, 81, 82, 165, 166, 168, 274
Erzincan 169
Erzurum 153, 154, 169, 170, 184
Esad Paşa 111
Etienne, Eugene 222, 227, 313
Evangelischer Bund (Protestan Birlik) 192

Fas 222, 236, 243, 249, 251
Federzoni, Luigi 122, 123
Felix, Guse (binbaşı) 26, 205, 241
Ferdinand, Franz (arşidük) 62, 64, 67, 74, 202
Fırat 188, 228, 276, 278, 285
Filistin 47, 95, 121, 167, 171, 179, 192-194, 204, 205, 208, 211, 217, 221, 256-258, 267, 289, 293, 297, 299
Fischer, Fritz 182, 186, 188, 191, 196, 197, 201, 202, 211, 214, 285, 316
Fitzmaurice, Gerald 267, 269, 270, 274
Fizan 98
Florio 92
Franchetti, Leopoldo 116, 120, 322
Fransa 15, 17, 30, 31, 33-35, 38, 40, 46, 47, 49, 56, 60, 65, 78, 91, 94, 95, 98, 99, 109, 113, 115, 119, 121, 122, 125-127, 134, 139, 142, 144, 147, 150, 154, 164, 165, 167, 169, 176, 177, 191, 196, 202, 219-225, 227, 228, 230, 231, 233-261, 265, 271, 275, 276, 281, 292, 294, 295, 299, 300, 304, 305, 308, 312
Fransa Katolikleri 46
Fransız-İngiliz Bildirgesi 294
Fuad Paşa 22, 52

Galiçya 207
Garanti Antlaşması (1887) 127, 177
Garroni, Camillo 113-115, 118
gayrimüslimler 49
Gazze 187
Gelibolu 40, 41, 166, 204, 256, 305
Gelibolu Muharebesi 40
George, Lloyd 284, 298-300, 303-306
George Young 268
Gerald Fitzmaurice 270, 274
Giers, M. N. 137, 145, 163
Giesl (baron) 32, 63
Giolitti 89, 101, 103, 104, 106-109, 113, 115, 320, 322
Girit 17, 64, 71, 72, 91, 129, 160, 199, 275
Goeben (daha sonra *Yavuz*) 164,

203, 206, 324
Goluchowski 62, 65, 128
Grey, Edward (Sir) 32, 34, 36, 37, 48, 62, 63, 69-71, 72-75, 101, 108, 109, 113, 114, 119, 146, 156, 159, 165, 175, 240, 256, 265-268, 270, 271, 274-276, 279, 281, 282, 286, 287, 289-291, 294, 295, 312, 317, 318, 320
Grigoroviç, İ. K. 149
Guiccioli, Alessandro 92
Gulkiyeviç 145
Güney Epir 110
Gürcistan 141
Gürcüler 151
Gwinner, Arthur 195, 235, 238

Habeşistan 116, 120
Habsburg İmparatorluğu 86, 90, 97, 121, 199, 200
Habsburg Monarşisi 57, 59, 68
Hakkı Paşa 54, 72, 148
Halep 180, 188, 228, 234, 241, 248, 250, 251, 252
Halil Paşa (Menteşe) 24
Hama 230, 241, 250-252, 261
Hamburg-Amerika denizyolu 283
Hanakin 152
Hankey, Maurice (Sir) 291, 303-306, 320
Hanotaux, Gabriel 223, 224
HAPAG firması 189
Hardinge, Charles (Sir) 34, 71, 73, 226-228, 240, 244, 266, 267, 271, 281, 291, 292, 295, 300, 301, 305, 306, 312
Harington, Charles (Sir) 305, 306
Harput 132, 154
Hartwig, N. G. 137, 155, 159
Havran 220, 234
Hayfa 180, 187, 193, 300
Henschel 189
Herzl, Theodor 193
Hıdiv İsmail Paşa 94
Hicaz 45, 189, 241, 297
Hicaz Demiryolu 189, 241
Hider 185
Hilfsverein der Deutschen Juden (Alman Yahudileri Yardım Birliği) 193
Hindistan 45, 263-267, 272, 278, 280, 281, 284, 285, 290, 291, 294-296, 300, 302, 308
Hoechst 176
Hollweg 114, 179, 188, 200, 201, 204, 208-210, 251
Hollweg, Bethmann (şansölye) 114, 179, 188, 200, 201, 204, 208-210, 251
Humus 246, 251
Hünkâr İskelesi Antlaşması (1833) 127
Hüseyin Hilmi Paşa 34
Hüseyin (Mekke Şerifi) 34, 35, 292

Inchcape (Lord) 284, 285
Irak 29, 45, 50, 297, 300, 304, 308

İbrahim Paşa 100
II. Balkan Savaşı 77, 159
II. Meşrutiyet 53
İmroz 167
İran 13, 17, 42, 125, 127, 131-133, 144, 148, 151, 152, 156, 165, 167, 169, 183, 187, 189, 199, 240, 241, 266, 274, 275, 277, 279, 301
İran Bankası 279
İran Körfezi 17, 183, 187, 189, 241
İskenderiye 92-94
İskenderun 120, 166, 224, 228, 230, 234, 248-250, 252, 255, 257, 278
İsmet 26, 27
İstanbul Boğazı 127, 130-132, 151, 159, 160, 164-166, 169, 179, 180, 188, 189, 254
İstanbul Rıhtım Şirketi 241
İstanbul Telefon Şirketi 276
İsviçre 108, 115
İtalya 9, 17, 30, 36, 49, 56, 65, 73-

75, 78, 80, 89-104, 106-123, 142, 157, 162, 200, 288, 292, 304, 305, 308, 313
İtalyan Sömürge Enstitüsü 102
İtilaf Devletleri 107, 113, 119, 120, 146, 200, 290, 298, 303-305
İttifak Devletleri 74, 126, 134, 136
İttihatçılar 23, 25, 32-35, 37-42, 45, 50, 54, 55
İttihat ve Terakki 23, 70, 71, 73, 76, 185, 208, 209, 211, 212, 215-217, 244, 252
İzmir 31, 43, 93, 107, 113, 114, 120, 122, 143, 184, 220, 221, 225, 227, 236, 245, 259, 276, 278, 302, 304, 308
İzmir-Aydın Demiryolu 113, 114, 276
İzmir-Kasaba Demiryolu 220
İzmir-Kasaba Şirketi 225, 227, 245
İzmit 167, 179, 223, 227, 228, 278, 305
İzvolskiy, A. P. 133-136, 138, 144, 147, 148, 152-158, 240
İzzet Paşa 186, 201, 202, 211

Jackh, Ernst 195
Japonya 32, 34, 40, 44, 125, 132, 133, 173
Jaures, Jean 260
Jerusalems-Verein (Kudüs Birliği) 192
Joseph, Franz 61, 68, 181, 245, 319
Jön Türk devrimi 23, 75, 157, 198, 244, 267, 275
Jön Türkler 33, 53, 54, 56, 75, 100, 198, 199, 244, 245, 254, 309

Kadet Partisi 157, 170
Kaehler, Otto (General) 185
Kafkasya 41, 42, 131, 140, 146, 151-154, 163, 165, 166, 173
Kahire 37, 93, 96, 195, 296, 297
Kaiserswerth Deaconesses 192
Kâmil Paşa 23, 24, 34, 36, 37, 70, 76, 201
Kamphövener, Louis 185
Kanun-ı Esasi 23, 28, 32, 275
kapitülasyonlar 33, 47, 48, 55, 248
Karadağ 59, 60, 89, 97, 159
Karadeniz 65, 129, 130, 132, 133, 138, 140, 141, 143, 144, 146-151, 159-161, 164, 166, 168-170, 172, 180, 204, 212, 221, 246-248, 250, 251, 259, 287, 288
Karakilise 166
Karayorgiyeviç 133
Katolikler 46, 74, 111, 192, 224, 261
Kayseri 132
Kıbrıs 34, 49, 297
Kırım Savaşı 36, 52, 130, 172
Kızıldeniz 44, 120
Kilikya 165, 167, 168, 169, 180, 252, 254-258
Kitchener 37, 289, 291, 295
Konya 120, 188, 189, 223, 238
Kossuth 64
Köprüköy 166
Krupp 190
Kudüs 178, 180, 184, 187, 192, 294
Kuropatkin (General) 131, 150, 163
Kutsal Topraklar 95, 171, 178, 192-194, 224
Kutü'l-Amare 205, 290
Kuva-yı Milliyeciler 26, 44
Kuveyt 280, 282, 283
Kübel, Theodor (Binbaşı) 195
Küçük Kaynarca Antlaşması 46
Kürdistan 73, 169
Kürt Said Paşa 23

La Banque Française pour le Commerce et l'Industrie 231
Lahey Konferansı 181
Lamb, Harry 270, 271
Lansdowne 62, 65, 263, 264, 266, 287
Laterano Paktı 94
Le Creusot 242

Levant Bürosu 272
Libya 10, 95, 98-100, 103-109, 116, 200, 315, 322
Lieven (Amiral) 160
Limni 163
Loewe, Ludwig 190
Londra Antlaşması 118, 119, 292
Londra Konferansı (1913) 111, 120
Loraine, Percy 268
Lorando-Tubini olayı 225
Lord Curzon 264, 320
Lowther, Gerard (Sir) 32, 34, 48, 267, 271, 275, 279, 281, 282, 287
Lozan 27, 80, 89, 108, 109, 117, 259, 267, 268, 270, 271, 299, 306, 307, 308
Lozan Antlaşması 80, 89, 109, 117, 299, 307
Lozan Konferansı (1922-23) 259, 268, 270, 271
Ludendorff, Erich (General) 207, 209-211
Luzatti, Luigi 101
Lübnan 49, 180, 220, 221
Lynch firması 278

Macaristan 13, 17, 20, 33, 41, 44, 58-64, 66-72, 74-87, 106, 109, 111-113, 117, 128, 134, 191, 198, 199, 202, 204, 208, 211, 212, 215
Maffei 189
Mahmud Celal 187
Mahmud Şevket Paşa 35, 186, 201
Makedonya 17, 46, 61-68, 70-73, 75, 91, 132, 133, 137, 157, 159, 199, 211, 235, 236, 238-240, 274, 286, 287
Mallet, Louis (Sir) 37, 38, 265, 267, 268, 270, 276, 278, 280, 298
Malta 123, 288
Manchester 278
Mançurya 144
Mandelstam, A. A. 129-132, 138, 157, 158, 162, 323
Marchese Giglielmo Imperiali 93
Marinetti, Filippo Tommaso 94
Maruniler 220
McMahon, Henry (Sir) 292, 296, 322, 324
Medine 189
Mehmed Ali Paşa 24
Mehmed Rıfat Paşa 24
Mehmed Vahdeddin 25, 123
Meissner, Heinrich August 189, 324
Mensdorff 66, 68, 72, 80, 312
Mersin 180, 221, 223, 252, 278
Meskene 250
Mezopotamya 17, 180, 191, 205, 217, 248, 257, 263, 266, 268, 269, 272, 273, 275-282, 285, 286, 289, 290, 292, 295-297, 299
Mısır 13, 21, 45, 49, 52, 55, 94-96, 98, 99, 109, 187, 268, 275, 282, 288, 293, 297, 300
Michaelis, Georg 179
Midilli adası 224
Milletler Cemiyeti 258, 301, 307, 308
Milliyetçi Birlik 103
Milyukov, Pavel 170
Mondros Mütarekesi 211, 212
Morgen, Curt (Binbaşı) 182, 190, 313
Mosca, Gaetano 100
Mudanya 306
Muharrem Kararnamesi 14
Muraviyev 128, 131
Muraviyev-Goluchowski Antlaşması 128
Muskat 272
Mussolini 89, 98, 104, 320
Mustafa Asım 24
Mustafa Kemal Paşa 26, 258
Mustafa Reşid Paşa 22
Musul 153, 180, 188, 294, 295, 300, 302, 307, 308
Muzerib 241
Mürzsteg 65, 66, 69, 132
Mürzsteg Programı 65

Napoléon 21, 30, 127
Nasıra 187

Nathan, Paul 193
National Bank für Deutsche Orient-bank 187
Neklyudov 155
Nelidov, A. I. 130, 144
Nemits (yüzbaşı) 160, 161, 166
Neratov 154, 158
Nicolson, Harold 123, 268, 269, 288, 291, 292, 295, 298, 301-304, 307, 308, 312, 319
Nikola (arşidük) 19, 157, 167
Nikola II (Çar) 19, 157
Nogara, Bernardino 95, 108
Noradunkyan, Gabriel 24

Oberndorf Mauser 190
O'Conor, Nicholas (Sir) 267, 270
Odessa 130
Oktobristler 134
Oliphant, Lancelot 268
Olivetti, Camillo 102
Oniki Ada 90, 106, 109, 110, 113, 114, 118, 122, 123
Oppenheimer 63
Ortadoğu Dairesi 299
Osmaniye 248
Osmanlı Bankası 15, 220, 223, 227-230, 232, 234, 236, 237, 240, 243-245, 247, 249, 259-261, 279
Osmanlı-İtalyan Savaşı 154, 158
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) 58, 172

Paléologue (Fransız büyükelçisi) 164, 165
Pallavicini 60, 62, 63, 67-73, 75-77, 79-84
Pan-Germen Birliği 194
Paris Antlaşması 29
Paris Konferansı 19
Parker, Ahvyn 265, 280, 283, 322
Philipp Holzmann firması 188
Pichon 226, 229, 230, 236, 237, 239, 240, 243-245, 247, 248, 250, 258, 319
Picot 120, 169, 256-258, 268, 292-294, 300
Pissard, Léon 226, 242
Poincare, Raymond 250, 304-306
Pollio, Alberto 106, 107
Polonya 141, 168
Portekiz 120
Postdam Antlaşması 245, 246
Prinetti-Barrère Antlaşması 99
Protestanlar 47
Prusya 30, 175, 176, 178, 182, 185, 186, 195, 205, 212

Racconigi 157
Rayak 228, 230, 234, 241
Rayak-Birecik 230, 234, 241
Régie Générale des Chemins de Fer 153, 227
Ribot, Alexandre 250
Risorgimento 92, 94, 97, 322
Rodos 106, 113, 115, 122
Rohrbach, Paul 194, 319
Roma Katolik Kilisesi 94, 95
Roman Catholic Palästinaverein (Filistin Birliği) 192
Romanya 59, 98, 142, 159, 203, 204
Rosen, Friedrich (Baron) 155, 184, 320
Rosso, G. A. 120
Rouvier, Maurice 229-233, 236
Rubattino 92
Rumbold, Horace 270, 305, 306
Rum Kilisesi 46
Rumlar 46, 195
Rum Ortodoks cemaati 46
Rus-Japon Savaşı 142, 147
Rusya 17, 30, 31, 34, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 49, 56, 57, 58, 60, 62, 65-68, 70, 78, 79, 81, 82, 84, 92, 106, 109, 119, 121, 122, 125-174, 177, 186, 196, 199, 203, 205, 223, 233, 234, 236, 238, 240, 245, 246, 249, 253-256, 264, 265, 271, 281, 286, 287, 290-293, 318
Ryan, Andrew 268-272, 307, 320

Said Halim Paşa 24, 203
Sakız 163
Salisbury (Lord) 130
Samsun 153, 154, 169, 180
Sancak Demiryolu projesi 66
San Remo 123, 293, 299, 301, 308
San Remo Konferansı (1920) 293
Saraybosna 80, 202
Sarıkamış 166, 167
Saseno adası 111
Sazonov, S. D. 135-137, 141, 145, 148, 150, 152, 155, 158-160, 162-167, 169, 170, 171, 255, 320, 322
Schichau firması 191
Schindler, Max (Korgeneral) 213
Schleicher 182
Schneider 242, 243
Selanik 65, 132, 145, 160, 171, 220, 221, 226, 236, 287, 316, 321, 325
Selanik-İstanbul Demiryolu 226
Sened-i İttifak 21
Sèvres Antlaşması 28, 43, 44, 122, 307, 308
Sforza, Carlo 110, 122
Shuckburgh, John (Sir) 301
Sırbistan 39, 59, 60, 78, 97, 128, 142, 159, 168, 202, 204
Sidney 119
Siemens 176
Sillani, Tomaso 92, 95, 120
Sina 26, 63, 189, 205
Sirenayka 98, 102
Sivas 132, 153, 154
Sivastopol 130
Siyonist hareket 192
Smith, Henry Babington (Sir) 279
Smith, James 193
Société d'Héraclée (Ereğli Şirketi) 221, 243
Société du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie 188
Somali 96, 103, 116
Sonnino 91, 119-122
Souchon, Wilhelm (amiral) 201, 203, 206
Sovyet Rusya 170
Stampalia adası 106
Stemrich, Wilhelm 184
St. Jean de Maurienne 120-122
Stolipin, P. A. (başbakan) 147, 156
Sudan 296
Sunusiler 104
Suriye 17, 45, 49, 50, 93, 165, 167, 180, 209, 221, 230, 234, 238, 241, 242, 246-252, 254-259, 297, 299, 300
Süveyş Kanalı 61, 140, 286, 288, 293, 308
Sykes, Mark (Sir) 120, 169, 257, 258, 268, 292-296, 300
Sykes-Picot Antlaşması 120, 169, 257, 258, 268, 292-294, 300

Şam 178, 180, 184, 187, 189, 220, 234, 241, 250, 252, 261
Şam-Hama Demiryolu Şirketi 241, 250, 252
Şark Demiryolları 59, 78
Şark Demiryolu Şirketi 144
Şattülarap 282
Şçeglov, A. N. 143
Şevket Paşa 35, 54, 186, 201

Tahran 152, 184, 199, 272
Talat Bey (Paşa) 38, 162
Taube (baron) 133, 136
Templier 178
Testa (baron) 239
Theodoli, Alberto 95, 108, 321
Tibet 133
Tiflis 184
Tirpitz, Alfred (amiral) 176
Tittoni, Tommaso 95, 101, 122
Toros 167, 188, 238
Townshend (general) 41, 205
Trablusgarp 24, 36, 74-76, 89, 90, 92, 98, 100, 102, 104, 107, 109, 115, 120, 157, 286
Trablusgarp Savaşı 36, 75, 76, 90, 104, 107, 109, 115, 120, 286
Trablusşam 251
Trabzon 153, 154, 169, 180

Trakya 80, 163, 165-167, 302
Transkafkasya 151, 170, 207, 211, 217, 271
Trentino 97, 119
Trepov 170
Trubetskoy, G. N. (Prens) 159, 160, 163
Tunus 92, 94, 99, 100
Turhan Paşa 148
Türkçe 2
Türkiye Cumhuriyeti 26, 42, 49
Türkiye Milli Bankası 276, 279, 285
Tütün Rejisi 245

Uzakdoğu 34, 125-127, 132, 133, 221, 222

Üç İmparator İttifakı (1881) 58, 125
Üçlü İtilaf 34, 36, 37, 42, 118, 252, 253
Üçlü İttifak 72, 97, 103, 107, 112, 117, 200, 202
Üçüncü Reich 206
Ürdün 297

Valona limanı 111
Van 144, 168, 169, 176
Vatikan 65, 94, 95, 224
Venizelos 303
Victor Emmanuel III 94
Visconti-Venosta antlaşması 99
Vişnegradskiy 139, 140
Vitali (kont) 227-230, 243, 260
Viviani, René 253
Volpi, Giuseppe 89, 90, 93, 97, 104, 108, 115, 320
von Baden, Max (prens) 179
von Bernstorff, Johann Heinrich (kont) 180, 210
von Bieberstein, Adolf Marschall (baron) 180, 181, 224, 318
von Bülow (prens) 179, 198
von der Goltz (baron) 32, 35, 45, 185, 186, 190, 199, 200, 205, 316
von der Schulenburg, Friedrich Warner (kont) 184
von Falkenhayn, Erich (general) 205
von Gagern, Baron Ernst (koramiral) 213
von Gwinner, Alfred 195, 238
von Hertling, Georg Count (şansölye) 179, 210
von Holstein, Friedrich 177, 180, 320
von Kiderlen-Wâchter, Alfred 198
von Klewitz, Wili (albay) 212
von Kressenstein, Friedrich Kress (baron) 205
von Kühlmann, Richard 180, 181, 203, 209
von Laffert, Kari (binbaşı) 183
von Leipzig, Erich 182
von Lossow, Otto 183, 200
von Mittelberger, Hilmar Ritter 213
von Moltke, Helmuth 178, 215
von Neurath, Konstantin (baron) 182
von Oppenheim, Max (baron) 195, 196, 323
von Papen, Franz 205
von Rebeur-Paschwitz, Hubert 206
von Sanders, Liman (general) 77, 150, 160-162, 183, 186, 201-204, 212, 215, 286, 289, 318, 323, 324
von Schellendorff, Friedrich Bronsart 206
von Seeckt, Hans (general) 206
von Strempel, Walter 182
von Usedom, Guido (amiral) 203
von Wangenheim, Hans (baron) 180, 203
von Wolff-Metternich, Paul (kont) 180

Warburg, Otto 193
Weakley, Ernest 269
Weimar Cumhuriyeti 206
Weitz, Paul 184, 313
Whitehall 294, 295, 299, 300
Wilhelm II 58, 61, 67, 177, 179, 180, 193, 197, 198, 200, 201, 214
Wilson (ABD Başkanı) 28, 182, 211, 280, 283-285, 294, 297, 302, 303, 315
Wilson, A. T. 28, 182, 211, 280, 283-285, 294, 297, 302, 303, 315
Wilsoncu Prensipler Cemiyeti 43
Wilson, Henry (Sir) 302, 303, 315
Witte, Sergey Y. (Kont) 131, 139, 142, 144, 161, 318
Wolffsoh, David 193
Wönckhaus, Rudolf 183
Yafa 180, 187, 193
Yahudiler 46, 193
Yemen 73, 120
Yunanistan 26, 42, 60, 64, 78, 91, 93, 110, 112, 114, 121, 122, 159, 298, 302, 304, 308
Yusuf Kemal (Tengirşek) 26

Zinovyev, İ. A. 131, 132, 137, 138, 142, 143, 144
Zonguldak 221, 243, 244

EDİTÖR

MARIAN KENT

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONU VE BÜYÜK GÜÇLER

Varlığının son yıllarında Avrupalı Büyük Güçler arasında rekabet odağına dönüşmüş Osmanlı İmparatorluğu. Kaçınılmaz sona gelindiğinde pastadan en büyük payı kapmak amacıyla bu imparatorluktaki siyasi, ekonomik ve askeri nüfuzunu artırma gayretiyle birbiriyle yarışan Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya, Almanya, Fransa ve Büyük Britanya.

I. Dünya Savaşı'nda İttifak Devletleri'nin yenilgisiyle gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Büyük Güçler emperyalizmiyle ne ölçüde bağlantılıydı?

Büyük Güçler'in dış politikaları ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu politikaları üzerine uzmanlaşmış tarihçiler bu kitapta bu kilit sorunun yanıtlarını arıyor:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu
Feroz Ahmad

Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatoluğu, 1900-1918
F.R. Bridge

İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu
R.J. Bosworh

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu
Alan Bodger

Almanya ve Osmanlı İmparatoluğu'nun Sonu
Ulrich Trumpener

Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu
L. Bruce Fulton

Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun
Marian Kent

-19.00 TL

ALFA
Ticarethane Sokak, No: 53, 34110
Cağaloğlu / İstanbul
T. 0212 513 3420 (pbx)
F. 0212 519 3300
www.alfakitap.com
info@alfakitap.com

TARIH DÜNYA